Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦЮРА ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 347.155

ДИСЕРТАЦІЯ

ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В. В. Цюра
(підпис здобувача)

Науковий консультант **МАЙДАНИК Роман Андрійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

КИЇВ – 2017

АНОТАЦІЯ

Цюра В. В. Інститут представництва в цивільному праві України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2017.

Правове регулювання відносин представництва в праві, яке в ті чи інші часи діяло на території сучасної України, здійснювалося доволі непослідовно. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. не виділяв представництво як самостійну категорію та автономний правовий інститут. Норми, присвячені представництву, розкривались переважно через положення, що регулюють відносини, пов’язані з видачею довіреності.

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. пішов значно далі в регулюванні відносин представництва, оскільки в ньому зазначені відносини вже не лише були виділені як самостійний предмет регулювання (глава 4), а й достатньо цілісно та органічно виписані в низці статей, присвячених підставам його виникнення, наслідкам укладення угоди особою, яка не уповноважена на це або уклала таку угоду з перевищенням повноважень тощо.

Більш прогресивно підійшли до формулювання норм щодо регулювання відносин представництва розробники Цивільного кодексу України. Так, ч. 1 ст. 227 проекту ЦК України від 25.08.1996 р. виходила з того, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов’язана за повноваженням вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє. Аналогічний підхід до представництва було збережено і в проекті ЦК України, що його прийняла Верховна Рада в першому читанні 05.06.1997 р. Зрештою у ст. 237 ЦК України від 16.01.2003 р. представництво

визначено як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Разом з тим, при визначенні представництва в ЦК України пропущено згадку про те, що представник вчиняє правочин «за повноваженням». Вбачається, що упущення такого суттєвого елементу представницьких правовідносин є суттєвим упущенням чинного ЦК України.

Дослідження представництва в законодавстві зарубіжних країн дало змогу встановити, що на сьогодні німецька теорія сепарації П. Лабанда в континентальному праві і загалом у країнах цивільного права стійко вкорінилася та поступово набуває поширення у всіх правопорядках. Вбачається, що на сьогодні такий підхід є найбільш правильним і, з огляду на багатство форм посередницької діяльності в практиці, дає можливість детально врегулювати представницькі відносини й підстави їх виникнення.

На відміну від німецької моделі представництва, французький підхід базується на тому, що в представництві не проводиться чіткої межі між підставою його виникнення та власне правомочністю. Такі засади було покладено в основу Прусського цивільного кодексу (1794 р.), Кодексу Наполеона (1804 р.) та інших актів.

Натомість основою англо-американського підходу до врегулювання представницьких відносин є теорія ідентичності принципала та представника. Впроваджуючи цю теорію на практиці, загальне право передбачає уніфіковані правила представництва незалежно від його виду.

Аналіз відносин представництва в сучасних міжнародних і модельних актах дав змогу зробити висновок, що відносини представництва стосуються відносин «принципал» або «представник» – з одного боку, та «треті особи» – з іншого, тобто зовнішнього аспекту відносин представництва. Вбачається, що імплементація основних концептуальних засад теорії сепарації у вітчизняному цивільному праві дасть змогу вдосконалити інститут цивільно-правового представництва і відповідно більш ефективно врегульовувати відповідні відносини.

Проаналізувавши особливості предмета правового регулювання та методів впливу на відповідні відносини, слід зауважити, що представницькі правовідносини дійсно характеризуються їх відокремленістю, однорідністю та взаємопов'язаністю, а відтак, становлять зміст самостійного інституту права.

Реалізація регулятивного впливу в межах інституту здійснюється різними правовими засобами. Серед них знаходимо, передусім, дозволи, заборони (у тому числі обмеження), зобов'язання.

Існування будь-якого інституту чи галузі права знаходить своє відображення також і у виконанні певних функцій, притаманних саме цьому правовому утворенню. До таких слід віднести: функцію юридичної трансмісії; функцію юридичного забезпечення здійснення прав, виконання обов'язків і дотримання законних інтересів; функцію охорони та захисту. Крім цього, за результатами аналізу положень вітчизняного та зарубіжного законодавства в роботі запропоновано ввести в доктрину також принципи інституту представництва. Вбачається, що система принципів представництва має комплексний характер і представлена на трьох рівнях: 1 рівень – загальноправові принципи; 2 рівень – галузеві цивільно-правові принципи, які вони передбачені у ст. 3 ЦК України і визначаються як «загальні засади цивільного законодавства». 3 рівень –спеціальні (інституційні) принципи представництва: принцип юридичного заміщення; принцип фідуціарності відносин представництва; принцип конфіденційності; принцип недопустимості конфлікту інтересів; принцип співмірності повноважень.

Аналіз доктрини та правозастосовної практики показав, що на сьогодні представництво набуло значення міжгалузевого інституту, який "обслуговує" положення різних галузей права, у зв'язку з чим постає питання про субсидіарне застосування інструментів цивільно-правового регулювання. З огляду на це в роботі сформульовано умови субсидіарного застосування правових норм.

Встановлено, що відносини представництва існують у формі цивільно-правових організаційних відносин як немайнових правовідносин юридичної

процедури, що спрямовані на виникнення й упорядкування дій учасників організованого правовідношення відповідно до прав та обов'язків, які становлять зміст зазначеного правовідношення. Організаційні цивільні відносини представництва перебувають у взаємозв'язку з іншими, неорганізаційними майновими й особистими немайновими цивільними відносинами.

З огляду на сутність представництва у дослідженні виділяються такі його ознаки: 1) представництво – це здійснення прав особи, яку представляють, шляхом вчинення представником правомірних юридично значимих дій; 2) юридично значимі дії вчиняються представником в інтересах особи, яку він представляє, та у визначених межах; 3) представник вчиняє дії лише щодо третіх осіб; 4) представник вчиняє дії щодо третіх осіб і такі особи проінформовані про те, що мають справу з представником; 5) дії представника безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права й обов'язки особи, яку він представляє; 6) поінформованість довірителя щодо вчинених представником правочинів та юридичних дій.

Одним із ключових понять представництва є повноваження, під яким слід розуміти суб'єктивне право представника на здійснення правомірних юридичних дій від імені особи, яку представляють. Повноваження представника залежно від підстав виникнення представництва можуть визначатись законом, актом органу юридичної особи; підтверджуються документами, що встановлюють особу представника (опікунським посвідченням), або договором, що підтверджується довіреністю.

На основі дослідження сформульовано загальні вимоги до повноважень представника з метою забезпечення інтересів цієї особи представнику заборонено вчиняти правочин у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є.

Встановлено також, що виникнення представництва на договірній основі на сьогодні є найбільш поширеним явищем, що, перш за все, пов'язано зі стрімким розвитком і диверсифікацією цивільного обороту та потребує

широкого представлення інтересів учасників комерційних правочинів. Класичною договірною формою, що породжує представницькі відносини, є договір доручення. Договір агентування за умови, що агент виступає від імені особи, яку він представляє, також може породжувати настання представницьких повноважень і відповідно бути підставою виникнення договірного представництва.

З точки зору наданих договором повноважень представник повинен вчиняти дії в інтересах особи, яку він представляє, тільки в межах наданих йому повноважень. У разі відступу від цієї вимоги, коли представник вчиняє будь-який правочин без повноважень або з їх перевищенням, правові наслідки за такою угодою не виникають, правочин може бути за рішенням суду визнаний недійсним. Скасування довіреності як підстава припинення представництва набуває юридичної сили та значення юридичного факту в один з альтернативних способів: або при інформуванні представника, або при сповіщенні конкретних третіх осіб, що були сторонами зовнішнього представницького правовідношення.

Узагальнюючи результати дослідження актуальних питань виникнення, здійснення і припинення недоговірного представництва сформульовано загальну модель виникнення недоговірного представництва, яку пропонується розглядати як механізм формування представницьких повноважень, що ними наділяється та чи інша особа незалежно від правосуб’єктності принципала на основі приписів закону, адміністративних актів, актів органів юридичних осіб та/або рішення суду. Особливістю представницьких повноважень є те, що під час їх реалізації представник зобов’язаний (а не має право) діяти в інтересах та від імені принципала. Хоча недоговірне представництво і тісно пов’язане з інститутами батьківства, опікунства, усиновлення, діяльністю органів юридичної особи окремими юридичними фактами та джерелами нормативно-правового регулювання, проте виникає як самостійне правовідношення з огляду на наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва.

Юридичні акти, пов’язані з виникненням недоговірного представництва, слід поділити на дві категорії: а) ті, з якими закон або інші нормативно-правові акти безпосередньо пов’язують виникнення недоговірного представництва (свідоцтво про народження дитини, рішення суду); б) які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред’явлення відповідного документа представницьких відносин (посвідчення працівника юридичної особи, опікунське посвідчення, паспорт батька чи матері, де, на їх прохання, було зазначено імена дітей, тощо).

Представництво помічника слід вважати окремим видом недоговірного представництва, що виникає за волею принципала та визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа.

З’ясовано, що безпосередньою метою недоговірного представництва є не стільки вчинення тих чи інших правочинів, юридичних дій і досягнення певного правового результату (що характеризує представництво договірне), скільки створення особливого юридичного стану, в межах якого представник діє в інтересах принципала.

У дисертаційному дослідженні запропоновано вважати представництво юридичної особи її органами та посадовими особами квазіпредставництвом, яке за своєю суттю не наділене основоположними ознаками представництва як такого, але у зв’язку з наявністю у представників юридичної особи певного обсягу повноважень та загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо, структурно) подібне до недоговірного представництва як такого.

Арбітражний керуючий, попри наявність у його правовому статусі елементів певних представницьких функцій, не вважається законним представником. Він є особливим суб’єктом процедури відновлення платоспроможності або визнання банкрутом і залежно від ролі виконує конкретні покладені законом обов’язки.

Доцільно виокремити загальні та спеціальні правові наслідки припинення недоговірного представництва.

За результатами вивчення нормативних джерел правового регулювання відносин представництва в Україні та зарубіжних країнах у роботі сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України та приведення його у відповідність до законодавства Європейського Союзу, а саме, запропоновано: вдосконалити зміст ч. 2 ст. 1, ст. 55, ч. ч. 3, 4 ст. 92, ч. 1 ст. 238, ст. 243, п. 6 ч. 1 ст. 248, ч. 2 ст. 249 ЦК України, ч. 2 ст. 2 ЦПК України, ст. 5 КАС України, ст. 8 СК України; викласти в новій редакції ст. ст. 221, 222, 239, 241, 242 ЦК України; доповнити ЦК України статтею 250^1 «Визнання правочину, вчиненого представником, недійсним».

Ключові слова: представництво, повноваження, довіреність, принципал, установа, представник, недоговірне представництво, договірне представництво договір доручення, договір комісії, представник за законом, комерційне представництво.

Tsiura V. V. The representation institute in the civil law of Ukraine. – *The manuscript*

Dissertation for the Doctor’s degree in Law, specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; private international law (081 – Law). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The legal regulation of relations of representation in law, which at that time or other times acted at the territory of modern Ukraine, was realized quite inconsistently. The Civil Code of the USSR of 1922 did not define the representation as an independent category and autonomous legal Institute. The rules devoted to

representation, have been mainly due to provisions that regulate the relations related to the issue of power of attorney.

The Civil Code of the USSR of 1963 far exceeded in regulating the relationship of representation, because it indicated a relationship that have not only been distinguished as an independent subject of Regulation (Chapter 4), but also have been quite holistically and organically written out in a number of articles devoted to the bases of its occurrence, consequences of the conclusion of the agreement by the person, who is not entitled to this or has signed such a deal with excess of powers, etc.

The drafters of the Civil Code of Ukraine more progressively approached the formulation of norms to regulate the relations of representation. In such a matter, part 1 of the art. 227 of the draft of Civil Code of Ukraine from 25.08.1996 came from the fact that the representation is a legal relation, in which one party (representative) is obliged by the authority do deal on behalf of the other party that he/she represents. A similar approach to representation was saved in draft of Civil Code of Ukraine, that was adopted by the Verkhovna Rada in first reading as of 05.06.1997. In the end the art. 237 of Civil Code of Ukraine of 16.01.2003 the representation is defined as legal relation, in which one party (representative) is obliged or entitled to deal on behalf of the other party that he/she represents. However, in determining the representation in the Civil Code of Ukraine the fact is omitted that the representative commits the deal "by authority". It is believed that the omission of such an essential element of representative legal relations is a significant omission of the current Civil Code of Ukraine.

A study of representation in the legislation of foreign countries helped to establish that today the German theory of separation of P. Laband in continental law and civil law countries in general has staunchly rooted and gradually gets spread in all legal orders. It is believed that today such an approach is the most correct and, in view of the richness of forms of mediation in practice, makes it possible to regulate in detail the representative relations and the reasons for their occurrence.

In contrast to the German model of representation, the French approach is based on the fact that the representation doesn't have clear bounds between the reasons for their occurrence and its rightfulness. Such principles were the basis of the Prussian Civil Code (1794), the Napoleonic Code (1804) and other acts.

Instead, the basis of the Anglo-American approach to the settlement of representative relations is the theory of the identity of the principal and the representative. Introducing this theory in practice, common law provides for uniform rules of representation, regardless of its type.

The analysis of the relations of representation in modern international and model acts made it possible to conclude that the relations of representation relate to the relations "principal" or "representative" - on the one hand, and the "third party" - on the other, that is, the external aspect of the relations of representation. It is believed that the implementation of the basic conceptual foundations of separation theory in domestic civil law will make it possible to improve the institute of civil-law representation and, accordingly, more effectively regulate the appropriate relations.

Having analyzed the features of the subject of legal regulation and methods of influence on appropriate relationships, it should be noted that representative relationships are really characterized by their separateness, uniformity and interconnectivity, and therefore make up the content of the independent Institute of law.

Implementation of regulatory impact within the Institute is carried out by various legal means. Among them we find, first of all, permissions, prohibitions (including restrictions) obligations.

The existence of any Institute or branch of law is reflected also in the performance of certain functions, peculiar to this legal formation. These include: the function of legal transmission; the function of legal support of rights, duties and compliance with legal interests; the function of protection and security. In addition, the results of the analysis of the provisions of the domestic and foreign legislation it is proposed in the work to introduce to the doctrine the principles of the Institute of representation. It is considered that the system of principles of representation has a

comprehensive character and is presented on three levels: 1 level – general legal principles; 2 level-branch-civil-legal principles that are provided for in art. 3 of the Civil Code of Ukraine and are defined as "general principles of the civil law". 3 level-special (institutional) principles of representation: the principle of the legal substitution; the principle of fiduciary relations of representation; the principle of confidentiality; the principle of inadmissibility of conflict of interests; principle of the proportionality of powers.

The analysis of the doctrine and law enforcement practice showed that today the representation has become an important inter-branch institution that "serves" the provisions of various branches of law, and as such raised the question of the subsidiary use of instruments of civil regulation. In view of this, the conditions of subsidiary application of legal norms are formulated in the paper.

It is established that a relationship of representation exist in the form of civil legal organizational relationship as non-property relations of the legal procedures that are aimed at the emergence and organization of actions of participants of organized legal relation in accordance with the rights and obligations that make up the content of the specified legal relation. Organizational civil relations of representation are in relationship with other, non-organizational property and personal non-property relations.

Taking into account the essence of representation in the study the following features are highlighted: 1) representation is the realization of the rights of the person represented by the commission by the representative of legally valid actions of law; 2) legally significant actions are committed by a representative on behalf of the person he represents and within set limits; 3) the representative acts only in relation to third parties; 4) the representative takes actions n relation to third parties and such persons are informed that they deal with a representative; 5) the actions of the representative directly generate, change and terminate the civil rights and obligations of the person he represents; 6) the agent's awareness of the deals and legal actions made by the representative.

One of the key concepts of representation is the authority under which you should understand the subjective right to delegate to the implementation of the legitimate legal actions on behalf of the person represented. The powers of the representative depending on the reason of occurrence of representation may be determined by the law, an act of the body of the legal person; supported by documents that establish the identity of the representative (guardian certificate), or an agreement, which is confirmed by the power of attorney.

Based on the research general requirements are formulated to representative powers to ensure the interests of this person representative is not allowed to deal in his/her interests or the interests of another person, whose representative he/she is.

It was also established that the emergence of representation on a contractual basis today is the most widespread phenomenon, which is first of all, connected with the rapid development and diversification of civilian turnover and requires a broad representation of the interests of participants in commercial transactions. Classical contractual form that generates representative relationship is an agreement of commission. An agency agreement, provided that the agent acts on behalf of the person he represents, may also give rise to representative powers and, accordingly, be the reason for the formation of a contractual representation.

From the point of view of the powers provided by the contract, the representative must perform actions in the interests of the person he represents, only within the powers granted to him. In the event of a derogation from this requirement, when a representative performs any unauthorized or excessive transaction, the legal consequences under such an agreement do not arise, the transaction may be invalidated by a court ruling. The cancellation of the power of attorney as the basis for the termination of representation acquires the legal force and significance of the legal fact in one of the alternative ways: either by informing the representative or by notifying specific third parties who were parties of the external representative legal relationship.

Summarising the results of the research pressing issues of the origin, the implementation and the termination of the noncontractual representation formulated a

general model of the occurrence of noncontractual representation, which can be deemed as a formation on the basis of the law, administrative regulations, Court decisions and provided by them the additional legal facts of a particular volume of representation powers that possess one or another person within the legal capacity of the principal. Although non-contractual representation is closely related to the institutions of parental authority, guardianship, adoption, and the activity of the legal entity bodies, individual legal facts and sources of legal regulation, however, there arises an independent legal relationship in view of the empowering of such persons to perform representation.

Legal acts related to the emergence of noncontractual representation, should be divided into two categories: 1) the ones with which the law or other normative legal acts directly link the emergence of noncontractual representation, consolidating them the presence of the relevant relations (child's birth certificate, the Court decision); 2) which is a confirmation of already established and existing at the time of submission of the relevant document of the representative relations (guardian certificate, passport of the father or the mother, where, at their request, the names of the children were stated, and other documents).

Representation of the assistant should be considered as the individual type of noncontractual representation, occurring according to the will of the principal and is defined by the State (legitimized) through registration by guardianship and custody authorities and issuance of a separate document.

It was found out that the direct purpose of mandatory representation is not so much the commission of certain legal acts, legal actions and the achievement of a certain legal result (which characterizes the contractual representation), but the creation of a special legal status within which the representative acts in the interests of the principal.

The thesis research suggests to consider the representation of a legal entity by its bodies and officials by a quasi-representation, which in essence is not endowed with the basic features of representation as such, but due to the presence of a certain

amount of powers and general direction of their activity is actually (externally, but not internally, structurally) like a noncontractual representation as such.

The Arbitrator, despite the presence in his legal status of elements of certain representative functions, is not considered as a legal representative. He is a special subject of procedure of restoring solvency or declaring bankruptcy and depending on the role performs specific obligations assigned by law.

It is advisable to separate the General and special legal consequences of termination of noncontractual representation.

As a result of the study of normative sources of legal regulating the relationship of representation in Ukraine and foreign countries in the work, a number of proposals have been formulated to improve the current legislation of Ukraine and bring it in compliance with the legislation of the European Union, namely, to propose: to improve the content of part 2 of art. 1, art. 55, parts 3, 4 art. 92, part 1, art. 238, art. 243, clause. 6, part 1, article. 248, part 2 of art. 249 of the Civil Code of Ukraine, part 2 of art. 2 CPC of Ukraine, art. 5 Administrative Procedure Code of Ukraine, art. 8 of the FC (Family Code) of Ukraine; to lay out in the new edition of the article. 221, 222, 239, 241, 242 of the Civil Code of Ukraine; to supplement the Civil Code of Ukraine with article 250^1 "Recognition of an act committed by a representative, as invalid".

Keywords: representation, powers of attorney, principal, agency representative, non-contractual representation, contractual representation agency agreement, commission agreement, a representative of the law, commercial representation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Основні наукові результати дисертації:

1. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України [Текст] : монограф. / В. В. Цюра. – К. : ФОП Мельник А. А., 2016. – 492 с.

2. Цюра В. В. Глава 17. Представництво [Текст] / В. В. Цюра // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін. [5-те вид., переробл. і доп.]. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Том 1. – С. 411–414.

3. Цюра В. В. Глава 17. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання / В. В. Цюра // Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. – Інформаційно-правова система «Ліга-Закон». – Інформаційно-аналітичний центр «Ліга». – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3396-202.html. – 190 КБ.

4. Цюра В. В. Цивільно-правові концепції щодо повноваження представника в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 4. – С. 53–58.

5. Цюра В. В. Структурний аналіз та принципи інституту представництва в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 2. – С. 82–90.

6. Цюра В. В. Вольовий зміст відносин представництва [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – № 2. – С. 88–93.

7. Цюра В. В. Правова природа представництва: огляд існуючих концепцій [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 72–81.

8. Цюра В. В. Представництво та посередництво як способи виникнення і здійснення цивільних прав: аспекти взаємодії [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 42–48.

9. Цюра В. В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України [Текст] / В. В. Цюра // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 90. – С. 45–49.

10. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: вступ до проблематики [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна*. – 2012. – № 1. – С. 64–69.

11. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: підстави, механізм і межі реалізації [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 62–67.

12. Цюра В. В. Особливості відносин представництва у виконавчому провадженні [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 50–57.

13. Цюра В. В. Учення про представництво у працях науковців дореволюційного періоду [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 1. – С. 93–101.

14. Цюра В. В. Внесок професора А. Й. Гордона у розвиток вчення про представництво [Текст] / В. В. Цюра // Право України*. – 2015. – № 1. – С. 116–123.

15. Цюра В. В. Правові наслідки неналежного здійснення повноважень в межах недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 8. – С. 33–38.

---

* Фахове видання «Юридична Україна» включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus (IC).

* Фахове видання «Право України» включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus (IC).

16. Цюра В. В. Особливості реалізації права на захист за допомогою представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 2. – С. 42–47.

17. Цюра В. В. Актуальні питання здійснення законного представництва батьками (усиновлювачами) [Текст] / В. В. Цюра // Право.ua. – № 2. – 2016. – С. 58–64.

18. Цюра В. В. Правове регулювання відносин представництва в германській та романській системах приватного права [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2016. – № 3–4. – С. 17–24.

19. Цюра В. В. До питання форми окремих представницьких договорів [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» / Ужгородський національний університет. – 2016. – № 39. – С. 75–81.

20. Цюра В. В. Осуществление представительских полномочий при опекунстве в соответствии с законодательством Украины [Текст] / В. В. Цюра // Legea si Viata. – 2016. – № 8. – С. 157–160.

21. Цюра В. В. Некоторые вопросы определения признаков представительства в гражданском праве [Текст] / В. В. Цюра // Legea si Viata. – 2013. – № 10. – С. 234–237.

22. Цюра В. В. Ґенеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині [Текст] / В. В. Цюра // Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică. – № 4. – 2016. – С. 129–132.

23. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень органів і посадових осіб юридичної особи [Текст] / В. В. Цюра // Прикарпатський юридичний вісник. – № 2 (11). – 2016. – С. 54–58.

24. Цюра В. В. Представництво, посередництво, комісія та агентування: співвідношення правових понять [Текст] / В. В. Цюра // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 3. – С. 84–88.

25. Цюра В. В. Соотношение воли и волеизъявления при осуществлении договорного представительства [Текст] / В. В. Цюра // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – № 4/2. – С. 213–218.

26. Цюра В. В. Правові підстави та наслідки припинення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса, 2016. – Вип. 22. – С. 96–101.

27. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень в контексті виникнення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – С. 36–44.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Цюра В. В. Вчення про представництво у працях Нерсеса Йосиповича Нерсесова [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф. присвяч. 94 річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лютого 2016 р.). – Х. : Право, 2016. – С. 182–185. – 364 с.

2. Цюра В. В. Порівняльний аналіз представництва за цивільним та цивільно-процесуальним законодавством України [Текст] / В. В. Цюра // Приватноправове регулювання суспільних відносин : традиції, сучасність, перспектива. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса 19-20 квітня 2012 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2012. – С. 145–148. – 392 с.

3. Цюра В. В. Деякі питання застосування представництва для забезпечення права на захист [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції “Чотирнадцяті осінні юридичні читання” (Хмельницький, 23-24 листопада 2015 р.) [у 2-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. – Частина перша. – С. 143–144. – 224 с.

4. Цюра В. В. Уніфікація правового регулювання представництва у Принципах європейського контрактного права [Текст] / В. В. Цюра // Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2014 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 216–222.

5. Цюра В. В. Особливості регулювання відносин представництва відповідно до німецького права [Текст] / В. В. Цюра // Приватне право України і європейська інтеграція : тенденції та перспективи. Матеріали VI міжнародного цивілістичного форуму (Київ, 14-15 квітня 2016 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2016. – С. 256–259. – 280 с.

6. Цюра В. В. Роль О. Євецького у становленні поглядів на представництво на українських землях [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції "Тринадцяті осінні юридичні читання" (Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.) [у 3-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. – Частина перша. – С. 142–144. – 174 с.

7. Цюра В. В. Еволюція критеріїв поділу представництва в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова (Харків, 15 лютого 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 217–221. – 400 с.

8. Цюра В. В. Підходи до визначення принципу фідуціарності відносин представництва [Текст] / В. В. Цюра // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 травня 2013 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2013. – С. 101–105.

9. Цюра В. В. Особливості субсидіарного застосування норм про представництво [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми цивільного,

сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : у 2 т. (Київ, 19 жовтня 2012 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2013. – Т. 1. – С. 169–172. – 424 с.

10. Цюра В. В. Деякі питання визначення представництва як самостійного інституту цивільного права [Текст] / В. В. Цюра // Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення. Матеріали міжнародного цивілістичного форуму (Київ, 25-26 квітня 2013 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2013.– С. 282–284. – 370 с.

11. Цюра В. В. Фундаментальні погляди на інститут представництва у працях А. Й. Гордона [Текст] / В. В. Цюра // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 259–262.

12. Цюра В. В. Особливості правового регулювання представництва за законодавством Франції [Текст] / В. В. Цюра // Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2016. – С. 377–382.

13. Цюра В. В. Погляди окремих дореволюційних вчених на інститут представництва [Текст] / В. В. Цюра // Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3 жовтня 2014 року). – К. : Білоцерківдрук, 2015.– С. 184–186. – 218 с.

14. Цюра В. В. Особливості розмежування представництва та посередництва за законодавством України [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-

практичної конференції (Київ, 10 листопада 2011 р.). – К. : Алерта, 2012. – С. 402–405. – 432 с.

15. Цюра В. В. Правове регулювання комерційного представництва в германській системі приватного права [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції "П'ятнадцяті осінні юридичні читання" (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.) [у 2-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. – Частина перша. – С. 161–163. – 233 с.

16. Цюра В. В. До питання універсальності застосування інституту представництва у різних галузях права [Текст] / В. В. Цюра // Матвєєвські читання : звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 листопада 2015 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2015. – С. 139–141. – 156 с.

17. Цюра В. В. Окремі питання правового регулювання інституту представництва відповідно до міжнародних модельних норм, втілених у принципах УНІДРУА [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції "Дванадцяті осінні юридичні читання" (Хмельницький, 8-9 жовтня 2012 р.) [у 4-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – Частина перша. – С. 152–154. – 216 с.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Цюра В. В. Субсидиарное применение норм о представительстве: введение в проблематику, основания, механизм и границы реализации // Альманах цивилистики : сб. статей / Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченка, Юрид. фак., каф. гражд. права ; под ред. Майданика Р. А. ; [редкол.: Т. В. Боднар и др.]. – Киев : Правова єдність, 2012. – Вып. 5. – С. 153–168.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень 24
Розділ 1. РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ 42
1.1. Ґенеза цивілістичної думки щодо представництва 42
1.1.1. Представництво в роботах цивілістів дореволюційного періоду 42
1.1.2. Представництво в працях вчених пореволюційного та радянського періодів 60
1.1.3. Дослідження представництва в період від початку 90-х рр. XX ст. і до наших днів 70
1.1.4. Аналіз представництва в працях зарубіжних вчених 76
1.2. Еволюція правового регулювання відносин представництва 87
1.2.1. Розвиток правового регулювання відносин представництва на українських землях 87
1.2.2. Реалізація норм про представництво у вітчизняному цивільному законодавстві 108
1.2.3. Правове регулювання відносин представництва за законодавством зарубіжних країн, правом ЄС і модельними нормами 111
Розділ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН ПРЕДСТАВНИЦТВА 137
2.1. Вчення про представництво в сучасному цивільному праві 137
2.1.1. Проблема правової природи та місця інституту представництва в системі права 137
2.1.2. Поняття, ознаки і види представництва 159
2.1.3. Співвідношення представництва із суміжними правовими конструкціями 179
2.1.4. Принципи інституту представництва 197
2.2. Елементи представницьких правовідносин 212
2.2.1. Суб’єкти представницьких правовідносин 212
2.2.2. Об’єкт представницьких правовідносин 224
2.2.3. Юридичний зміст і структура правових зв’язків у представницьких правовідносинах 229
2.3. Підстави виникнення та припинення правовідносин представництва 239
2.3.1. Поняття, класифікація і види підстав виникнення представництва 239
2.3.2. Договір як підстава виникнення представництва (договірне представництво) 247

2.3.3. Закон як підстава виникнення представництва 257
2.3.4. Рішення органу юридичної особи
як підстава виникнення представництва 268
2.3.5. Підстави припинення представництва..... 277
Розділ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА 292
3.1. Проблеми виникнення договірного представництва 292
3.2. Здійснення договірного представництва..... 309
3.2.1. Особливості здійснення договірного представництва..... 309
3.2.2. Неналежне здійснення договірного представництва
та його правові наслідки..... 331
3.3. Правові наслідки припинення договірного представництва..... 348
Розділ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ НЕДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА 362
4.1. Проблеми виникнення недоговірного представництва 362
4.2. Здійснення недоговірного представництва..... 389
4.2.1. Особливості здійснення недоговірного представництва..... 389
4.2.2. Особливості здійснення окремих видів недоговірного представництва..... 401
4.2.2.1. Здійснення представництва батьками (усиновлювачами)..... 401
4.2.2.2. Здійснення представництва опікунами..... 409
4.2.2.3. Здійснення представництва юридичних осіб..... 414
4.2.2.4. Здійснення представництва під час відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом 419
4.2.3. Правові наслідки неналежного здійснення
(виконання) недоговірного представництва 425
4.3. Правові наслідки припинення недоговірного представництва 433
ВИСНОВКИ 449
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...479
ДОДАТОК А..... 526
ДОДАТОК Б..... 532
ДОДАТОК В..... 535

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	–	Європейський Союз
КАС України	–	Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р.
КЗпП України		Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р.
КПК України	–	Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
Принципи УНІДРУА-2010	–	Принципи міжнародних комерційних договорів Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (в редакції 2010 р.)
СК України	–	Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р.
ЦК України	–	Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.
ЦПК України	–	Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р.
ФТК	–	Французький торговельний кодекс
ФЦК	–	Французький цивільний кодекс
Acquis Group	–	*European Research Group on Existing EC Private Law* (анг.) / Дослідницька група з чинного європейського приватного права
BGB	–	*Bürgerliches Gesetzbuch* (нім.) / Німецьке цивільне уложення
CECL	–	*The Commission on European Contract law* (анг.) / Комісія з європейського контрактного права
DCFR	–	*Draft Common Frame of Reference* (анг.) / Принципи, визначення і модельні правила європейського приватного права
HGB	–	*Handelsgesetzbuch* (нім.) / Німецьке торговельне уложення
UNCITRAL/ЮНСІТРАЛ	–	*United Nations Commission on International Trade Law* (анг.) / Комісія ООН з права міжнародної торгівлі
UNIDROIT/УНІДРУА	–	*Institut international pour l'unification du droit privé* (франц.) / Міжнародний інститут з уніфікації приватного права

ВСТУП

Актуальність теми. Обрання Україною проєвропейського вектора розвитку породжує нові виклики у сфері права. Передусім, це спонукає вітчизняного законодавця до пошуку найбільш оптимальної моделі наближення українського права до стандартів країн Європейського Союзу. З огляду на це гостро постає проблема вибору шляхів подальшого розвитку інституту представництва, зокрема необхідність закріплення дієвих механізмів реалізації його регулятивного потенціалу в сучасних умовах як на рівні новітнього цивільного законодавства України, так і практики його застосування.

На сьогодні представництво є одним з інститутів цивільного права, за допомогою якого учасники цивільного обороту можуть брати участь у цивільних відносинах через представника, який вчиняє правочини від імені та в інтересах особи, яку він представляє. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних цивілістів різних часів свідчить, що увага до інституту представництва завжди була сталою. Це пояснюється тим, що осмислення значення, ролі та механізму правового регулювання представницьких відносин має вагоме значення для розвитку не лише цивільного, а й інших галузей (сфер) права. Будучи інститутом цивільного права, представництво отримує розвиток у багатьох інших галузях права: цивільному процесуальному, трудовому, сімейному тощо. Тому природно, що цей засадничий інститут залишається стабільно актуальним для наукового пошуку і нині. Додаткового поштовху вивченню проблематики представництва надають також динаміка розвитку цивільного обороту та поява нових форм провадження комерційної діяльності, заснованих на моделі представництва.

Зважаючи на це, доктринальне осмислення сутності представницьких відносин, усунення прогалин у національному законодавстві щодо механізмів здійснення та захисту прав учасників таких відносин дасть змогу не лише наблизити вітчизняне законодавство до сучасних європейських стандартів, а й створити умови для розвитку нових і вдосконалення наявних форм участі в

цивільному обороті та провадження комерційної діяльності. Це, своєю чергою, дасть можливість сформувати сучасні теоретично-методологічні засади регулювання представницьких відносин у цивільному праві, визначити їх поняття й особливості, систему принципів, які покладено в основу нормативної моделі правового регулювання, та специфіку захисту прав учасників. Створення нормативної бази правового регулювання представницьких відносин передбачає приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів і вимог нормативних актів Європейського Союзу, закріплення та деталізацію в цивільному законодавстві правових норм, що імплементують положення Угоди про асоціацію з ЄС. Вирішення проблем законодавчого регулювання представницьких відносин є нагальним завданням національної системи права, що потребує розв'язання.

Особливої актуальності зазначеному напряму досліджень надають розпочаті інтеграційні процеси України до Європейського Союзу і, як наслідок, адаптація положень міжнародних актів, зокрема Конвенції про агентські відносини в міжнародній купівлі-продажу 1983 р., Директиви ЄС № 86/653/ЄЕС від 18.12.1986 р. про зближення законодавств держав – членів ЄС відносно незалежних комерційних агентів, до вітчизняного законодавства. Вагомий вплив на розвиток вітчизняного цивільного законодавства в частині правового регулювання представництва мають також положення про вказаний інститут, відпрацьовані в межах європейських модельних актів. Йдеться насамперед про Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА-2010 та Принципи, визначення і модельні правила європейського приватного права (DCFR).

З огляду на динамічний розвиток цивільного обороту, збільшення ролі і значення механізму вчинення правочинів через представників як необхідної умови забезпечення розвитку та стабільності цивільного обороту маємо констатувати потребу вдосконалення законодавчо закріплених моделей правового регулювання представницьких відносин. Саме тому, на нашу думку, на часі доопрацювання певних положень ЦК України.

Зазначені обставини зумовлюють важливість і своєчасність наукового аналізу проблем інституту представництва взагалі і представницьких відносин зокрема, визначення поняття та місця інституту представництва серед інших інститутів цивільного права, а також його значення для розвитку представництва в межах суміжних галузей права, розгляду теоретико-правових засад здійснення і захисту прав учасників цивільного обороту, реалізованих через представництво.

Загальнотеоретичною основою дослідження стали висновки, сформульовані в роботах знаних науковців на різних етапах розвитку цивілістики. Фундаментальні уявлення про представництво було сформовано ще в працях учених дореволюційного періоду, таких як Є. В. Васьковський, Ю. С. Гамбаров, Л. Л. Герваген, А. Й. Гордон, М. Л. Дювернуа, О. О. Євецький, Л. М. Казанцев, Д. І. Мейєр, Н. Й. Нерсесов, А. М. Нолькен, О. М. Пальховський, К. П. Побєдоносцев, Й. О. Покровський, В. І. Синайський, Л. С. Таль, І. М. Трепицін, Г. Ф. Шершеневич тощо.

За радянських часів інститут представництва не лише отримав розвиток у сфері цивільного права, а й поступово набув комплексного характеру. Серед учених-цивілістів, які, сприймаючи досягнення попередників, поглибили вчення про представництво, слід назвати: Д. В. Боброву, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, В. П. Грибанова, В. М. Івакіна, О. С. Йоффе, О. О. Красавчикова, В. О. Краснокутського, С. Н. Ландкофа, Т. Є. Мангутову, Г. К. Матвєєва, Ю. Г. Матвєєва, М. І. Наумова, О. Л. Невзгодіну, І. Б. Новіцького, І. С. Перетерського, В. С. Позднякова, В. О. Рясенцева, К. І. Скловського, М. О. Субботіна, Є. О. Суханова, Ю. К. Толстого, О. О. Трещова, Р. Й. Халфіну, Б. Б. Черепахіна, А. Й. Штейнберга та багатьох інших.

У вітчизняному праві дослідженню проблем представництва та суміжних із ним інститутів приділяли увагу Т. В. Боднар, В. І. Борисова, В. А. Васильєва, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заіка, І. Р. Калаур, І. М. Кучеренко, В. М. Коссак,

О. О. Кот, О. В. Кохановська, О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О. О. Отраднова, О. А. Підопригора, С. О. Погрібний, В. В. Рєзнікова, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Г. П. Тимченко, В. І. Труба, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, В. Л. Яроцький та інші вчені.

Вагомий внесок у вчення про представництво здійснили також вітчизняні науковці, які дослідили окремі аспекти представницьких відносин. Серед таких потрібно виокремити праці Н. А. Аблятіпової, І. О. Бровченка, І. Я. Верес, І. О. Гелецької, В. Л. Граніна, Ю. А. Дербакової, І. Ю. Домановой, А. І. Дрішлюка, А. Л. Дядюк, В. М. Зубара, С. Г. Керимова, Р. В. Колосова, П. М. Крупка, О. Я. Кузьмича, К. Г. Некіт, Ю. Г. Орзіха, О. В. Полтавського, В. В. Проценко, Л. А. Савченко, Г. І. Сальнікової, Є. С. Сєвєрової, О. М. Сибіги, Н. В. Федорченко, Л. І. Шаповал тощо.

Суттєвого розвитку інститут представництва набув також у працях зарубіжних учених різних часів: К. Л. Арндтса, Ю. Барона, В. Бовстеда, А. Бринца, Ф. Рейнольдса, Г. Бучки, Е. Коука, Ф. Куртіуса, М. Ферсона, Ф. Фостера, Г. Фрідменна, К. Гронфорса, Р. фон Ієринга, П. Лабанда, Б. Лейста, Л. Макгрегора, Ц. Мюлленбруха, Р. Потьєра, Р. Поувелла, Ф. Рендольфа, Ф. Ріго, К. Шмітгоффа, К. Синтеніса, Я. Унгера, К. Вангерова, Р. Ціммерманна, М. Пеліше та інших.

Праці названих дослідників заклали підвалини розуміння представницьких відносин (зокрема їх специфіки) та сформували базові підходи до правового регулювання таких відносин. Водночас у національній правовій доктрині спеціальні дослідження, присвячені аналізу саме інституту представництва та ефективності його реалізації в цивільному праві, наразі практично відсутні. Наукові публікації, що висвітлюють проблеми окремих видів представництва чи деякі аспекти правового регулювання представницьких відносин, також повною мірою не охоплюють розгляд зазначеної проблематики. Наведені чинники зумовлюють важливість наукового аналізу проблем інституту представництва, зокрема: визначення структури

представницьких відносин та їх місця в системі цивільно-правових відносин; дослідження окремих принципів зазначеного інституту, спрямованих на реалізацію механізму правового регулювання; розгляд теоретико-правових засад здійснення договірного та недоговірного представництва в цивільному правовідношенні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до таких державних бюджетних науково-дослідних тем: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0111U008337), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р.; «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (№ 16 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0116U002637), що діє з 01 січня 2016 р. по 31 грудня 2018 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних засад вчення про інститут представництва в цивільному праві України, визначення його поняття, правової природи, мети, функцій і принципів, встановлення особливостей окремих видів представництва та ефективності їх реалізації в положеннях цивільного законодавства України, а також формування пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері регулювання представницьких відносин.

Для досягнення цієї мети було сформульовано такі **завдання:**

— дослідити еволюцію наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних учених щодо представництва в цивільному праві в різні часи, а також окреслити напрями розвитку нормативного регулювання зазначеного інституту в національному та зарубіжному праві;

— обґрунтувати дію механізму реалізації норм про представництво у національному цивільному законодавстві;

— визначити теоретико-методологічні засади інституту представництва, зокрема сформулювати його поняття, ознаки, мету, функції, принципи;

— запропонувати шляхи розв’язання проблем здійснення договірного представництва та виявити й обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ефективності інституту представництва в цій частині;

— визначити цивільно-правові засади здійснення недоговірного представництва й обґрунтувати перспективи вдосконалення його правового регулювання та правозастосовчої практики;

— сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства стосовно інституту представництва в цивільному праві України.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі реалізації норм інституту представництва в цивільному праві України.

Предметом дослідження є положення, викладені в міжнародних актах, нормах чинного законодавства України та зарубіжних країн, правова доктрина та правозастосовча практика щодо інституту представництва, а також вітчизняні та зарубіжні наукові джерела.

Методи дослідження. З огляду на поставлені мету й завдання дослідження та з урахуванням його об’єкта і предмета в роботі застосовується значний комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження. Зокрема, діалектичний метод використовується при системному дослідженні ключових правових категорій інституту представництва, їх взаємозв’язку та застосуванні на практиці під час реалізації цивільно-правового механізму правового регулювання представницьких правовідносин, вивчення окремих аспектів становлення та розвитку представництва й суміжних нормативних конструкцій на рівні законодавства і судової практики

(*у підрозділах 2.1 – 2.3 розділу 2 і підрозділах 3.1 – 3.3 розділу 3*). Порівняльно-правовий метод застосовується під час здійснення компаративістського дослідження різних аспектів інституту представництва, закріпленого на рівні українського законодавства, внутрішнього права зарубіжних країн і міжнародних актів (*у підрозділі 1.2 розділу 1 і підрозділі 2.1 розділу 2*), а також під час аналізу підходів, що використовуються судами й іншими правозастосовчими органами при вирішенні питань захисту прав учасників цивільних правовідносин, пов'язаних із представництвом (*у розділах 1 – 4*).

Крім цього, з метою визначення ключових характеристик, ознак та змісту поняття представництва, а також підстав виникнення та припинення представницького правовідношення в роботі наскрізно застосовується формально-логічний метод (зокрема, у *підрозділах 2.1 – 2.3 розділу 2*). Догматичний метод знайшов застосування під час всебічного й об'єктивного вивчення різних існуючих доктринальних підходів до розуміння представницьких правовідносин та їх елементів, змісту поняття «представництво», а також при формулюванні власних максимально повних і взаємоузгоджених дефініцій та виокремленні іманентних рис.

Метод функціонального аналізу було використано задля побудови цілісної концепції інституту представництва, зокрема підстав і умов виникнення окремих його видів та їх реалізації в положеннях цивільного законодавства (*у підрозділах 2.1 – 2.3 розділу 2 і підрозділах 3.1 – 3.3 розділу 3*). Застосування техніко-юридичного методу дало змогу сформулювати низку пропозицій щодо вдосконалення національного цивільного законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній цивілістичній науці системним комплексним дослідженням теоретичних і прикладних проблем інституту представництва в цивільному праві України та нормативних засад його реалізації. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у сформульованих та обґрунтованих положеннях і висновках, що виносяться на захист.

Вперше:

1. обґрунтовано вчення про інститут представництва в цивільному праві України, основу якого становлять розроблені автором положення про нормативну мету інституту представництва, сферу його правового регулювання та правові засоби впливу на відповідні відносини, функції та систему принципів інституту представництва;

2. доведено, що відносини представництва існують у формі цивільно-правових організаційних немайнових відносин, формою виразу яких є юридична процедура, спрямована на виникнення й упорядкування дій учасників цивільного обороту;

3. обґрунтовано нормативну мету інституту представництва – забезпечення здійснення й охорони прав, виконання обов'язків, дотримання законних інтересів учасників цивільного обороту шляхом реалізації юридичного заміщення таких учасників представником;

4. сформульовано перелік і встановлено зміст функцій інституту представництва. Такими функціями є функція юридичної трансмісії; функція юридичного забезпечення здійснення прав, виконання обов'язків і дотримання законних інтересів; функція охорони та захисту;

5. доведено, що правове регулювання в межах інституту представництва здійснюється різними правовими засобами. Насамперед йдеться про *норми-дозволи* (право вступу в представницькі правовідносини, вибору контрагентів для реалізації представницького повноваження, обрання форм, способів і методів здійснення такого повноваження (якщо інше не встановлено договором)); *норми-заборони (у т. ч. обмеження)* (заборона укладення правочинів щодо самого себе, всупереч інтересам принципала або з порушенням меж наданих повноважень) і *норми-зобов'язання* (передання документації, пов'язаної з вчиненим правочином; отримання матеріальних благ; обов'язок проінформувати принципала про вчинений правочин тощо);

6. визначено перелік та обґрунтовано зміст трирівневої системи принципів інституту представництва, де перший рівень становлять

загальноправові принципи, що прямо впливають на виникнення, зміну та припинення відносин представництва (верховенства права, законності тощо); другий рівень – загальні (галузеві) цивільно-правові принципи (неприпустимість втручання у сферу особистого життя людини, неприпустимість позбавлення права власності, свобода договору тощо); третій рівень – спеціальні (інституційні) принципи представництва, до яких запропоновано віднести: принцип юридичного заміщення; принцип фідуціарності відносин представництва; принцип конфіденційності; принцип недопустимості конфлікту інтересів; принцип співмірності повноважень;

7. обґрунтовано висновок, що з огляду на мету та предмет правового регулювання, методи і засоби нормативного впливу на відповідні відносини, функції та принципи представництво є самостійним інститутом цивільного права;

8. доведено, що інститут представництва становить систему правових норм, що мають міжгалузевий, комплексний характер і покликані врегулювати організаційні немайнові відносини, в яких одна особа (представник) має можливість вчиняти правочини й інші правомірні юридично значимі дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала) щодо третіх осіб (за умови поінформованості останніх про це), чим безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права та обов’язки принципала перед третіми особами; при цьому представник несе відповідальність перед принципалом;

9. окреслено умови, за яких допускається субсидіарне застосування положень цивільного законодавства про представництво до регулювання відносин у межах інших галузей права: необхідно, щоб норма, яка використовується для регулювання відносин представництва, була запозичена з галузі права (тут і далі йдеться про цивільне право), яка визнається суміжною, спорідненою за предметом і методом; має бути

встановлено відсутність прямої заборони на субсидіарне застосування правових норм; у галузі права, що потребує врегулювання відносин представницького характеру, не повинно бути відповідної норми; відсутність прогалини права; наявність норми у спорідненій галузі права, яка регулює ці самі відносини; наявність норми-принципу про можливість субсидіарного застосування в галузі, що реципіює положення, та в галузі, з якої такі норми запозичуються.

Удосконалено:

1) теоретичні положення про методологічні передумови формування нормативної моделі представництва в законодавствах європейських країн, а саме обґрунтовано, що в основу інституту представництва в сучасних кодифікаціях цивільного права країн Європи покладено теорію сепарації, розроблену німецькими дослідниками П. Лабандом, Р. фон Ієрингом, а пізніше розвинуту норвезьким ученим К. Гронфорсом. За цією теорією представництво розглядається як самостійний інститут, відмінний від договору доручення, основу якого становить представницьке повноваження (*authority*), здійснення якого безпосередньо створює права та обов'язки принципала перед третіми особами;

2) теоретичне положення, згідно з яким вчення про інститут представництва формувалося поетапно: 1 етап охоплює період із середини XIX ст. до 1917 р., коли наукова думка щодо представництва розвивалася в основному рефлективно в продовження розвитку вчень про цей інститут у роботах німецьких і французьких науковців. Зокрема, цим питанням присвячено дослідження А. Й. Гордона, О. О. Євецького, Л. М. Казанцева тощо; 2 етап сформувався у пореволюційний і радянський періоди; у працях учених цього періоду здійснено розмежування фактичної та юридичної співучасті при вчиненні угод у цивільному праві та вперше виділено добровільне і законне представництво (В. О. Рясенцев); досліджено представницьке

правовідношення та його елементи (О. Л. Невзгодіна); вивчено представницькі відносини в аспекті способу набуття, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків, юридичного прийому (В. К. Андрєєв); 3 етап пов'язаний із періодом розвитку української державності і характеризується вивченням окремих аспектів представницьких відносин (І. О. Гелецька, В. Л. Гранін, А. І. Дрішлюк, С. Г. Керимов, П. М. Крупко, Є. С. Сєвєрова);

3) перелік ознак представництва в частині доповнення загальноприйнятих у цивілістиці двома новими ознаками, а саме: а) треті особи повинні бути проінформовані про те, що мають справу з представником; б) принципал повинен бути поінформований щодо вчинених представником правочинів та інших юридично значимих дій;

4) зміст такої ознаки представництва, як учинення правочинів представником. Зокрема, на основі вивчення положень європейського приватного права та зарубіжних нормативних актів запропоновано розширити зміст цієї ознаки й об'єктом діяльності представника розглядати не лише правочини, а й «інші юридично значимі дії», що безпосередньо не спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, однак унаслідок яких можуть виникати цивільні правовідносини. Йдеться, до прикладу, про юридично значимі дії представника, пов'язані з оформленням прав на об'єкти інтелектуальної власності принципала, або вчинення представником юридично значимих дій в інтересах принципала під час реалізації прав учасників товариства щодо участі в загальних зборах;

5) перелік і зміст принципів надання представнику повноважень, а саме: а) обумовленість обсягу повноважень представника конкретною правовою підставою виникнення правовідносин представництва (договір, закон, акт органу юридичної особи); б) представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має принципал (за винятком

випадків недоговірного представництва); в) неможливість вчинення представником правочину, що може бути вчинений лише принципалом; г) правочин завжди має вчинятися в інтересах принципала; ґ) представник не може вчинити правочин у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є;

6) нормативну модель виникнення недоговірного представництва, яку пропонується розглядати як механізм формування представницьких повноважень, що ними наділяється та чи інша особа незалежно від правосуб'єктності принципала на основі приписів закону, адміністративних актів, актів органів юридичних осіб та/або рішення суду. Особливістю представницьких повноважень є те, що під час їх реалізації представник зобов'язаний (а не має право) діяти в інтересах та від імені принципала;

7) доктринальне розуміння нормативної мети недоговірного представництва, під якою слід розуміти створення особливого юридичного стану, у межах якого представництво є засобом (часто єдиним) реалізації та захисту прав і законних інтересів принципала, а не одним із засобів досягнення наперед визначеного й об'єктивованого правового результату;

8) теоретичні положення, за якими вчинення дій від імені юридичної особи її органами та посадовими особами слід розглядати як квазіпредставництво, що за своїм змістом не наділене основними ознаками представництва як такого, але у зв'язку з наявністю в органів юридичної особи та посадових осіб певного обсягу повноважень і загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо) подібне до недоговірного представництва, але таким юридично не є.

Дістали подальшого розвитку:

1) теоретичні положення, за якими інститут представництва в цивільному праві має універсальний, комплексний, полігалузевий характер, що підтверджується наявністю норм щодо представництва як у галузях матеріального: трудовому, сімейному, земельному, так і процесуального права: цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінальному процесуальному праві, а також в адміністративному судочинстві;

2) твердження про співвідношення інституту представництва з іншими суміжними правовими конструкціями (комісія, агентування, управління майном, порука, договори на користь третіх осіб, рукоприкладництво, посильництво). Доведено, що представництво не є тотожним із жодною з них. Основні критерії відмінного та спільного полягають у тому, від чийого імені здійснюються дії, характері таких дій (тобто чи вони мають юридичну значимість або є суто фактичними діями), а також у галузевій належності відносин і складі їх учасників;

3) положення про те, що в чинному законодавстві норми про представництво реалізовано двома способами: прямо та опосередковано (через субсидіарне застосування); при цьому субсидіарне застосування норм цивільного права, з огляду на комплексний характер і міжгалузеве значення інституту представництва, відіграє важливу роль у правовому регулюванні відносин представництва в різних, передусім процесуальних, галузях права;

4) наукове обґрунтування тези про те, що представництво помічника слід вважати окремим видом недоговірного представництва, адже воно виникає за волею принципала та визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа;

5) положення щодо порядку виникнення недоговірного представництва; зокрема, обґрунтовано тезу про те, що юридичні акти, пов’язані з виникненням недоговірного представництва, слід поділити на дві категорії: а) ті, з якими закон або інші нормативно-правові акти

безпосередньо пов’язують виникнення недоговірного представництва (свідоцтво про народження дитини, рішення суду); б) які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред’явлення відповідного документа представницьких відносин (посвідчення працівника юридичної особи, опікунське посвідчення, паспорт батька чи матері, де, на їх прохання, було зазначено імена дітей, тощо);

6) положення про те, що фізична особа, цивільну дієздатність якої обмежено, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Усі інші правочини вчиняються за згодою піклувальника, який може діяти як представник такої фізичної особи. У зв’язку з цим запропоновано вдосконалити норму права, що регулює недоговірне представництво, і визначити піклувальника як законного представника неповнолітніх осіб та осіб, дієздатність яких обмежено;

7) твердження, що арбітражного керуючого, попри наявність у його правовому статусі певних ознак представницьких функцій, не можна вважати законним представником. Обґрунтовано, що він є особливим суб’єктом процедури відновлення платоспроможності або визнання банкрутом і залежно від ролі виконує конкретні покладені на нього законом обов’язки.

За результатами проведеного дослідження також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення окремих положень національного законодавства. Зокрема, йдеться про зміст ч. ч. 3, 4 ст. 92 ЦК України в частині застосування представництва у відносинах, де права та обов’язки у юридичних осіб виникають за результатами дій органів чи посадових осіб; ч. 1 ст. 238 ЦК України щодо закріплення обов’язку представника інформувати принципала про вчинені ним правочини й інші юридичні дії; ст. 243 ЦК України стосовно забезпечення конфіденційного характеру інформації, отриманої під час здійснення комерційного представництва; п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України в частині встановлення обов’язку представника поінформувати спадкоємців принципала про наявні у нього представницькі повноваження; ч. 2 ст. 249 ЦК України щодо

форми та порядку скасування довіреності; ч. 2 ст. 2 ЦПК України, ст. 5 КАС України та ст. 8 СК України в частині закріплення механізму субсидіарного застосування положень ЦК України до врегулювання відповідних відносин. Крім цього, з метою вдосконалення інституту представництва запропоновано викласти в новій редакції ст. ст. 221, 222, 239, 241, 242 ЦК України та доповнити зазначений Кодекс статтею 250^1 «Визнання правочину, вчиненого представником, недійсним». Усі запропоновані зміни підготовлено у встановленому порядку у вигляді законопроекту, що додається до роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження, сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – як дороговказ для подальшого дослідження цивільно-правових відносин за участю представників (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в науково-дослідну роботу Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 24 жовтня 2017 р.);

– у правотворчій діяльності – розроблені в роботі пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України можуть бути використані в науково-експертній діяльності, а також під час опрацювання законопроектів, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 13 вересня 2017 р.);

– у навчальному процесі – для вдосконалення навчально-методичного забезпечення та дидактичного супроводу певних тем з навчальних дисциплін «Цивільне право», «Договірне право», «Представництво в цивільному праві». Матеріали дослідження також можуть бути використані для підготовки підручників і посібників із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, як і всі опубліковані автором наукові праці, що відображають результати проведеного дослідження.

Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані автором унаслідок самостійного аналізу та безпосереднього використання в роботі вітчизняних і зарубіжних наукових, нормативно-правових джерел та матеріалів судової практики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданні кафедри цивільного права юридичного факультету імені Тараса Шевченка (протокол № 13 від 20 червня 2017 року), а також на засіданні Відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України. Результати дослідження використовувалися дисертантом у науково-педагогічній діяльності, зокрема під час викладання курсів «Цивільне право», «Римське право», «Правочини з нерухомістю», «Договірне право», «Представництво в цивільному праві» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Окремі положення дисертації були предметом обговорення на науково-практичних конференціях і круглих столах, зокрема, на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 10 листопада 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 19 жовтня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права» (Харків, 15 лютого 2013 р.), Міжнародному цивілістичному форумі «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв’язки, шляхи вдосконалення» (Київ, 25-26 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 17 травня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Дванадцяті осінні юридичні

читання» (Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 16 травня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства» (Київ, 3 жовтня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 22 травня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.), «Матвєєвські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (Київ, 20 листопада 2015 р.), Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 19 лютого 2016 р.), Міжнародному цивілістичному форумі «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (Київ, 14-15 квітня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 22 травня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 45 наукових працях: одноосібній монографії, 24 наукових статтях, з яких 20 вийшли друком у вітчизняних фахових юридичних виданнях (зокрема, 6 статей у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз) і 4 – у наукових виданнях іноземних держав, а також у 17 тезах доповідей на науково-практичних конференціях і 1 публікації в іншому науковому виданні.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 4 розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 535 сторінок. Із них основного тексту 428 сторінок. Список використаних джерел налічує 701 найменування і займає 72 сторінки.

Розділ 1.
РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1. Генеза цивілістичної думки щодо представництва

Дослідження еволюції доктринальних вчень про представництво свідчить про те, що в найбільш загальному вигляді можна умовно виділити три етапи їх розвитку: 1) дореволюційний; 2) пореволюційний; 3) новітній. На кожному з них вчення про представництво зазнавало змін, трансформуючись крізь призму соціально-економічного устрою відповідної епохи. Разом з тим варто зауважити, що з початку зародження наукового інтересу до представництва й до наших днів стабільна увага дослідників зберігається. Тож складно назвати період, коли б відносини представництва не перебували під пильною увагою вчених і правотворців. Така увага до цієї проблематики дає змогу нам сьогодні, озброївшись науковою методологією, здійснити комплексну ревізію наукових вчень і поглядів цивілістів у цій сфері та сформувати цілісне бачення їх розвитку.

1.1.1. Представництво в роботах цивілістів дореволюційного періоду

Інтерес до інституту представництва в працях учених дореволюційного періоду (до 1917 року) з'явився ще в далеких 1870-х роках, коли під впливом віянь тогочасної епохи на землях Російської імперії (а слідом за ними й українських землях) почали відбуватись зміни в суспільно-економічній формації та її правовому відображенні. Ці зміни, за влучним висловом професора Леона Дюгі, характеризувалися «безперервною та поступальною заміною юридичної системи характеру метафізичного та індивідуалістичного іншою системою, характеру реалістичного і соціалістичного [138, с. 3]» . В

історичному вимірі прийняття французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та Кодексу Наполеона 1804 р. стали тими знаковими подіями, які заклали підвалини розвитку позитивного права та юриспруденції у наступні два століття. Саме звідси черпали ідеї розробники Німецького цивільного уложення Антон Тібо, Фрідріх Карл фон Савіньї, Рудольф фон Ієринг, які з одного боку відмовились від французької систематики німецького кодексу, а з іншого – використали позитивний досвід кодифікації Наполеона в частині трансформації римського права у норми, які б відповідали тогочасним реаліям. Звісно, такі перетворення у позитивному праві не залишились непоміченими доктриною, у зв'язку з чим бурхливий розвиток юриспруденції в Європі з часів глосаторів і постглосаторів якраз і припадає на XIX ст. Це був час небувалого розквіту багатьох правових шкіл, що дало поштовх розвитку вчень у галузі як публічного, так і приватного права, в тому числі про окремі інститути, до яких належить і представництво.

Першим, хто вдався до аналізу категорії представництва у дореволюційній цивілістиці, був присяжний повірений Санкт-Петербурзької судової палати Абрам Йосипович Гордон. Уже в 1867 році через два роки після закінчення навчання та здобуття ступеня кандидата А. Й. Гордон публікує в Журналі Міністерства Юстиції дослідження, присвячене питанням представництва в цивільному праві [84, с. 221–262; 85, с. 207–242]. І хоча через 12 років значна частина положень і висновків автора цієї статті знайде місце в його ж фундаментальній праці «Представництво в цивільному праві» [89], яка довгий час залишатиметься найбільш ґрунтовним дослідженням представницьких відносин, все ж А. Й. Гордон порушує проблематику представництва й уперше окреслює цілісне уявлення про роль і місце цього інституту цивільного права.

Традиційно для наукових досліджень дореволюційного періоду вивчення представництва А. Й. Гордоном здійснюється у світлі положень німецької цивілістики та римського приватного права. «Живий обмін цінностями між частинами не тільки однієї держави, а й різних держав, гласний суд, адвокатура

й існування різноманітних юридичних осіб у багатьох сферах суспільної діяльності наділяють представництво великим значенням і спонукають до вивчення поглядів німецьких учених та римсько-німецької літератури», говорить автор у передмові до публікації [84, с. 221]. Далі у дослідженні Абрам Йосипович детально розбирає поняття представництва у світлі вчень німецьких юристів і його сутність загалом. «Представництво полягає в тому, – говорить автор, – що юридичні дії, вчинені однією особою, переносяться на іншу» [84, с. 224]. Детального аналізу зазнають погляди Ю. Барона [618], Ф. К. фон Савіньї [686], Й. Унгера [694], Л. Арндтса [617], Р. фон Ієринга [656; 659] й інших учених щодо встановлення відносин представництва. Автор багато уваги приділяє особливостям представництва в речових і зобов'язальних правовідносинах. Вчений стверджує, що немає підстав говорити, що між представником і третьою особою виникають відносини особливого роду, оскільки в зобов'язальних відносинах немає ні часу, ні місця встановлення будь-яких індивідуальних відносин. Представник – особа стороння як щодо сутності, так і складу зобов'язання. Не через нього, а поза ним проходить зобов'язальне відношення [84, с. 226]. На основі цього автор доходить висновку, що в представництві слід відрізняти юридичний та фактичний аспекти. Юридичний аспект становить умову існування самого представництва і притаманний розвиненим суспільствам, тоді як фактичний є побічним моментом.

Разом з тим саме це якраз і дає змогу відмежувати представника від посланця [84, с. 228]. Значну увагу в дослідженні присвячено співвідношенню понять представництва та поруки, які автор чітко розмежував за специфікою відповідальності суб'єктів; поєднанню представника й довірителя в одній особі; представництва й довіреності; законних представників; винагороди у представницьких відносинах та інституту ведення чужих справ (negotiorum gestio). Усе це автор аналізує, спираючись на матеріали судової практики та багато актів і рішень органів різного рівня, норми прусського, галіційського, саксонського, німецького, староруського й нового імперського цивільного

права. У частині ведення справ дослідник на основі детального теоретико-прикладного аналізу робить висновок, що існують усі підстави визнавати зачатки negotiorum gestio як породження юридичного практичного розуму. І якщо практика розвиватиметься у такому ж руслі, вказаний інститут матиме «право громадянства у вітчизняному юридичному побуті» [84, с. 261]. Детальному аналізу піддано також питання юридичних наслідків вчинення угод на основі представництва, у тому числі укладених незалежно одна від одної довірителем і повіреним з різними особами щодо одного і того ж предмета, а також види представництва та форми довіреностей, питання субституції й припинення відносин представництва [85, с. 210–242].

Услід за цією публікацією з-під пера А. Й. Гордона виходить низка статей, у яких автор детально вивчає питання юридичних наслідків вчинення дій у межах та поза межами довіреності, їх кваліфікації у праві та співвідношення таких дій із веденням чужих справ без доручення, а також детально зупиняється на практичних питаннях передоручення, фактичного представництва тощо [86, с. 741–753; 83, с. 373–403; 87, с. 306–312; 90, с. 52–78].

Підсумком роботи дослідника стала праця з питань представництва в цивільному праві обсягом більш ніж 400 сторінок, у якій учений, дотримуючись архітектоніки відносин представництва, комплексно досліджує всі аспекти цього інституту [89]. Крім названих проблем, у монографії порушуються питання внутрішнього і зовнішнього аспектів представництва, представництва за законом, змішаного представництва (представництво юридичних осіб, торговельне представництво), procura (намісництво), управління майновими володіннями, вивчаються мовчазні повноваження, душеприказництво, повноваження неповнолітніх повірених й осіб, зацікавлених у предметі та сутності довіреності, повноваження передачі майна під заставу. Окреме дослідження автор згодом присвячує також і питанням представництва без повноважень, де в розгорнутому вигляді вивчає весь спектр пов’язаних із цим проблем та формулює чіткі рекомендації щодо їх реалізації

на практиці [88]. Варто зауважити, що А. Й. Гордон у своїх працях випередив свій час, порушивши цілий пласт проблем, пов'язаних із представництвом [562]. Гострота питань, рівень розробки та аргументації кожного з досліджуваних аспектів є досить всебічними й глибокими.

Разом з тим тема представницьких відносин не залишилась непоміченою, і вже в 1877 році у Харківському імператорському університеті [141] з'являється праця Олександра Євецького «Про представництво при укладенні юридичних угод». На основі детального та глибокого аналізу праць німецьких юристів автор досліджує представництво в його тогочасному розумінні, піддаючи гострій критиці механічні запозичення римського права та й взагалі романістичні погляди в частині представництва, що не узгоджувалися з вимогами часу. Обґрунтовуючи юридичну природу представництва, автор відкрито вступає у полеміку з Г. Толлем [693], Х. Ф. Муленбрухом [670], К. Ф. Синтенісом [689], А. Бринцем [621] й наголошує, що представник – це не механічна постать (Ф. К. фон Савіньї) [686, с. 318] чи особа, яка самостійно веде чужі справи (А. Бринц) [621, с. 275–277], а особа, яка вчиняє дію відповідно до волі та намірів принципала. При цьому намір принципала – це не тільки мотив дії представника, а й її момент. Бути представником означає вчиняти дії від імені іншої особи [621, с. 7–8]. Також автор зупиняється на питаннях статусів нунція та представника (у зв'язку з чим формулює 5 основних відмінностей між ними), договорах на користь третьої особи. Окремий розділ роботи присвячено питанням прямого (безпосереднього) та непрямого (опосередкованого) представництва, де автор на основі огляду праць німецьких юристів формулює власне бачення цих видів представництва, застосовуючи при цьому практичний та життєвий підходи, що повинні узгоджуватись із здоровим глуздом та вільним перебігом цивільного життя [621, с. 61].

Оцінюючи внесок О. Євецького в розвиток теорії представництва, слід зазначити, що дослідник досить глибоко й ґрунтовно опрацював праці чи не всіх німецьких юристів і романістів, які на той час так чи інакше

висловлювались щодо представництва. Багата джерельна база дала змогу автору дослідити кілька найбільш гострих аспектів цієї проблематики. При цьому робота насичена власним баченням й авторськими формулюваннями щодо ключових аспектів представницьких відносин. Аналіз сучасної літератури вказує на те, що робота О. Євецького незаслужено не отримала належної оцінки й використання у цивілістів, хоча її автор по праву має вважатись тим, хто вперше порушив та успішно дослідив представницькі відносини на українських землях.

Наступним, хто вдався до вивчення досліджуваної нами теми, був молодий талановитий випускник, а пізніше професор Імператорського Московського університету Нерсес Йосипович Нерсесов, який у 1878 році присвячує свою магістерську роботу добровільному представництву в цивільному праві [318]. На сторінках дослідження автор більш глибоко вивчає співвідношення добровільного представництва із суміжними юридичним інститутами: фактичною співучастю (в т. ч. з посильним), юридичною співучастю, порукою, договорами на користь третіх осіб, а також зупиняється на вчиненні дій у чужих інтересах тощо. Окрему увагу присвячено поняттю добровільного представництва, представницького повноваження та юридичному обґрунтуванню авторської теорії добровільного представництва. Вчений пропонує таке визначення добровільного представництва: «Юридичне поняття, за якого одна особа, яку називають представником (уповноваженим, повіреним), вчиняє, укладає юридичну угоду від імені іншої особи, принципала (довірителя), на основі повноваження від останнього, причому ця угода відносно свого змісту, правових наслідків вважається первинною угодою самого принципала, не зачіпаючи власне особистість представника» [318, с. 74]. На основі дефініції до ознак представництва автор відносить такі:

а) юридичний характер представництва; б) вчинення юридичних актів від імені іншої особи; в) наявність у представника волі, необхідної для вчинення юридичних дій; г) воля представника замінює волю довірителя стосовно юридичних наслідків угоди, вчиненої ним, хоча і не виражається при укладенні

останньої поряд з волею принципала; д) юридичний ефект, тобто прямий перехід прав та обов'язків за угодою, повинен бути свідомим результатом намірів представника; е) довіритель завжди вважається єдиним і первинним суб'єктом угоди [318, с. 75]. Що ж до повноваження, автору вдалося виявити два аспекти цієї юридичної категорії: будучи втіленим волею довірителя, повноваження, проте, вказує лише на можливість вчинення представником відомих юридичних дій, але не саме їх виконання. У зв'язку з цим Н. Й. Нерсесов наголошує на великій практичній значимості такого висновку та виводить поняття юридичної можливості представника у момент вчинення дорученої справи створювати дійсні юридичні наслідки для довірителя [318, с. 79–80]. Автор відкидає теорію фікції перенесення прав та обов'язків на довірителя, поширену на той час у німецькій літературі, й визнає її нежиттєздатною. Поряд з теоретичним аналізом у роботі значне місце відведено і позитивному регулюванню відносин добровільного представництва. В останній частині праці дослідник здійснює аналіз римського права, положень німецького, французького та російського законодавства. Слід підкреслити, що загалом робота Н. Й. Нерсесова була свого роду доповненням уже існуючих на той час напрацювань А. Й. Гордона в частині більш детального обґрунтування добровільного представництва. І хоча обидва вчені при аналізі добровільного представництва користувалися переважно однаковою джерельною базою, проте в окремих випадках Н. Й. Нерсесову вдалось поглибити висновки попередника. Це стосується насамперед поняття представницького повноваження, його ролі та місця у представницьких відносинах, а також формулювання чіткої дефініції й ознак представництва, що в працях А. Й. Гордона було здійснено більш описово.

У ті самі часи у Ярославлі з'являється праця ще одного молодого вченого Леоніда Миколайовича Казанцева [180], який, отримавши ступінь кандидата прав у Демидівському юридичному ліцеї, був номінований стипендіатом на звання професора. У зв'язку з цим Леонід Миколайович здійснив комплексне вивчення представницьких відносин. Свою мету автор визначив таким чином:

«з'ясувати поняття представництва і проілюструвати ставлення до цього інституту права римського та прав сучасних (законодавства зарубіжних країн. – В. Ц.)» [180, с. 11]. Цим зумовлена і структура дослідження. У першому розділі автор аналізує поняття представництва, порівнюючи його з іншими схожими на нього формами посередництва при вчиненні юридичних угод, як це було прийнято на той час. Більш детально автор зупиняється на розмежуванні представника і фактичного пособника (nuntius), оскільки, на думку дослідника, саме таке роз межування давало змогу виявити ознаки, властиві самому представництву. На основі виведеного поняття представництва вченим далі розвивається його юридична природа. У другому розділі більшу частину матеріалу присвячено римському праву й аналізу положень законодавства зарубіжних країн.

Використовуючи науковий інструментарій та беручи за основу праці переважно німецьких вчених [695; 518; 666; 697; 699; 694], а також уже опубліковані на той час роботи А. Й. Гордона та Н. Й. Нерсесова, автор здійснює своєрідну ревізію поглядів щодо окреслених питань представництва, аналізує внутрішні відносини представництва, механізм прояву волі учасників представницьких відносин і перенесення юридичних наслідків на довірителя, пряме та опосередковане представництво, необхідне (обов'язкове, недоговірне. – В. Ц.) представництво, відмінність представництва від договорів на користь третьої особи й negotiorum gestio тощо. За результатами дослідження автор робить висновок, що представник повністю замінює принципала при укладенні договору і є суб'єктом правовідносин, однак не виступає контрагентом [180, с. 73–74]. При цьому в представництві можуть існувати двоякі відносини: між представником і особою, яку представляють на основі доручення (mandatum), і між довірителем та іншими контрагентами, які визначаються повноваженнями. На основі цього автор наголошує на необхідності чіткого розмежування понять «доручення» («поручение». – В. Ц.) і «повноваження» («полномочие». – В. Ц.), оскільки саме з поняттям «повноваження» пов'язується можливість виникнення правових наслідків

вчиненої угоди безпосередньо у принципала. Дослідник йде далі й формулює підстави виникнення представницьких повноважень, виділяючи серед таких акт уповноваження з боку принципала (особливий консенсуальний договір), перебування на офіційній посаді (опікун, державний чиновник), участь юридичної особи. У всіх інших випадках має місце negotiorum gestio, яке повинне бути заповнене за допомогою ратихабіції (лат. ratihabitio – підтвердження. – В. Ц.) [180, с. 99–102]. Таким чином, представник вчиняє юридичні дії так, що угода вважається нібито укладеною самим принципалом, і її юридичні наслідки (права та обов'язки) виявляються в особі довірителя одразу без будь-якого проходження через особу представника [180, с. 102]. У питанні фікції Л. М. Казанцев критикує німецьких вчених Е. Цимермана [699], Ф. Курціуса [643, с. 69–107], Р. фон Ієринга [656] та згадуваного вище Н. Нерсесова [317, с. 84–87], які заперечують конструкцію фікції при перенесенні прав на довірителя. Услід за Б. Віндшейдом вчений стверджує, що фікція в цьому питанні не є суто штучною конструкцією, створеною вченими; навпаки, вона зумовлюється самим життям і є бажаною самими сторонами. Бажання сторін, на думку дослідників, полягає в тому, щоб дія представника вважалася не його дією, а дією принципала. Тому ця фікція існувала об'єктивно, а вчені лише помітили її [180, с. 113]. Такі висновки вченого були в руслі однієї з існуючих на той час шкіл вчених щодо питання представництва і загалом не можуть претендувати на оригінальність. Однак не можна оминути увагою чіткість і повну зрозумілість позиції Л. М. Казанцева в частині юридичної сутності й ознак представництва, про які йтиметься далі в дисертаційному дослідженні.

Після присвоєння звання приват-доцента на кафедрі римського права Київського університету Л. М. Казанцев видає ще одну роботу, в якій за задумом було втілено другу, історико-догматичну частину дослідження відносин представництва [179]. Тут автор детально вивчає суміжні з представництвом інститути римського права, а також реалізацію представництва в різних видах цивільних правовідносин: речових,

зобов'язальних, заставних, спадкових і відносинах особливого роду, які не можна кваліфікувати в рамках названих рубрик (при видачі jussus, у межах акта praepositio). Актуальність дослідження представництва у 1884 р. за положеннями римського приватного права, коли цьому питанню було вже присвячено не тільки низку робіт російських вчених, а й більше десятка монографій німецьких учених, здавалась сумнівною. Однак автор передбачав, що всі спори дослідників тією чи іншою мірою обертались навколо ідеї представництва в римському праві. Більше того, беззаперечний вплив історичної школи Ф. К. фон Савіньї з ідеєю визнання римським приватним правом інституту представництва ще був доволі відчутним. Однак всупереч цій концепції деякі автори [670; 699; 622], дискутуючи з відомим пандектистом й обстоюючи кардинально відмінні ідеї, все ж зрештою доходять висновку, що римське право таки визнавало представництво. Це був критичний момент. Однак Л. М. Казанцев власне і ставив перед собою завдання зважити всі pro et contra стосовно цього спірного моменту і на основі належного обґрунтування спробувати визначити, хто ближче до істини: стара романістична теорія, обстоювана представниками історичної школи, чи нова, представлена послідовними і не менш авторитетними дослідниками [179, с. 2]. За результатами дослідження автор робить висновок, що ідеї новаторів все ж не витримують перевірки практикою, а консерватизм римської юриспруденції дає всі підстави стверджувати, що представництво, хоча й поступово і дуже обережно, все ж визнавалось римським правовим устроєм.

Чи не останньою роботою в дореволюційній цивілістиці, яка безпосередньо стосувалась представницьких відносин, стало фундаментальне дослідження Юрія Степановича Гамбарова, яким автор на основі комплексного аналізу відносин власності, теорії зобов'язального права та договору цесії досліджує також і представництво як елемент цивільних правовідносин [70, с. 115–196; 71, с. 1–160]. Критично оцінюючи висловлені в зарубіжній та російській науці думки щодо представництва і називаючи їх «дивними конструкціями, зведеними на уламках теорії волі» [70, с. 123], Ю. С. Гамбаров

пропонує до розгляду практичні ситуації, шляхи вирішення яких не могла віднайти жодна з існуючих теорій представництва. Внаслідок цього вчений робить висновок, що існуючі теорії не в змозі пояснити питання чисто практичного характеру, які стосуються недійсності угод, укладених під впливом помилки, а також відповідальності за такими угодами. Адже кожна з теорій прямого та опосередкованого представництва конструювала висновки, які не узгоджувались з вимогами юридичного та фактичного устрою. Більше того, власне відповідальність представника перед третіми особами визнавалася далеко не всіма юристами і не у всіх випадках недійсності укладених ним угод, оскільки теза про непов'язаність представника укладеними ним угодами на той час вважалась аксіоматичною.

Інші випадки, в яких неспроможність існуючих вчень про представництво виявлялася ще більш яскраво, були пов'язані з питанням про представницькі повноваження, які, на думку Ю. С. Гамбарова, були абсолютно недослідженими. Проте саме в них, як вважав учений, було приховано сутність багатьох питань, які значною мірою впливали на сутність представництва.

Порушуючи низку гострих і проблемних питань й усвідомлюючи неспроможність існуючих теорій представництва, Ю. С. Гамбаров все ж у цитованій праці так і не дає відповіді на питання, яким чином вирішувати виявлені труднощі. У сукупності з уже отриманими висновками щодо теорії цивільного права вченим формулюється висновок про те, що панівна теорія цивільного права, в тому числі щодо представництва, суперечить вимогам принципу справедливості. Така ситуація пов'язана з атомістичним уявленням про особистість як таку, тобто особистість, замкнену в самій собі і таку, що мислить поза зв'язком із суспільством, в якому вона живе. У цій особі, ізольованій від усього оточуючого світу, і виявляється джерело її волі. Крім того, у ній, на переконання панівної теорії, закладено основу та мету всіх цивільних прав [71, с. 141]. З позиції сьогодення такий висновок був більш ніж пророчим. Однак історія та розвиток суспільних відносин говорять про те, що

рух до індивідуалізму і піднесення особи та її волі є найважливішим напрямом розвитку сучасної теорії права.

Крім зазначеного, в аналізованій праці автор зупиняється на дослідженні типів юридичних дій (договорів, альтруїстичних дій) та їхньому юридичному значенні, а також детально аналізує на цій основі добровільну й безоплатну діяльність у чужому інтересі (negotiorum gestio) як інститут права. За результатами дослідження Ю. С. Гамбаров, критикуючи існуючі на той час погляди юристів на negotiorum gestio, приєднується до поглядів відомого німецького юриста Вехтера, який у 1837 році у своїй праці дещо по-новому розглянув правові підстави виділення інституту ведення чужих справ, а також обґрунтував його юридичну природу відповідно до тогочасних реалій. В основі його поглядів було покладено не принцип збагачення та користі, а соціологічний принцип інтересу відсутнього господаря та суб'єктивний момент інституту negotiorum gestio [71, с. 152]. Історія розвитку цивільних відносин у перспективі покаже, що й ідеї Ю. С. Гамбарова мали свої недоліки, але на той час це були прогресивні ідеї, що втілювали теорію соціального права.

Розвиток доктринальних напрацювань щодо представництва в наступні роки відбувався у напрямі поглиблення окремих аспектів цього інституту. Так, уже 1885 році з'являється праця барона Адольфа Нолькена «Договори на користь третіх осіб» [327], у якій автор на основі теорії представництва порушує проблеми, пов'язані з дійсністю договорів, укладених на користь третіх осіб. Беручи за відправну точку панівний у німецькому праві погляд на договір на користь третіх осіб, дослідник, подібно до Ю. С. Гамбарова, перевіряє його на міцність практичними казусами. При цьому автор проводить паралелі з іншими схожими учасниками фактичної та юридичної співучасті, маклерами, представниками. Окремо А. Нолькен зупиняється на співвідношенні досліджуваних договорів із представництвом. Враховуючи погляди німецьких учених [695, с. 134–136; 518, с. 313; 647, с. 415–427; 649, с. 101–103], дослідник робить висновок, що договори на користь третіх осіб мають із представництвом все ж більше відмінних, ніж тотожних рис. Також

автор аналізує положення римського права та сучасного законодавства щодо дійсності договорів на користь третіх осіб принагідно до промісара та власне самих третіх осіб, а також вивчає положення австрійського, саксонського, прусського та французького права і судової практики в цьому контексті. Робота насичена скрупульозним аналізом. Оскільки дослідник користувався тими самими джерелами, що і попередні дослідники, А. Нолькену не вдалося запропонувати якісно новий підхід до договорів на користь третіх осіб. Хоча, справедливості заради, потрібно зазначити, що в питанні наслідків і дійсності таких договорів вчений пішов дещо далі, ніж це зробили його попередники [582].

Із середини 80-х років XIX століття і до кінця досліджуваного періоду увага до представництва поступово знижується. У наступні роки вченими розроблялись лише окремі питання, які стосувались суміжних до представництва інститутів і випливали з майнових, сімейних чи інших відносин, або ж вивчення представницьких відносин здійснювалось у практичній площині чи в руслі здійснення прав юридичними особами [75, с. 68–93; 152; 495; 347]. До таких можна віднести роботи відомого цивіліста Костянтина Дмитровича Кавеліна, у яких автор крізь призму правового становища подружжя та відносин батьків і дітей, опікунства, а також майнових відносин у різного роду зобов'язаннях зачіпає окремі аспекти необхідного представництва [176] й чинності договорів, укладених через представника [177]. Разом з тим автор не виділяє представництво як окремий предмет вивчення й звертається до нього фрагментарно. Низку праць у цей період було присвячено питанням встановлення опіки та піклування. Дослідження проводились як у порівнянні з римським правом, так і на основі положень тогочасного зарубіжного й вітчизняного законодавства. Серед авторів, які здійснювали такі дослідження, слід назвати Д. Азаревича [9], К. Анненкова [17], К. Змирлов [162, с. 240–277; 163, с. 632–659; 164, с. 87–123], А. Невзорова [314], І. Оршанського [336, с. 1–55; 335, с. 1–73], С. Пахмана [344] тощо.

У частині вивчення здійснення представництва юридичними особами зазначені дослідження також головним чином було присвячено з'ясуванню соціальної та юридичної сутності юридичної особи. Питання представництва вивчаються переважно у світлі теорій і сутності юридичної особи, її функцій та особливостей участі в цивільному обороті. Разом з тим відносини представництва юридичної особи в наведених працях досліджуються побіжно, у контексті загальних питань її функціонування. Виняток у цьому контексті становить, мабуть, робота М. Я. Пергамента, присвячена питанням правоздатності юридичних осіб [347]. Проте цю працю не було спеціально присвячено аналізу питань представництва, внаслідок чого багато його аспектів при розгляді особливостей здійснення правосуб'єктності юридичної особи залишились поза увагою автора.

Цікавою й пізнавальною є також праця А. Ф. Міхневича та М. М. Товстолеса [267], у якій автори в практичному сенсі висвітлюють питання укладення і змісту довіреностей та їх окремих видів (довіреність на участь у справах казенних, довіреність на «хождение» у справах судових тощо). У роботі наводяться зразки довіреностей, розрахунки вартості послуг з представництва, а також усі процедурні питання оформлення та видачі довіреностей як нотаріальних, так і «домашніх» [267, с. 65–77]. Названа робота позбавлена глибоких теоретичних викладок та обґрунтувань, оскільки її мета є суто прикладною. Разом з тим вона дає змогу більш глибоко зрозуміти сутність й особливості життя та «юридичного побуту» періоду кінця XIX – початку XX століть.

Ще однією роботою, що варта уваги, є праця Л. С. Таля, у якій автор вдається до аналізу положень проекту Цивільного уложення щодо договору довіреності (доручення) [499]. Під кутом зору виконання робіт за дорученням, договором підряду, служби за особистим наймом автор порівнює договір доручення й зупиняється на основ них його елементах. Зокрема, аналізуються такі аспекти: повноваження на вчинення дій «від імені та за рахунок», положення про відповідальність сторін, сутність повноважень на вчинення дій

(як фактичних, так і юридичних). Автор резонно висуває таку тезу: «з огляду на тісний зв'язок договору доручення і юридичного представництва, договір доручення все ж не обмежується суто уповноваженням юридичним, адже навіть професійні повірені (присяжні та приватні юристи) виконують як юридичне представництво, так і вчиняють фактичні дії: готують папери, подають їх, виголошують промови на судах тощо. Таким чином, або договір доручення передбачає і юридичну, і фактичну діяльність – тоді різниця між ним і особистим наймом стає невловимою; або варто наполягати на юридичній діяльності як на виключному предметі договору доручення – тоді йому не відповідає окреслене коло побутових відносин» [499, с. 17–18]. За результатами дослідження Л. С. Таль доходить висновку, що законодавець, формулюючи нормативні положення, повинен орієнтуватись не на формально-юридичні відірвані від життя правила, а на реальні відносини. Недотримання цього правила перетворює законодавство на мертві норми, які не здатні виконати своєї основної функції. Звідси висновок і про договір доручення у проекті Цивільного уложення як про інститут, який у такому вигляді жодної користі принести не може [499, с. 39–40].

Таким висновком автор все ж не припиняє дослідження представницьких відносин. І в 1914 році Л. С. Таль у брошурі «Торговий агент та агентурний договір як правові типи» [500], базуючись на уявленнях про договір доручення, представництво та посередницьку торговельну діяльність, аналізує сферу надання торговельних послуг. У роботі на основі римського, французького, німецького права розмежовуються статуси торгових посередників – маклерів, комісіонерів, торгових агентів, особистих найманих, торгових прикажчиків тощо. Автор обґрунтовує самостійне значення агентів і визначає риси, які характеризують їх статус у торговельних відносинах. До останніх автор відносить самостійний, незалежний характер діяльності; здійснення торговельної діяльності особисто, але в інтересах однієї чи кількох осіб; агент є професійним представником, який діє від імені та в інтересах купців; агентська діяльність здійснюється постійно, а не одноразово [500, с. 12–15]. Автор також

робить висновок, що до агентських відносин субсидіарно або за аналогією можуть бути застосовані положення законодавства про представництво. Такий висновок, як і сама постановка питання про агентські відносини та їх принципи прямого й опосередкованого (субсидіарного) врегулювання, на той час були досить прогресивними. Тим більше, що підхід проекту Цивільного уложення мав на меті об'єднати механізми цивілістичного й торговельного регулювання. При цьому сам проект Уложення не містив навіть і згадки про торгових агентів.

Названою монографією дослідження представництва на монографічному рівні у дореволюційний період розвитку цивільного права практично вичерпуються [500; 341, с. 75–82; 79, с. 75–82]. Проте інтерес та увага до проблем представництва відчувалися не тільки на рівні монографічному та суто науковому, а й на академічному, в межах вивчення курсів цивільного та торгового права. Так, положення про представництво зустрічаємо в навчальних виданнях, які мали своєю метою не стільки доктринальне осмислення предмета вивчення, скільки систематичний виклад матеріалу для навчальних потреб. Разом з тим у таких курсах, посібниках досить часто можна було зустріти матеріал, який за глибиною не поступався серйозним доктринальним розробкам. Так, не можна оминути увагою роботи таких вчених, як Є. В. Васьковський [49], Н. Л. Дювернуа [137], Л. М. Загурський [153; 154], Д. І. Мейєр [265], Й. О. Покровський [356, с. 30–50; 357], Н. Растеряєв [409], В. І. Синайський [466], А. Ф. Федоров [520], П. П. Цитович [559], Г. Ф. Шершеневич [599; 600; 601], в яких положення, пов'язані з представництвом і суміжними інститутами (посередництвом, фактичним представництвом), набули найбільш глибокого та цілісного розвитку.

Вивчення поглядів дореволюційних вчених на представництво дає підстави зробити низку висновків.

По-перше, дослідження представництва в період до 1917 року здійснювалося в основному рефлективно у продовження розвитку вчень про цей інститут у роботах німецьких і французьких вчених. При цьому проблеми кваліфікації представництва як самостійного правового явища, його

співвідношення із суміжними поняттями, іманентні властивості вивчалися передусім з позиції існуючих німецьких доктринальних підходів і легальних норм, а також положень римського приватного права. Такий підхід був зумовлений необхідністю розвитку існуючих нормативних конструкцій і відходом від архаїчних форм, що не відповідали вимогам часу, подібно до того, як наразі постало питання про необхідність вивчення права ЄС. Разом з тим вченими усвідомлювалась потреба в дослідженні та впровадженні на практиці цілої низки положень інституту представництва, оскільки суміжні інструменти врегулювання відносин (особистого найму, посильництва, фактичного представництва тощо) не давали можливості здійснювати представництво інтересів принципала. Як наслідок, на практиці виникали труднощі із належним здійсненням прав і виконанням обов'язків [84, с. 231–237]. Крім цього, разом з реформуванням законодавства та зміною соціально-економічних умов розвитку суспільства цивільний оборот значно розширювався, що неодмінно було пов'язано з необхідністю більш широкого представлення інтересів учасників господарських відносин.

По-друге, за змістом проблем, що вивчались ученими, переважали теоретичні обґрунтування представництва та його ознак; порівняння представницьких відносин із суміжними категоріями, у яких функція вчинення дій за дорученням також мала місце (посильний, юридичний та фактичний представник, управитель тощо); проблема визнання представництва римським приватним правом, а також пов'язана із цим проблема виділення прямого та непрямого представництва. Представництво в цей період розглядається як юридична діяльність однієї особи (представника) замість іншої особи (принципала), а саме вчення про «юридичну заміну» становить суть поглядів на представництво вчених цього періоду. У працях досліджуваного періоду досить обмежено вивчались питання обов'язкового (необхідного) представництва, підстав виникнення представницьких відносин, наслідків неналежного здійснення повноважень представником. Правильно з цього приводу зазначає вітчизняний учений В. Л. Гранін, що в публікаціях правознавців Російської

імперії, так само як і в працях зарубіжних науковців того часу, на тлі загальної неуваги науковців до юридичних наслідків неналежного представництва найбільшим помітним винятком був розгляд питань, присвячених відносинам, котрі виникають при веденні чужих справ без доручення, яке традиційно пов'язувалося з так званим фактичним представництвом [110, с. 212]. Головний акцент при цьому робився на дослідженні інституту negotiorum gestio (ведення справ без доручення), відомого ще римському приватному праву [70; 71], проте в деяких працях увага акцентувалася на дослідженні фактичного представництва. Так, вивченню підлягали питання внутрішніх відносин ведення чужих справ без доручення та представництва без повноважень; можливості компенсації недостатніх повноважень фактичного представника; наслідків згоди особи, у чиїх інтересах учинялися договори без доручення, з діяльністю гестора, а також наслідків заперечення домінуса проти представництва без повноважень, яке відбувалося в інтересах останнього. Поряд з цим обґрунтування самостійного інституційного характеру представництва, його застосовуваності до врегулювання відносин того часу практично здійснено не було.

Наслідком такого стану дослідження було те, що питання представництва не мали чітко означеної спрямованості та місця в системі цивільного права. З аналізованих підручників видно, що положення про представництво наводились авторами як в загальній частині таких курсів [601, с. 199–206; 49, с. 113–128, 139–143], так і при аналізі окремих видів договірних зобов'язань [265, с. 333–334].

По-третє, найбільш фундаментальною працею з питань представництва періоду, що розглядається, є праця А. Й. Гордона, якому вдалося найбільш творчо і значною мірою критично осмислити теоретичні вчення західних вчених і крізь призму практики й вітчизняного «юридичного побуту» («юридического быта». – В. Ц.) запропонувати рекомендації для подальшого законотворення. Вчений розробив цілісне вчення про представництво, яке стало

прототипом сучасного інституту представництва, як за структурою, так і за змістом.

1.1.2. Представництво в працях вчених пореволюційного та радянського періодів

Досліджуючи розвиток вчення про представництво у період з 1918 по 1991 рр., слід зазначити, що на цьому досить тривалому в часі етапі відбулися знакові події, які вплинули на хід історії та людської цивілізації загалом. Друга світова війна, дві світові економічні кризи, освоєння космосу, відкриття структури ДНК, створення комп'ютера та мережі Інтернет – усі ці події визначили обличчя сучасного світу. Звісно, змінювались і завдання, які стояли перед правом, законодавством.

З утворенням Радянського Союзу у 1922 році перед державою постають нові завдання: впровадження принципів нової економічної політики, забезпечення побудови соціалістичного суспільства. І це мало свій вплив на зміст і методи правового регулювання, у т. ч. знайшло своє відображення у позитивному регулюванні та вченнях про представництво аж до моменту розпаду Радянського Союзу. Вивчення праць учених досліджуваного періоду, які стосувались проблем представництва, свідчить, що увага до цього інституту цивільного права в різні роки окресленого періоду була детермінована різними факторами.

У пореволюційний період (1918 – 1945 рр.), який був пов'язаний із відновленням представництва як предмета наукових і науковоприкладних досліджень, останнє аналізувалось переважно в межах позитивного регулювання. Перші праці, присвячені цьому інституту, з'явилися в середині 20-х років XX століття і мали на меті не стільки дослідити, розвинути ідеї представництва та, ґрунтуючись на дореволюційних напрацюваннях, створити завершене вчення про представництво, скільки прокоментувати стан нормативного регулювання, вдосконалити окремі його аспекти або

формулювання базових положень інституту для потреб навчального процесу. Ось чому більшість праць цього періоду з питань представництва можна досліджувати переважно на рівні науково-практичних коментарів до законодавства [595; 129; 128; 94; 489] чи підручників [468; 184; 66; 252; 76; 489]. У цей період були створені лише окремі наукові дослідження, предметом яких стали деякі з аспектів представництва [216; 240; 244; 279]. Значний вплив на такий стан мали економічні, політичні фактори і передусім історичні події. Однак недослідженими на цьому етапі залишилося багато питань інституту представництва, про які вже зазначалось у науковій літературі [449, с. 3–4]. Характеризуючи проблематику досліджень представництва на цьому етапі, маємо зауважити, що вони стосувались переважно випадків неналежного представництва. Учені цього періоду вивчали відносини представництва без повноважень, пов'язуючи його перш за все з веденням чужих справ без доручення і без достатніх на те повноважень.

Розгорнуте дослідження представництва з'являється лише після Другої світової війни. В. О. Рясенцев, вбачаючи брак досліджень, пов'язаних із представництвом, одразу після захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (1939 р.) [446] береться за дослідження інституту представництва. Робота завершується менш ніж за 10 років створенням комплексної наукової праці, на основі якої автору у 1948 році присвоєно науковий ступінь доктора юридичних наук. Названим дослідженням розпочинається другий етап у радянському періоді дослідження представництва, протягом якого цей інститут отримує наукове осмислення, розвиток, систему й місце серед інших суміжних понять та інститутів права.

У своїй праці В. О. Рясенцев ставить перед собою завдання заповнити прогалину в дослідженні радянського інституту представництва. Реалізував це автор шляхом виділення у своєму дослідженні чотирьох напрямів. Перший – «Поняття представництва» – охоплює суто методологічні питання термінології («повноваження», «довіреність», «правомочність», «представництво», «непряме представництво»), аспекти юридичної природи представництва та його види,

дослідження сутності дій представника та їх наслідків, відмежування дій представника від дій інших осіб (посильного, нунція тощо), особливості дій органу юридичної особи тощо. Другим напрямом роботи є питання добровільного представництва. Дослідник зупиняється, зокрема, на дорученні і довіреності, їх юридичній природі, формі, способах вчинення, змісті та юридичних наслідках, підставах припинення та передовіреності. Виключно детальному авторському аналізу піддано питання законного представництва, що становлять зміст третього напряму дослідження. На відміну від представників дореволюційної цивілістики, які досліджували переважно добровільне представництво, В. О. Рясенцев заповнює прогалину наукового осмислення обов'язкового (законного) представництва. У цій частині роботи аналізуються питання поняття такого представництва, відмінність добровільного представництва та представництва за законом і його різних видів: представництва недієздатних, батьками та усиновлювачами, опікунами, органами опіки та піклування, органами, призначеними здійснювати управління майном під час ліквідації юридичних осіб, виконавцями заповіту тощо. Завершує роботу з'ясування питань дій від чужого імені без повноважень (представництва без повноважень), де автор під кутом зору представницьких відносин аналізує відносини внаслідок вчинення дій від чужого імені без повноважень, їх поняття; вдається до вивчення аспектів схвалення довірителем таких дій та юридичних наслідків правочинів, вчинених неуповноваженим представником, а також вивчає питання обсягу його відповідальності. Потрібно підкреслити, що зазначеною роботою вперше в історії вітчизняної цивілістики вдалось досягти системного та повного осмислення як питань правової природи інституту представництва в цивільному праві, так і окремих його видів та підвидів. Далі в дисертаційному дослідженні ми продемонструємо, що саме В. О. Рясенцеву належить першість у визначенні багатьох концептуальних аспектів цього інституту, які з тими чи іншими відмінностями є актуальними і до сьогодні. Крім дисертаційної роботи 1948 р., під авторством професора В. О. Рясенцева виходить низка наукових праць, пов'язаних із

представництвом, у яких автор деталізує окремі наукові висновки докторського дослідження [448; 447; 445; 450; 444; 175].

Заклавши підвалини наукового осмислення інституту представництва, В. О. Рясенцев своєю працею виконав ще одне важливе завдання – привернув увагу вчених радянського періоду до цього інституту, його проблематики та створив фундамент для подальшого розвитку вітчизняної цивілістики у цьому напрямі. Більше того, як свідчить аналіз джерел, саме на основі дослідження В. О. Рясенцева в наступні десятиліття з'являється низка праць щодо представництва в інших галузях права: цивільному процесі [262; 433; 169; 435; 436; 50; 596; 597; 167], трудовому праві [168; 228; 229; 227; 23], кримінальному процесі [29; 4; 5; 511; 8], господарському процесі [61; 509; 510] тощо.

У цивілістиці питання представництва надалі розвивались у напрямі розробки окремих аспектів інституту представництва. Так, набувають розвитку питання представництва при веденні чужих справ без доручення [443; 36; 82; 539; 485; 12; 533], довіреності [68], зобов'язань за договором доручення [166; 339], представництва окремих категорій суб'єктів , зобов'язань з безпідставного збагачення [447]. Окремо починають розвиватися вчення про посередницьку діяльність як особливий вид послуг у сфері торговельної діяльності [406; 482; 259], агентування [362; 442], комісії [128].

Окремо слід зазначити про напрям дослідження представництва в діяльності юридичних осіб, у межах якого було створено чимало праць, спрямованих на дослідження правової природи юридичних осіб, їх органів, повноважень представників юридичних осіб. Найбільш вагомими у цьому контексті є праці Б. Б. Черепахіна [585; 586; 587; 588], В. С. Позднякова [355; 607], В. К. Андрєєва [14].

У середині 70-х років XX ст. інтерес до представництва знову спонукає науковців до проведення досліджень у цій сфері. Незалежно одна від одної з невеликим проміжком часу з'являються дві роботи з проблематики представництва під авторством О. Л. Невзгодіної [302] та В. К. Андрєєва [13], у яких автори здійснили спробу дещо по-новому осягнути питання

представництва та запропонувати нові погляди на окремі його аспекти. Так, у працях О. Л. Невзгодіної [289; 306; 300; 301; 309] у досліджуваному періоді знаходять висвітлення такі питання, як юридична природа та ознаки представництва, структура та об'єкт представницьких відносин, аналіз внутрішнього правовідношення та його відмінність від інших форм участі третіх осіб у встановленні та реалізації цивільних правовідносин, а також дослідження правового статусу суб'єктів представницьких правовідносин і підстав виникнення та припинення представництва і правових наслідків здійснення неналежного представництва.

Робота В. К. Андрєєва мала більш академічний характер і була спрямована на системне відображення виникнення та здійснення представництва. Автор детально аналізує підстави його виникнення, особливо зупиняючись на питанні юридичного факту в представництві й окремо аналізуючи особливості виникнення добровільного та обов'язкового представництва. Також автор вивчає правову природу повноважень представника і підстави їх виникнення (закон, довіреність, адміністративний акт, обстановка та мовчазна згода особи). Окремим предметом аналізу є питання участі державних підприємств у майновому обороті, в межах якого В.К. Андрєєв висвітлює поняття органу та представника юридичної особи, повноваження та компетенції, а також особливостей участі виробничих одиниць у майновому обороті.

Досягненням О. Л. Невзгодіної та В. К. Андрєєва є те, що вони з урахуванням існуючих напрацювань з питань представництва більш системно та всебічно дослідили відносини представництва. При цьому методологічно ці роботи ґрунтуються на різних концепціях, що дало змогу авторам здійснити внесок у розвиток теорії представницьких відносин.

Так, О. Л. Невзгодіна визначила основні риси представництва, до яких авторка відносить такі:

1) представництво врегульовує відносини, що стосуються випадків, коли одна особа (представник) юридично допомагає іншій особі (принципалу) у

набутті та здійсненні суб'єктивних прав і виконанні обов'язків у її відносинах з третіми особами;

2) діяльність представника здійснюється виключно в інтересах принципала;

3) власне можливість, зміст і межі названої допомоги представника визначаються повноваженням, яке за своєю природою є суб'єктивним правом представника;

4) у процесі реалізації повноваження представник вчиняє юридично значимі дії у відносинах з третіми особами;

5) у результаті реалізації повноваження для представника не виникає правових наслідків відносно третіх осіб [301, с. 7].

Представництво в працях О. Л. Невзгодіної цього періоду розглядається як правовідношення, в силу якого правомірні юридичні дії вчиняються однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють), безпосередньо створюють, змінюють чи припиняють для останньої цивільні права й обов'язки. Діяльність представника здійснюється в силу повноважень і створює безпосередні правові наслідки для визначеної особи, яку представляють, що передбачає наявність правовідношення із представництва, в межах якого повноваження представництва виникає та реалізується [301, с. 13–15].

Натомість В. К. Андрєєв трактує представництво як юридичний прийом, спосіб набуття та здійснення прав і обов'язків особою, яка не бере участі у такому правовідношенні. Представництво не може існувати самостійно як правове явище, воно є пов'язаним, залежним від основного правовідношення, яке виникає, змінюється чи припиняється внаслідок діяльності представника. «Представництво – лише спосіб набуття, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків, юридичний прийом, за якого правовідношення виникає як наслідок вчинення дій суб'єктів, які не є стороною в таких правовідносинах. Внутрішні відносини, відносини між особою, яку представляють, та представником можуть і не бути правовідносинами. Представництво як спосіб,

прийом набуття і здійснення прав та обов'язків не має суб'єкта й об'єкта» [13, с. 2-–22].

Слідом за працями зазначених авторів з'являється ще одне цікаве наукове дослідження представництва, що мало комплексний характер і синтезувало багато наукових напрацювань, отриманих на той час: «Представительство в гражданском праве и процессе (вопросы теории: сущность, содержание, структура)» [474]. У цій роботі К. І. Скловський спробував комплексно й всебічно дослідити інститут представництва і виявити спільні та відмінні риси цивільного й цивільного процесуального представництва. Автор уперше ставить питання про передумови та соціально-економічну природу представництва, вивчаючи при цьому різні види суспільних відносин, у яких представництво знаходить свій прояв. На основі проведеного аналізу автор виводить правові форми представництва, визначається з його співвідношенням у матеріальному та процесуальному праві, а також вперше порушує питання про межі існування представництва. По-новому автором осмислюються також питання механізму формування представництва та відповідальності в представництві.

Завершує дослідження зазначеного періоду третій етап наукового осмислення відносин представництва із застосуванням порівняльного аналізу, де вказаний інститут порівнюється в контексті радянського права і права зарубіжних країн. Серед авторів, які вдавались до такого вивчення представництва, слід назвати передусім М. О. Суботіна [490; 491; ; 492; 493], який комплексно дослідив зазначений інститут за його нормативне закріплення в англо-американському праві. Автор доходить низки висновків щодо сутності та значення представництва в англо-американському праві. Зокрема, це висновки про те, що, на відміну від країн з дуалістичною системою приватного права, англо-американська система права не має поділу на загальноцивілістичне та торговельне представництво і поняття «агент» включає і загальноцивілістичних представників, і торгових агентів та представників. Як наслідок, діяльність агента (у т. ч. у разі «прихованого представництва»)

завжди створює правові наслідки безпосередньо для принципала. Також автор доводить, що в англо-американському праві не існує поділу представництва на пряме та опосередковане (непряме). Відносини, відомі праву континентальної Європи як непряме представництво, не включаються в англо-американському праві до поняття представництва. Натомість англо-американське право включає до сфери представництва деякі суто деліктні відносини. Наприклад, під поняття «агент» підпадає «будь-яка особа, яка своїми діями може створити деліктну відповідальність для іншої особи». У підсумку автор робить висновок, що в англо-американському праві під представництвом слід розуміти правовідносини, що виникають між двома особами – принципалом та агентом – у результаті угоди сторін чи прямої вказівки закону, відповідно до якого агенту надається повноваження виступати у відносинах із третіми особами в інтересах і, як правило, від імені принципала, створюючи при цьому правові наслідки безпосередньо для принципала і перебуваючи у сфері доручених йому справ, під його контролем [492, с. 13–14, 16].

Окремі питання представництва у праві зарубіжних країн знаходимо також у низці навчальних посібників і підручників, які особливо активно з’являються з кінця 70-х років XX ст. [95; 96; 97; 156; 107; 108]. У зазначених працях представництво розкривається переважно як інститут цивільного права окремих зарубіжних країн (Франція, Німеччина, Швейцарія, Англія, США тощо) з відповідною систематикою викладу матеріалу, починаючи від поняття представництва, його співвідношення з торговельним представництвом і закінчуючи посередництвом та агентуванням, з урахуванням особливостей здійснення повноважень представника в окремих країнах тощо.

Потрібно зауважити, що аналізовані етапи наукових досліджень представництва, де переважає коментування позитивного законодавства про представництво чи його наукове осмислення, не мають чітких хронологічних меж. Особливо це стосується третього етапу, на якому представництво вивчається на основі порівняльно-правового підходу. Адже стверджувати, що цей етап завершив дослідження представництва в радянський період у кінці 80-

х років XX ст., було б не зовсім правильно, оскільки окремі роботи, що розкривали сутність представництва за іноземним правом, були опубліковані значно раніше [348; 325; 174; 155]. Інша річ, що саме з кінця 70-х років XX ст. інтерес до вивчення представництва як інституту іноземного права зростає, особливо активізуючись у 80-х роках XX ст., що, звісно, було зумовлено передусім сприятливими соціально-економічними й політичними факторами для провадження таких досліджень.

Підсумовуючи дослідження наукових праць, присвячених представництву в **радянський період**, варто зазначити, що вони характеризувались переважно дослідженням позитивного законодавства та вивченням досвіду правового регулювання представницьких відносин у зарубіжних країнах. Найбільш повно, комплексно й всебічно у цей період представництво досліджувалось такими науковцями, як В. О. Рясенцев, О. Л. Невзгодіна та В. К. Андрєєв. Зазначеним вченим вдалось розвинути вчення про представництво як про форму юридичного заміщення суб'єкта правовідносин, сформульоване в працях дореволюційних вчених, і більш глибоко дослідити сутність повноважень представника, механізм їх реалізації, правові наслідки вчинення дій особою без повноважень, а також обґрунтувати соціально-економічну роль представництва в нових умовах господарювання й встановити сутність, завдання і механізм функціонування інституту представництва в капіталістичному суспільстві. До здобутків названих авторів варто віднести:

1) детальне розмежування фактичної та юридичної співучасті при вчиненні угод у цивільному праві (В. О. Рясенцев);

2) формування концепції добровільного (договірного) та законного представництва, за якою представництво розглядається як вчинення особою правомірних дій від імені іншої особи (яку представляють) у межах повноважень, що породжують наслідки безпосередньо для такої особи (В. О. Рясенцев);

3) дослідження представницького правовідношення, в силу якого правомірні юридичні дії вчиняються однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють), безпосередньо створюють, змінюють чи припиняють для останньої цивільні права й обов'язки (О. Л. Невзгодіна);

4) вивчення представницьких відносин крізь призму їх аналізу як способу набуття, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків, юридичного прийому, за якого правовідношення виникає як наслідок вчинення дій суб'єктів, що не є стороною у таких правовідносинах, та формування на цій підставі висновку, що внутрішні відносини – відносини між особою, яку представляють, та представником – можуть і не бути правовідносинами, а представництво як спосіб, прийом набуття і здійснення прав та обов'язків не має суб'єкта й об'єкта (В. К. Андрєєв).

Такі погляди дали змогу викристалізувати основні підходи до представництва – так звані концепції представництва, відомі сучасній доктрині цивільного права, що були покладені в основу радянського цивільного законодавства й значною мірою в тій чи іншій формі збереглись до наших днів.

Разом з тим у працях цього періоду не було сформульовано цілісного інституційного бачення норм про представництво, принципів цього інституту, закономірностей та форм впливу на врегулювання відповідних суспільних відносин. Вчення про представництво радянського періоду розвивається переважно в руслі одного з підходів (концепцій) та спрямоване на обслуговування ідеологічних потреб соціалістичного устрою, що значною мірою заважало розвитку цього вчення та його еволюції як інституту цивільного права.

1.1.3. Дослідження представництва в період від початку 90-х рр. XX ст. і до наших днів

З розпадом Радянського Союзу та утворенням незалежних держав інтерес до інституту представництва не згас. Нові економічні умови провадження господарської діяльності ще більш гостро порушили питання про необхідність широкого застосування представництва як форми реалізації прав і виконання обов'язків. Сприяло цьому і оновлення положень вітчизняного цивільного законодавства, яке з урахуванням нових вимог лише стимулювало науковців до наукових розвідок у цьому напрямі.

Дослідження представництва в цивільному праві у цей період здійснюється в кількох напрямах. По-перше, в аспекті більш глибокого вивчення окремих елементів відносин представництва. По-друге, в частині дослідження різних видів представництва. По-третє, в напрямі відмежування представництва від суміжних правових понять і виявлення їх правової природи. По-четверте, дослідження інститутів, у яких представництво знаходить свій прояв (опіка, піклування, усиновлення тощо). По-п'яте, дослідження реалізації представництва в інших галузях законодавства.

Суто дослідженням представництва займались такі вітчизняні вчені, як І. О. Гелецька [72; 73], В. Л. Гранін [110; 111], І. Ю. Доманова [130; 131], Є. С. Сєвєрова [462], Н. В. Федорченко [521; 522], Л. І. Шаповал [592; 593] тощо. У працях вказаних вчених представництво досліджувалось як інститут цивільного права. Зокрема, дослідниками було сформульовано висновок про те, що повноваження договірного представника, в силу особливостей представницьких правовідносин, може бути визначене як особливе суб'єктивне право – «секундарне право», в якому праву представника на вчинення певних дій відповідає не обов'язок принципала, а його зв'язаність цим правом, а також зроблено висновок про можливість існування в цивільному праві категорії «подвійного представництва» – при укладанні законним представником від імені недієздатного договору доручення, в якому довірителем стає недієздатна

особа (І. О. Гелецька); запропоновано авторське визначення повноваження як суб'єктивного права представника вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє, а також здійснено узагальнення та систематизацію наслідків неналежного представництва з формулюванням відповідних рекомендацій із вдосконалення норм Цивільного кодексу України (В. Л. Гранін); сформульовано висновок про те, що інститут представництва сформувався внаслідок дії двох головних чинників – фактичної та юридичної потреби у представництві. При цьому фактична потреба у представництві була зумовлена необхідністю забезпечити захист правоздатних осіб, які не могли самостійно здійснювати права та обов'язки в цивільному обороті. Натомість юридична потреба у представництві була зумовлена намаганнями заповнити недостатню правосуб'єктність тих чи інших осіб. Також обґрунтовано існування в цивільному праві України кількох різновидів правовідносин представництва: представництва прямого (представник діє в інтересах і від імені іншої особи) і прихованого (представник діє в інтересах іншої особи, але від свого імені), представництва «правильного» (такого, що здійснюється відповідно до угоди між представником і тим, кого представляють, а також згідно з вимогами закону) і «неправильного» (такого, де порушено умови договору про представництво або вимоги законодавства) (Є. С. Сєвєрова); обґрунтовано висновок про те, що принципал в представництві висловлює власне волевиявлення представнику, а останній реалізує його у відносинах з третіми особами. Волевиявлення малолітніх дітей, недієздатних осіб, які перебувають під опікою, не має юридичного значення, але у зв'язку з тим, що ці особи є правоздатними і мають значний обсяг прав та обов'язків, то опікуни для наступного підтвердження законності своїх дій зобов'язані добросовісно, справедливо і розумно здійснювати права та виконувати обов'язки підопічних. На основі порівняльного та наукового аналізу теоретичних джерел, норм цивільного законодавства, актів інших галузей права доведено, що поділ представництва на договірне (добровільне) і законне (обов'язкове) не повною мірою відповідає сучасним основним цивільно-правовим положенням щодо

представництва. В цю систему важко вписати представництво батьків стосовно своїх малолітніх дітей. У зв'язку з цим вперше запропоновано поділяти цивільно-правове представництво за підставами виникнення на договірне і недоговірне. Також доведено, що за підставами виникнення опікунство є недоговірним представництвом, оскільки, на відміну від представництва батьків щодо своїх малолітніх дітей, яке виникає з моменту народження дитини і діє без спеціальних на те повноважень до досягнення дитиною чотирнадцяти років, представництво опікунів виникає на підставі рішення суду про призначення особи опікуном, а повноваження опікуна визначаються законом (Л.І. Шаповал).

Вивчення окремих видів представництва здійснювали такі вчені, як І. Я. Верес [62; 63], С. Г. Керимов [187; 188], П. М. Крупко [219; 220; 221; 222; 223], С. Я. Фурса [527; 528; 529], Є. О. Харитонов [537; 535]. Названі дослідники деталізували положення про представництво в розрізі окремих його видів, а саме представництва добровільного (договірного), у тому числі комерційного та обов'язкового (недоговірного). Так, під час дослідження комерційного представництва І.Я. Верес сформулювала визначення такого виду представництва як правовідношення, в якому одна сторона (комерційний представник) зобов'язана вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності від імені другої сторони (особи, яку представляють), а також здійснювати необхідні при цьому юридичні та (або) пов'язані з ними фактичні дії, а друга сторона зобов'язана сплатити за надані послуги певну грошову суму. Виникнення комерційного представництва, на думку вченого, відбувається на підставі: договору комерційного представництва; інших договорів, умовами яких є права та обов'язки сторін, що становлять зміст комерційного представництва; видачі довіреності особою, яку представляють, та її прийняття комерційним представником. Також запропоновано передбачити в цивільному законодавстві України відповідальність представника перед третіми особами у разі вчинення правочину з перевищенням повноважень. Зокрема, якщо особа, яку представляють, не

схвалила правочин, представник зобов'язаний відшкодувати збитки другій стороні правочину, завдані у зв'язку з вчиненням ним правочину з перевищенням повноважень.

До певної міри нові висновки зроблено в цій частині також С. Г. Керимовим щодо розрізнення в цивільному праві України кількох видів представництва за законом: представництва «юридичного» (представник вчиняє від імені та в інтересах того, кого він представляє, угоди й інші правочини) та «фактичного» (представник вчиняє від імені та в інтересах того, кого він представляє, також дії фактичного характеру, що пов'язані з настанням певних юридичних наслідків для особи, яку представляють). Крім цього, автор виділив ще два види представництва за законом: «регулярне» (таке, що здійснюється згідно з вимогами закону) та «іррегулярне» (таке, де порушено вимоги законодавства стосовно порядку здійснення представництва).

Окремі напрацювання здійснювались також у напрямі дослідження суміжних з представництвом правових понять і виявлення їх правової природи [41; 46; 54; 55; 133; 140; 165; 200; 230; 255; 261; 315; 333; 360; 364; 224; 410; 411; 413; 454; 464; 506]. Не менш ґрунтовними є напрацювання і в сферах, де знаходить свою реалізацію обов'язкове (недоговірне) представництво. Так, у низці праць вітчизняних вчених вивчаються питання представництва інтересів дітей батьками [453; 251; 246], опікунами та піклувальниками [1; 6; 125; 118; 270; 405; 610], представництво юридичних осіб [32; 148; 242; 525] тощо. Активно здійснюються наукові розвідки представництва і в інших галузях права [42; 340; 488; 612; 183; 195; 241; 258; 324; 439; 459; 528]. Поряд з дослідженням представництва вітчизняними науковцями, низку напрацювань щодо інституту представництва здійснено і дослідниками інших країн, передусім представниками країн – членів колишнього Радянського Союзу [22; 132; 135; 143; 158; 178; 185; 226; 272; 329; 342; 461; 538; 504]. У працях названих вчених представництво досліджується в традиційному контексті, з точки зору його окремих видів, підстав виникнення та припинення. Окремий напрям досліджень стосується повноважень, а також наслідків їх перевищення

та відповідальності представника за вчинення дій з перевищенням повноважень. На особливу увагу заслуговують роботи О. Л. Невзгодіної [280–313], яка вже протягом чотирьох десятиліть займається проблемами представництва. Найбільш ґрунтовною на сьогодні у сфері представництва стала підготовлена та випущена у світ монографія, яка є найбільш комплексною науковою працею з питань представництва [298] новітнього періоду. У ній авторка системно й детально дослідила інститут представництва, обґрунтовуючи його правову природу як юридичної фікції, за якої дія однієї особи (представника) сприймається за дію іншої особи (принципала). При цьому такі дії вчиняються у межах певних немайнових організаційних правовідносин. Авторка стверджує, що оскільки внаслідок реалізації представництва відбувається «організація» (виникнення, зміна та припинення) інших правовідносин (між особою, яку представляють, та третьою особою), це дає змогу віднести представництво до організаційних правовідносин [298, с. 6–79]. За структурою правових зв'язків модель представництва розглядається О. Л. Невзгодіною як структурно-складне тристороннє поетапно розвиваюче правовідношення, у межах якого міститься: а) внутрішнє правовідношення представництва; б) зовнішнє організаційно-інформаційне правовідношення представництва; в) зовнішнє організаційне правовідношення, яке має характер передумови (є факультативним елементом); г) таке, що організується («организуемое». – В. Ц.), правовідношення [298, с. 94–109].

За результатами дослідження авторка робить висновок, що представництво – це немайнове організаційне правовідношення, в силу якого юридичні дії, вчинені однією особою (представником) від імені іншої особи (принципала) стосовно третіх осіб, поінформованих щодо представницького характеру таких дій, тягнуть за собою виникнення, зміну і припинення прав та обов'язків безпосередньо для особи, яку представляють.

Значну увагу авторка приділяє також питанням співвідношення представництва з іншими формами посередництва в цивільному праві, суб'єктам представництва, підставам виникнення представництва та його

здійснення, формі довіреності, а також наслідкам неналежного здійснення представницьких повноважень.

Потрібно підкреслити, що цією працею О. Л. Невзгодіна по-новому розглянула багато питань, які до сьогодні вже вважались традиційними й обґрунтованими. До таких слід віднести: питання структури правових зв'язків правовідносин представництва, об'єкта таких правовідносин, їх характеру та правової природи, місця повноваження у структурі цих правовідносин тощо.

Дослідивши представництво у працях вчених періоду незалежності нашої держави, слід зробити висновок, що на сьогодні це вчення у своїй методологічній основі спирається на здобутки радянських вчених В. О. Рясенцева, О. Л. Невзгодіної, В. К. Андрєєва, К. І. Скловського тощо. Більшість наукових досліджень цього періоду мають своїм предметом прикладні аспекти реалізації повноважень представника, здійснення окремих видів представництва, а також суміжних із представництвом правових конструкцій. Окремо зазначимо про фундаментальні наукові праці В. А. Васильєвої та В. В. Рєзнікової, присвячені посередництву та його співвідношенню з представництвом у цивільному праві, у яких авторам вдалось концептуально підійти до розмежування зазначених категорій і сформувати цілісне бачення інституту посередництва та місця представництва у ньому, про що йтиметься далі.

Вивчення проблем здійснення представництва в цивільному праві цього періоду відбувається в основному в таких напрямах, як: здійснення окремих елементів відносин представництва (представницьких повноважень, правових наслідків вчинення дій представником тощо); дослідження різних видів представництва (за законом, комерційного, посередницької діяльності, яка межує з представництвом); відмежування представництва від суміжних правових понять і виявлення їх правової природи; дослідження окремих інститутів, у яких представництво знаходить свій прояв (опіка, піклування, усиновлення тощо).

1.1.4. Аналіз представництва в працях зарубіжних вчених

Значну увагу представництву (*agency* – англ., *representation* – фр., *vertretung* – нім., *rappresentanza* – італ., *representación* – ісп.) приділено і в працях зарубіжних вчених [648; 681; 646; 672; 677; 680; 685; 675; 619; 620]. На сьогодні західними вченими створено ґрунтовний фундамент, цілісне вчення про представництво, в межах якого розглядається багато питань, не властивих вітчизняним працям, що пов'язано з відмінністю у методології наукових досліджень і механізмі правового регулювання представництва в Україні та за кордоном [563]. Так, у зарубіжних працях знаходимо більш глибоке осмислення питань представницьких повноважень, серед яких з-поміж іншого виділяють такі види, як «звичайні» (*usual*), «уявні» (*implied*) та «явні» (*apparent*); окремо аналізуються питання, пов'язані зі здійсненням контролю принципалом, умови виникнення повноважень, право третіх осіб на інформацію про умови здійснення представництва, множинність представників, конфлікт інтересів тощо. Разом з тим низка дискусійних питань є тотожними. Такими, наприклад, є питання природи та правових зв'язків представницьких відносин, їх структура, види, співвідношення з іншими видами посередництва.

Слід зауважити, що ідея незалежного й автономного інституту представництва виникла вперше у німецьких вчених під впливом праць Гуго Гроція, який на початку XVII століття у своїй відомій роботі «Про право війни і миру» (1625 р.) [653, с. 63—64] першим у праві цивілізованих держав сформулював теорію представництва, взявши за основу римську *procura.* Вчений стверджував, що прокуратор набуває прав безпосередньо на користь особи, яку представляють, шляхом укладення договору з третьою особою відповідно до наданого йому доручення. Таким чином, вчений видозмінив римське правило, яке дозволяло рабам і залежним синам діяти безпосередньо в інтересах *pater familias*. В іншій своїй роботі вчений додав у теологічному контексті, що принцип представництва існує не на сутності природного права, а на не суто природньому праві; таким чином, представництво не потребує

проникнення у сутність речей, а має лише узгоджуватись і відповідати їх природі [652, с. 63–64]. На думку відомого французького вченого Франсуа Ріго, теорія Гуго Гроція базувалась на фікції, сутність якої полягала в тому, що коли повірений діє у визначеному місці, вважається, що сам принципал вчиняє відповідну дію і саме його волевиявлення виражається в особі повіреного [683, с. 39]. Отже, вчений зблизив доручення і представництво, хоча й сформулював ключову сутність обох понять. Однак саме такий підхід було закладено у подальших кодифікаціях, передусім у Прусському цивільному кодексі 1794 р. (*Allgemeine Landrecht fur die Preussischen*) – першій європейській кодифікації цивільного права, Французькому цивільному кодексі 1804 р., Австрійському цивільному уложенні 1811 р., цивільних кодексах Туреччини, Греції, Норвегії, Ефіопії, Данії, Польщі, Радянського Союзу тощо, де зазначені поняття хоча й розділені, однак не знайшли свого чіткого й послідовного розуміння, про що йтиметься далі. Проте у названих актах представництво розглядалось як частина доручення і правомочність діяти як представник виключно на основі самого факту представництва.

Ідею Гуго Гроція щодо представництва як такого в середині XIX століття було підхоплено німецькими вченими, які зробили спробу глибше диференціювати названі поняття, виділивши окреме поняття представництва зі своїми властивими ознаками, відділивши його від суміжного доручення (*mandatum*). Видатні німецькі вчені Р. фон Ієринг і П. Лабанд зробили надзвичайно багато для розвитку вчення про представництво. На сьогодні можна достеменно стверджувати, що саме з їхніми іменами європейська цивілістична наука має пов’язувати створення фундаментальних основ для розуміння відносин представництва. До того як вчені вдосконалили розуміння представництва [657, с. 11], останнє кваліфікувалось у контексті відносин, які пов’язують принципала (особи, яку представляють) та представника (особи, яка представляє інтереси принципала). Відповідно представництво пов’язувалося з відносинами, що виникли на основі повноважень, наданих представнику. Натомість Пауль Лабанд у своїй фундаментальній праці [662, с. 183–241]

вперше чітко розмежував повноваження представника створювати юридичні права й обов'язки для принципала і внутрішні контрактні відносини, які стосуються особистих прав та обов'язків між принципалом і представником. За словами Ж. Кларіса, теорія сепарації П. Лабанда стосується двох принципово відмінних аспектів: доручення як внутрішніх відносин між довірителем і повіреним; ... представництва як зовнішніх аспектів правочину, відносин між представником і принципалом з третіми особами [634, с. 87]. Важливість теорії сепарації полягає в тому, що обмеження повноважень представника дорученням є неефективним стосовно третіх осіб. Інакше кажучи, якщо в контракті між представником і принципалом має місце обмеження повноважень представника, це означає, що він «не *повинен* робити», але це не те ж саме, що він «не *може* робити», і не зменшує його повноважень [635, с. 311]. Якщо теорію сепарації довести до її логічного завершення, це означатиме, що принципал не може спиратись на обмеження повноважень, встановлені представнику, навіть якщо третя особа повідомлена про такі обмеження.

Теорію сепарації вперше було оприлюднено Паулем Лабандом у 1866 році під час захисту його дисертаційного дослідження, однак окремі її аспекти вже було на той час сформульовано в працях Р. Потьє [676, с. 81], Р. фон Ієринга [658, с. 131] та деяких скандинавських юристів [651, с. 74–76]. Теорія сепарації одразу була сприйнята цивільним законодавством багатьох країн, зокрема Швейцарії, Італії, Російської імперії тощо. Надалі така відмінність лягла в основу кодифікацій країн, де цивільний оборот ґрунтується на загальних засадах німецького цивільного права. Зокрема, на зазначених засадах базується і Цивільний кодекс України (далі за текстом – ЦК України) [554]. Більше того, теоретичні напрацювання та кодифікаційні роботи у XX столітті значно посилили таку теорію, остаточно сформулювавши підхід, за яким дія представника має прямий юридичний вплив і створює правові наслідки для принципала, коли представник здійснює такі дії відкрито, інформуючи третіх осіб, що він діє від імені принципала та в його інтересах, але не у своїх. У

цьому випадку має місце так зване *пряме представництво*, за якого лише принципал є стороною зобов'язань, що випливають з дій такого представника.

Основними положеннями «німецького» підходу до розуміння представництва стали такі положення:

– відносини за договором доручення (*Auftrag* – внутрішні відносини між принципалом і представником) є відмінними від відносин представництва (*Vollmacht* – зовнішні відносини, які виникають в силу повноваження) – теорія сепарації П. Лабанда;

– повноваження (відносини) представництва є об'єктом одностороннього акта, адресованого принципалом третім особам, що пов'язується з наданням повноважень;

– відносини представництва (зовнішні відносини) є незалежними від внутрішніх відносин, а тому не має значення підстава їх виникнення, як і обмеження, встановлені такою підставою чи законодавством;

– права та інтереси третіх осіб, щодо яких представником вчиняються правочини в інтересах та від імені принципала, підлягають абсолютному захисту, в тому числі у випадках, коли такі особи знали про перевищення таким представником повноважень при вчиненні правочину.

Найбільш послідовне закріплення теорія сепарації П. Лабанда отримала в німецькому праві, хоча й була в подальшому «пом'якшена» судовою практикою, яка виключила відповідальність принципала перед третіми особами у випадках, коли останні знали чи повинні були знати, що повірений діяв з перевищенням наданих йому повноважень. Разом з тим це не завадило, щоб теорія сепарації П. Лабанда була названа пізніше одним з найбільш вражаючих прикладів юридичних досліджень *«legal discovery»* [671, с. 172–173].

Сучасна концепція представництва за німецьким правом зводиться до таких постулатів. Передусім Німеччина, будучи юрисдикцією з дуалістичною правовою системою приватного права, зазнає подвійного регулятивного впливу цивільного обороту з боку Німецького цивільного уложення (Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)) [623] та Німецького торговельного уложення

(Handelsgesetzbuch (HGB)) [654]. Відповідно представницькі відносини регулюються обома названими кодифікованими актами. Сформувавши свою теорію сепарації, П. Лабанд, будучи теоретиком права (*Begriffsjurist*), виходив з теорії чистого права. А тому, коли її положення стикнулись з реаліями комерційного обороту та багатством форм комерційної посередницької діяльності, постало нелегке завдання узгодження теорії з існуючими відносинами. Основна складність полягала в тому, що всі форми представництва є абстрактними, але деякі більш абстрактні, ніж інші. Інакше кажучи, обмеження представника в одних формах представництва є більш відчутними, ніж в інших. Так, наприклад, у німецькій *procura* внутрішні обмеження повноважень представника практично нівельовані, у той час як правомочності «некомерційного» представника базуються лише на можливостях, наданих повноваженням. Вирішення цієї проблеми було віднайдено в тому, щоб проаналізувати всі форми посередництва, поширені на практиці, та визначити межі повноважень, необхідні для кожної з них. Саме тому на сьогодні у німецькому праві міститься найбільш детальна та науково обґрунтована типологія різних форм посередництва. Правові норми цивільного (BGB) та комерційного (HGB) кодексів передбачають регулювання 13 різних форм посередництва: некомерційний агент (*Vertreter*), володілець законних повноважень (*Prokurist*), володілець загальних комерційних повноважень (*Generalhandlungsbevollmaghtigter*), володілець спеціальних комерційних повноважень (*Specialhandlungsbevollmaghtigter*), комерційний агент (*Handelsvertreter*), торговельний асистент (*Ladenangestellter*), комісіонер (*Kommissionar*), комерційний брокер (*Handelmakler*), дрібний брокер (*Kramermakler*), страховий агент (*Versicherungsvertreter*), агент з продажу (*Spediteur*), внутрішній перевізник (*Frachtfuhrer*), перевізник товарів морським транспортом (*Verfhachter*).

По-друге, у представництві (нім. – *Stellvertretung*), яке розглядається юристами загального права як модель представницьких відносин, у якій представлені тристоронні відносини (принципал – треті особи; агент – треті

особи; принципал – агент) за німецьким правом, услід за теорією сепарації П. Лабанда чітко відмежовуються повноваження агента (*Vollmacht*) вчиняти зобов'язуючі дії для принципала перед третіми особами та відносини, які є передумовою *Vollmacht* та пов'язують принципала й агента. Останні можуть базуватись або на договорі доручення (*Auft rag*), який регулюється §§ 662 BGB, або випливати з *negotiorum gestio* (§§ 677 BGB), або ж черпати свої підстави в сімейному праві (§§ 1626 BGB).

По-третє, німецьке цивільне право врегульовує лише пряме представництво (*Unmittelbare Stellvertretung*), де агент вчиняє правочини від імені принципала. При цьому від агента вимагається проінформувати третіх осіб про те, що він вчиняє такий правочин не від свого імені (*Offenkundigkeitsprinzip*). Німецьке цивільне право не визнає непрямого представництва (*mittelbare (verdeckte) Stellvertretung*), де агент діє від свого імені, що в країнах загального права відоме як непряме представництво (*undisclosed agency*). Хоча справедливості заради слід зауважити, що в окремих випадках *undisclosed agency* визнається німецькими судами. Зазвичай це ситуації, коли вчиняються певні правочини щодо тих суб'єктів комерційних відносин, «яких це стосується» (англ. – «*For whom it may concern»;* нім. – *«Geschaft fur den, den es angeht»*) [668, с. 111]. Наприклад, у повсякденному житті розрахунки готівкою часто передбачають ситуації, коли платник не може ідентифікувати свого контрагента. У цих ситуаціях складність полягає в тому, що опосередковане (непряме) представництво виникає на практиці. Проте це лише окремий виняток із загального підходу німецького цивільного права щодо невизнання непрямого представництва.

Таким чином, концепція представництва згідно з німецьким правом заснована на теорії сепарації, яка з одного боку встановлює загальний принцип взаємовідносин, а з іншого – є вихідним пунктом для визначення повноважень у низці видів комерційного посередництва.

На відміну від німецької моделі представництва, французький підхід базується на тому, що в представництві не проводиться чіткої межі між

підставою виникнення представництва та власне правомочністю. Такі засади було покладено в основу Прусського цивільного кодексу (1794 р.), Кодексу Наполеона (1804 р.), Австрійського цивільного уложення (1811 р.), Цивільного кодексу Луїзіани (1825 р.). Найбільш рельєфно такий підхід відображено у Прусському цивільному кодексі 1794 р. [616], який містить главу «Повноваження довірителя» (*Vollmachtsauft rage*), де передбачено, що «доручення включає повноваження». Таке формулювання, за висловлюванням В. Мюллер-Фрейнфелса, є практично анафемою Лабанду та його послідовникам [671, с. 196]. Разом з тим новітня французька доктрина сприймає автономію повноваження від довіреності. За свідченням сучасних вчених, у законопроектних роботах, які ведуться з реформування Французького цивільного кодексу, прибічники такого підходу на сьогодні послідовно обстоюють позицію щодо запровадження сепарації у французькому цивільному праві [671, с. 200].

Слід зауважити, що з огляду на те, що теорія сепарації у французькому цивільному праві поки не набула свого втілення, відтак положення Кодексу Наполеона щодо представництва наразі не містять диференційованого правового регулювання різних видів посередництва. Більше того, Французький цивільний кодекс навіть не має окремої глави «Представництво», а Французький комерційний кодекс містить лише загальні положення про комісію (art. 94) і кілька норм щодо окремих спеціальних видів посередників (біржові брокери, перевізники).

Таким чином, на сьогодні теорія сепарації в континентальному праві і загалом у країнах цивільного права стійко вкорінилася та поступово набуває поширення у всіх правопорядках. Вбачається, що в сучасних умовах такий підхід є найбільш правильним та, з огляду на багатство форм посередницької діяльності в практиці, дає змогу детально врегулювати відносини та підстави їх виникнення. При цьому цей підхід також дає можливість чітко виокремити представництво у самостійний інститут цивільного права з притаманними йому

принципами, функціями, метою правового регулювання та механізмом нормативного впливу на відповідні цивільно-правові відносини.

Завершує огляд праць зарубіжних вчених щодо представництва аналіз англо-американської моделі представництва. Доктринальним базисом представництва (*agency*) в англо-американському праві є теорія ідентичності, серцевиною якої є принцип *qui facit per alterum facit per se* (англ. *«He who acts through another does the act himself»* – Той, хто діє через іншого, діє для себе самого). Перші згадки про зазначену теорію містяться в роботі видатного юриста XVII століття Едварда Коука «Coke upon Littleton» (1628) [641, с. 258].

Теорія ідентичності принципала та агента (представника) заснована на принциповій антитезі до теорії сепарації П. Лабанда. Вона передбачає, що замість принципала агент повністю уповноважений на вчинення дій, щодо яких він уповноважений у визначених межах. При цьому представництво розглядається не як певна абстрактна конструкція, а як наслідок доручення і невід'ємна частина цього договору [679, с. 15].

Теорія ідентичності, за влучним висловом проф. К. М. Шмітгоффа, є найбільш чітким виразом ідеї, яка передувала Лабандівській теорії в кодифікаціях Європи, коли представництво було наслідком мандату (доручення) і відповідно невіддільним від нього [688, с. 319]. Загальне право, незважаючи на активне впровадження теорії сепарації в законодавстві Європи XVIII та XIX століть, продовжувало залишатись у межах концепції, яка була покликана уникати складнощів при врегулюванні одних і тих самих по суті відносин, хоча й різними засобами. Поширеність і міцність теорії ідентичності, крім культурних та історичних детермінант, забезпечували ще й суто практичні чинники. Адже підхід ототожнення двох суб'єктів був більш практичним, гнучким і виправданим з позиції потреб торговельного обороту, ніж доктринальний, абстрактний метод сепарації зовнішніх і внутрішніх відносин представництва. Безперечно, теорія ідентичності за своєю сутністю також значною мірою містить фікцію та певну абстракцію. Проте з точки зору юридичних наслідків будь-яка ситуація, коли одна особа діє в інтересах іншої,

agency виступає на боці захисту інтересів принципала, оскільки дія представника без належних повноважень не зумовлює виникнення представницьких правововідносин. Звісно, такий підхід був вразливим у частині становища третіх осіб, які часто могли перебувати у стані невизначеності стосовно питання, чи наділений агент відповідними повноваженнями.

Забезпечення балансу захисту прав принципала та третіх осіб було досягнуто введенням поняття «уявні повноваження» (*implied authority*), яке передбачає, що надання повноважень може випливати з поведінки сторін, а також із ситуації, в якій вони знаходяться. Це поняття ілюструє головну властивість представництва – презумпцію наявності волевиявлення принципала. Без згоди принципала не може бути представництва, однак ця згода може бути виражена прямо (*direct*), або мовчазною, презюмованою (*implied*), тобто випливати зі звичаїв ділового обороту або з обстановки, у якій довіритель своїми діями сформував у представника (агента) думку, що він наділив останнього повноваженнями, за умови, що фактичного уповноваження не було. У разі коли такі обставини буде виявлено, принципал вважається пов’язаним тими правочинами, які вчинив у його інтересах агент на основі презюмованих (*implied*) повноважень.

Таким чином, основою англо-американського підходу до врегулювання представницьких відносин є теорія ідентичності принципала та представника. Впроваджуючи цю теорію на практиці, загальне право передбачає уніфіковані правила представництва незалежно від його виду. Разом з тим кілька винятків із застосування теорії ідентичності стосуються послідовного впровадження принципів добросовісності третіх сторін.

На основі теорії ідентичності як унітарної концепції загальне право розробило доктрину непрямого представництва. Основною сутністю цієї доктрини є те, що належним чином уповноважений представник, який вчинив від свого імені правочин, не проінформувавши третіх осіб про те, що він діє як представник, у визначених випадках створює права й обов’язки для принципала

перед такою третьою особою. Ці дві особи таким чином стають сторонами основного контракту, і посередництво представника (агента), який діяв від свого імені, не береться до уваги (*doctrine of undisclosed principal*).

Підсумовуючи дослідження підходів зарубіжних авторів до вивчення представництва, слід зазначити таке.

Ідея незалежного й автономного інституту представництва виникла вперше у німецьких вчених під впливом праць Гуго Гроція, який першим у праві цивілізованих держав сформулював теорію представництва на основі конструкції римської *procura*.

Ідею Гуго Гроція щодо представництва як такого в середині XIX століття було підхоплено німецькими вченими, серед яких потрібно назвати передусім Р. фон Ієринга і П. Лабанда. До того як вчені науково обґрунтували зміст представництва, останнє кваліфікувалось у контексті відносин, які пов'язують принципала (особа, яку представляють) та представника (особа, яка представляє інтереси принципала). Натомість Пауль Лабанд вперше чітко розмежував повноваження представника створювати юридичні права й обов'язки для принципала і внутрішні контрактні відносини, які стосуються особистих прав та обов'язків між принципалом і представником, тим самим сформулювавши серцевину панівної теорії представництва – теорії сепарації.

Теорія сепарації одразу була сприйнята цивільним законодавством багатьох країн, зокрема Швейцарії, Італії, Російської імперії тощо. Надалі така відмінність у статусах принципала та представника лягла в основу кодифікацій країн, де цивільний оборот ґрунтується на загальних засадах німецького цивільного права.

Найбільш послідовне закріплення теорія сепарації П. Лабанда отримала в німецькому праві. Сучасна концепція представництва за зазначеним правом передбачає досить детальну та науково обґрунтовану типологію різних форм посередництва. Правові норми цивільного (BGB) та комерційного (HGB) кодексів врегульовують 13 різних форм посередництва: некомерційний агент (*Vertreter*), володілець законних повноважень (*Prokurist*), володілець загальних

комерційних повноважень (*Generalhandlungsbevollmaghtigter*), володілець спеціальних комерційних повноважень (*Specialhandlungsbevoll maghtigter*) та ін.

Крім цього, у представництві (нім. – *Stellvertretung*), яке розглядається юристами загального права як модель представницьких відносин, у якій представлені тристоронні відносини (принципал – треті особи; агент – треті особи; принципал – агент), чітко відмежовуються повноваження агента (*Vollmacht*) вчиняти зобов'язуючі дії для принципала перед третіми особами та відносини, які є передумовою *Vollmacht*, а також пов'язують принципала й агента.

Німецьке цивільне право врегульовує лише пряме представництво (*Unmittelbare Stellvertretung*), де агент вчиняє правочини від імені принципала.

На відміну від німецької моделі представництва, французький підхід базується на тому, що в представництві не проводиться чіткої межі між підставою виникнення представництва та власне правомочністю. Такі засади було покладено в основу Прусського цивільного кодексу (1794 р.), Кодексу Наполеона (1804 р.), Австрійського цивільного уложення (1811 р.), Цивільного кодексу Луїзіани (1825 р.).

Доктринальним базисом представництва (*agency*) в англо-американському праві є теорія ідентичності, серцевиною якої є принцип *qui facit per alterum facit per se* – той, хто діє через іншого, діє для себе самого.

Теорія ідентичності принципала та агента (представника) заснована на принциповій антитезі до теорії сепарації, яка передбачає, що замість принципала агент повністю уповноважений на вчинення дій, щодо яких він може діяти у визначених межах. При цьому представництво розглядається не як певна абстрактна конструкція, а як наслідок доручення і невід'ємна частина цього договору [573, с. 17–24].

1.2. Еволюція правового регулювання відносин представництва

1.2.1. Розвиток правового регулювання відносин представництва на українських землях

Регулювання відносин представництва в праві, яке в ті чи інші часи діяло на території сучасної України, здійснювалося доволі непослідовно. Передусім потрібно зазначити, що на рівні нормативних актів виокремлення представництва як самостійного предмета правового регулювання відбулося досить пізно – у другій половині XX століття. А тому ефективність правових норм, які регулюють відповідні відносини, прямо залежить від того, наскільки міцними є нормативні витоки цього інституту. Звісно, не в останню чергу це було пов’язано з обмеженнями, які діяли на той час щодо розвитку торговельного та цивільного обороту загалом. Відтак, більшість юридичних актів вчинялись безпосередньо учасниками такого обороту, а роль і функції представництва зводились переважно до договірного представництва (договору доручення та представництва на підставі закону).

Іншим фактором, який мав значний вплив на розвиток відносин представництва, було те, що вітчизняне цивільне законодавство радянської доби мало похідний характер від загальносоюзного законодавства, яке в свою чергу розвивалось під впливом тогочасної цивілістичної думки, що, як було вище продемонстровано, на той час не відрізнялась особливою прогресивністю.

Цивільний кодекс УРСР 1922 р. [556] не виділяв представництво як самостійну категорію та автономний правовий інститут [534, с. 61–72]. Норми, присвячені представництву, розкривались переважно через положення, що регулюють відносини, пов’язані з видачею довіреності (підрозділ «Б» розділу IX ЦК УРСР 1922 р.). Так, ст. 264 ЦК УРСР передбачала, що для вчинення від

імені довірителя дій, які мають безпосередньо встановлювати право й обов'язок довірителя, повірений має бути забезпечений письмовою довіреністю або уповноваженням. Таким чином, відповідно до ЦК УРСР 1922 р. представництво кваліфікувалося переважно як діяльність повіреного від імені довірителя з безпосереднім встановленням прав та обов'язків для останнього, на що неодноразово звертали увагу автори коментарів до Цивільного кодексу [595, с. 39–46].

Таке вирішення цього питання в ЦК УРСР 1922 р., на думку В. Л. Граніна, відображало принципові підходи до трактування представництва як специфічної діяльності. У зв'язку з цим варто зазначити, що всупереч досить поширеній у літературі точці зору стосовно того, що основою перших радянських цивільних кодексів були проекти Цивільного уложення Російської імперії, визначення поняття представництва такого впливу зазнало з боку німецької цивілістики, сприйнявши в цій галузі рішення, притаманні для німецького цивільного законодавства (§ 164 Німецького цивільного кодексу) [110, с. 53–54]. Враховуючи такий нормативний підхід у науковій літературі, представництво часто розглядалося не як діяльність, а як правовідносини [244, с. 120].

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. [557] пішов значно далі в регулюванні відносин представництва, оскільки в ньому зазначені відносини вже не лише були виділені як самостійний предмет регулювання (глава 4), а й достатньо цілісно та органічно врегульовувались низкою статей. У ЦК УРСР 1963 р. було врегульовано питання загального розуміння представництва, підстав його виникнення, наслідків укладення угоди особою, яка не уповноважена на це або ж уклала таку угоду з перевищенням повноважень; поняття довіреності та її форму; строк довіреності; передоручення; припинення довіреності та його наслідки.

Потрібно зазначити, що за змістом ЦК УРСР 1963 р. представництво зводилося до вчинення угоди, яку здійснює одна особа (представник) від імені іншої особи, яку вона представляє, на основі повноваження, що ґрунтується на

довіреності, законі чи адміністративному акті, безпосередньо створює, змінює та припиняє цивільні права й обов'язки у того, кого представляють. Таким чином, керуючись таким розумінням представництва, вчені того періоду дійшли висновку, що представництво – це діяльність представника [39, с. 184; 104, с. 190]. Протилежної думки дотримувалась О. Л. Невзгодіна, яка, озброївшись положеннями теорії організаційних відносин, запропонованої О. О. Красавчиковим [212, с. 50–57], обґрунтувала, що представництво є правовідношенням [301, с. 31].

В Основах цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31 травня 1991 р. [337] питанням представництва було присвячено лише дві статті. Так, ст. 28 передбачала, що угода від імені та в інтересах однієї особи (яку представляють) може бути вчинена іншою особою (представником) на основі повноваження, втіленого в довіреності, адміністративному акті чи в законодавстві або такого, що випливає з обставин, в яких діє представник. За результатами угоди, вчиненої представником, права й обов'язки виникають безпосередньо в особи, яку представляють. Не допускається вчинення через представника угоди, яка за своїм характером може бути вчинена лише особисто, а також інших угод у випадках, передбачених законодавчими актами. Представник не може вчиняти угоди від імені особи, яку він представляє, ні стосовно себе самого, ні стосовно іншої особи, представником якої він одночасно є.

Таким чином, порівняно з ЦК УРСР 1963 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31 травня 1991 р. не змогли вдосконалити відповідні нормативні положення й обмежились констатацією загальних підстав виникнення та основних рис представництва, залишаючись все ж у межах концепції «дії».

Більш прогресивно підійшли до формулювання норм щодо регулювання відносин представництва розробники ЦК України. Так, ч. 1 ст. 227 проекту ЦК України від 25.08.1996 р. виходила з того, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана за

повноваженням вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє [553]. Аналогічний підхід до представництва було збережено і в проекті ЦК України, що його прийняла Верховна Рада в першому читанні 05.06.1997 р. [552]. Разом з тим під час доопрацювання в комітетах ЦК України, прийнятий 16.01.2003 р. [554], зазнав низки змін у сфері регулювання відносин представництва. Передусім варто зазначити, що у ст. 237 ЦК України від 16.01.2003 р. представництво вже визначається як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. У такому формулюванні звертає на себе увагу вказівка на те, що укладення правочинів є не обов'язком представника, а його правом. Очевидно, таке уточнення сформульоване передусім з урахуванням специфіки представництва за законом. Однак в аспекті договірного представництва положення «має право» може тлумачитись у досить невигідному контексті, оскільки якщо особа отримала повноваження від довірителя на підставі договору доручення, то здійснити відповідні дії є її обов'язком, адже саме з метою здійснення цих дій і виникають відносини представництва.

З іншого боку, у літературі запропоновано думку, що таке формулювання слід розуміти залежно від суб'єкта представницьких правовідносин, про якого йдеться. Так, В. Л. Гранін зазначає, що вказівка на те, що представник «зобов'язаний або має право вчинити правочин від імені другої сторони», є невдалою, оскільки категорії «обов'язок» і «право» характеризують різні сторони відносин представництва. Стосовно особи, яку він представляє, представник *зобов'язаний* вчиняти правочини, оскільки щодо неї він виступає зобов'язаною стороною. Але стосовно третьої особи представник виступає як суб'єкт, який *має право* вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє [110, с. 55–56]. Вбачається, що вирішення питання щодо того, наскільки доречним є подібне формулювання ст. 237 ЦК України, залежить від розуміння сутності представницьких правовідносин та їх елементарної

структури, у тому числі суб'єктів, між якими такі відносини виникають, що буде зроблено в наступних розділах дисертаційного дослідження.

Ще одним важливим аспектом, який потребує нашої уваги, є те, що при визначенні представництва в ЦК України пропущено згадку про те, що представник вчиняє правочин «за повноваженням». Вбачається, що упущення такого суттєвого елементу представницьких правовідносин не є повною мірою виправданим. Адже поняття «повноваження» становить сутність представницьких відносин та їх специфіку, визначає обсяг правомочностей представника, а тому вбачається, що вказівка на нього в нормі права бажана.

Аналізуючи нормативний масив, присвячений представництву, слід зазначити, що система їх правового регулювання охоплює такі питання: визначення поняття та підстав виникнення представництва (ст. 237 ЦК України); обсяг повноважень представника (ст. 238 ЦК України); правові наслідки вчинення правочину представником (ст. 239 ЦК України); сутність передоручення, його межі та правові наслідки (ст. 240 ЦК України); правові наслідки вчинення правочинів з перевищенням повноважень та умови виникнення прав і обов'язків за такими правочинами в особи, від імені якої такий правочин вчинявся (ст. 241 ЦК України); коло осіб, які вважаються представниками за законом (ст. 242 ЦК України); сутність комерційного представництва, особливості його виникнення та здійснення (ст. 243 ЦК України); підстави виникнення представницьких відносин за довіреністю та її сутність (ст. 244 ЦК України); питання форми довіреності й особливості вчинення довіреностей різними категоріями осіб і суб'єктами:

- військовослужбовцями або іншими особами, які перебувають на лікуванні у госпіталі, санаторії й в іншому військово-лікувальному закладі (абз. 1 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- військовослужбовцями в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії (абз. 2 ч. 3 ст. 245 ЦК України);

– працівниками військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, членами їх сімей і членами сімей військовослужбовців (абз. 2 ч. 3 ст. 245 ЦК України);

– особами, які тримаються в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі (абз. 3 ч. 3 ст. 245 ЦК України);

– особами, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів (абз. 4 ч. 3 ст. 245 ЦК України);

– суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням яких прийнято рішення про надання такої допомоги (абз. 5 ч. 3 ст. 245 ЦК України);

– юридичними особами (ст. 246 ЦК України).

Також Кодексом урегульовано питання строку довіреності (ст. 247 ЦК України), підстав припинення та скасування довіреності (ст. ст. 248, 249 ЦК України) та правові наслідки відмови представника від вчинення дій, які були визначені довіреністю (ст. 250 ЦК України).

Наведені правові норми виглядають доволі цілісною та завершеною системою, хоча якщо поглянути більш глибоко, то нескладно виявити окремі прогалини в механізмі правового регулювання представницьких відносин, що стосуються правових наслідків множинності представників, особливостей вчинення правочинів представником особисто від свого імені та їх правових наслідків, а також питання конфлікту інтересів та суб'єктів, щодо яких такий конфлікт може виникати.

1.2.2. Реалізація норм про представництво у вітчизняному цивільному законодавстві

Реалізація норм права – це втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Реалізацію можна розглядати як процес і як кінцевий результат. Однією з форм реалізації

права є застосування норм права. Так, у цивільному праві особа здійснює свої суб'єктивні права, дотримуючись норм чинного законодавства, діючи розумно і добросовісно не лише щодо себе, а й щодо інших суб'єктів правовідносин.

У процесі правозастосовчої діяльності непоодинокими є випадки, коли виникає потреба застосування норм права, які містяться в інших нормативних актах, що належать іншим галузям права. Така ситуація має місце як у разі наявності прогалин у праві, так і через колізію правових норм чи необхідність їх субсидіарного застосування. З позиції доктрини досить багато висловлено про диференціацію галузей права та правила застосування правових норм з метою подолання прогалин у праві чи інших правових аномалій. Однак законодавець доволі прагматичний, і нерідко в одному нормативному акті ми можемо знайти статті, що містять норми права різної галузевої належності. У контексті дослідження відносин представництва наведемо як приклад положення ст. 44 ЦПК України та ст. 59 КАС України, де законодавець відсилає нас до положень ЦК України у частині припинення представництва. Такі правові конструкції передбачають застосування правових норм галузі-реципієнта до відносин галузі-донора. У названому випадку галузі за своєю природою є відмінними за самостійним предметом і методами. І тут виникає питання щодо того, який механізм може бути застосований у разі поширення на відносини із припинення представництва в цивільному процесуальному праві положень ЦК України.

Досліджуючи норми про представництво в різних галузях чинного законодавства України, ми помітили, що в низці актів ці норми використовуються з посиланням на ЦК України. Таке використання є доволі поширеним прийомом законодавчої техніки. Адже часто в суміжних галузях права використовується і поняття правомочності, довіреності, представника тощо. Разом з тим і цивільне право вдається до запозичень таких понять, як працівник, виконання службових обов'язків тощо. Вказане дає змогу говорити про взаємопроникнення галузей права. Однак у правозастосовчій практиці виникає питання: на основі якого механізму застосовувати такі норми? У теорії

права, коли говорять про застосування норм права до регулювання відносин у галузі права іншій, ніж та, до якої належать ці норми, використовується кілька понять: субсидіарне застосування, міжгалузева аналогія, застосування відсилочних норм. При цьому досить часто в процесі правозастосовчої діяльності ці поняття ототожнюються. Спробуємо визначитись із їх змістом.

У цивілістиці субсидіарне застосування норм права визначається як таке застосування норм, при якому останні регулюють не тільки відносини, що виникають у галузі права, до якої вони безпосередньо належать, а й відносини у суміжних галузях права [320, с. 7]. Таке застосування у чинному законодавстві, наприклад, передбачене у ст. 9 ЦК України та ст. 8 СК України. Відповідно до СК України можливість застосування до регулювання сімейних відносин ЦК України є формою субсидіарного врегулювання відносин однієї галузі права за допомогою норм іншої. При цьому таке застосування зумовлене не наявністю прогалин у СК України, а є швидше прогнозованою та свідомою позицією законодавця з огляду на «родинність» приватноправових сімейних і цивільних відносин і на переваги застосування методу «нормативної економії» [320, с. 7]. Правильно зазначає М. Й. Бару, що субсидіарне застосування має місце тоді, коли законодавець відмовляється від дублювання ідентичних правових норм у різних галузях права [21, с. 17–18].

За своєю правовою природою субсидіарне застосування є механізмом регулювання відносин. Мета такого регулювання – нормативна економія, за якої законодавець, враховуючи спорідненість галузей права, формулює правило про поширення дії норм донорської галузі права до регулювання відносин у рамках суміжної – галузі-реципієнта.

З огляду на зазначене, а також враховуючи загальні положення теорії права, практику застосування, можна виділити такі умови субсидіарного застосування правових норм:

1) відсутність норми у галузі права, що регулює відносини, відсутність прогалини;

2) відсутність прямої заборони на субсидіарне застосування правових норм;

3) наявність норми у спорідненій галузі права, яка регулює ці ж відносини;

4) норма, яка використовується для регулювання конкретних суспільних відносин повинна бути запозичена із галузі права, яка визнається суміжною, спорідненою за предметом і методом [182, с. 28];

5) повинна існувати норма-принцип в галузі, яка реципіює положення, та в галузі, з якої такі норми запозичуються (цивільного права) на основі яких буде діяти механізм субсидіарного застосування.

Перша умова субсидіарного застосування правових норм передбачає, що норма, яка використовується для регулювання конкретних суспільних відносин, повинна бути запозичена з галузі права, що визнається суміжною, спорідненою за предметом і методом. Назване правило передбачає, що в механізмі субсидіарного застосування у галузі-донора та галузі-реципієнта мають бути подібні предмет і метод. У цьому і полягає сутність субсидіарності такого застосування, що від латинського *«subsidiarus»* означає допоміжне, додаткове, поряд з основним, застосування правових норм [494], засноване на спільній правовій природі. Наприклад, при застосуванні цивільно-правових норм до регулювання сімейних відносин (ст. 8 СК України) тотожність полягає як у предметі, так і в методах правового регулювання, про що вже неодноразово зазначалось на сторінках юридичної літератури [320; 248; 471]. Те ж саме має місце і при застосуванні ст. 9 ЦК України до врегулювання відносин у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових відносин. Таке застосування у науковій літературі часто називають міжгалузевою аналогією [471; 358; 275] і відносять до одного з підвидів аналогії закону.

Потрібно сказати, що останнім часом субсидіарність дедалі частіше застосовується законодавцем і у випадках відсутності спорідненості галузей. Наприклад, названі нами на початку норми ЦПК України та КАС України про

представництво. Тут має місце деталізація, конкретизація окремих аспектів процесуально-правових відносин за допомогою норм цивільного права. І хоча схожість у предметі та методах цивільного і цивільного процесуального чи адміністративно-процесуального права знайти важко, однак схожість інститутів, спільність відносин щодо представництва за довіреністю очевидна. Слід наголосити, що відмінність щодо меж здійснення повноважень у відносинах різної галузевої природи, звичайно, є, оскільки в цивільному процесуальному праві, на відміну від цивільного права, обсяг і зміст повноважень представника визначаються не волевиявленням сторони, а нормами ЦПК України. Довіритель може лише обмежити повноваження представника на певні процесуальні дії (ч. 2 ст. 44 ЦПК), але, знову ж таки, лише ті, які передбачені законодавством. В адміністративному судочинстві також повноваження на ведення справи в суді дає представникові право на вчинення від імені особи, яку він представляє, *всіх процесуальних дій, які може вчинити ця особа*. Так, у ч. 2 ст. 59 КАС України визначено, що представник, який бере участь в адміністративному процесі на основі договору, має право повністю або частково відмовитися від адміністративного позову, визнати чи змінити його, досягти примирення, передати повноваження представника іншій особі (передоручення), оскаржити судове рішення, якщо право на вчинення кожної з цих дій спеціально обумовлене у виданій йому довіреності. У цивільному ж праві особа, що діє в інтересах іншої особи, при вчиненні певних правочинів та інших юридичних дій повинна діяти в межах своїх повноважень, якими її наділив довіритель. Якщо ж особа діє без повноважень або перевищує їх межі, настають визначені законом правові наслідки.

Друга умова – відсутність прямої заборони на субсидіарне застосування правових норм, зумовлена тим, що при субсидіарному застосуванні до механізму правового регулювання застосовуються норми з іншої галузі права, які можуть мати свою специфіку, а тому таке застосування повинно бути прямо передбачене. Слушно зазначається в літературі, що при субсидіарному застосуванні законодавець шляхом конкретної відсилки вказує, що до

визначених відносин, які входять до предмета такої галузі права або інституту, застосовуються норми інших галузей права (інститутів), що регулюють схожі відносини [186, с. 30]. При цьому в нормі визначається, до яких відносин, у який спосіб та в яких межах застосовуються споріднена галузь права чи інститут. Разом з тим у нормативних актах може мати місце і заборона субсидіарного застосування. Так, ч. 2 ст. 1 ЦК України передбачає, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. У названій нормі сформульовано заборону застосування. І тільки у разі прямої вказівки на застосування в адміністративних, податкових, бюджетних чи інших відносинах цивільно-правових норм останні можуть застосовуватись.

Третя умова є найбільш вагомою та складною у правозастосуванні. Адже згідно з цією умовою, щоб застосувати правову норму із суміжної галузі, потрібно встановити: а) відсутність норми у галузі права, що регулює відносини; б) відсутність прогалини; в) наявність норми у спорідненій галузі права, яка регулює ці ж відносини.

Відсутність норми у галузі права, що регулює відносини, визначається шляхом аналізу законодавчого матеріалу. Разом з тим важливо, щоб відсутність норм не була зумовлена наявністю прогалини у праві. Як відомо, прогалина – це повна чи часткова відсутність у чинному законодавстві необхідних юридичних норм [503]. За загальним правилом, прогалина долається шляхом аналогії закону та/або аналогії права. При цьому під аналогією закону ми розуміємо аналогію в широкому значенні: як в межах однієї галузі, так і в суміжних галузях (міжгалузева аналогія закону). Такий висновок зумовлений тим, що субсидіарне застосування передбачає пряму, чітку вказівку на можливість такого застосування, в той час як при аналогії закону такої вказівки немає. Сам термін «аналогія» передбачає відсутність бази для застосування. Застосовуються не норми, які можуть безпосередньо врегулювати відповідні

відносини, а подібні норми, що регулюють схожі відносини чи то в межах галузі права, чи поза нею. Це важливе положення є критерієм розмежування аналогії з іншими подібними категоріями.

На підтвердження такого висновку наведемо думку В. Н. Карташова, який пише, що субсидіарне застосування норм права є не стільки засобом подолання прогалин, скільки засобом правового регулювання суспільних відносин, наявність якого зумовлена доцільністю використання існуючих юридичних інструментів [186, с. 30]. Саме тому поняття «міжгалузева аналогія закону» як підвид аналогії закону виконує завдання подолання прогалини шляхом застосування подібних правових норм, у той час як субсидіарне застосування врегульовує безпосередньо відносини шляхом прямого застосування визначених норм за відсутності прогалин. Відмінними від субсидіарного застосування норм права є також підстави застосування аналогії [253, с. 56–61].

Таким чином, ми визначились, що при субсидіарному застосуванні має місце пряма вказівка законодавця на таке застосування, відсутність заборони на його застосування, відсутність прогалини, наявність у нормативній структурі інших галузей (інститутів) схожих норм, як правило, тотожних за предметом і методом, що можуть врегулювати відповідні відносини. Натомість наявність прогалини вже свідчить про необхідність застосування механізму аналогії чи то закону, чи то права. На відміну від субсидіарного застосування, умовами застосування аналогії є такі обставини: 1) наявність норми права, що регулює схожі (а не ці ж самі, як при субсидіарному застосуванні) відносини; 2) норми і вихідні принципи, які застосовуються за аналогією, мають належати до тієї галузі, і лише у виключних випадках суд або інший правозастосовчий орган може звернутись до норм інших галузей права і застосувати їх, якщо це не суперечить сутності основної галузі права та її принципам; 3) відсутність прямої вказівки на заборону застосування аналогії або ж наявність застереження про те, що відповідні юридичні наслідки виникають лише на підставі закону; 4) неможливість віднайти норми права, яка регулює схожі

відносини (стосовно аналогії права як остаточного акту подолання прогалини) [201, с. 124].

Вбачається, що визначені критерії відмежування субсидіарного застосування від аналогії дадуть змогу чітко визначитись із правовою природою тих чи інших норм у процесі правозастосовчої діяльності. Потрібно, однак, мати на увазі, що у доктрині і практиці субсидіарне застосування часто стоїть поруч і з відсилочним застосуванням норм права. Дійсно, за своїм змістом ці механізми подібні, оскільки і субсидіарне, і відсилочне застосування передбачають наявність подібних, споріднених норм, які можуть врегулювати відповідні відносини на основі відповідної вказівки на це законодавця. Відмінність полягає лише в тому, що при відсилочному застосуванні використовуються однорідні зі спільним предметом регулювання норми. Крім цього, у разі відсилочного застосування міститься чітка вказівка на конкретну норму права (частину та/або статтю закону), яка підлягає застосуванню. Натомість субсидіарне застосування визначає лише додаткове застосування до відносин нормативних положень суміжної галузі (інституту).

У контексті зазначеного викликає інтерес питання про те, чи перетворюються норми суміжної галузі права на норми запозичуваної? А точніше, як відбувається власне субсидіарне застосування: чи шляхом перетворення суміжних норм на норми основної галузі, чи суто технічне використання без їх змістовної імплементації?

З цього приводу можна висловити такі міркування. Якщо іти шляхом імплементації, тобто взаємопроникнення та запозичення норм у галузь права (інститут), відносини якої потребують врегулювання, то виникає ситуація розширення предмета правового регулювання такої галузі права (інституту). А відтак, до сфери правового регулювання, наприклад, трудового права, повинні включатися і питання укладення та розірвання цивільно-правових договорів, одностороння відмова від договору, визнання договору недійсним тощо. Тим самим чіткість предмета правового регулювання трудового права розмивається не властивими йому відносинами, що зумовлює необхідність його

систематичного перегляду та коригування відповідно до сфери дії норм галузі. Звичайно, така логіка суперечить як існуючому стану речей, так і механізму правотворчості, а тому очевидним є висновок, що використання норм споріднених галузей (інститутів) при регулюванні відносин, які включаються до предмета регулювання інших галузей (інститутів), не свідчить про розширення предмета їх правового регулювання, а тим більше про їх трансформацію у норми галузей-реципієнтів. Дійсно, при субсидіарному застосуванні норми галузі (інституту) – реципієнта використовуються додатково, субсидіарно. При цьому з огляду на мету такого застосування – нормативну економію, говорити про трансформацію чи перетворення не можна. За своєю суттю це не більше ніж юридико-технічний прийом, який дає можливість уникати перенавантаження змісту нормативних актів і без того чинними положеннями, виключаючи при цьому дублювання правових норм.

Цікаво також те, що навряд чи знайдеться в чинному законодавстві України бодай одна галузь права (інститут), яка б попри розвиненість нормативного матеріалу виступала лише галуззю-реципієнтом або донором. А оскільки це так, то справедливо говорити про біполярний характер субсидіарного застосування, який виключає можливість трансформації правових норм.

Підсумовуючи висловлене, слід зазначити, що оскільки субсидіарне застосування норм цивільного права вимагає від суду чи іншого органу, який займається правозастосовчою діяльністю, встановити зміст відносин, що підлягають регулюванню, віднайти вказівку законодавця на таке застосування та визначитись із його межами, цей механізм слід кваліфікувати як нетипове правозастосування [243, с. 42], яке вимагає від правозастосовчого органу вдатися до додаткових правозастосовчих дій, не характерних для загальної моделі правозастосування. Тому всі випадки субсидіарного застосування мають вивчатися на предмет відсутності прогалин, наявності заборон для субсидіарного застосування (як явно виражених, так і прихованих: коли правова природа норми-реципієнта суперечить характеру врегульовуваних

відносин) тощо. Разом з тим здійснений аналіз дає можливість чітко визначитись із механізмом застосування положень чинних ЦПК України та КАС України стосовно норм про представництво і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення як чинного законодавства, так і правозастосовчої практики. Як вже зазначалось, нормативною підставою застосування названих норм повинна бути спорідненість галузей (інститутів) за предметом і методом, а у разі відсутності такої – чітка вказівка законодавця на застосування норм галузі-реципієнта до регулювання відповідних відносин у галузі-донора.

Слушно зазначає О. В. Нєкрасова, що законодавче формулювання підстав застосування цивільного законодавства до сімейних відносин не охоплює повною мірою всього кола цих відносин. Наприклад, деякі цивільно-правові норми, які застосовуються у сімейному законодавстві, взагалі не підпадають під категорію майнових відносин. Це норми про правила застосування позовної давності, обчислення строків і деякі інші. На основі вищевикладеного науковець пропонує викласти норму ст. 8 СК України у такій редакції: «*Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами або інші правові питання не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин*» [321, с. 146–150]. Однак ми не можемо погодитися із запропонованим О. В. Нєкрасовою формулюванням, оскільки словосполучення «правові питання» носить публіцистичний характер і не відображає особливостей змісту вищезазначеної норми, тому, на нашу думку, цю статтю СК України необхідно викласти у такій редакції:

«***Стаття 8. Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України***

1. Якщо особисті немайнові та майнові відносини, а також інші відносини, що виникають з особистих немайнових і майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, або інші правові відносини не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються

відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин.».

Слід наголосити, що в чинних ЦК України, ЦПК України, КАС України такої вказівки немає. Так, в основних положеннях названих кодексів норм, якими б встановлювався механізм субсидіарного застосування, не передбачено. Зокрема, ст. 2 ЦПК України встановлює, що «якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору. Провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі». Як видно з цієї статті, застосування до регулювання цивільних процесуальних відносин інших актів, ніж ті, які визначені у ч. 1 ст. 2, не передбачається. ЦПК України визначає, що цивільне судочинство здійснюється лише відповідно до Конституції України, цього Кодексу та Закону України «Про міжнародне приватне право» [389].

Не знаходимо ми вказівки на загальний механізм застосування інших актів до регулювання відповідних відносин і в КАС України.

А тому слід констатувати, що нормативні підстави для використання механізму субсидіарного застосування положень ст. 44 ЦПК України та ст. 59 КАС України відсутні. Більше того, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України чітко визначено акти, що регулюють здійснення цивільного судочинства, то застосування інших актів є порушенням засадничого принципу цивільного процесу, сформульованого у названій статті. Адже, як зазначалось у попередній статті, субсидіарне застосування передбачає наявність чіткої вказівки на можливість такого застосування в акті. Відсутність такої вказівки виключає застосування актів інших, ніж ті, що визначені нормативних актом.

Так само не можуть бути застосовані і положення про аналогію права та аналогію закону, оскільки за аналогії повинна мати місце прогалина у праві. Натомість у ст. 44 ЦПК України та ст. 59 КАС України відсилка до ЦК України свідомо формулюється законодавцем. Метою такого прийому є не створення прогалини, а нормативна економія, яка, як відомо, іманентна саме механізму субсидіарного застосування.

Таким чином, вивчаючи нормативні підстави субсидіарного застосування положень ЦК України до регулювання відносин представництва (в частині їх припинення) під час цивільного й адміністративного судочинства, нами встановлено, що наразі в чинному законодавстві України відповідні норми відсутні. У зв'язку з цим застосування суддею норм ст. ст. 248–250 ЦК України при здійсненні провадження в цивільних або адміністративних справах є порушенням загальних засад судочинства, а звідси − неправильним застосуванням норм матеріального та процесуального права, що є підставою для оскарження судового рішення у справі.

Вбачається, що виходом з цієї ситуації має стати внесення змін до ЦК України, ЦПК України та КАС України. При цьому формулювання норм повинно ґрунтуватися на тому, що застосування до регулювання процесуальних відносин норм інших законодавчих актів допускається лише у разі наявності чіткої вказівки на таке застосування у самому кодексі [565, с. 48]. Таким чином, у ч. 2 ст. 1 ЦК України після слова «бюджетних» слід поставити кому та доповнити словом «процесуальних». У ЦПК України ст. 2 слід доповнити частиною другою такого змісту: «*2. Застосування при здійсненні цивільного судочинства інших актів не допускається, крім випадків, визначених цим Кодексом.*». У зв'язку зі змінами частини другу, третю, четверту ст. 2 ЦПК України слід вважати частинами третьою, четвертою, п'ятою.

У КАС України ст. 5 слід доповнити частиною другою такого змісту: «*2. Застосування при здійсненні адміністративного судочинства інших актів не допускається, крім випадків, визначених цим Кодексом.*». У зв'язку зі змінами частину другу ст. 5 КАС України слід вважати частиною третьою.

Внесення запропонованих змін дасть змогу ввести правові підстави субсидіарного застосування положень ЦК України до врегулювання процесуальних відносин під час цивільного й адміністративного судочинства.

Говорячи про механізм застосування, слід наголосити, що суддя у разі необхідності послатися на положення ЦК України в частині припинення представництва при здійсненні судочинства повинен зазначати у процесуальному акті не тільки відповідні статті ЦК України (248–250) та статтю процесуального кодексу, який передбачає підставу для застосування ЦК України, а й загальну норму, яка встановлює правило і визначає допустимість такого застосування – відповідні норми, якими пропонується доповнити чинні процесуальні кодекси. Таким чином, у структурі механізму субсидіарного застосування норм про припинення представництва слід виділити норми акта-донора та акта-реципієнта. Останні, у свою чергу, включають норми двох видів: норми-принципи, якими допускається субсидіарне застосування в рамках відповідного процесуального кодексу (ч. 1 ст. 2 ЦПК України, ч. 2 ст. 5 КАС України з урахуванням запропонованих змін), і норми, які формулюють саму відсилку (ч. 3 ст. 44 ЦПК України, ч. 5 ст. 59 КАС України) [580].

Останнє питання, яке слід вирішити для врегулювання питань субсидіарного застосування норм ЦПК і КАС України про припинення представницьких відносин, – це межі застосування. З метою дослідження таких меж проаналізуємо норми обох кодексів, які містять відсилки до ЦК України. Частина 3 ст. 44 ЦПК України передбачає, що *підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначаються статтями 248–250 Цивільного кодексу України*. Зміст ч. 5 ст. 59 КАС України сформульований дещо інакше: *«Підстави і порядок припинення представництва за довіреністю, скасування довіреності та відмови представника від наданих йому повноважень визначаються статтями 248–250 Цивільного кодексу України»*.

З наведених норм кодексів видно, що зміст ч. 5 ст. 59 КАС України ширший, ніж зміст аналогічної норми ЦПК України. Відмінність полягає в тому, що КАС України, крім підстав і порядку припинення представництва за

довіреністю, також передбачає застосування статей 248–250 ЦК України до скасування довіреності та відмови представника від наданих йому повноважень. Для того щоб встановити юридичні наслідки таких розбіжностей, слід вдатися до аналізу відповідних норм ЦК України. Адже в іншому разі можна стверджувати, що зміст ЦПК України у досліджуваній частині буде більш вузьким і не дасть змогу застосувати ЦК України до врегулювання скасування довіреності та відмови представника від наданих йому повноважень.

Відповідно до ст. 248 ЦК України представництво за довіреністю припиняється у разі:

1) закінчення строку довіреності;

2) скасування довіреності особою, яка її видала;

3) відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю;

4) припинення юридичної особи, яка видала довіреність;

5) припинення юридичної особи, якій видана довіреність;

6) смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає своє повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків;

7) смерті особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

Статті 249 і 250 ЦК України регулюють відповідно питання скасування довіреності та відмови представника від вчинення дій, які були визначені довіреністю. Зміст названих статей дає можливість зробити висновок, що як формулювання, передбачене ч. 3 ст. 44 ЦПК України, так і формулювання, передбачене ч. 5 ст. 59 КАС України, є ідентичними і стосуються одного і того

самого кола відносин, оскільки скасування і відмова представника від вчинення дій, визначених довіреністю, є окремими підставами припинення довіреності.

Щодо змісту названих статей слід зазначити, що обсяг їх застосування цілком узгоджується з вимогами процесуального законодавства. При цьому з огляду на те, що йдеться про припинення представництва саме за довіреністю, то названі положення не поширюються на всі інші випадки процесуального представництва.

Потрібно зазначити, що чинними ч. 3 ст. 44 ЦПК України і ч. 5 ст. 59 КАС України передбачено застосування ст. ст. 248–250 ЦК України не тільки в частині *підстав* припинення представництва за довіреністю, а й у частині *порядку* припинення такого представництва. Це означає, що всі юридичні наслідки, права та обов'язки учасників відносин представництва, передбачені цими статтями ЦК України, також застосовуються у разі процесуального представництва. Йдеться про:

– обов'язок представника негайно повернути довіреність після припинення представництва;

– обов'язок особи, яка видала довіреність і згодом скасувала її, негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність;

– збереження чинності прав та обов'язків щодо третіх осіб, які виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності;

– обов'язок представника, який відмовляється від вчинення дій, що були визначені довіреністю, негайно повідомити про це особу, яку він представляє, а також відомих йому третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність;

– відсутність у представника можливості відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам;

– обов’язок відшкодувати завдані збитки особі, яка видала довіреність, у разі невиконання представником обов’язку щодо негайного повідомлення особи, яку він представляє, про відмову від вчинення дій, передбачених довіреністю, та щодо відмови від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам.

Таким чином, говорячи про межі застосування норм про припинення представництва, слід наголосити, що весь обсяг передбачених ст. ст. 248–250 ЦК України підстав і вимоги до порядку припинення представництва підлягають застосуванню. Проте здійснення окремих підстав припинення представництва у межах цивільного чи адміністративного судочинства має свою специфіку. Наприклад, відмова представника від вчинення дій, які були визначені довіреністю, зумовлює для особи, яка видала довіреність, необхідність знайти заміну такому представнику, що під час провадження може виявитись доволі складним завданням. Адже заміна представника пов’язана не тільки з додатковими витратами з оформлення нової довіреності, організаційними клопотами, а й необхідністю ознайомитися новому представникові з матеріалами справи, які на практиці часто нараховують кілька томів, тощо. Разом з тим специфіка процесуального представництва пов’язана і з низкою аспектів, що мають етичний характер, однак які є не менш значущими: відсутність у особи, яку представляють, можливості знайти нового представника, суперечливі позиції представника і клієнта щодо подальшої тактики та стратегії процесу тощо. Подібні чинники під час представництва часто мають вирішальне значення у відносинах представника з особою, яку він представляє, і повинні бути передбачені у довіреності. У сфері професійного представництва інтересів адвокатами подібні правила містяться у ст. 33 Правил адвокатської етики, затверджених Установчим З’їздом адвокатів України 17.11.2012 р. [367], де передбачено, що адвокат може достроково (до завершення виконання доручення) розірвати угоду з клієнтом за сукупності

таких умов: 1.1. клієнт вчиняє дії, що стосуються суті доручення, на порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх вчинення, незважаючи на роз'яснення адвоката; 1.2. клієнт використовує правову допомогу, що йому надається адвокатом, для полегшення вчинення злочину; 1.3. клієнт, незважаючи на роз'яснення адвоката, наполягає на досягненні результату, який через нові або нововиявлені обставини є об'єктивно недосяжним; 1.4. клієнт грубо порушує обов'язки, взяті ним на себе згідно з договором про надання правової допомоги; 1.5. належне виконання доручення стає неможливим через дії клієнта, що вчиняються ним всупереч порадам адвоката; 1.6. клієнт вчиняє дії, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію адвоката; 1.7. клієнт не погоджується погашати фактичні видатки, якщо вони є необхідними для подальшого виконання доручення; 1.8. фізичний або психологічний стан адвоката позбавляє його можливості належним чином продовжувати виконання доручення; в цьому випадку адвокат зобов'язаний вжити всіх доступних йому заходів для запобігання порушенню законних інтересів клієнта і забезпечення подальшого представництва клієнта іншим адвокатом; 1.9. в інших випадках, передбачених цими Правилами, законодавством України або договором про надання правової допомоги.

У всіх випадках розірвання договору за ініціативою адвоката він зобов'язаний попередити про це клієнта протягом розумного часу; пояснити йому причини розірвання договору; пересвідчитись, що вони об'єктивно або суб'єктивно, виходячи з позиції, зайнятої клієнтом, не можуть бути усунені, і вжити необхідних заходів для захисту законних інтересів клієнта.

Ці та інші особливості субсидіарного застосування підстав припинення представництва за довіреністю в цивільному та адміністративному судочинстві потребують додаткового вивчення і можуть бути предметом самостійного дослідження. Підсумовуючи здійснений загальний аналіз підстав субсидіарного застосування норм ЦК України про припинення представництва за довіреністю у чинних ЦПК України та КАС України, слід зауважити, що реалізація такого застосування є ускладненою через відсутність нормативних підстав для його

здійснення. А тому головним завданням у цьому напрямі має стати налагодження такого механізму шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 1 ЦК України, ст. 2 ЦПК України, ст. 5 КАС України [581].

Підсумовуючи проведений аналіз втілення положень про представництво в цивільному праві, а також в інших галузях права, слід зауважити, що законодавець, реалізуючи норми про представництво, застосував дві форми його вираження: пряме та опосередковане (субсидіарне застосування) регулювання представницьких відносин.

Встановлено, що за своєю правовою природою субсидіарне застосування є механізмом регулювання відносин. Мета такого регулювання – нормативна економія, за якої законодавець, враховуючи спорідненість галузей права, формулює правило про поширення дії норм донорської галузі права до регулювання відносин у рамках суміжної галузі – галузі-реципієнта.

Враховуючи загальні положення теорії права, практику застосування, можна виділити такі умови субсидіарного застосування правових норм:

1) відсутність норми у галузі права, що регулює відносини, відсутність прогалини;

2) відсутність прямої заборони на субсидіарне застосування правових норм;

3) наявність норми у спорідненій галузі права, яка регулює ці ж відносини;

4) норма, яка використовується для регулювання конкретних суспільних відносин повинна бути запозичена із галузі права, яка визнається суміжною, спорідненою за предметом і методом;

5) повинна існувати норма-принцип в галузі, яка реципіює положення, та в галузі, з якої такі норми запозичуються (цивільного права) на основі яких буде діяти механізм субсидіарного застосування.

Усі випадки субсидіарного застосування мають вивчатися на предмет відсутності прогалин, наявності заборон для субсидіарного застосування (як явно виражених, так і прихованих: коли правова природа норми-реципієнта

суперечить характеру врегульовуваних відносин) тощо. Разом з тим здійснений аналіз дає можливість чітко визначитись із механізмом застосування положень чинних ЦПК України та КАС України стосовно норм про представництво і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення як чинного законодавства, так і правозастосовчої практики.

Як вже зазначалось, нормативною підставою застосування названих норм повинна бути спорідненість галузей (інститутів) за предметом і методом, а у разі відсутності такої – чітка вказівка законодавця на застосування норм галузі-реципієнта до регулювання відповідних відносин у галузі-донора.

Таким чином, дослідивши нормативні підстави субсидіарного застосування положень ЦК України до регулювання відносин представництва (в частині їх припинення) під час цивільного й адміністративного судочинства, доходимо висновку, що наразі в чинному законодавстві України відповідні норми відсутні. У зв’язку з цим застосування суддею норм ст. ст. 248–250 ЦК України при здійсненні провадження в цивільних або адміністративних справах є порушенням загальних засад судочинства, а звідси − неправильним застосуванням норм матеріального та процесуального права, що є підставою для оскарження судового рішення у справі.

Аналіз меж застосування норм про припинення представництва показав, що весь обсяг передбачених ст. ст. 248–250 ЦК України підстав і вимог до порядку припинення представництва підлягає застосуванню. Проте здійснення окремих підстав припинення представництва у межах цивільного чи адміністративного судочинства має свою специфіку. Наприклад, відмова представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю, зумовлює для особи, яка її видала, необхідність знайти заміну такому представнику, що під час провадження може виявитись доволі складним завданням.

1.2.3. Правове регулювання відносин представництва за законодавством зарубіжних країн, правом ЄС і модельними нормами

Представництво, будучи інститутом суто юридичним, покликане обслуговувати розвинений цивільний і торговельний оборот. Представництво важко реалізувати в умовах монополії на засоби виробництва й обмеження в реалізації економічної політики щодо участі в цивільному обороті від свого імені. Саме тому в зарубіжних правопорядках цей інститут починає повноцінно формуватись як самостійний лише з розвитком приватної власності, ускладнення торговельного обороту та урізноманітнення форм економічної, у т. ч. комерційної діяльності. В умовах обмеженого товарного обміну, недосконалих форм правового регулювання відносин власності та комерційних угод складно уявити, щоб правочин, вчинений однією особою, набував своїх юридичних наслідків щодо іншої особи, яка не брала участі та не має стосунку до такого правочину. Навіть у стародавньому Римі інститут цивільно-правового представництва не набув широкого поширення й обмежувався переважно відносинами за *mandatum* і механізмом набуття прав *pater familias* за правочинами, укладеними його підопічними за відповідними преторськими позовами (передусім *actio insitoria*) [343, с. 22]. Правильно з цього приводу зазначав С. А. Муромцев, що представництво за часів римських юристів дуже складно торувало свій шлях, адже, з одного боку, «римський погляд на речі не допускав, щоб вільна людина перетворювалась лише на представника іншої особи ...; воля самостійної особи не могла деградувати до засобу передачі волі іншої особи» [273, с. 307], тобто римське право формально не визнавало інституту представництва. З іншого боку – саме в римському праві виникає інститут процесуального представництва, за якого представники могли виступати в процесі від імені дієздатних осіб, першопочатково як когнітори (*cognitor*), а пізніше і представники-прокуратори. Уже тоді, коли представництво ще не було сформоване як поняття, а тим більше інститут, раб і син у справах пекулію діяли як законні представники свого домоволодільця

[69, с. 448]. Саме тут те, що пізніше стало називатись загальноцивілістичним представництвом, проявилось найбільш рельєфно.

Однак загалом щодо римського інституту представництва слід погодитися з думкою В. М. Хвостова, який правильно зазначив, що «римське право з пересторогою ставилось до представництва, остерігаючись ускладнень і небезпек, які цей інститут містив у собі і міг заподіяти для міцності цивільного обороту, з яким пов'язана безпосередня дія представництва, а тому не відчуваючи особливої потреби в цьому інституті, головним чином внаслідок існування рабства, яке давало можливість безпосередньо набувати через рабів майнових прав» [540, с. 184].

Подальший розвиток торговельних відносин, ускладнення цивільного обороту, його форм і засобів диктували потребу у запровадженні та унормуванні цього інституту. Разом з тим цивільне і комерційне право зарубіжних країн ще до початку XIX ст. досить слабко відмежовували представництво в чистому вигляді від суміжних правових конструкцій. Саме тому основний акцент у працях дореволюційних вчених як Російської імперії, так і зарубіжних країн було зроблено на виокремленні іманентних рис представництва та їх співвідношенні з ознаками інших суміжних правових конструкцій, таких як посильництво, фактичне представництво, душеприказництво, порука тощо.

Разом з тим у законодавствах зарубіжних країн з першої половини XIX століття поступово починає формуватись нормативний масив, присвячений регулюванню відносин загальноцивілістичного представництва. Свідченням тому є положення прийнятого у той час Кодексу Наполеона [631], Цивільного кодексу Італії [639], Німецького цивільного уложення [624] тощо. Французький цивільний кодекс, а услід за ним і Цивільний кодекс Італії 1856 р. були першими кодифікованими актами, що врегулювали відносини представництва, а також договір доручення та довіреність. І хоча в актах не проводилась чітка відмінність між зазначеними правовими конструкціями, однак сама по собі цінність їх самостійного врегулювання була неабиякою, що дало змогу пізніше

вказаним інститутам автономізуватись і перетворитися на самостійні регулятори цивільних відносин.

Для завершення формування представництва на рівні законодавства зарубіжних країн у самостійний інститут знадобилося майже століття. На початку XX століття розуміння загальноцивілістичного представництва сформувалось настільки чітко, що на рівні законодавчих актів уже було здійснено розмежування між зовнішніми та внутрішніми відносинами представництва. На той час у цивільних кодексах і нормативних актах деяких держав передбачалось, що норми про представництво регулюють відносини між принципалом і третьою особою, у той час як внутрішні відносини між принципалом і представником регулюються загальними вимогами до вчинення правочинів чи загальними положеннями контрактного права. Першість у цьому контексті належить Німецькому цивільному уложенню 1896 р., у якому вперше чітко розмежовувались поняття представництва і довіреності та договору доручення. На основі праць вчених-юристів середини XIX століття авторам BGB вдалось врегулювати низку відносин, які є супутніми до представництва, а саме юридичні наслідки схвалення правочинів, вчинених представником за відсутності повноважень; встановлено юридичне значення дефектів волі представника; сформульовано презумпцію на користь необхідності особистого здійснення правомочностей представником; передбачено підстави припинення представництва; визначено особливості правового режиму торговельного представництва тощо.

Сформульовані положення Німецького цивільного уложення 1896 р. мали значний вплив на формування і розвиток актів цивільного законодавства інших країн, передусім на Цивільний кодекс Швейцарії 1907 р., Цивільний кодекс Італії 1942 р., Цивільний кодекс Португалії 1966 р., а також Цивільні кодекси Швеції, Фінляндії, низки країн Сходу (Китаю, Таїланду, Північної Кореї, Японії) та окремих країн Латинської Америки (наприклад, ЦК Бразилії). За законодавством Німеччини вже тоді прямо розмежовувались відносини, що виникають на основі договору доручення як специфічного контракту, та

представницькі відносини як категорія зобов'язального права (представництво (§§ 164–181 ЦУ Німеччини), доручення (§§ 662–676 ЦУ Німеччини)) [623]. Аналогічні положення містяться в ЦК Італії (представництво (arts. 1387–1400 сучасного ЦК Італії), договір доручення (arts. 1703–1730 сучасного ЦК Італії)) [638]; ЦК Греції (представництво (arts. 211–235 ЦК Греції), доручення (arts. 713–729 ЦК Греції)) [650]; ЦК Нідерландів (представництво (arts. :60–3:79 ЦК Нідерландів), договір доручення (arts. 7:414–7:424 ЦК Нідерландів)) [633]; ЦК Португалії (представництво (arts. 258–269 ЦК Португалії), договір доручення (arts. 1157–1184 ЦК Португалії)) [636]; Польщі (представництво (arts. 95–109^9 ЦК Польщі), договір доручення (arts. 734–751 ЦК Польщі)) [661]; Словенії (представництво (§§ 69–81 Зобов'язального кодексу Словенії), договір доручення (§§ 766–787 Зобов'язального кодексу Словенії)) [691]; Угорщини (представництво (§§ 219–225 ЦК Угорщини), договір доручення (§§ 474– 483 ЦК Угорщини) [632], представництво юридичних осіб (sec. 3:29–3:31, 3:116, 3:255, 4:161–4:163, 6:11–6:20 Закону про внесення змін до ЦК Угорщини)) [674]. Схожі положення, за якими внутрішні і зовнішні відносини представництва розмежовуються, знаходимо в кодексах (актах) низки скандинавських країн.

Крім цього, потрібно наголосити, що згідно із законодавством Італії та Португалії (arts. 1704–1705 ЦК Італії, arts. 1178, 1180 ЦК Португалії) розмежовано виконання зобов'язань за договором доручення з/без повноважень представництва. Цивільний кодекс Чехії у § 436–488 [613] передбачає, що представництво виникає на основі угоди про уповноваження, яка є відмінною від договору доручення (на це свого часу звернув увагу і Верховний суд Чеської Республіки [684]). Більшість країн також розглядають пряме представництво як загальну категорію приватного права або ж принаймні як категорію спадкового права [678, с. 440]. У Словаччині пряме представництво регулюється також Цивільним кодексом (§§ 22–33b ЦК Словаччини) [614] як зовнішні відносини. Внутрішні відносини натомість кваліфікуються як зобов'язальні відносини і регулюються відповідно положеннями, що

стосуються договору доручення (§§ 724–741 ЦК Словаччини, §§ 566–576 Торговельного кодексу Словаччини) [615].

Відповідно до § 164 BGB волевиявлення, яке особа здійснює в межах своїх повноважень представника від імені принципала, має ефект безпосередньо на користь принципала. Не має значення, чи така заява зроблена явно від імені принципала, чи випливає з обставин, що мали місце і вчинялись від його імені. Наслідки таких дій завжди прямо впливають на права й обов'язки принципала. Якщо намір діяти від імені іншої особи не висловлений чітко і не є очевидним, то відсутність намірів представника діяти від свого імені не береться до уваги. У разі обмеження дієздатності представника, факт обмеження не впливає на дійсність волевиявлення, зробленого представником чи представнику (§ 165 BGB). Останнє положення є чи не серцевиною теорії сепарації П. Лабанда, оскільки положення § 165 BGB свідчить про роздільність і диференціацію підстави виникнення повноваження та його здійснення.

Повноваження відповідно до § 167 BGB надаються на підставі заяви, зверненої до уповноваженого або до третіх осіб, стосовно яких має здійснюватися представництво. При цьому форма заяви не вимагає дотримання форми, встановленої для вчинення правочинів, з якими пов'язані повноваження.

Надання повноважень здійснюється на підставі довіреності, яка є особливим повідомленням (*Besonderen Mitteilung*) з боку принципала про надання представнику повноважень або вручення представником довіреності третій особі.

Якщо одна особа укладає від імені іншої особи договір без повноважень на представництво, то дійсність цього договору, як на користь, так і проти принципала, залежить від схвалення договору останнім. Якщо інша сторона вимагатиме від принципала заявити про схвалення, то відповідна заява може бути звернена тільки безпосередньо до тієї сторони; схвалення чи відмова у схваленні, висловлені представнику до пред'явлення цієї вимоги, вважаються недійсними. Про схвалення може бути заявлено лише до завершення двох

тижнів з моменту отримання вимоги; якщо схвалення не висловлено, то вважається, що в ньому відмовлено (§ 177 BGB).

Особа, яка уклала договір як представник, якщо вона не доведе своїх повноважень на представництво, зобов'язана за вибором другої сторони або виконати договір, або відшкодувати збитки, якщо принципал відмовить у схваленні договору. У разі якщо представник не знав про відсутність повноважень, він зобов'язаний компенсувати лише ті збитки, яких інша сторона зазнала внаслідок впевненості про наявність повноважень на представництво, і лише тією мірою, якою дійсність договору становила інтерес. Представник звільняється від відповідальності, якщо інша сторона знала або повинна була знати про відсутність повноважень на представництво. Представник не несе відповідальності й тоді, коли він був обмежений у дієздатності, за винятком випадків, коли він діяв за згодою свого законного представника.

Законними представниками дитини відповідно до положень BGB вважаються батьки неповнолітньої дитини, які з метою участі останньої в цивільному обороті наділяються законним правом піклування про дітей. Щодо порядку, строків та обсягу повноважень таких законних представників, то в цьому випадку повноваження повністю визначаються законодавством.

Що стосується повноважень, що базувались на договорі, у тому числі й довіреності, то вони передаються згідно з вимогами BGB на основі волевиявлення представника принципалу на підставі заяви, спрямованої до особи, стосовно якої вчиняється представництво. У разі коли правочини вчиняються за відсутності повноважень, принципал вважається зобов'язаним щодо виконання зобов'язання, тільки якщо матиме місце наступне схвалення такого правочину не пізніше двох тижнів з моменту, коли інша сторона запропонувала принципалу висловити схвалення.

Згідно з німецьким законодавством представництво в комерційній діяльності має назву торговельного представництва. До регулювання таких відносин застосовується HGB, у якому виокремлено три форми такого

представництва: прокура (§§ 48–58 HGB), власне торговельне представництво (§§ 84–91c HGB) і довіреність. Прокура у німецькому праві є найбільш поширеною формою представництва, оскільки на її основі здійснюється комплекс дій, пов'язаний з веденням справ комерційних підприємств, у тому числі представництво в суді, адміністративних органах, органах державної влади та місцевого самоврядування; вчинення інших юридичних дій, спрямованих на реалізацію статутних завдань і комерційних цілей підприємства. При цьому за обсягом прокура охоплює весь комплекс юридичних дій, за винятком здійснення права на відчуження й обтяження земельних ділянок таких комерційних підприємств. Такі повноваження мають бути спеціально обумовлені в заяві про надання прокури з обов'язковим зазначенням, що такі дії вчиняються прокуристом. Прокура не може бути передана іншим особам і не припиняється зі смертю володільця підприємства чи власника торговельної справи.

HGB розмежовує прокуру (*Prokura*) та повноваження (*Vollmacht*). Відповідно до § 54 HGB, якщо хтось без надання прокури уповноважений на ведення комерційної діяльності або на вчинення правочинів певного виду чи окремих правочинів у сфері комерційної діяльності, то це вважається повноваженням (повноваження на ведення справ), і воно поширюється на всі правочини та юридичні дії, які зазвичай пов'язані з веденням подібної комерційної діяльності чи вчиненням подібного виду правочинів. Однак, знову ж таки, особа, якій надано повноваження (*Vollmacht*) на ведення справ, може відчужувати й обтяжувати земельні ділянки, вступати в зобов'язання за векселями, отримувати позичку і вести процес лише у разі, якщо такі повноваження їй спеціально надано. Встановлення та припинення прокури повинно бути занесено до торгового реєстру, однак момент виникнення повноваження прокуриста німецьке законодавство пов'язує з моментом видачі йому довіреності, включення ж її до торгового реєстру має суто реєстраційний характер.

Торговельне представництво, на відміну від прокури, є вузьким видом представництва і передбачає, що особа, яка, будучи самостійною у провадженні своєї діяльності, уповноважена на постійній основі бути посередником при вчиненні правочинів для іншого підприємця (чи підприємців) або вчиняти такі угоди від його імені. При цьому самостійною вважається особа, яка по суті може вільно організовувати свою діяльність і визначати свій робочий час (§ 84 HGB). З наведеної норми видно, що торговими представниками можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Якщо особа під час здійснення торговельного представництва не є самостійною в розумінні абз. 1 § 84 HGB, але уповноважена на здійснення посередництва або вчинення правочинів на постійній основі, то вона вважається службовцем.

Підприємець повинен надавати в розпорядження торгового посередника документи, необхідні для здійснення його діяльності, в тому числі зразки, малюнки, прейскуранти, рекламні проспекти, умови угод. Також підприємець повинен надавати торговому представнику необхідні відомості. Він має невідкладно повідомляти про прийняття чи відмову від вчинення правочину, під час вчинення якого торговий представник був посередником або який він вчинив без повноважень на представництво, а також про невиконання умов правочину, вчиненого торговим представником чи за його посередництва. Якщо підприємець попередньо зможе чи має намір здійснювати правочини лише в значно меншому обсязі, ніж торговий представник міг би очікувати за звичайних обставин, він повинен невідкладно повідомити про це представника. Правочини, вчинені з відступленням від правил абз. 1 і 2 § 86 HGB, за якими визначаються обов’язки підприємця, вважаються недійсними.

Зі свого боку, торговий представник також зобов’язаний піклуватися про посередництво при вчиненні правочинів чи власне про їх здійснення. При цьому він зобов’язаний дотримуватись інтересів підприємця. Для цього він має надавати підприємцеві необхідні відомості, зокрема, одразу повідомляти йому про кожний випадок посередництва при вчиненні правочинів чи про кожний випадок вчинення правочину. Він також повинен виконувати свої обов’язки з

турботою порядного комерсанта. Правочини, вчинені з порушенням зазначених вище вимог до діяльності торгового представника, вважаються недійсними.

Торговий представник, навіть якщо він не наділений повноваженнями на вчинення правочинів, уважається уповноваженим на прийняття заяв щодо недоліків товарів, заяви про поставку товару у розпорядження, а також інших подібних заяв, в яких треті особи заявляють чи залишають за собою право заявити вимоги, спричинені неналежним виконанням; він також може здійснювати права підприємця щодо забезпечення доказів.

Також у межах торговельного представництва діють страховий представник і представник будівельної ощадної каси, які відповідно до наданих їм повноважень спеціально уповноважуються на посередництво при вчиненні правочинів або саме на вчинення правочинів щодо страхування, або ж посередництво чи вчинення правочинів з приводу розпорядження коштами будівельних ощадних кас.

Торговим посередником також слід вважати торгового маклера, який має право разово або кількаразово (однак непостійно) здійснювати на професійній основі посередництво при укладенні договорів на придбання чи відчуження товарів або цінних паперів, на страхування, вантажні перевезення, найм суден або ж договорів щодо інших об’єктів торгового обороту. Торговий маклер зобов’язаний невідкладно після вчинення правочину направити сторонам скріплений печаткою остаточний текст договору, в якому зазначено договірні сторони, предмет та умови договору, а у разі продажу товарів чи цінних паперів – їх вид, кількість, ціну. Остаточний текст договору, скріплений підписом іншої сторони, пересилається кожною зі сторін. Торговий маклер зобов’язаний вести журнал і щоденно вносити до нього всі вчинені правочини.

Третя форма торговельного представництва в Німеччині базується на видачі довіреності, яка є самостійним правочином, що юридично не залежить від характеру правовідносин, які покладено в основу між представником і принципалом, і регулюється загальними положеннями про представництво за відсутності спеціальних положень, передбачених HGB щодо окремих видів

торговельного представництва. Відповідальність представника, який діє без повноваження, полягає в тому, що особа, яка уклала договір як представник, якщо вона не доведе своїх повноважень на представництво, як і в загальноцивілістичному представництві (§ 86 BGB), зобов'язана за вибором другої сторони або виконати договір, або відшкодувати збитки, якщо принципал відмовить у схваленні договору.

Аналогічні положення щодо обмеження відповідальності закріплено в цивільних кодексах інших держав, що пішли шляхом впровадження диференційованого підходу до регулювання відносин представництва. Таким чином, закріплюючи повноваження кожного з видів представників, німецький законодавець вимушений скрупульозно визначати їх повноваження, з тим щоб забезпечити потреби учасників цивільного обороту у захисті та послідовно адаптувати положення теорії сепарації до вимог комерційного обороту.

Натомість теорія французького права представництва, яка черпає підстави представництва не в самому представництві, а в дорученні, більш широко підходить до питань обмеження повноважень та їх правової підстави.

Норми, пов'язані з представництвом, діють з початку прийняття Французького цивільного кодексу (далі за текстом – ФЦК). У ФЦК у низці статей йшлося про пряме представництво, а ст. 1984 ФЦК, як зазначалось вище, фактично ототожнювала договір доручення з повноваженням представника. І навіть після реформи 2000 р. названі статті залишені в основному без змін, хоча й доповнені низкою застережень [664]. Услід за римськими традиціями, пов'язаними з регулюванням договору доручення й інших відносин представництва, законодавство Франції й інших країн, які пішли шляхом ототожнення доручення та представництва (Бельгія [663], Люксембург [637], Іспанія [640], Австрія [616]), «не поділяє у представництві внутрішні відносини між принципалом і представником та зовнішні відносини між принципалом і третіми особами» [698, с. 66–68]. На сьогодні у Франції виділяють договірне та законне представництво. В основу розмежування названих видів покладено спосіб надання повноважень. Якщо такі повноваження засновані на договорі

представника з принципалом, то має місце договірне представництво. У разі коли такі повноваження випливають із норми права – законне. Поняття повноваження, як зазначалось вище, поки що не знайшло свого відтворення у ФЦК, однак на практиці його сутність зводиться до односторонньої заяви принципала, яка може мати як договірну, так і нормативну природу.

Договірна природа так званого загальноцивілістичного представництва пов'язана з договором доручення, який регулюється ст. ст. 1984–2010 ФЦК. Предметом договору доручення у праві Франції може бути ведення всіх або окремих справ принципала, про що прямо зазначається в договорі. При цьому повноваження зобов'язують представника до вчинення визначених дій. У разі коли представник вийшов за межі повноважень, права й обов'язки у зв'язку з такими діями виникають у нього, крім випадку, коли такі дії представника поза межами повноважень отримають наступне схвалення принципала. Припиняються відносини за договором доручення у разі відізвання довіреності, відмови повіреного від доручення, смерті, залишення дієздатності чи неплатоспроможності довірителя або повіреного. При цьому у разі скасування довіреності, щодо якої був поінформований лише повірений, права й обов'язки третіх осіб, які уклали договір з повіреним, не знаючи про таке скасування, не змінюються.

Окремі положення щодо представництва містяться також і у Французькому торговельному кодексі від 01.07.2013 р. (далі – ФТК) [665]. Цим Кодексом урегульовано відносини, що випливають з брокерської діяльності, агентування, діяльності комісіонерів і незалежних торгових посередників. Слід зауважити, що особливістю участі представників у торговельному обороті є те, що комісіонер може виступати у торговельному обороті не лише від свого імені, а й від імені комітента. У цьому випадку права й обов'язки такого комісіонера визначаються нормами про договір доручення, тобто положеннями глави 13 ФЦК та ст. ст. 132^{1}–132^{9} ФТК. Такий стан речей дав підстави для того, щоб у французькій літературі було обґрунтовано положення про існування ще двох видів представництва: досконалого та недосконалого [669, с. 27].

Відмінність між ними полягає в тому, що при першому виді представництва третій особі, з якою представник вступає у правовідносини, відома особа, від імені та в інтересах якої вчиняється такий правочин. У такому випадку обов'язок щодо вчинення дій покладено на представника, а відповідні зобов'язання за результатами вчинення правочину виникають у принципала (крім випадків вчинення представником дій поза межами повноваження). Натомість при недосконалому представництві представник або видає себе за самостійного суб'єкта господарювання, або ж взагалі приховує інформацію щодо принципала. У такому разі зобов'язання за результатами вчинення правочину виникають у представника, хоча правові наслідки контракту зачіпають і майно принципала [669, с. 27–28].

Торгові агенти за французьким правом – це незалежні професійні підприємці, які здійснюють у межах своєї торговельної діяльності представництво особи, від імені якої вчиняються правочини. Правове становище таких представників регулюється спеціальним законом «Про торгових представників» від 23.12.1958 р. [644] Торгові агенти несуть відповідальність за збитки, завдані невиконанням зобов'язань, а також при делегуванні повноважень третім особам без згоди довірителя і при виході за межі повноважень, не схвалених надалі принципалом. Однак вони не несуть відповідальність за невиконання зобов'язань внаслідок непереборної сили.

Відносини щодо законного представництва також врегульовані положеннями ФЦК, і регулювання зводиться переважно до представництва малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх осіб з дефектами дієздатності. Так, повнолітні особи перебувають під опікою, якщо вони потребують постійного представництва своїх інтересів у цивільних відносинах внаслідок розумових і фізіологічних розладів, щодо яких наявні відповідні медичні висновки. При цьому встановлення опіки відбувається в судовому порядку, з тим, однак, що лікар, який здійснює обстеження й формулює лікарський висновок щодо впливу розладу на здатність особи від свого імені брати участь у цивільному обороті, може визначити угоди, які підопічний може укладати самостійно або

за згодою опікуна чи особи, яка його заміщує (ст. ст. 440–443 ФЦК). Угоди, вчинені особою, щодо якої встановлено опіку, є недійсними, за винятком угод, щодо яких встановлено дозвіл на їх вчинення особисто особою, яка перебуває під такою опікою (ст. ст. 464–465 ФЦК).

На основі проведеного аналізу можна визначити, що французьке цивільне право до певної міри ототожнює поняття «представництво» та «доручення», у зв'язку з чим виникає два наслідки, що мають юридичне значення. Передусім це те, що принципал вважається зобов'язаним лише в тому обсязі повноважень, в якому він визначив обсяг повноваження представника. Крім цього, до відносин, що пов'язані з представництвом, застосовуються положення про доручення. Відповідно поняття «представництво» і «доручення» змішуються, підмінюються одне одним, і доручення як інститут зобов'язального права стає законним, тоді як закон наділяє повноваженнями особу з певним правовим статусом. Однак при цьому ні закон, ні договір не передбачають визначення такого повноваження [683, с. 49]. Приховане представництво визнаватиметься також за комерційними агентами, пов'язаними з виробниками чи торговими представниками, які діють на підставі трудових договорів [683, с. 50, 56]. Таким чином, французький варіант правового регулювання відносин представництва, або **«імпліцитна» модель** представництва, містить широку сферу правового регулювання представницьких відносин з тією особливістю, що оскільки представництво значною мірою зумовлене дорученням, то підстави відповідальності черпаються у зобов'язальному праві та в інституті деліктної відповідальності [679, с. 15].

Підсумовуючи дослідження германської та романської моделей правового регулювання відносин представництва в межах континентальних правових сімей, зазначимо, що на сьогодні німецькому праву на основі теорії сепарації вдалось детально врегулювати повноваження різних видів представництва, сформувавши **позитивістську модель** правового регулювання представництва, що була рецепійована законодавствами низки країн європейського континенту, Південної Америки та Азії. Натомість французьке

право, розглядаючи підставу представництва в дорученні, більш широко визначає представництво й кваліфікує останнє як уявне, або ж імпліцитне, представництво, яке об'єднує та розширює сферу правового регулювання класичного представництва, заснованого на повноваженні до договірного і навпаки.

На відміну від французького права, відповідно до права Англії, Шотландії та Ірландії тлумачення агентських відносин (*agent relationships*) охоплює обидві сторони відносин: між принципалом і третьою стороною, а також між принципалом та агентом [667, с. 1–110; 692]. Натомість відносини між представником і третьою особою не належать до цієї сфери правового регулювання. І цей аспект визначає ключову відмінність між розумінням інституту представництва в континентальному, цивільному праві та праві загальному. Адже саме поділ на пряме та непряме представництво і становить сутність відмінностей між цими системами права. Наслідком такого представництва є те, що представник у прямому представництві є стороною, яка знаходиться поза межами правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією останнім свого представницького повноваження. У непрямому представництві власне представник стає стороною відносин і юридичний зв'язок таких правочинів має двоступеневу структуру: принципал – представник; представник – третя особа.

Слід підкреслити, що в практиці відносин представництва за англо-американським правом трапляються також випадки, коли агенти не мають повноважень, підтверджених явними діями чи актами. У таких випадках у системі загального права допускається наступне схвалення (*ratifi cation*) вчинених юридичних актів принципалом, який у разі такого схвалення набуває прав та обов'язків за вчиненими актами або укладеними договорами. Така згода має в англо-американському праві два важливі юридичні наслідки. Перший стосується того, що схвалення (*ratifi cation*) ретроспективно створює відносини представництва як у площині «принципал – представник», так і схвалює відносини «представник (агент) – треті особи». На принципала покладаються

обов'язки з моменту схвалення ним дій агента, вчинених останнім без попереднього надання повноважень. Принципал має висловити свою згоду протягом певного часу та повинен мати юридичну правоздатність у момент вчинення акта і в момент ратифікації [19, с. 36–43]. Представник повинен діяти відкрито на користь принципала, і якщо у третьої особи склалось враження, що агент діє у своїх інтересах, принципал втрачає можливість схвалити дії представника.

У разі явного представництва повноваження агента можуть бути оформлені або за допомогою договору, або ж простим письмовим правочином. Однак загальне право розмежовує статус явного принципала (*disclosed principal*) та агента, що діє як неявний, нерозкритий принципал (*undisclosed principal*). Перший випадок пов'язується з тим, що континентальне право називає *пряме* представництво, а в другому випадку йдеться про *непряме* представництво, коли агент укладає договори в інтересах принципала, однак від свого імені і не називаючи імені принципала й не говорячи про його існування [660, с. 383–384].

Окремо слід згадати також про відомий загальному праву агентських відносин механізм втручання (*intervention*) у систему вчинення представницьких дій агентом. Сутність його полягає в тому, що принципал має право прийняти на своє ім'я договір, укладений агентом. Разом з тим таке право принципала не слід змішувати з випадком наступного схвалення (*ratifi cation*). Адже у випадку ратифікації принципал має право переукласти договір від свого імені, якщо посередник діяв від імені принципала, проте не отримав від нього повноваження. У разі коли агент (*undisclosed principal*) діє як нерозкритий принципал, він повинен завчасно мати повноваження на укладення контракту. При цьому такий принципал не може вступити у відносини від свого імені, якщо треті особи доведуть, що бажали вступати у відносини лише з агентом. Наслідком здійснення права втручання (*right of intervention*) принципала у відносини є те, що третя особа, дізнавшись після укладення договору чи вчинення іншого правочину про існування принципала, має право вибору

контрагента з-поміж принципала або ж агента. Після здійснення такого вибору третя особа втрачає право на заявлення претензій до іншої сторони [687, с. 109–203].

Таким чином, аналіз ключових аспектів у регулюванні відносин представництва за правом країн із системою загального права та країн з континентальними правовими традиціями дає змогу зробити висновок, що цей інститут сьогодні є досить і досить поширеним та виконує надзвичайно важливі функції для забезпечення потреб комерційного обороту. Наразі в інститутах представництва англо-американської та континентальної правових традицій сформувалась низка кваліфікованих видів представництва, які спрямовані на забезпечення потреб торговельного обороту. Окремі види представництва й особливості його реалізації дають можливість з урахуванням історичних та соціально-культурних традицій врегульовувати цивільні та торговельні відносини і забезпечувати його сучасні потреби.

Важливу роль у забезпеченні сталості правозастосування національних норм про представництво відіграють на сьогодні також положення міжнародних і регіональних актів, а також правила, сформульовані в межах актів так званого м’якого права (*soft law*).

Серед найбільш відомих міжнародних актів передусім потрібно назвати Конвенцію про агентські відносини в міжнародній купівлі-продажу 1983 року (Женевська конвенція) [644], яка попри те, що хоча й не набула чинності, все ж стала визначним досягненням в уніфікації норм про представництво в міжнародній торгівлі.

Сфера дії Конвенції охоплює зовнішні відносини між принципалом чи представником (агентом) з одного боку та третьою особою з іншого (ст. 1 (3) Конвенції). Конвенція врегульовує відносини, коли одна особа, агент, має повноваження від імені іншої особи, принципала, укладати контракт купівлі-продажу з третьою особою. Вона стосується не лише випадків укладення таких контрактів агентом, а й будь-якої іншої дії, вчиненої ним з метою укладення такого контракту чи стосовно його виконання. При цьому не має значення, чи

такий агент діяв від свого імені або від імені принципала (ст. 1 (4) Конвенції). Варто наголосити, що це положення має визначальне значення в контексті перспектив її застосування в країнах як загального, так і цивільного права, адже цією нормою Конвенція засвідчує факт застосування безвідносно, чи агентство є прямим або непрямим, чи, інакше кажучи, агент діє як представник «*représentant*» або, наприклад, як «*commissionaire*» [645, с. 73–159].

Ще однією особливістю Конвенції є те, що вона не застосовується, якщо представництво виникає на підставі закону чи іншого уповноваження на представництво без наявного на те обсягу дієздатності або у разі коли представництво виникає на підставі рішення юридичних чи квазіюридичних органів чи в силу прямого контролю над здатністю до представництва (наприклад, у разі підпорядкування чи іншого стану, де представник перебуває у певній залежності від принципала). До слова, аналогічні положення можна також знайти в законодавстві окремих країн, де чітко визначається, що представницькі відносини і відповідні норми стосуються випадків, коли таке представництво виникає на підставі договору (Данія, Фінляндія, Швеція) [678, с.].

На рівні Європейського Союзу представницькі відносини регулюються Директивою ЄС № 86/653/ЄЕС від 18.12.1986 р. про зближення законодавств держав – членів ЄС відносно незалежних комерційних агентів, до вітчизняного законодавства [675]. Поняття «комерційний агент» для потреб Директиви кваліфікується як самозайнятий посередник, який має постійні повноваження на ведення переговорів щодо купівлі або продажу товарів від імені іншої персони, принципала, або на ведення переговорів та укладення таких угод від імені і в інтересах принципала. У розумінні Директиви агентом має бути особа, яка постійно та професійно займається посередницькою діяльністю. Комерційним агентом не може бути фізична особа. Також Директива не застосовується до представницької діяльності у сфері робіт і послуг. Зазначеним документом врегульовано питання прав та обов’язків комерційних агентів, їх винагороди, укладення й припинення контракту з агентом тощо.

Серед актів, які становлять положення модельного права, слід передусім навести зміст положень про представництво згідно з Принципами міжнародних комерційних договорів УНІДРУА-2010 [696]. Принципи УНІДРУА на сьогодні є найбільш авторитетним і поширеним результатом європейських уніфікаційних робіт у сфері приватного права, які хоча й не мають офіційного, нормативного характеру, однак це не означає, що їх положення не мають ваги та міжнародного значення. Адже після невдалих спроб унормувати Принципи розробники пішли шляхом перетворення останніх на м'яке право. Стаття 1 Принципів визначає, що вони призначені для застосування як загальні правила договірного права Європейського Союзу і підлягають застосуванню у разі, якщо сторони погодились врегулювати договір «загальними принципами права», «lex mercatoria», чи іншими подібними правовими інструментами, або не обрали певну систему чи правила законодавства для врегулювання їх договору. Таким чином, розробники зафіксували напрацювання в напрямку надання Принципам статусу м'якого права. Власне, таким самим шляхом пішли й автори Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА з тією, однак, відмінністю, що за останніми стоїть авторитет УНІДРУА та підтримка Генеральної Асамблеї ООН, яка неодноразово вказувала на ефективність застосування Принципів УНІДРУА як інструменту. Натомість у випадку Принципів Європейського контрактного права такої інституційної підтримки поки не було, і їх розробка була виведена за межі інституцій ЄС. Разом з тим уніфікаційні роботи, що провадилися під керівництвом відомого вченого Оле Ландо протягом 20 років, засвідчили значний прогрес у галузі уніфікації, і очікується, що саме Принципи стануть першою й найбільш вагомою частиною майбутнього єдиного європейського цивільного кодексу.

Не стала винятком і уніфікація правового регулювання відносин представництва, які отримали відображення у 15 статтях Принципів. Звісно, з урахуванням загальної сфери правового регулювання Принципів, норми про представництво стосуються передусім участі представників при укладенні та виконанні договорів. Так, у ст. 3:101 визначено, що цей розділ врегульовує

повноваження посередника чи іншого представника пов'язувати принципала відносинами з третьою особою на основі контракту. При цьому, з огляду на відмінності у підходах національних правопорядків країн – членів ЄС до питання повноважень представників, ця ж стаття визначає, що Принципами не врегульовуються надані представникам повноваження на підставі відповідного (національного) права чи повноваження, які має представник, призначений публічними або юрисдикційними органами. Подібно до положень Конвенції 1983 року, Принципи також регулюють лише відносини між принципалом або представником з однієї сторони та третьою особою з іншої .

Принципами виділяються два види представництва: пряме (*direct representation*) та непряме (*indirect representation)*. Так, зазначається, що якщо представник діє *від імені принципала*, то застосовуються норми прямого представництва. При цьому не має значення, чи особа принципала розкрита під час вчинення дій представником або повинна бути розкрита пізніше. Якщо посередник діє *за інструкцією* і *на користь принципала*, але не від його імені, або якщо третя сторона не знає і не має підстав знати, що посередник діє як представник, то застосовуються норми непрямого представництва. Варто наголосити, що класифікація представництва на пряме й непряме на сьогодні доволі міцно вкорінилася в європейській правовій традиції [682]. Цим зумовлена і систематика власне Принципів, де поряд із загальними положеннями виділяється глава щодо прямого представництва та окрема глава щодо непрямого представництва.

У названих главах знаходять відображення такі питання, як: чітке, мовчазне та удаване уповноваження; наслідки дій представника, що здійснює свої повноваження; наслідки укладення договору від імені невстановленого принципала; наслідки дій представника, який діє без повноважень або поза їх межами; питання конфлікту інтересів; передоручення; наступне схвалення принципалом; право третьої сторони щодо підтвердження повноважень; термін дії повноважень; посередники, які не діють від імені принципала; неплатоспроможність посередника або істотне невиконання щодо принципала;

вимога повідомлення; неплатоспроможність посередника або істотне невиконання щодо третьої сторони.

Відповідно до Принципів УНІДРУА надання повноважень принципалом представнику може бути прямо або непрямо виражене. При цьому представник уповноважений здійснювати будь-які дії , необхідні за таких обставин для досягнення цілей , у зв'язку з якими повноваження були надані. Якщо представник діє в межах свої х повноважень і третя особа знала або повинна була знати, що представник діє як представник, дії представника прямо впливають на правовідносини між принципалом і третьою особою, і жодних правовідносин між представником і третьою особою не виникає. Проте дії представника впливатимуть тільки на відносини між представником і третьою особою у разі, якщо за згодою принципала представник стане стороною договору.

Якщо представник діє в межах своїх повноважень і третя особа не знала і не повинна була знати, що представник діяв як представник, дії останнього впливатимуть лише на відносини між представником і третьою особою. Однак коли такий представник, укладаючи договір із третьою особою від імені підприємства, представляє себе власником цього підприємства, третя особа, виявивши справжнього власника, може здійснювати щодо останнього ті ж права, які має стосовно представника.

Якщо представник діє без повноважень або з перевищенням повноважень, й ого дії не впливають на правовідносини між принципалом і третьою особою. Проте якщо принципал змушує третю особу розсудливо вважати, що представник має право діяти від імені принципала і що представник діє в межах наданих йому повноважень, принципал не може посилатися у відносинах із третьою особою на відсутність у представника повноважень.

Серед наведених положень особливу увагу привертають питання конфлікту інтересів у прямому представництві. Так, відповідно до ст. 3:205 Принципів, якщо договір, укладений представником, призводить до конфлікту

інтересів із принципалом, про який третя особа знала або повинна була знати, принципал може розірвати договір. Це досить серйозне положення, яке на практиці дає змогу ставити під сумнів договірні відносини та вимагати їх розірвання, зустріло досить серйозну критику з боку представників британської правової сім'ї [625]. Адже в контексті англійського права принципал може клопотати персонально про свій захист, так само як ставити питання про взаємозалік вимог перед третьою особою. Такий вид захисту відсутній у Принципах. Натомість йдеться лише про розірвання договору. Разом з тим науковці одностайні у позиції, що він (захист) все ж може застосовуватись, оскільки це захист, що використовується не лише в тих випадках, коли третя сторона вчиняє свої *actio contraria*. Цей тип захисту може бути завжди застосований принципалом проти третьої сторони. Тому він просто виходить за межі Принципів. Така ситуація зумовлена тим, що, на відміну від нормативних положень країн цивільного права, куди також можна умовно віднести Принципи, право Великобританії враховує й гарантує інтереси третьої сторони у представницьких правовідносинах і виходить за межі того, що необхідно для їх захисту, надаючи низку способів захисту. Принципи враховують конфлікт інтересів третьої сторони і неназваного принципала, але не виходять за рамки того, що необхідно, аби уникнути завдання шкоди третій особі, обмежуючись розірванням договору. У зв'язку з цим збалансований (хоча й відмінний) підхід щодо захисту та заліку все ж може бути застосований. І його пошук слід здійснити в руслі співіснування континентального та британського підходу, посиливши положення ст. 3:205 Принципів відповідними нормами щодо абсолютного захисту.

Не можна оминути увагою також і положення Принципів про непряме представництво (ст. ст. 3:302, 3:303). Зокрема, якщо посередник діє:

а) *відповідно до* інструкцій або *на користь*, але **не від імені** принципала; або

b) *відповідно до* інструкцій принципала, але третя сторона *не знає і не має підстав* знати про це, то представник і третя сторона мають зобов'язання один перед одним.

Принципал і третя особа будуть пов'язані зобов'язаннями лише у разі, якщо представник стає неплатоспроможним або він істотно не виконує обов'язки щодо принципала, або якщо до закінчення строку виконання стає очевидним, що матиме місце істотне невиконання договору. У такому разі умовами виникнення у принципала зобов'язань перед третьою особою є обов'язок представника повідомити ім'я та адресу третьої сторони принципалу (третій стороні). При цьому принципал (третя сторона) може здійснювати щодо третьої сторони (принципала) права, отримані представником від імені принципала (третьою особою), як і будь-який захист, який третя сторона (представник) може застосувати проти представника (третьої особи).

Права відповідно до ст. ст. 3:302, 3:303 Принципів можуть бути здійснені лише в тому разі, якщо посереднику, третій стороні або принципалу відповідно повідомлено про намір їх здійснити. З моменту отримання повідомлення третя сторона або принципал більше не мають права вимагати виконання від представника. Остання гарантія дуже важлива з точки зору правових наслідків, оскільки фактично є правозмінюючим юридичним фактом, що трансформує правовідносини з формату «представник – третя сторона» у відносини «принципал – третя сторона» з усіма зумовленими цим обставинами щодо виконання зобов'язань і захисту.

Схожі положення про представництво знаходимо ще в одному акті, який є результатом масштабних уніфікаційних робіт: Принципах, визначеннях і модельних правилах європейського приватного права (*Draft Common Frame of Reference – DCFR* [678]. До переваг DCFR слід віднести завершеність положень про представництво, адже глава 6 книги II у 12 статтях, присвячених представництву, досить повно й комплексно врегульовує відносини представництва. При цьому цінність саме цього акта полягає в тому, що він містить низку визначень ключових понять «представник», «повноваження»,

«надання повноважень представнику», «дія без повноваження», «третя особа». Під представником тут розуміється особа, яка наділена повноваженнями впливати безпосередньо на права й обов'язки принципала, діючи стосовно третіх осіб від імені принципала. При цьому наділенням повноваженням вважається акт *надання* повноважень або *підтвердження* повноважень. Надання повноважень може мати місце або в силу уповноваження принципалом, або ж у силу закону. При цьому надання повноважень може обумовлюватись прямо чи презюмуватись. Якщо особа дає третій особі підстави розумно і добросовісно вважати, що вона уповноважила представника вчиняти певні дії, то ця особа вважається принципалом, який уповноважив особу, що вважається представником (ст. 6:103 DCFR). Межі повноважень визначаються підставами виникнення такого повноваження. При цьому повноваженням представника є можливість впливати на права й обов'язки особи, яку представляють.

Низка положень DCFR стосується також умов, за яких дії представника впливають на права й обов'язки принципала; наслідків дій представника, який вчиняє дії від свого імені (у тому числі за відсутності повноважень), а також положень, що стосуються конфлікту інтересів сторін, множинності представників тощо.

Слід зазначити, що з поглибленням євроінтеграційних процесів в Україні дедалі гостріше відчувається необхідність переосмислення чинних положень про представництво на предмет їх вдосконалення та приведення у відповідність до загальносвітових (перш за все європейських) тенденцій розвитку цього інституту, яке повинно здійснюватись передусім через уніфікацію з існуючими напрацюваннями провідних міжнародних інституцій і робочих органів, таких як Міжнародний інститут з уніфікації приватного права (*Institut international pour l'unifi cation du droit privé*, UNIDROIT/ УНІДРУА), Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (*United Nations Commission on International Trade Law*, UNCITRAL/ЮНСІТРАЛ), Комісія з європейського контрактного права (*The Commission on European contract law*, CECL), Робоча група з підготовки

Європейського цивільного кодексу (*Study Group on a European Civil Code*, Study Group), Дослідницька група з чинного європейського приватного права (*European Research Group on Existing EC Private Law*, Acquis Group) та ін.

Окремо зауважимо, що увага до представництва зростає з огляду на імплементацію положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [512]. Так, у частині запровадження інституційних механізмів взаємодії та розвитку членів ЄС у главі 15 окремо приділяється увага посередництву в торговельній сфері як важливому інструменту сприяння досягненню взаємопогодженого рішення. Крім того, торгові представники визнаються у ст. 77 Угоди як обов'язкові партнери, які залучаються до процесу прийняття рішення стосовно законодавчих пропозицій і процедур, що пов'язані з митними та торговельними питаннями.

Крім цього, інститут представництва використовується Угодою також при визначенні таких учасників комерційної діяльності, як «продавці бізнес-послуг». Такими суб'єктами згідно зі ст. 86 Угоди про асоціацію з ЄС є фізичні особи, які є представниками постачальника послуг однієї Сторони і мають бажання в'їхати та тимчасово перебувати на території іншої Сторони з метою ведення переговорів щодо умов продажу послуг або *укладення угод* з метою продажу послуг цьому постачальнику послуг.

Таким чином, на сьогодні значення інституту представництва постійно зростає, адже в умовах ускладнення форм і засобів здійснення комерційної діяльності (з огляду на імплементацію положень Угоди про асоціацію з ЄС і поширення різних форм посередництва, визнаних у країнах ЄС, на території України) вдосконалення правового регулювання інституту представництва є засобом досягнення визнаних цивілізованих форм посередницької діяльності.

Підсумовуючи проведений аналіз відносин представництва в **зарубіжних країнах та, зокрема, в сучасних міжнародних і модельних актах**, варто підкреслити, що названий інститут на сьогодні має значне поширення, що пов'язано з його потужним регулятивним впливом. Більшість проаналізованих актів свідчить, що відносини представництва стосуються відносин

«принципал» або «представник» – з одного боку, та «треті особи» – з іншого, тобто зовнішнього аспекту відносин представництва. Ключові відмінності в підходах до правового регулювання стосуються поділу на пряме та непряме представництво, обсягу відповідальності представників і принципала перед третіми особами, а також механізму уповноваження представників (у тому числі на підставі закону та судових рішень).

Важливе значення для потреб розвитку цивільного обороту має імплементація в Україні належних інструментів і засобів здійснення посередницької, в тому числі представницької діяльності. З цією метою вивчення методологічних засад, на яких базується інститут представництва в країнах – членах Європейського Союзу, дає змогу встановити, що в основу концепції представництва в зарубіжних країнах, де превалюють традиції цивільного права, покладено теорію сепарації, розроблену німецькими вченими. Ця теорія розглядає представництво як самостійний інститут, відмінний від договору доручення. Змістом інституту представництва є представницьке повноваження (*authority*), здійснення якого безпосередньо створює права та обов’язки принципала перед третіми особами.

Як свідчить практика, такий підхід на сьогодні найбільш адекватно відповідає інтересам комерційного обороту та знаходить підтримку в тому числі і в країнах романської правової сім’ї, де теорія сепарації першопочатково не набула поширення. Вбачається, що імплементація основних концептуальних засад теорії сепарації у вітчизняному цивільному праві дасть змогу вдосконалити інститут цивільно-правового представництва і відповідно більш ефективно врегульовувати такі відносини.

Загалом дослідження інституту представництва в працях вчених різних періодів, у праві зарубіжних країн, а також у положеннях позитивного права на різних етапах розвитку державності засвідчує, що на сьогодні представництво має доволі непросте та водночас надзвичайно важливе завдання – забезпечити юридичну повноцінність цивільно-правових відносин у разі, коли один з

учасників зазначених відносин не має змоги безпосередньо взяти у них участь. Крім того, положення інституту представництва є своєрідним дороговказом і містять чіткі норми на випадок, якщо представник, який виконує роль замісника, діє всупереч або відступає від вказівок принципала.

Дослідження норм вітчизняного та зарубіжного законодавства, а також вивчення праць вітчизняних і зарубіжних вчених дає змогу встановити, що сьогодні поширені інститути, які межують із представництвом та базуються на одному або кількох аспектах (елементах) представницької моделі здійснення і захисту цивільних прав та інтересів. Натомість цивілістична модель представництва, що сформована у праві розвинутих держав та осмислена у працях відомих вчених, є своєрідним базисом для подальшого розвитку окремих видів представництва.

Враховуючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що в Україні на сьогодні відсутнє комплексне вчення про представництво як інститут цивільного права, в якому було б визначено основні принципи, на яких ґрунтується представницька модель здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків.

Для врегулювання проблем субсидіарного застосування норм цивільного права необхідно внести зміни до ЦК України, ЦПК України та КАС України. При цьому формулювання норм має ґрунтуватися на тому, що застосування до регулювання процесуальних відносин норм інших законодавчих актів допускається лише у разі наявності чіткої вказівки на таке застосування у самому кодексі. Таким чином, у ч. 2 ст. 1 ЦК України після слова «бюджетних» слід поставити кому та доповнити словом «процесуальних». У ЦПК України ст. 2 слід доповнити частиною другою такого змісту: «*2. Застосування при здійсненні цивільного судочинства інших актів не допускається, крім випадків, визначених цим Кодексом*.». У зв'язку зі змінами частини другу, третю, четверту ст. 2 ЦПК України слід вважати частинами третьою, четвертою, п'ятою.

Розділ 2.
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН ПРЕДСТАВНИЦТВА

2.1.Вчення про представництво в сучасному цивільному праві

2.1.1. Проблема правової природи та місця інституту представництва в системі права

У цивільному праві з метою здійснення своїх суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків фізичні та юридичні особи самостійно вступають у правовідносини з метою вчинення необхідних для них юридичних дій. Разом з тим у практиці цивільного обороту досить часто виникає потреба здійснення таких прав і виконання обов'язків через представника, тому на сьогодні інститут представництва є необхідною та важливою складовою системи цивільного права, оскільки за допомогою цього інституту регулюються відносини щодо юридичного представництва однією особою іншої особи.

Дослідження інституту представництва неодмінно вимагає вивчення питання щодо його правової природи та місця в системі права. Аналіз спеціальної літератури дає можливість зробити висновок про те, що на сьогодні склалось три основних підходи щодо розуміння юридичної сутності представництва: 1) представництво як «юридичний прийом» (В. К. Андрєєв, П. М. Крупко); 2) представництво як «вчинення дій» (А. Й. Гордон, Н. Й. Нерсесов, В. О. Рясенцев); 3) представництво як «правовідношення» (О. Л. Невзгодіна, О. С. Іоффе).

Автором першої концепції «юридичного прийому» є В. К. Андрєєв, який визначає представництво як юридичний засіб, прийом набуття чи здійснення цивільних прав, у якого не може бути суб'єкта, а відносини між представником та особою, яку представляють, взагалі можуть бути не правовідносинами [13, с. 22]. На його думку, представництво не може бути правовідношенням за

сукупністю внутрішніх і зовнішніх правовідносин, оскільки внутрішні відносини – це лише юридико-технічний прийом здійснення прав [13, с. 20]. Таким чином, з вищезазначеного можна зробити висновок, що сутність представництва полягає в тому, що права й обов'язки для однієї сторони набуваються чи здійснюються, змінюються чи припиняються третіми особами, представниками, які не є учасниками такого правовідношення.

Стосовно суб'єктного складу відносин представництва В. К. Андрєєв вважає, що представник не є стороною відносин, а відповідно не входить до суб'єктного складу створюваних своїми діями правовідносин. З такою позицією важко погодитися, адже представник, діючи від імені іншої особи, повинен повідомити про це третіх осіб, на яких спрямовані дії. У третіх осіб у зв'язку з цим виникає право вимагати від представника підтвердження того, що він діє саме як представник, а не як, наприклад, контрагент за договором чи як інша особа. Крім того, представникові необхідно надати докази повноважень та їх зміст. Тому між представником і третіми особами виникають правовідносини, у яких представник є суб'єктом, зі своїми правами й обов'язками. Так, наприклад, представник зобов'язаний інформувати третіх осіб про те, що він діє не від свого імені, а від імені іншої визначеної особи, інакше він має довести факт наділення його повноваженнями та їх зміст. П. М. Крупко також вважає, що представництво є техніко-юридичним засобом, що дає можливість стати учасниками цивільного обороту особам, котрі не можуть з певних причин самостійно набувати для себе та реалізовувати суб'єктивні права й обов'язки [221, с. 105]. Така концепція не отримала належної підтримки та розвитку, що зумовлено багатьма факторами, які, на наш погляд, є достатньо обґрунтованими й дають змогу виявити певні неузгодження з низкою інших положень інституту представництва.

Інша група науковців визначають правову природу цього інституту крізь призму концепції «дії». Основи розвитку цієї концепції було закладено ще в дореволюційний період [206]. А. Й. Гордон вбачав сутність представництва в тому, що одна особа (представник) здійснює юридичну діяльність замість іншої

(особи, яку представляють) [89, с. 8]. Подібної точки зору дотримувався і О. Євецький, який стверджував, що представництво завжди характеризується дією [141]. У пореволюційний період, а особливо за радянських часів, ця концепція набула особливого поширення, її прихильниками стали більшість вчених того періоду. Г. Ф. Шершеневич вважав, що представництво – це юридична діяльність у чужому інтересі, наслідки якої переносяться на іншу особу [598, с. 262]. В. О. Рясенцев зазначав, що взаємини представника і довірителя здійснюються в рамках особливої юридичної форми – юридичної діяльності [481, с. 230]. Вчений наголошував, що «правовідношення між особою, яку представляють, і представником є лише однією з передумов представництва... але до складу самого представництва не входить». Він дійшов висновку, що при ототожненні передумови представництва із власне представництвом не розкривається його суть. На думку вченого, не враховується зміст представництва, який полягає якраз у діяльності представника, тобто у вчиненні ним угод та інших юридичних дій, без чого не можуть виникнути права й обов'язки в особи, інтереси якої представляються, а отже, «кінцева й вирішальна мета представництва недосягнута». Більше того, твердження про те, що «... представництво – система правовідносин», суперечливе, оскільки визнати правовідносинами зв'язок, що існує між представником і третьою особою в процесі укладання договору або здійснення іншої юридичної дії для особи, яку представляють, навряд чи можливо. Ні представник, ні третя особа не несуть зобов'язань один перед одним, а тому більш правильно, мабуть, визначити, що їхні відносини існують в рамках особливої юридичної форми – юридичної діяльності. Правовідношення між принципалом і представником (внутрішнє) є лише однією з передумов представництва, обумовлюючи виникнення у представника повноважень… З цією позицією навряд чи можна погодитися, оскільки немає чіткого визначення, що слід розуміти під складом представництва.

Позиція О. О. Красавчикова також полягає в тому, що змістом представництва є правомірні юридичні дії представника в межах наданих йому

повноважень від імені особи, яку він представляв, стосовно третіх осіб [212, с. 50–57]. Є. М. Гендзехадзе розглядала цивільно-правове представництво як право (повноваження) представника здійснювати юридичну дію (дії) для особи, яку представляє представник, і правовідносини останньої з представником [480, с. 207]. О. Л. Невзгодіна також вважає, що представництво виникає тільки тоді, коли представник діє, однак діє в межах конкретних правовідносин [301]. Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що багато науковців радянського та сучасного періодів вважають, що представництво виникає лише тоді, коли представник здійснює відповідну діяльність від імені іншої особи, яка цього потребує. Але правовідношення не може входити до складу діяльності, навпаки, діяльність може становити зміст останнього: з дій складаються суспільні відносини [570, с. 78–79]. В юридичній енциклопедії О. Д. Тихомиров зазначає, що залежно від критеріїв юридичне діяння поділяють на дію і бездіяльність. Юридична дія є складовою різних правових явищ: правової поведінки, юридичних фактів, змісту правовідносин, реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [609, с. 217]. Тобто з цього можна зробити висновок, що концепція «дії» не до кінця визначена з точки зору теорії права. Тому, погоджуючись з думкою Г. М. Ніколайченко, варто зазначити, що недостатньо для з'ясування юридичної сутності представництва розглядати її тільки з позиції концепції «дії». Адже фактично йдеться лише про зовнішню форму представництва, його зовнішні прояви, а не про його зміст [324, с. 16].

Протилежною концепції «дії» є концепція «правовідношення». Її прихильники справедливо звертають увагу на те, що для набуття представником права вчиняти певні юридичні дії від імені принципала, спочатку між ними повинно виникнути правовідношення, внаслідок якого представник буде наділений повноваженнями [130, с. 213], адже за допомогою правовідносин здійснюється реалізація права, загальні нормативні приписи індивідуалізуються у конкретній поведінці людей. Саме так у суспільстві встановлюється зв'язок між його учасниками, які наділяються відповідними

правами й обов'язками. О. С. Іоффе розглядає представництво як правовідношення, у силу якого правомірні юридичні дії, вчинені однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють), безпосередньо створюють, змінюють або припиняють для останньої цивільні права й обов'язки [477, с. 188]. На думку О. О. Борисової, під представництвом слід розуміти правовідношення, яке пов'язує представника з особою, яку він представляє. Мета представництва полягає у вчиненні представником правочину – правомірної юридичної дії [33, с. 247]. С. П. Гришаєв під представництвом розуміє вчинення однією особою (представником) у межах наданих йому повноважень угод та інших юридичних дій від імені іншої особи (яку представляють), внаслідок чого виникають, припиняються або змінюються цивільні права та обов'язки [99]. Така ж позиція набула втілення в ЦК України. Відповідно до ч. 1 ст. 237 цього Кодексу представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє [554].

Акумулюючою є позиція Є. О. Харитонова, який пропонує синтезувати концепцію «дії» та «правовідношення» і визначити представництво як правовідношення, у межах якого виникає і реалізується повноваження. У зв'язку з цим він визначає представництво як діяльність однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (особи, яку представляють), що відбувається в рамках визначеного правовідношення між представником та особою, яку представляють, у силу яких юридичні права й обов'язки виникають безпосередньо в особи, яку представляють [532, с. 176–177].

Таким чином, більшість авторів ведуть мову або про представництво як дію, або про представництво як правовідношення, яке реалізується через дію. Тому видається, що найбільшу цінність має точка зору, за якою представництво визначають як правовідношення, оскільки будь-яка діяльність лише тоді набуває юридичного характеру і значення, коли реалізується через відносини, врегульовані правом.

Досліджуючи сутність представництва, слід з'ясувати, в яких контекстах це поняття на сьогодні використовується. У літературі вже зверталась увага на його полігалузевий характер [537, с. 4–5; 298, с. 46–51]. Однак у працях сучасних цивілістів представництво розглядається як:

1) правовий інститут (в об'єктивному значенні);

2) діяльність однієї особи від імені іншої особи (у суб'єктивному значенні);

3) юридичний факт – складова підстави виникнення цивільних прав та обов'язків в особи, яку представляють [537, с. 5];

4) правовідношення [536, с. 202–203].

У розрізі здійснюваного аналізу розглянемо перше зі значень – представництво як правовий інститут або ж приписи позитивного права, що врегульовують певні відносини. У загальній теорії права під інститутом розуміється група взаємопов'язаних юридичних норм, що регулюють окремий вид суспільних відносин. Інститут права здійснює комплексний вплив на поведінку фізичних та юридичних осіб у різних сферах суспільного життя [609, с. 712]. Схоже визначення інституту права сформульовано і в Сучасній правовій енциклопедії [498, с. 149], з тим лише застереженням, що така «система юридичних норм врегульовує групу однорідних суспільних відносин у рамках галузі права», тобто у межах певного визначеного предмета правового регулювання. Норми інститутів у межах певної галузі становлять частину останньої та врегульовують певну сторону «однорідних суспільних відносин» [503]. Саме *однорідність* суспільних відносин дає змогу кваліфікувати ті чи інші норми в межах окремого інституту. При цьому самі норми, що становлять зміст інституту, повинні мати *відокремлений* характер у межах галузі права та бути *взаємопов'язаними*.

У контексті відносин представництва вченими сьогодні підкреслюється, що правові норми, що їх регулюють, мають інституційну природу. Так, на думку Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової та А. І. Дрішлюка, представництво в об'єктивному значенні – це правовий інститут, тобто сукупність правових

норм, що опосередковують суспільні відносини, пов’язані з певною діяльністю, яку одна особа здійснює від імені та в інтересах іншої особи. До ознак представництва як *правового інституту* зазначені автори відносять такі:

1) це система норм цивільного законодавства щодо відносин, цільовим призначенням яких є забезпечення юридичної допомоги з боку однієї особи (представника) іншій особі у набутті та реалізації суб’єктивних прав і обов’язків у її відносинах з третіми особами;

2) норми інституту представництва опосередковують відносини, специфікою яких є організаційний характер, що зумовлює поєднання в їх регулюванні приватноправових і публічно-правових елементів;

3) норми інституту представництва регулюють внутрішні відносини особи, яку представляють, і представника, який укладає договори в її інтересах з третьою особою;

4) норми інституту не регулюють відносини між представником і третьою особою [537, с. 5].

Не вдаючись поки до оцінки наведених ознак, зазначимо лише, що до ознак представництва як інституту права слід відносити такі властивості, які б були іманентні та притаманні всім без винятку видам представництва в межах тієї чи іншої галузі права, у нашому випадку – права цивільного. Позиція ж названих вчених щодо того, які відносини регулюються, а які не регулюються нормами про представництво, потребує, на наш погляд, уточнення. Адже сфера правового регулювання значною мірою залежить від приписів законодавства і загалом підходу до представництва, сформованого в рамках того чи іншого правопорядку (чи теорія сепарації в межах німецького права, чи доктрина ідентичності в традиції загального права тощо).

Оцінюючи місце та значення представництва в межах галузі цивільного права, зазначимо, що роль представництва на сьогодні складно перебільшити, що пов’язано з формуванням і розвитком економічного та передусім торговельного обороту. Вважаємо, що до сьогодні не втратила актуальності теза А. Й. Гордона про те, що представництво має значення заміни однієї особи

іншою, а з розвитком економічного життя та його потреб воно стає засобом для розширення сфери юридичної діяльності осіб, оскільки за допомогою представників особа може одночасно вчиняти юридичні дії в різних і найбільш віддалених місцях [89, с. 7]. Саме властивість юридичного заміщення суб'єкта правовідносин і є безперечною цінністю представництва. Н. Й. Нерсесов також вбачає взаємозв'язок інституту представництва з розвитком економічного, цивільного обороту. Вчений правильно вважав, що виникнення його обумовлюється тим фактом, що людина не може задовольнятись своїми власними діями, тому звертається за послугами інших осіб [317, с. 25]. Такі твердження щодо важливості інституту представництва є актуальними і до сьогодні, їх дотримуються і сучасні вчені. Так, на думку І. О. Гелецької, зміни, що відбулися за останні роки у суспільному та громадському житті країни, обумовили істотне збільшення значення інституту представництва, оскільки воно є вигідною правовою формою встановлення правовідносин між суб'єктами, що забезпечує можливість особам в окремих випадках скористатися послугами інших осіб – представників [73, с. 13]. З цього можна зробити висновок, що значення інституту представництва з часом аж ніяк не зменшується, а навпаки – зростає, оскільки навіть зі зміною характеру економічних відносин цивільний оборот набуває неабиякого розвитку. Враховуючи те, що не кожен суб'єкт цивільного права за певних об'єктивних чи суб'єктивних причин може виступати суб'єктом цивільних правовідносин для здійснення своїх суб'єктивних прав і законних інтересів, йому необхідна допомога особи, яка цьому сприятиме, вчиняючи юридичні дії (правочини), тобто – представника.

Вітчизняні вчені І. А. Бірюков і Ю. О. Заіка вказують на те, що значення інституту представництва саме в тому, що завдяки цьому інституту юридичні особи мають можливість повніше здійснювати свої повноваження, захищати інтереси в суді за допомогою кваліфікованих юристів. Потреба представництва зумовлена й тим, що у випадках тривалої відсутності за місцем постійного проживання, тяжкої хвороби та інших обставин громадянин не завжди має

змогу особисто здійснювати надані йому законом можливості: отримувати заробітну плату, пенсію, поштові перекази, керувати транспортними засобами, розпоряджатись майном, захищати свої інтереси в суді. І саме у цих випадках допомагає представник [545, с. 226]. Однак така позиція є дещо спірною, оскільки важко визнати представницькими відносини, що ґрунтуються на правочинах, предмет яких не містить доручення на вчинення юридичних дій від імені довірителя. Так, вченими наведено приклад щодо керування транспортним засобом, але довіреність на керування автомобілем за своєю природою є правочином найму майна, оскільки предметом «довіреності» є не вчинення правочину від імені довірителя, а здійснення довіреною особою повноважень користування автомобілем.

Взагалі, варто наголосити, що сфера застосування представництва в межах цивільного права надзвичайно широка. Підставами його виникнення може бути як необхідність вчинення різного роду правочинів, так і недієздатність суб'єктів (осіб, які не досягли 14-річного віку, а також громадян, визнаних недієздатними внаслідок психічної хвороби, в результаті якої вони не розуміють значення своїх дій або не можуть керувати ними), часткова дієздатність (осіб віком до 14 років), неповна дієздатність (осіб віком від 14 до 18 років та тих, чия дієздатність обмежена). Також до послуг представника звертаються, коли, бажаючи вступити в ті чи інші правовідносини, суб'єкт не має спеціальних знань і тому запрошує спеціаліста в певній сфері (наприклад, у сфері нерухомості щодо купівлі-продажу квартири). Хвороба, відрядження та інші подібні обставини спонукають до того, щоб залучити представника для отримання належної принципалу заробітної плати, вчинення правочину, виконання обов'язків [366]. Тому, дійсно, в деяких випадках можливість реалізувати свою правосуб'єктність за допомогою інституту представництва є досить зручною, а інколи й необхідною. Таким чином, значення інституту представництва полягає в тому, що, вчиняючи юридично значимі дії через представника, фізичні та юридичні особи завжди мають можливість повною

мірою реалізувати свою цивільно-правову правосуб’єктність і захистити права й законні інтереси.

Аналізуючи систему норм ЦК України, інших актів цивільного законодавства щодо представництва та практику їх застосування, варто підкреслити їх відносну відокремленість і взаємозалежність, а норми, щодо яких ці відносини виникають, дійсно становлять певною мірою однорідну групу в межах предмета правового регулювання цивільного права. Це дає підстави стверджувати, що ці норми утворюють самостійний інститут цивільного права з притаманною йому сферою правового регулювання в межах галузі та необхідними інструментами для здійснення регулятивного впливу. Зокрема, глава 17 ЦК України містить систему норм, що забезпечують виокремлення відносин представництва з-поміж інших цивільно-правових відносин і виділення підстав їх виникнення (ст. 237), визначають суб’єктів і зміст відносин представництва (ст. ст. 238, 239), встановлюють правові наслідки передоручення та вчинення правочинів з перевищенням повноважень (ст. ст. 240, 241). Також у главі 17 ЦК України диференційовано види представництва (ст. ст. 242 – 244), а також детально врегульовано питання оформлення представництва за допомогою такого юридичного інструменту, як довіреність (ст. ст. 244 – 250). Окремі зауваження можуть бути висловлені з точки зору цілісності правового регулювання відповідних суспільних відносин, оскільки за сутністю, механізмом правового регулювання зазначені норми не є досконалими, про що йтиметься у наступних частинах дисертаційного дослідження. Однак з точки зору спроможності їх інституціювання, тобто здатності утворювати сукупність правових норм, які можуть називатись інститутом, заперечень не виникає.

Більше того, на сьогодні окремими вченими обґрунтовується вчення про представництво як полігалузеву та комплексну універсальну категорію [298; 612; 234; 235]. Адже очевидним є зв’язок цивільного права з іншими матеріальними галузями приватного права, передусім трудового та сімейного. Так, у Кодексі законів про працю України [198] (далі за текстом – КЗпП

України) в окремих статтях йдеться про можливість участі представника в забезпеченні реалізації прав працівників при припиненні трудових відносин та у досудовому розгляді трудових спорів. Так, наприклад, у ст. 43 КЗпП України, що регламентує порядок розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу за попередньою згодою виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), в ч. 3 визначено, що за бажанням працівника від його імені може виступати інша особа, у тому числі адвокат. Також у ст. 226 КЗпП України, що стосується порядку і строків розгляду трудового спору в комісії з трудових спорів, вказується, що за бажанням працівника при розгляді спору від його імені може виступати представник профспілкового органу або за вибором працівника інша особа, в тому числі адвокат.

Низка положень про діяльність представника міститься також і в Сімейному кодексі України [470] (далі за текстом – СК України). Наприклад, у ст. 28 СК України зазначено, що якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Повноваження представника мають бути також нотаріально засвідчені. Існує положення про вчинення батьками дій в інтересах дітей (ст. 154 СК України), де в ч. 2 цієї статті передбачено, що батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. У Кодексі також є зворотна норма щодо обов'язку дитини, повнолітніх дочки та сина піклуватися про батьків. Так, у ст. 172 СК України визначено, що повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень. Також у ст. 256^2 СК України зазначається, що прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як

опікуни або піклувальники. Положення такого ж змісту передбачене в ст. 256[6] СК України щодо батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу.

Також положення щодо представництва містяться в нормах матеріальних публічних галузей права, зокрема, в земельному праві. Участь представника передбачається при здійсненні прав щодо земельних ділянок. У ст. 137 Земельного кодексу України [159], яка регулює питання підготовки до проведення та порядок проведення земельних торгів, встановлено, що представник фізичної чи юридичної особи подає документи, що підтверджують право діяти від імені учасника торгів. Крім того, вказано, що виконавець земельних торгів приймає документи в учасників – фізичних осіб та представників учасників – юридичних осіб і видає довідку про отримання документів із зазначенням їх переліку. Інформація про особу учасника (його представника), що міститься в поданих ним документах, не підлягає розголошенню, крім випадків, установлених законом. У день проведення торгів виконавець реєструє присутніх учасників. Учасник (його представник) зобов'язаний пред'явити паспорт (довіреність на вчинення дій під час торгів, зокрема на участь у торгах, та підписання протоколу про результати торгів, а також паспорт).

Наведені положення законодавства свідчать, що представництво носить універсальний, полігалузевий характер, оскільки представник виступає не лише учасником цивільних, а й трудових, сімейних, земельних правовідносин, тобто йдеться про представництво не тільки в межах приватного права та галузей, споріднених з цивільним правом, а й про публічні галузі права, які суттєво відрізняються своїм предметом правового регулювання.

Щодо процесуальних галузей права, то зазначимо, що в Цивільному процесуальному кодексі України [558] (далі за текстом – ЦПК України) також містяться норми щодо представництва. Зокрема, главою 4 ЦПК України передбачено участь у справі представника (ст. 38); встановлено, хто може бути законним представником (ст. 39), а також вимоги до особи представника (ст. ст. 40, 41); врегульовано питання стосовно документів, що посвідчують

повноваження представників (ст. 42); визначено умови призначення або заміни законного представника судом (ст. 43) і повноваження представника у суді (ст. 44).

У Господарському процесуальному кодексі України [92] (далі за текстом – ГПК України) питання представництва врегульовано однією статтею, в якій визначено, хто та на підставі яких документів може вести господарські справи у суді (ст. 28).

У Кодексі адміністративного судочинства України [197] (далі за текстом – КАС України) також певним чином врегульоване представництво. Так, визначено, хто і на яких підставах може бути представником в адміністративному процесі (ст. 56) та осіб, які не можуть бути представниками (ст. 57); чітко регламентовано питання щодо документів, які підтверджують повноваження представників (ст. 58) та повноваження у суді (ст. 60).

Важливо наголосити, що і в Кримінальному процесуальному кодексі України [218] (далі за текстом – КПК України) визначено умови залучення законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ст. 44), потерпілого (ст. 58) та цивільного позивача (ст. 64), а також представника потерпілого (ст. 59), цивільного позивача і цивільного відповідача (ст. 63) та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 64^1). Також встановлено підстави та наслідки відводу (ст. ст. 78, 83); умови участі законного представника у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227) й наслідки неприбуття представників цивільного позивача та цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 326).

Необхідно зазначити, що представництво в цивільному праві відрізняється від представництва процесуального, яке має місце як у цивільному, так і в адміністративному, господарському та кримінальному процесах, оскільки метою представництва в цивільному праві є здійснення представником від імені принципала певних юридичних дій (укладення правочинів тощо), а метою судового представництва є захист представником у

суді інтересів тієї чи іншої сторони. Процесуальне представництво є похідним від матеріального цивільного представництва, оскільки процесуальні норми визначають процедуру реалізації цивільного права щодо захисту порушених прав осіб. Тому процесуальне представництво можна назвати вже наслідком, а передумовою виступатиме представництво в його матеріальному, цивільно-правовому значенні. З іншого боку, відмінність між матеріальним і процесуальним представництвом полягає в тому, що в межах цивільного правового регулювання наслідком представництва є створення прав і виконання обов'язків безпосередньо для принципала, натомість у процесуальному представництві представник може набувати статусу самостійного учасника правовідносин і створювати права й виконувати обов'язки від свого імені. Разом з тим власне концепція й підстави виникнення такого представництва є матеріально-правовими.

Наведений огляд вітчизняного законодавства свідчить про те, що інститут представництва має міжгалузевий характер, основу якого становить цивільно-правовий інститут представництва. Адже саме в межах цивільного права положення про представництво набули найбільш детального вивчення та розвитку. Більше того, поширення цивільно-правового представництва як субсидіарного інструменту врегулювання відносин представництва в інших галузях права на сьогодні не викликає сумнівів і заперечень. У розвиток такого висновку доречно навести ознаки, які були сформульовані вченими стосовно представництва як комплексної категорії. Зокрема:

1) норми про представництво регулюють відносини, в рамках яких одна особа (представник) надає юридичне сприяння (рос. «содействие». – В. Ц.) іншій (особі, яку представляють) у набутті та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків останньої у її відносинах з третіми особами;

2) таке сприяння здійснюється в інтересах особи, яку представляють;

3) сама можливість, зміст і межі зазначеного сприяння визначаються повноваженнями – суб'єктивним правом представника;

4) у процесі здійснення повноважень представник діє стосовно третіх осіб;

5) у результаті здійснення повноваження для представника не виникає правових наслідків щодо третіх осіб [297, с. 127–130].

Пізніше О.Л. Невзгодіна додала ще одну важливу ознаку представництва як полігалузевого інституту – виникнення правових наслідків з дій представника безпосередньо у принципала [298].

Дещо по-іншому розглядають міжгалузеві ознаки інституту представництва Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова. До таких ознак вони відносять:

1) представництво є юридичним прийомом, що забезпечує більш повну можливість реалізації прав і здійснення обов'язків учасниками приватного (цивільного, економічного, торгового) обороту;

2) діяльність представника за своїм характером є правомірною діяльністю (хоча це не означає, що вона може бути охарактеризована лише як сукупність дій певного роду);

3) представництво є системою правовідносин, у межах яких одна особа (представник) юридично допомагає іншій особі набути та реалізувати суб'єктивні права й обов'язки у її відносинах з третіми особами;

4) представництво можливе лише щодо суб'єкта права;

5) діяльність представника здійснюється лише в інтересах особи, яку представляють;

6) можливість, зміст і межі допомоги визначаються повноваженнями представника;

7) у процесі здійснення повноваження представник діє щодо третіх осіб;

8) у результаті здійснення повноваження для представника не виникає правових наслідків щодо третіх осіб.

Дійсно, ці ознаки мають загальний та універсальний характер і притаманні не тільки представництву в цивільному праві. У своєму змісті

інститут представництва як інститут права якраз і повинен містити названі властивості. Разом з тим, на наш погляд, у наведених ознаках, передусім у першій, виділеній проф. Невзгодіною, яка розкриває сутність представництва, акцент зроблено на відносинах «представник – принципал (особа, інтереси якої представляються)» і на так званому юридичному сприянні, що його надає представник принципалу, вступаючи у відносини з третіми особами. Вважаємо, що такий погляд стосується не стільки власне представництва, скільки підстави та передумов його виникнення. Однак у відносинах «представник – принципал» представництво все ж не знаходить своєї реалізації: у цих відносинах відсутній момент юридичного заміщення, про що йтиметься далі в дисертаційному дослідженні. Як бачимо, у другій групі наведених ознак авторам вдалось відійти від суб'єктного аналізу та подолати зазначену колізію.

Разом з тим, якщо говорити про полігалузевий характер наведених ознак, певні заперечення можна висловити в обох класифікаціях стосовно того, що в результаті здійснення повноваження для представника не виникає правових наслідків щодо третіх осіб. Адже принаймні у механізмі здійснення процесуального представництва представник може здійснювати права й обов'язки в інтересах принципала, і в ряді випадків процесуальні наслідки виникатимуть у тому числі і для нього (наприклад, у частині наслідків неявки (повторної неявки) представника в судове засідання – ст. 169 ЦПК України). Тому, з урахуванням висловлених зауважень, загалом погоджуючись із наведеними ознаками представництва як комплексного полігалузевого інституту, спробуємо на їх основі дослідити особливості інституту представництва в цивільному праві.

Як відомо, критеріями об'єднання норм в інститути, а інститутів у галузі виступають предмет і метод правового регулювання. Предмет правового регулювання відображає фактичні відносини людей, що об'єктивно потребують правового регулювання. Такі життєво важливі для людей і повторювані в часі суспільні відносини певного виду є основним системоутворюючим фактором при формуванні норм в окремі інститути та галузі права. Метод правового

регулювання, будучи додатковим фактором, є засобом, що пов’язує та закріплює правові норми між собою і визначає модель побудови відносин, які підлягають регулюванню. Таким чином, предмет і метод правового регулювання є визначальними факторами при формуванні норм в інститути та галузі права [67].

Представництво – насамперед інститут, що виник у цивільному праві для врегулювання майнових відносин, однак на сьогодні в цивільному праві сфера застосування представництва охоплює широке коло як майнових, так і немайнових відносин, що є предметом правового регулювання галузі цивільного права. Суть *майнових відносин* полягає в тому, що вони є відносинами з приводу належності, використання і переходу матеріальних благ принципала через представника на користь третіх осіб. Те ж саме стосується і відносин представництва з приводу здійснення та захисту *особистих немайнових прав*, які виникають саме з метою більш ефективного здійснення та захисту особистих немайнових прав.

На сьогодні **сфера цивільно-правового регулювання представництва** в межах цивільного права охоплює цілу низку майнових та особистих немайнових відносин. Договірні, корпоративні, спадкові відносини та відносини у сфері інтелектуальної власності, відносини з приводу визнання особи обмежено дієздатною, недієздатною, оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою, опіка та піклування – ось аж ніяк не всі види майнових і немайнових відносин, у межах яких представництво щоденно знаходить свою реалізацію. Аналіз чинного законодавства виявляє, що до цієї сфери належать також норми деяких суміжних з цивільним правом галузей: сімейного права, міжнародного приватного права, у яких представництво реалізується на таких самих засадах, як і в цивільному праві.

Щодо **методу правового регулювання**, то в межах правового регулювання цивільних відносин при представництві має місце поєднання імперативного і диспозитивного способів регулювання відносин між юридично рівними учасниками таких відносин. Нормативна мета такого прийому

зумовлена з одного боку необхідністю чіткого визначення тієї сфери правового регулювання, яка стосується саме цивільно-правових аспектів представництва, а з іншого – унормування механізму встановлення меж здійснення повноважень представника, наслідків їх належного та неналежного здійснення. Адже ціна питання в цьому випадку – стабільність цивільного обороту, оскільки внаслідок представництва створюються права й обов'язки безпосередньо принципала, а тому такі цивільно-правові наслідки повинні бути чітко окреслені та виключати варіації правового регулювання. Поряд з цим законодавець повинен допускати і значний обсяг автономії волі учасників представницьких відносин. Так, елементи диспозитивності правового регулювання представництва полягають у тому, що відповідні норми цивільного законодавства визначають свободу особи (автономію) в частині визначення представника, третіх осіб, меж наданих повноважень тощо. З метою найбільш ефективного здійснення прав і виконання обов'язків від імені принципала законодавством також встановлюються обмеження цієї свободи імперативними нормами в частині меж повноважень, мети представництва, визначення способів здійснення представницьких повноважень, заборони передоручення тощо. Також, як виняток, особа може сама себе обмежити договором, і це теж потрібно віднести до засобів правового регулювання. Диспозитивні норми надають рекомендації щодо здійснення особою своїх цивільних прав, передбачають «запасні, резервні» правила поведінки на той випадок, якщо особа не скористається свободою самостійно визначати свою поведінку. Особа може дотримуватися цих норм, може відступити від положень цивільного законодавства, а може вільно, на власний розсуд здійснювати свої права відповідно до загальних засад цивільного законодавства. Диспозитивність висловлена словами «якщо інше не встановлено договором», або якщо у нормі відсутні заборони, або якщо обов'язковість цієї норми не випливає з її змісту чи суті відносин між сторонами. Аналізуючи норми ЦК України щодо представництва, необхідно наголосити, що більшою мірою вони мають диспозитивний характер. Наприклад, представник має право відмовитися від вчинення дій, які були

визначені довіреністю. Диспозитивність цієї норми полягає в можливості вибору представником моделі поведінки щодо визначених у довіреності повноважень. Або, до прикладу, норма, яка стосується строку дії договору доручення, також беззаперечно базується на диспозитивних засадах, оскільки в ній передбачено, що договором доручення може бути визначений строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя. Тобто визначення строку не є обов'язковим, і якщо він і буде встановлюватись, то тільки за згодою сторін. Диспозитивність проявляється і в можливості встановлення плати за послуги повіреного. У ст. 1002 ЦК України зазначено, що повірений має право на плату за виконання свого обов'язку за договором доручення, якщо інше не встановлено договором або законом.

Імперативність, як правило, виражена у вигляді тих чи інших заборон (наприклад, «не має права», «не може бути», «лише» тощо). Імперативні норми цивільного законодавства щодо представництва встановлюють межі, за які не можна виходити учасникам цивільних відносин при здійсненні цивільних прав та обов'язків, при укладенні договорів, якщо в цих нормах прямо вказано про це. Також імперативними будуть норми у разі, якщо їх обов'язковість випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами, тобто при порушенні цієї норми змінюється суть відносин, це вже будуть інші відносини. Наприклад, імперативною є норма стосовно того, що представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто принципалом. Від цього чітко визначеного законодавцем правила не можна відступати, оскільки в підсумку це спричинить негативні наслідки, зокрема нікчемність такого правочину. Також імперативний характер носить норма стосовно того, що представник, який передав своє повноваження іншій особі, повинен повідомити про це принципала та надати йому необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). У цій нормі відразу передбачено правові наслідки недотримання цієї вимоги, зокрема невиконання цього обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні.

До методу правового регулювання слід також віднести порядок встановлення прав та обов'язків суб'єктів, особливості підстав виникнення, зміни і припинення відповідних суспільних відносин. Так, представництво спрямоване на виникнення, здійснення, зміну і припинення правовідносин між принципалом і третьою особою. Таким чином, перша не вправі відмовитися від результатів діяльності представника, якщо він діяв у межах повноважень. З цього випливає, що у представництві є не тільки право представника здійснювати визначену діяльність відносно третіх осіб, а і його обов'язок діяти на користь досягнення результату, визначеного повноваженнями, а також обов'язок принципала прийняти створені діями представника права й обов'язки.

Таким чином, проаналізувавши особливості предмета правового регулювання та методів впливу на відповідні відносини, слід підкреслити, що такі відносини дійсно характеризуються їх відокремленістю, однорідністю та взаємопов'язаністю змісту.

Варто також зазначити, що реалізація регулюючого впливу в межах інституту правового регулювання здійснюється різними правовими засобами. Передусім за допомогою *норм-дозволів* (право вступати у представницькі правовідносини, вибору контрагентів для реалізації представницького повноваження, обирати форми, способи і методи здійснення такого повноваження (якщо інше не встановлено договором); *норм-заборон (у т. ч. обмеження)* (заборона укладення правочинів щодо самого себе, всупереч інтересам принципала або з порушенням меж наданих повноважень) та *норм-зобов'язуючого характеру* (передати документацію, пов'язану із вчиненим правочином, отримані матеріальні блага, обов'язок проінформувати тощо).

Існування будь-якого інституту чи галузі права знаходить своє відображення також і у виконанні певних функцій, притаманних саме цьому правовому утворенню. Аналізуючи зміст інституту представництва, його нормативну мету, необхідно виділити також і **функції представництва**, адже саме в них виражається роль, значення та цінність інституту представництва,

його значимість для забезпечення здійснення прав та інтересів осіб, які беруть участь у цивільному обороті. Вбачається, що до таких можна віднести:

– функцію *юридичної трансмісії*;

– функцію *юридичного забезпечення* здійснення прав, виконання обов'язків і дотримання законних інтересів;

– функцію *охорони та захисту*.

Функція юридичної трансмісії полягає в тому, що відбувається заміна однієї особи іншою, тобто представник у межах своїх повноважень вчиняє юридичні дії від імені принципала правові наслідки яких настануть лише і тільки для принципала, а не представника. Таким чином, має місце своєрідна фікція, про яку зазначали П. Лабанд, Р. фон Ієринг, А. Й. Гордон. Потрібно наголосити, що виконання інститутом представництва функції юридичної трансмісії є його ключовим елементом, серцевиною. Саме у цьому представництво і знаходить свій прояв. У разі відсутності такої трансмісії відсутнє і власне представництво. А тому трансмісію слід розглядати дещо ширше, не лише як функцію, а й як *форму реалізації представницького повноваження* у представницькому правовідношенні.

Функція юридичного забезпечення здійснення прав, виконання обов'язків і дотримання законних інтересів полягає в тому, що представництво направлене на вчинення дій саме юридичного, а не фактичного характеру, тобто у вчиненні правочинів щодо виникнення, зміни та припинення майнових прав і законних інтересів осіб, інтереси яких представляються. У функції юридичного забезпечення міститься саморегулівний зміст представництва, адже, з одного боку, воно дає змогу здійснити або сприяти охороні чи захисту цивільних прав, обов'язків та інтересів, а з іншого – представництво містить низку правових *засобів забезпечення належної реалізації представницьких повноважень*. У зв'язку з цим доречно говорити, що саме через цю функцію знаходить вияв *обов'язок належного здійснення* представницьких повноважень.

Функція охорони та захисту забезпечує юридичну можливість охорони і захисту майнових прав та інтересів осіб, яких представляють, та сприяє належному виконанню цивільних прав та обов'язків, оскільки головним обов'язком представника є обов'язок діяти в інтересах особи, яку він представляє, захищаючи та представляючи інтереси останньої перед третіми особами. З метою захисту цивільних прав та інтересів того, кого представляють, законом встановлено заборону укладення правочину представником щодо себе особисто або щодо іншої особи, представником якої вона одночасно є (наприклад, опікун не може укладати угоду зі своїм підопічним, а також представляти його при укладенні угод або веденні судової справи між підопічним і своїми близькими родичами). Крім цього, слід тримати у полі зору й необхідність захисту прав та інтересів учасників представницьких правовідносин в силу порушення *балансу прав та обов'язків* або порушень, пов'язаних із неналежним здійсненням повноважень (вихід за межі повноважень, невчинення дій, на які представник був прямо уповноважений, або порушення способу здійснення, строків тощо). Адже питання захисту прав принципала, власне представника, а також третіх осіб, щодо яких представник вчинив правочини, так само має велике значення для забезпечення ефективності правового регулювання відносин представництва.

Таким чином, цивільне право є базовою галуззю у сфері правового регулювання відносин представництва, яка тісно взаємодіє з іншими приватними та публічними галузями права. З огляду на все вищезазначене необхідно констатувати той факт, що інститут представництва має універсальний, комплексний, полігалузевий характер, що підтверджується наявністю норм щодо представництва в трудовому, сімейному, земельному, цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінальному процесуальному праві, а також в адміністративному судочинстві. Тобто на сьогодні варто говорити про наявність у вітчизняній системі законодавства особливого нормативного утворення, що становить комплексний правовий інститут, покликаний регулювати відносини, пов'язані з представництвом.

Об’єднує ці норми загальна спрямованість на представництво однієї особи щодо реалізації і захисту прав та інтересів іншою особою.

2.1.2. Поняття, ознаки і види представництва

Одним із найважливіших завдань правової науки є удосконалення вже існуючого та створення нового понятійного апарату, який є основою для подальшого розвитку теорії та практики, зокрема цивільного права. Цим підтверджується актуальність теоретико-правового дослідження поняття представництва та визначення його основних ознак у сучасному цивільному праві.

В юридичній науці визначення понять не завжди може бути бездоганним та об’єктивним, що зумовлюється складністю і неоднозначністю багатьох явищ. У сучасній цивілістичній науці автори по-різному визначають термін «представництво». Межі трактувань поняття представництва простягаються від лаконічних формулювань до складних теоретичних переобтяжених конструкцій. Так, наприклад, Г. Б. Яновицька під представництвом розуміє правовідношення, яке виникає між представником та особою, яку він представляє [546, с. 98]. Видається, що таке визначення цього поняття є надто загальним і не розкриває сутності й особливостей представництва, не говорячи вже про те, що у ньому дуже легко ототожнити представництво з підставою його виникнення.

У відомому вітчизняному академічному виданні з цивільного права України автори підкреслюють, що під представництвом зазвичай розуміється вчинення однією особою (представником) у межах наявних у нього повноважень правочинів та інших юридичних дій від імені та в інтересах іншої особи, яку представляють (довіритель) [548, с. 555]. Вбачається, що таке визначення не повною мірою розкриває сутність представництва та його правову природу. Адже дефініція категорії через призму діяльності

(представництво – це вчинення...) не дає змоги проникнути у сутність самого поняття, щодо якого сформульовано дефініцію.

Інший вітчизняний вчений І. А. Бірюков визначає представництво як правовідношення, відповідно до якого одна сторона (представник) на підставі набутих нею повноважень виступає і діє від імені іншої особи, яку представляє, створюючи, змінюючи або припиняючи безпосередньо для неї цивільні права й обов'язки [545, с. 225]. Зазначене визначення за своєю сутністю досить наближене до легальної дефініції представництва (ст. 237 ЦК України), і в цьому його аксіоматичність, хоча, з іншого боку, для потреб виявлення правової природи представництва його явно недостатньо, адже воно не відображає сутність правовідношення, яке складається між його учасниками.

Я. М. Шевченко розкриває це поняття, деталізуючи підстави виникнення представництва. На думку авторки, під представництвом у цивільному праві слід розуміти правовідношення, відповідно до якого правочини, що вчиняються однією особою (представником) від імені іншої особи, яку представляють відповідно до повноважень, що ґрунтуються на довіреності, законі, акті органу юридичної особи та з інших законних підстав, безпосередньо створюють, змінюють, припиняють цивільні права й обов'язки особи, яку представляють [544, с. 363]. Подібної позиції дотримується і О. О. Рузакова, яка вважає, що представництво – це правовідношення, в якому угода, укладена однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють) в силу повноваження, заснованого на довіреності, вказівці закону або акті уповноваженого на те державного органу чи органу місцевого самоврядування, безпосередньо створює, змінює і припиняє цивільні права й обов'язки особи, яку представляють. Сутність представництва полягає в діяльності представника щодо реалізації повноважень в інтересах і від імені особи, яку представляють [441].

На нашу думку, ці визначення також неповно відображають розуміння представництва, оскільки, як відомо, представник хоча і зобов'язаний вчиняти тільки позитивні дії від імені принципала, однак це не завжди так. Адже часто

він повинен нести відповідальність, передбачену нормами чинного законодавства; крім того, ці відносини виникають стосовно третіх осіб. Тому, як слушно зазначає О. В. Пантелишина, під представництвом варто розуміти відносини, які виникають на підставі довіреності, вказівки закону або акта уповноваженого на те державного органу чи органу місцевого самоврядування, що містять *суб'єктивне право* однієї особи (представника) здійснювати юридичні дії щодо виникнення, зміни і припинення прав та обов'язків особи, яку представляють (від її імені), стосовно третіх осіб і нести відповідальність за ці дії перед особою, яку представляють [343, с. 72].

Досить детально питання представницьких відносин висвітлено в академічному курсі за редакцією Є. О. Суханова. Автори цього видання вважають, що представництво – це діяльність представника щодо реалізації повноваження в інтересах і від імені принципала. Передумовою представництва є правовідношення між представником та особою, яку представляють, в межах якого виникають і формуються повноваження. Використання представництва як способу здійснення прав і виконання обов'язків диктується причинами юридичного та фактичного порядку. До юридичних причин належать: неповна дієздатність осіб віком до 18 років; обмеження дієздатності громадянина; визнання громадянина з підстав, передбачених законом, недієздатним тощо. До фактичних причин належать обставини, що перешкоджають особистому здійсненню прав і виконанню обов'язків: хвороба; відсутність у місці постійного проживання; юридична безграмотність; небажання уповноваженої або зобов'язаної особи особисто здійснювати права і виконувати обов'язки; завантаженість органу юридичної особи; відсутність у суб'єкта спеціальних знань тощо [105, с. 516].

Вбачається, що лаконічність визначення представництва у праці відомого вченого одночасно є і його перевагою. З тим, однак, застереженням, що таке визначення засноване на принципово відмінній від попередніх дефініцій концепції представництва – концепції «дії».

У зв’язку з цим варто зауважити, що попри багатство дефініцій представництва, на сьогодні найбільшого поширення в доктрині цивільного права набуває концепція, за якою представництво кваліфікується як організаційно-правові відносини. Автором цієї концепції є відомий цивіліст О. О. Красавчиков [212, с. 50–57], який у своїх працях обґрунтував сутність, види та правову природу організаційних відносин. На сьогодні концепція організаційних відносин набула в цивільному праві значного поширення. Серед сучасних цивілістів прихильниками цієї концепції є Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. Л. Невзгодіна, К. І. Скловський, Ю. Б. Носкова, К. О. Кірсанов та інші вчені.

У науці цивільного права організаційні цивільні правовідносини визначаються як специфічні регулятивні цивільні правовідносини, що забезпечують упорядкування інших цивільних відносин шляхом організаційних зусиль суб’єктів таких відносин, делегування ними власних прав та обов’язків, формування соціальних утворень, створення інших передумов для виникнення цивільних прав та обов’язків тощо [536, с. 177–178]. Однак, на нашу думку, організаційні правовідносини не завжди пов’язані саме з делегуванням суб’єктами своїх власних прав та обов’язків, уповноважуючи інших осіб на вчинення певних дій, оскільки такі правовідносини мають вольовий характер. Інколи вони можуть виникати і без волі суб’єкта на підставі законодавчих приписів й спрямовані на впорядкування майнових та інших прав та обов’язків осіб, які цього потребують.

Для встановлення змісту організаційних відносин слід звернутись до їх сутності. На відміну від майнових та особистих немайнових відносин, що є предметом правового регулювання цивільного права, організаційні відносини покликані забезпечити виникнення та/або існування цивільно-правових відносин. Наприклад, відносини з реалізації представницького повноваження щодо укладення договору купівлі-продажу нерухомості від імені власника такої нерухомості складно кваліфікувати як майнові чи особисті немайнові. Адже за своїм змістом вони не можуть бути віднесені до жодної з названих категорій,

оскільки їх предметом є вчинення юридично значимих дій, уже через вчинення яких породжуються майнові відносини: речові та зобов'язальні. І хоча включення таких відносин до предмета регулювання цивільного права на сьогодні в доктрині цивільного права залишається дискусійним [469, с. 66–74], вбачається, що правову природу представництва слід черпати саме у цьому виді відносин.

Слушно зазначає А. С. Довгерт, що характер цивільних відносин є природним, а не таким, що залежить від законодавця. Завдання останнього полягає лише у визнанні природної суті цих відносин і встановленні адекватного їх регулювання [550]. А тому, визначаючись із належністю організаційних відносин до предмета правового регулювання цивільного права, слід дещо абстрагуватись від майнових та особистих немайнових відносин і поглянути у сутність речей, у саме життя, у живі відносини і звідти черпати ідеї для правотворчості. Саме такий погляд дає змогу сьогодні беззаперечно стверджувати про існування організаційних відносин поряд із майновими та особистими немайновими відносинами.

У сучасній доктрині цивільного права до основних ознак організаційних відносин прийнято відносити такі:

1) немайновий організаційний характер дій, які становлять зміст організаційно-правових цивільних відносин;

2) похідний характер таких відносин – вони ніби обслуговують, впорядковують «основні» цивільні відносини і тісно з ними пов'язані;

3) виникають у зв'язку з потребою сприяти виникненню інших цивільно-правових відносин, забезпеченню їх реалізації, контролю за виконанням або ж інформуванню про існування таких основних відносин;

4) складаються з приводу спеціального об'єкта – юридичної процедури, сутність якої полягає в упорядкованості дій учасників організованих відносин, спрямованих на досягнення певного правового результату [121, с. 28], та зі спеціальною метою – упорядкування таких відносин;

5) зміст таких відносин становлять організаційне суб'єктивне право й організаційний юридичний обов'язок [257, с. 106–107].

Самі ж організаційні відносини з точки зору сутності визначаються Р. А. Майдаником як правовідносини юридичної процедури, спрямовані на виникнення та впорядкування дій учасників організованого правовідношення відповідно до прав та обов'язків, які становлять зміст зазначеного правовідношення [257, с. 107]. Натомість організаційні відносини у сфері цивільного права визначаються вченими як суспільні відносини, що виникають між юридично рівними, майново відокремленими суб'єктами, наділеними автономією волі, сутність яких становлять дії немайнового характеру, спрямовані на виникнення та впорядкування майнових чи особистих немайнових відносин [190, с. 46–47]. Такі відносини виникають у зв'язку з наданням повноважень представнику, здійсненням права на отримання спадщини, реалізацією централізованого перевезення вантажів тощо.

Аналіз основних видів організаційно-правових відносин у цивільному праві свідчить, що такі відносини, як правило, спрямовані на те, щоб сприяти виникненню інших, «основних» майнових чи особистих немайнових відносин або на впорядкування існуючих. Таким чином, за юридичним змістом виділяють самостійні (автономні) організаційні відносини, які, як правило, передують «основним» та є підставою виникнення останніх, а також відносно самостійні відносини, які імплементовані в «основні» відносини, виникають та існують разом з ними.

Палким прихильником організаційно-правової природи представницьких відносин є О. Л. Невзгодіна, яка слідом за О. О. Красавчиковим вважає, що внаслідок реалізації правовідношення між особою, яку представляють, і представником відбувається «організація» (виникнення, зміна, припинення) інших правовідносин (між особою, яку представляють, і третьою особою) [295, с. 37]. Такої ж думки дотримуються К. І. Скловський та Ю. Б. Носкова, які вважають, що представництво – це організаційне правовідношення, спрямоване на впорядкування, організацію інших (цивільних і цивільних процесуальних)

відносин [474, с. 5], в силу якого одна особа (представник), вчиняючи угоди та інші правомірні юридичні дії в межах наданих їй повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала), по відношенню до третіх осіб, при обізнаності останніх про це, набуває, здійснює, змінює і припиняє безпосередньо для особи, яку представляють, цивільні права та обов'язки [328, с. 44]. Аналогічну позицію знаходимо у П. В. Крашеніннікова [368, с. 14], Є. О. Харитонова [536, с. 202–220]. Більш обережно до визначення представництва, а відносинами з організаційно-правовою природою підходить Р. А. Майданик, кваліфікуючи як організаційні лише відносини щодо видачі та відкликання довіреності [257, с. 106]. Разом з тим викликає повагу позиція вченого, що організаційні відносини в сучасному цивільному обороті мають самостійне значення і в умовах формування в Україні ринкового суспільства та соціальної орієнтації концепція автономності організаційних відносин заслуговує на підтримку [257, с. 111].

Аналіз відносин представництва дає змогу зробити висновок, що їх зміст полягає в таких діях представника:

– які мають правомірний характер і спрямовані на виникнення певних юридичних наслідків;

– за допомогою яких безпосередньо набуваються та здійснюються права й обов'язки від імені іншої особи (принципала) [298, с. 64];

– які вчиняються в інтересах принципала;

– які породжують безпосередні правові наслідки для особи, яку представляють;

– які вчиняються стосовно третіх осіб, з обов'язковим інформуванням останніх про їх представницький характер.

Аналізуючи наведені ознаки представництва, слід підкреслити, що основною іманентною його рисою є те, що в силу цих відносин відбувається юридичне заміщення (трансмісія) однієї особи іншою. Це означає, що юридичні дії стосовно третіх осіб вчиняються однією особою (представником), а юридичні наслідки їх вчинення настають безпосередньо для іншої особи

(принципала). Представництво об’єднує трьох самостійних суб’єктів: принципала, представника та третю особу. І в цьому аспекті представництво виступає свого роду засобом юридичної трансмісії прав та обов’язків між принципалом і третьою особою [212, с. 50–57]. Інакше кажучи, представницькі відносини виступають засобом впорядкування певних майнових правовідносин, які інакше як через застосування юридичної фікції не можуть вважатись легальними. Зазначена особливість є серцевиною відносин представництва і визначає їх місце в системі цивільного права та взаємозв’язок з іншими видами цивільно-правових відносин. Попри загальноприйнятий поділ цивільно-правових відносин на майнові та особисті немайнові, на сьогодні уже ніким не оспорюється факт існування інших «неособистих» немайнових відносин, до яких відносять організаційні відносини або відносини, які опосередковують юридичні процедури в цивільному праві [542, с. 17].

За своєю природою відносини представництва не є майновими, оскільки їх зміст не пов’язаний з речовими чи іншими майновими відносинами. Загалом представництво не є суттю відносин статики чи динаміки майнового обороту. Навпаки, зміст представництва вичерпується забезпеченням виникнення чи існування таких відносин. У цьому контексті немайнова природа повноваження як основного сутнісного елементу змісту представницьких відносин є абсолютно очевидною. На характер повноваження не впливає те, чи внаслідок його реалізації виникають майнові або немайнові правовідносини. Повноваження завжди пов’язане із вчиненням юридично значимих дій. І якими б не були наслідки діяльності представника – майновими чи немайновими за змістом, вони виникають у рамках інших відносин між іншими суб’єктами: принципалом і третьою особою. Натомість саме представництво вичерпується самим фактом вчинення юридично значимих дій.

Таким чином, будучи немайновим цивільним правовідношенням, представництво полягає в тому, що внаслідок його реалізації відбувається впорядкування інших правовідносин між принципалом і третьою особою у вигляді виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

За своїм соціальним змістом і функціональною спрямованістю організаційно-правові відносини в доктрині цивільного права поділяють на п’ять видів: 1) організаційно-формувальні; 2) організаційно-делегуючі; 3) організаційно-контролюючі; 4) організаційно-інформаційні; 5) організаційно-процесуальні [257, с. 109]. Залежно від нормативної визначеності, виділяють також *самостійні* та *відносно самостійні* організаційні відносини [190, с. 49].

Представницькі відносини за своєю природою належать до відносно самостійних організаційно-формувальних та організаційно-делегуючих відносин, оскільки за часом виникнення переважно є підставою виникнення й надалі супроводжують існування основних відносин, а також пов’язані з ними через суб’єктний склад і характер взаємовідносин. У зв’язку з цим важко погодитись із думкою вітчизняного вченого І. О. Гелецької, що організаційно-правові відносини є передумовою встановлення правовідносин між принципалом і представником з одного боку та представником і третіми особами з іншого [73, с. 26–27]. Адже не завжди представництво є лише підставою виникнення основних правовідносин. Здебільшого представництво супроводжує «життя» таких основних цивільно-правових відносин.

Підсумовуючи дослідження поняття представництва, слід зробити висновок, що вони існують у формі цивільно-правових організаційних відносин як правовідносин юридичної процедури, що спрямовані на виникнення й упорядкування дій учасників організованого правовідношення відповідно до прав та обов’язків, які становлять зміст зазначеного правовідношення. Організаційні цивільні відносини представництва перебувають у взаємозв’язку з іншими, неорганізаційними майновими й особистими немайновими цивільними відносинами. У цьому виявляється їх можливість бути або передумовою інших цивільних правовідносин, або одним з елементів існуючого цивільно-правового відношення. Набуваючи правової форми, вони «ніби обслуговують інші цивільні правовідносини, є певним організаційно-правовим засобом, що використовується сторонами з метою впорядкування своїх основних (майнових і особистих немайнових) відносин» [213, с. 164].

Аналізуючи характерні ознаки представництва, слід зазначити, що першою ознакою є те, що представництво – це здійснення прав особи, яку представляють, шляхом вчинення представником **правомірних юридичних дій**. Представник повинен здійснювати юридично значимі дії. Здійснення фактичних дій, наприклад вибір будинку для покупця, передача речі для пересилання, не потребує діяльності представника. Хоча в Німеччині (§ 662 BGB) допускається здійснення повіреним також і фактичних дій поряд з юридичними діями, покладених на нього довірителем [157, с. 21]. Таким чином, необхідно, щоб правочин або інша дія були правомірними. Якщо говорити про правочин, то він у разі дотримання всіх умов його вчинення завжди є правомірною дією. Крім цього, на відміну від інших дій, правочин завжди спрямований на виникнення, зміну чи припинення правовідносин, а тому, говорячи про представництво, правомірно сказати, що останнє опосередковується саме вчиненням правочинів. Такий висновок цілком узгоджується з позицією законодавця. Зокрема, ст. 237 ЦК України передбачає, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана вчинити *правочин* від імені іншої сторони, яку вона представляє.

Разом з тим здійснення представником тільки правочинів від імені особи, яку представляють, сьогодні дещо обмежує сферу використання представництва. Адже представник не лише вчиняє правочини від імені принципала, а й здійснює суб'єктивні цивільні права, що виникли раніше, й виконує юридичні обов'язки. Так, при передачі повноважень щодо управління господарським товариством керівнику (директору, президенту, керуючому) останній не обмежується укладенням правочинів від імені юридичної особи. Він, як і виконавчий орган, призначає й відсторонює посадових осіб, представляє інтереси товариства у відносинах з іншими юридичними особами та державними органами тощо. Інший приклад: патентний повірений, будучи представником, подає заявки на одержання правової охорони винаходу, здійснює захист прав винахідників [384]. Те ж саме можна спостерігати і при здійсненні права на участь в управлінні господарським товариством, тобто

права визначати мету, основні напрями діяльності й розвитку товариства, сприяти їхньому здійсненню. Як відомо, учасник господарського товариства здійснює це право, беручи участь у загальних зборах, на яких приймається відповідне рішення з питань, що належать до компетенції загальних зборів. У структурі права на управління можна виділити кілька повноважень, таких як: вимагати скликання зборів за певних умов, а також скликання позачергових загальних зборів; брати участь у підготовці загальних зборів, а так само у загальних зборах як особисто, так і через представника. Таким чином, участь в управлінні господарським товариством як суб'єктивне право передбачає сукупність правомочностей – юридичних дій, які допускається вчиняти через представника.

Отже, ст. 237 ЦК України дещо обмежує сферу представництва, вказуючи на те, що представник може від імені особи, яку представляє, вчиняти тільки правочини. У зв'язку із зазначеним названу статтю слід доповнити після слів «вчинити правочин» словами «та/ або інші юридичні дії». Правильність такого висновку підтверджується також і міжнародними актами. Так, найбільш значимі на сьогодні уніфіковані акти – Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА-2010, модельні правила DCFR – оперують конструкцією не правочину, а юридично значимої дії. Зокрема, представництво стосується повноважень представника, за якими він має право «безпосередньо *впливати на права й обов'язки* іншої особи (принципала)» (DCFR) [269, с. 163] або ж «*впливати на правовідносини* іншої особи (принципала) з третьою особою шляхом *укладення договору або вчинення дій, пов'язаних із договором*...» (Принципи УНІДРУА-2010) [696].

Другою характерною ознакою правовідносин представництва є те, що юридично значима дія представника здійснюється **в інтересах принципала та у визначених межах**. Як відомо, будь-яке право виражає інтерес того, хто ним володіє, тому ст. 12 ЦК України говорить про здійснення прав вільно та на власний розсуд, а відтак у своєму інтересі. В. П. Грибанов визначав інтерес як «потребу, що набула форми свідомого спонукання і проявляється у вигляді

бажань, намірів, прагнень у тих відносинах, у які вступають особи в процесі своєї діяльності» [113, с. 52]. Однак інтереси не просто проявляються в суспільних відносинах, в які вступають суб'єкти в процесі своєї діяльності; у таких відносинах суб'єкти *реалізують* свої інтереси. У цьому контексті варто погодитися з думкою Г. О. Свердлика, що інтереси з'являються не як пасивна форма прояву майнових, немайнових і організаційних відносин, а як активний спосіб їх реалізації за допомогою діяльності окремих суб'єктів [456, с. 12]. Подібної позиції щодо реалізації інтересів дотримується й І. В. Венедіктова, яка вважає, що інтерес спонукає його носія до дій, які в подальшому формуються в правовідносини; виникнення охоронюваного законом інтересу є запорукою подальшої реалізації прав та обов'язків носія інтересу, застосування певних правових норм [60; 57; 59].

Якщо особа з певних причин не може самостійно цілеспрямовано діяти для реалізації своїх інтересів, то за неї це може зробити представник. Представник вчиняє юридичні дії *в інтересі та на підставі наданих повноважень* іншої особи з наміром створити такі юридичні наслідки, які настали б, якби остання сама діяла з метою задоволення своїх інтересів. Між діями представника і виникненням наслідків для довірителя повинен бути причинний зв'язок, а ці наслідки повинні бути обумовлені інтересами особи, яку представляють, та підкріплені наданими повноваженнями на відповідній правовій підставі чи мають виникнути в силу закону. Юридичні дії вчиняються представником від імені та в інтересах особи, яку він представляє, яка, у свою чергу, попереднім наданням повноважень, або наступним схваленням, або в силу закону привласнює собі результат таких юридично значимих дій. Таким чином, *цілеспрямовані дії уповноваженого представника* щодо задоволення інтересів особи, яку він представляє, є ознакою представництва.

У зв'язку з цим ст. 239 ЦК України потребує певної корекції на предмет розширення її змісту. Так, у статті зазначено, що правочин вчинений представником. Однак з точки зору змісту відносин представництва підставами їх створення, зміни чи припинення можуть бути не лише правочини, а й інші

юридичні дії. До таких ч. 3 ст. 237 ЦК України відносить і закон, і акт органу юридичної особи, а також інші підстави цивільного законодавства. Тому пропонується викласти ст. 239 ЦК України в такій редакції:

«Стаття 239. Правові наслідки вчинення правочину представником

Правочини та інші юридичні дії, вчинені представником, безпосередньо створюють, змінюють, припиняють цивільні права й обов'язки для особи, яку він представляє.».

Якщо представник діє у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб, то представництво втрачає своє значення. З цього випливає третя ознака представництва: **представник вчиняє дії щодо третіх осіб.**

Ще в дореволюційному праві Сенатом Росії у 1899 році було висловлено позицію: «Повірений від імені свого довірителя не може укладати договір із самим собою, не може й придбати маєток свого довірителя, беручи участь від свого імені й від імені довірителя. На цій самій підставі він не може видавати договірних зобов'язань самому собі від імені свого довірителя. Таке зобов'язання буде нечинним із самого моменту його видачі, а тому наступна передача його третій особі не може зробити його дійсним.» [458, с. 76].

Частина 3 ст. 238 ЦК України передбачає, що представник не може вчиняти угоди від імені особи, яку він представляє, щодо себе особисто. Крім цього, у цій статті міститься заборона на вчинення правочинів в інтересах інших осіб, яких він представляє. Вбачається, що і в одному, і в іншому випадку йдеться про укладення угоди із самим собою.

Разом з тим ЦК України ввів новелу про комерційного представника, яка є винятком із загального правила (ч. 3 ст. 238 ЦК України) і містить імперативну норму, вказуючи на непоширення правил щодо укладення угод із самим собою щодо комерційного представництва.

Четвертою ознакою представництва є те, що представник вчиняє дії щодо третіх осіб і *такі* ***особи проінформовані про те, що мають справу з представником***. Така інформованість має важливе значення для третіх осіб, які за допомогою цього представництва вступають у прямі відносини із особою, інтереси якої представлені особою представника. При вчиненні різних правочинів контрагент, здійснюючи операції з представником, ризикує, якщо не знає, що особа діє як представник *від імені принципала*. У зв'язку з цим

юридичний зв’язок представника та принципала повинен проявлятися об’єктивно, тобто бути доступним для сприйняття третіми особами. Інакше кажучи, треті особи, які, наприклад, укладають договори із представником, повинні знати про відносини між представником і представленою особою.

Н. Й. Нерсесов свого часу стверджував, що об’єктивний момент становить суть представництва, без цього воно існувати не може [317, с. 25]. У полеміку з ним вступав А. Й. Гордон, який вважав, що «відсутність об’єктивності не усуває діяльності однієї особи в інтересах іншої зі складу представництва», аргументуючи це тим, що «об’єктивність є формою, а форма має лише раціональний зміст як надійний засіб для констатування волі сторін» [89, с. 31].

Вбачається, що для визначення значимості об’єктивного моменту в представництві необхідно з’ясувати його практичне значення та мету. На нашу думку, практичне значення об’єктивності полягає в тому, щоб третя особа точно знала, що особа діє як представник іншої особи. Треті особи повинні усвідомлювати, що вони вступають у відносини не з тією особою, з якою домовляються, а з іншою – інтереси якої представлені. Така поінформованість важлива для стабільності цивільного обороту. Інакше представництво може перетворитись на інститут для безмежного поля зловживань. Більше того, звідси постає й питання повноважень представника. Не знаючи, що особа діє як представник, контрагент може не підозрювати, що повноважень на вчинення певних правочинів у такої особи може не виявитися, або такий правочин повинен вчинятися особисто правоволодільцем, а не його представником. Практично про те, що представник діє від чийогось імені, можна довідатися з доручення, норми закону або акта державного органу чи органу місцевого самоврядування, акта юридичної особи тощо. Така ж мета досягається і незалежно від згадування імені принципала, коли третя особа довідається про те, що особа діє як представник. Це може випливати з обстановки вчинення юридично значимих дій (продавець у роздрібній торгівлі, касир тощо).

Таким чином, особи, які вступають у відносини з представником, повинні знати про повноваження відповідної особи, а тому і ризик нестиме той, хто не вимагав доказів відповідних повноважень.

Необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 238 ЦК України виключається можливість вчинення за допомогою представника таких угод та інших юридичних дій, які в силу закону або характеру самих дій повинні бути вчинені особисто. Таку вимогу встановлено, наприклад, до реєстрації шлюбу або усиновлення, складання заповіту тощо.

П’ята ознака представництва полягає в тому, що дії представника **безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права й обов’язки для принципала**. Інакше кажучи, на останнього безпосередньо переходить правовий результат, наслідок юридичних дій. Представник діє в інтересах особи і з наміром замінити її та створити для неї такі юридичні наслідки, які настали б, якби вона сама вчинила дію. У зв’язку з цим правомірно сказати, що сам по собі представник залишається осторонь наслідків правочину чи інших юридичних дій. Разом з тим між діями представника та виникненням юридичних наслідків для принципала повинен існувати причинний зв’язок: наслідки повинні бути зумовлені наміром представника. Представник, укладаючи договір, має намір реалізувати «для особи, яку він представляє, правовий результат, який настав би, якби той сам був стороною такого договору» [180, с. 122].

Таким чином, внаслідок правочину чи інших юридичних дій, які вчинив представник, суб’єктом прав та обов’язків стає принципал. Передумовою такого результату є спільна й узгоджена воля трьох осіб: представника – встановити права та обов’язки для принципала; самого принципала, який заздалегідь надав згоду й відповідні повноваження на вчинення дій у своїх інтересах та від свого імені; третьої особи – виступити щодо принципала, активним або пасивним суб’єктом.

З вищевикладеного визначається ще одна ознака представництва. Так, шостою ознакою є **поінформованість принципала щодо вчинених**

правочинів та юридичних дій представником, оскільки, як було вже визначено, дії представника безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права й обов'язки принципала. Також у разі вчинення правочину з перевищенням повноважень такий правочин набуває юридичного значення для принципала у разі наступного схвалення його цією особою. Тобто очевидно, що принципал найбільше заінтересований у результаті вчинених правочинів та юридичних дій, які вчиняються представником. Ця ознака певним чином передбачена в ч. 2 ст. 240 ЦК України, де визначено, що представник, який передав своє повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні. Однак ця норма стосується лише передоручення, тому вважаємо, що необхідно внести зміни до ст. 238 ЦК України та доповнити її частиною четвертою такого змісту: «*4. Представник зобов'язаний негайно інформувати особу, яку він представляє, щодо вчинених ним правочинів та інших юридичних дій.*».

З огляду на сказане можна зробити висновок, що **представництво в цивільному праві** – *це цивільне організаційне правовідношення, в силу якого одна особа (представник) має можливість вчиняти правочини та інші правомірні юридично значимі дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала), щодо третіх осіб, при поінформованості останніх про це, чим безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки і несе відповідальність перед особою, яку представляє.*

У науці цивільного права протягом тривалого часу змінювались і вдосконалювались погляди науковців стосовно видів представництва. Так, свого часу А. Й. Гордон зазначав, що представництво може бути *законним*, або *необхідним*, якщо ґрунтується на основі закону; *добровільним*, або *договірним*, якщо випливає з договору; *змішаним*, якщо, спираючись на закон, все ж

визначається волею приватних осіб; *фактичним*, якщо немає жодної юридичної підстави [89, с. 279]. О. С. Іоффе заперечував проти терміна «законне представництво», пропонуючи іменувати цей вид представництва «обов'язковим». Термін «законне представництво», на його думку, по-перше, може посіяти сумнів у законності добровільного представництва, а по-друге, неточність, оскільки повноваження представника виникають не безпосередньо із закону, а з виданого розпорядчого акта про призначення опікуна [172, с. 160]. Повноваження представника неповнолітнього випливають саме із закону, що покладає на вихователя дитини обов'язок захищати її права, для чого наділяє його правом і уповноважує його діяти як представник неповнолітнього.

П. І. Стучка пропонував розрізняти такі категорії представників, а відповідно і види представництва: 1) природні представники малолітніх; 2) представники, призначені за законом недієздатним фізичним особам тощо; 3) «примусове» представництво органами, що здійснюють ліквідацію юридичної особи; 4) представництво договірне або добровільне; 5) представництво класове (профспілки); 6) фактичне представництво (ведення справ без доручення) [489, с. 156–157]. Однак, на нашу думку, така видова різноманітність не сприяє системному розумінню поняття та видів представництва, оскільки воно повинно носити більш консолідований характер.

Р. Б. Шишка виділяє такі підстави виникнення представництва, як: 1) юридичні факти, що вказані у законі. Наприклад, батьки з огляду на походження від них дітей та реєстрації їх в органах РАЦСу є законними представниками своїх дітей і виступають на захист їх прав та обов'язків у відносинах з будь-якими фізичними та юридичними особами, у тому числі і в суді, не маючи на те спеціальних повноважень; 2) акт уповноваженого органу, який приписує особі діяти як представник інших осіб. Наприклад, це може бути акт державного органу чи органу місцевого самоврядування, за допомогою якого особу призначають на посаду, що потребує виконання представницьких функцій. Особливим актом є ухвала суду, якою підсудній особі призначається захисник; 3) договір, у силу якого в однієї особи виникають повноваження

представництва стосовно іншої. Прикладом такого договору є договір доручення; 4) факт, наявність якого в силу закону достатня для того, щоб виникли повноваження у однієї особи бути представником іншої. Отже, у кінцевому підсумку Р. Б. Шишка доходить висновку, що необхідно розрізняти три види представництва: 1) представництво, що виникає на підставі закону; 2) представництво, що виникає на підставі адміністративного акта; 3) представництво, що виникає на підставі укладення договору [543].

Є. О. Суханов виділяє два види представництва. Так, автор вважає, що представництво, яке виникає на підставі угоди між особою, яку представляють, і представником, поряд з представництвом, що виникає на основі видачі представнику довіреності, прийнято називати *добровільним* представництвом, а представництво, яке виникає на основі актів уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування, що передбачають дії суб'єктів як представників, називається *обов'язковим*, оскільки воно встановлюється незалежно від волі особи, яку представляють. Також обов'язковим є представництво, що виникає безпосередньо з приписів закону, яке подекуди іменується *законним* представництвом. Так, законними представниками неповнолітніх дітей є батьки, усиновлювачі або опікуни. Наявності фактів батьківства, материнства, усиновлення, встановлення опіки в силу вказівки закону достатньо для виникнення правомочності однієї особи бути представником іншої [105, с. 303]. Такої ж позиції дотримується і О. О. Рузакова, яка вважає, що представництво поділяється на добровільне й обов'язкове. Добровільне представництво виникає на підставі договорів доручення, агентування, трудового договору, а також на підставі довіреності. Обов'язкове представництво виникає на підставі актів уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування або на підставі закону. Так, законними представниками неповнолітніх дітей є батьки, усиновлювачі, опікуни та піклувальники [441].

Обґрунтовуючи свої висновки, І. О. Гелецька наголошує: при обов'язковому представництві, яке встановлюється або за прямою вказівкою

закону, або на основі розпорядчого акта, що видається відповідно до закону, саме закон визначає і повноваження представника, зокрема, повноваження опікуна як представника. Тому у таких випадках воля представника формується волею законодавця, а не принципала, яка, як особа недієздатна, не володіє юридично значимою волею. Однак якщо недієздатні не володіють юридично значимою волею, то вони володіють юридично значимими інтересами, з якими і повинен рахуватися опікун у своїй діяльності. Відповідно до інтересів підопічних закон визначає повноваження опікуна. Таким чином, вольові акти опікуна перебувають у прямій залежності від інтересів підопічного та прямої вказівки законодавця [73, с. 72].

Оцінюючи наведені погляди, відзначимо, що на сьогодні механізм приватно-правового регулювання засновується на засадах рівності сторін, автономії волі та свободі волевиявлення. А тому застосування термінології яка б підкреслювала не юридичний, а вольовий зміст певних категорій навряд чи є виправданим. Тим більше така позиція на сьогодні не узгоджується із підходами, закладеними в модельні норми авторами Модельних правил європейського приватного права (DCFR) та Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, де в контексті представництва передусім має значення підстава виникнення, а не вольовий аспект, який за своєю сутністю є умовою виникнення відповідного правовідношення. Тому беручи до уваги сучасні підходи представників європейського приватного права, можна зробити висновок, що представництво слід поділяти на два види: договірне та недоговірне. Так, представництво на підставі договору є договірним, оскільки підставою його виникнення є свідоме та вільне волевиявлення сторін представницьких правовідносин, яке об’єктивується договором між ними. Представництво ж на підставі закону (так само як і представництво на підставі акта органу юридичної особи) є недоговірним, оскільки його виникнення не залежить від волевиявлення і, намірів сторін, а виникає з інших – недоговірних підстав і однією з найбільш поширених є саме положення закону.

2.1.3. Співвідношення представництва із суміжними правовими конструкціями

Співвідношення представництва з іншими правовими конструкціями має істотне значення, оскільки полегшує вибір саме тих правових засобів, які в кінцевому підсумку дають можливість забезпечити досягнення бажаного правового результату. Аналізуючи чинне законодавство та юридичну літературу, можна виділити кілька форм участі третіх осіб у виникненні та здійсненні цивільних прав : посередництво, комісія, агентування, порука, договори на користь третіх осіб, управління майном, посильництво, рукоприкладництво тощо [577, с. 84–88].

У вітчизняній правовій науці дослідженню ***посередництва*** приділяється значна увага, оскільки посередництво опосередковує на сьогодні чи не найбільш складну та поширену сферу відносин й обслуговує десятки тисяч комерційних операцій щоденно. Досліджуючи посередництво та представництво, В. А. Васильєва вважає, що вони мають низку спільних рис: по-перше, обидва явища є сукупністю правовідносин. По-друге, ці правовідносини мають місце у сфері послуг. У цивільному праві на сьогодні загальновизнане існування групи зобов'язань, предметом яких є діяльність особливого роду, корисний ефект якої не має матеріалізованого характеру. По-третє, суть цих відносин полягає в забезпеченні, створенні правових зв'язків між різними особами за допомогою здійснення операцій та (або) інших правомірних дій посередником чи представником. По-четверте, і представництво, і посередництво в основному виникають у сфері майнового обороту [47, с. 39].

У розвиток висновків В. А. Васильєвої дещо пізніше В. В. Рєзнікова, досліджуючи посередництво та представництво як суміжні правові категорії, виділила у своїй фундаментальній праці з питань посередництва такі їхні спільні ознаки: 1) обидва явища (посередництво і представництво) є сукупністю правовідносин; 2) ці правовідносини мають місце у сфері послуг (послуги – діяльність, корисний ефект якої не має уречевленого результату); 3) сутність

цих правовідносин полягає у забезпеченні, створенні нових правових зв'язків між різними особами за допомогою укладення угод та/або інших правомірних дій посередником або представником; 4) і представництво, і посередництво виникають переважно у сфері майнового обороту; 5) сутність відносин посередництва та представництва полягає в забезпеченні, створенні правових зв'язків між різними особами за допомогою укладення угод і здійснення правомірних (юридичних та/або фактичних) дій; 6) як представництво, так і посередництво є сукупністю дій, що здійснюються в чужих інтересах і за чужий рахунок [411, с. 73].

Оцінюючи наведені ознаки, не можемо повністю погодитись із застосуванням у цьому випадку автором формулювання «чужі інтереси». Якщо звернутись до Великого тлумачного словника сучасної української мови, то «чужий» означає – «не пов'язаний з ким-небудь родинними зв'язками; нерідний». [53, с. 608] Очевидно, що говорячи, знову ж таки, про представництво за законом, частіше за все – це представництво кровноспоріднених осіб, які у зв'язку з недосягненням відповідного віку або хворобою потребують допомоги у реалізації своїх прав. Вбачається, що у цьому контексті більш доречно було б використовувати поширене в цивілістичній літературі та законодавстві поняття «треті особи» [576, с. 43]. Разом з тим, аналізуючи аспекти взаємодії категорій представництва і посередництва, слід погодитись із В. В. Рєзніковою та В. А. Васильєвою, що головною спільною ознакою аналізованих понять є вчинення дій щодо третіх осіб.

Попри наявність спільних ознак, посередництво та представництво як форми участі третіх осіб у правовідносинах ототожнювати немає підстав. Адже низка відмінних ознак свідчить про самостійний характер кожного з інститутів. До таких ознак у літературі [411, с. 81–95] відносять:

1) цілі, які переслідують обидва інститути. Представництво – це правовий спосіб, за допомогою якого принципал безпосередньо, не беручи участі в правочині, а діючи через представника, набуває прав та виконує обов'язки щодо третіх осіб. Натомість при посередництві вчиняється більш

широке коло фактичних (інколи також юридичних) дій щодо сприяння клієнтам у сфері господарювання (пошук контрагентів, вибір товарів, засобів доставки, у т. ч. укладення угод);

2) предмет діяльності. У представництві предметом виступає одна або кілька юридичних дій, які вчиняються представником в інтересах та від імені принципала. Посередництво натомість здійснюється підприємцями, які провадять таку професійну діяльність систематично та на оплатних засадах. Крім цього, посередницька діяльність завжди пов'язана з наданням відповідної послуги. Натомість представництво не завжди передбачає надання послуг (наприклад, у разі представництва батьками інтересів дітей);

3) характер і зміст діяльності. Посередництво, на відміну від представництва, здійснюється на професійних засадах, і результатом такої діяльності є надання посередницької послуги. Натомість представництво не залежить від наявності у представника статусу суб'єкта підприємництва і виявляється не через діяльність такого представника, а через правовідношення, в межах якого правомірні юридичні дії безпосередньо впливають на права й обов'язки принципала;

4) оплатність. Представництво може здійснюватись як на оплатній, так і на безоплатній основі; посередницька діяльність провадиться лише на оплатних засадах;

5) представництво здійснюється *від імені, за рахунок та в інтересах особи,* яку представляють, а посередництво – як правило, *від власного імені*, хоча за рахунок та в інтересах третіх осіб;

6) підстава виникнення. Посередництво завжди має договірну природу, у той час як підставою виникнення представництва, крім договору (або іншого правочину, наприклад, довіреності), можуть бути положення закону, адміністративні акти, рішення органів управління юридичною особою;

7) зміст повноважень. Посередник може бути уповноваженим на вчинення як фактичних, так і юридичних дій. Щодо представника, то зміст його

повноважень може передбачати лише вчинення дій, які впливають на права й обов’язки принципала, тобто дій, що породжують юридичні наслідки.

Не вдаючись у деталізацію всіх наведених відмінностей, які досить глибоко досліджені в юридичній літературі, акцентуємо увагу лише на окремих аспектах. Так, наголошувалось, що відмінність посередницьких відносин від представницьких полягає в тому, що представник виступає від імені принципала; натомість посередник діє від свого власного імені в силу своєї спеціальної правоздатності. При цьому дії останнього лише сприяють укладанню договору між сторонами, але самі по собі юридично сторони не пов’язують. Посередник може підшукати потенційних партнерів, провести переговори щодо укладення договору з кожним з них, але волю на вчинення правочину виражають самі її майбутні учасники. Це відрізняє його діяльність від діяльності представника, яка не зводиться тільки до такої технічної допомоги, а полягає у встановленні правовідносин між принципалом і третіми особами. Як вказує Л. Андрєєва, «посередництво – це правовий спосіб, за допомогою якого особа, яку представляють, набуває прав та обов’язків за правочином з третьою особою, не беручи при цьому жодної участі у правочині. На відміну від посередника, представник завжди вчиняє юридичні дії, переважно укладає правочини. Він виступає у межах делегованих йому повноважень від імені принципала, внаслідок чого в останнього виникають, змінюються чи припиняються права та обов’язки... Діяльність посередників відображає інтереси третіх осіб – підприємців, хоча торгові посередники інколи здійснюють безпосередньо і функції представників... Діючи як торговий представник підприємців, посередник вивчає кон’юнктуру ринку на певній території чи стосовно певних товарів, веде пошук контрагентів, рекламує товари підприємця, якого він представляє. Таким чином, він може вчиняти не лише фактичні дії з підготовки укладання правочинів, а й може їх укладати від імені особи, яку представляє.» [16, с. 15–16].

Оцінюючи наведену думку, варто зауважити, що дійсно у відносинах посередництва ми не бачимо волі посередника, його особистого інтересу. Він

лише «інформує учасника майбутнього правочину щодо волі та намірів інших осіб» [278, с. 404]. Як приклад, можна використати посередництво при укладенні договору страхування. Страховий брокер лише вивчає ринок страхових послуг і допомагає визначитись із страховими умовами, програмами тощо. Разом з тим, коли справа стосується власне укладення договору страхування, страховий посередник не бере участі у ньому як одна зі сторін. На цьому етапі він може здійснювати лише консультативну, інформаційну, роз'яснювальну роботу. Тобто юридично значимих дій він не вчиняє. У разі представництва, в силу повноважень, якими наділяється представник, останній може не тільки виконувати інформаційно-консультативну діяльність, а й вчиняти дії, наслідком яких є виникнення цивільних прав та обов'язків. Аналізуючи зазначене, цілком справедливо стверджувати, що у разі представництва представник уповноважується на вчинення визначених юридично значимих дій. Тобто він діє в силу повноваження на їх вчинення. У випадку ж посередництва юридичної складової немає, оскільки права й обов'язки для особи, в інтересах якої діє посередник, не настають.

Необхідно також зазначити, що посередник, на відміну від представника, може вчиняти дії в інтересах не одного, а відразу обох контрагентів. З одного боку, він здійснює діяльність, спрямовану на «обслуговування» замовника, і діє виходячи з його інтересів. З іншого – коло суб'єктів, з якими він працює, здебільшого визначене. Більше того, з ними попередньо можуть бути укладені договори про співпрацю, чого немає і не може бути у представництві. Прикладом такого посередництва є ринок нерухомості й оператори, які здійснюють діяльність стосовно добору інформації про вартість, технічні характеристики, розміщення, ринкову привабливість об'єктів нерухомості. Інший приклад – сфера логістики й консалтингове обслуговування замовників: пошук перевізників та оптимальних схем і маршрутів перевезень, формування господарських зв'язків, організація транспортного забезпечення, зберігання, митного проходження та «митного очищення» товарів тощо.

Крім того, якщо посередницькі відносини застосовуються лише при вчиненні правочинів у сфері цивільного обороту між дієздатними сторонами, то сфера застосування представництва набагато ширша: через представника можливе як набуття, так і реалізація майнових і немайнових суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, а також прав і обов'язків в інших за галузевою належністю правовідносинах, де принципалом можуть бути і недієздатні особи. Наприклад, використання представництва має місце у сімейних відносинах тощо. Найбільш поширеним є приклад виникнення представництва щодо малолітньої особи, особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною. Підставами виникнення представництва у цьому випадку є положення закону (ст. 242 ЦК України), який визнає опікуна законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Крім цього, до таких підстав також слід віднести адміністративний акт, яким є рішення про призначення опікуна. У сукупності ці юридичні факти є достатньою умовою виникнення в опікуна повноваження для діяльності як законного представника.

Отже, за допомогою представництва особа може набувати прав та обов'язків, безпосередньо не беручи участі у правовідносинах щодо вчинення угод з третьою особою, діючи через представника, який вчиняє юридично значимі дії від її імені (принципала). Посередництво спрямоване на укладення договору між сторонами, однак сам посередник не є стороною цього договору, він не діє від імені сторін, а лише сприяє організації процедури укладення договору.

Ще однією формою участі третіх осіб у виникненні та здійсненні цивільних прав є ***комісія***. Варто погодитись з думкою О. М. Сибіги, який зазначив, що своїм розвитком договір комісії зобов'язаний інституту представництва, а саме, фактичному (непрямому) представництву, сутність якого, на відміну від прямого, полягає в тому, що представник здійснює правочин не безпосередньо від імені особи, яку представляє, а «таємно» – від свого імені [463, с. 10]. Це говорить про те, що між представництвом і комісією

є спільні риси, які їх характеризують, оскільки як представник, так і комісіонер уповноважені на здійснення юридичних дій в інтересах і на користь іншої особи стосовно третіх осіб.

Однак існує і багато відмінностей. Різниця між представництвом і комісією полягає, насамперед, у тому, що комісіонер діє від власного імені, а тому правовий результат його дій настає для нього самого, хоч це ніяк не впливає на його майно. У свою чергу, ч. 2 ст. 237 ЦК України наголошує, що не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. На думку Р.В. Колосова, законодавець проводить чітку межу між представником та іншими особами, які діють в чужих інтересах. Не визнаються представниками особи, які хоча і діють у чужих інтересах, але виступають від власного імені [199, с. 60]. Права й обов'язки комісіонера чітко регламентовано в главі 69 ЦК України; для третіх осіб не має значення обсяг повноважень комісіонера і зміст комісійного доручення, яке надане йому комітентом. Комісіонер у вчинених ним правочинах приймає обов'язки безпосередньо на себе, чого не можна сказати про представництво, оскільки представник діє виключно в межах наданих йому повноважень. Виступ комісіонера від власного імені обумовлює і та обставина, що в обов'язки комісіонера входить не лише вчинення, а й виконання правочину. Виконання ж представником вчиненого ним правочину не є обов'язковим [301, с. 47–48]. З цього приводу А. П. Сергєєв зазначає, що, на відміну від представника, комісіонер, наприклад комісійний магазин, укладає угоди з третіми особами від власного імені і сам набуває щодо них права й обов'язки, які далі передає своїм клієнтам [101, с. 216]. Отже, можна зробити висновок, що відносини, які виникають з договору комісії, не є представництвом. Це пояснюється тим, що комісіонер виступає в цивільному обороті лише від власного імені.

Крім того, абсолютно виправданим, з огляду на позицію законодавця, є твердження І. Ю. Доманової, що комісійні відносини виникають лише на підставі відповідного договору, в той час як представницькі можуть виникнути

на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства (ч. 3 ст. 237 ЦК України). Оскільки комісіонер укладає правочини від свого імені, йому може бути доручено укладення лише тих правочинів, які входять до його цивільної правоздатності. До представника подібна вимога не висувається: правочини, які ним вчинені, повинні відповідати лише цивільній правоздатності довірителя. Це положення отримало нормативне закріплення в ст. 238 ЦК України, згідно з якою «Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє.» [130, с. 116].

Ще однією відмінністю є те, що послуги комісіонера завжди мають оплатний характер. Комісіонер має право на винагороду за надані послуги, незалежно від внесення цієї умови до договору, тобто достатньо самого факту укладення правочину (ст. 1013 ЦК України). Представництво ж не завжди здійснюється на платній основі і, як правило, здійснюється на безоплатних засадах, зокрема, за законом, коли батьки чи усиновлювачі представляють інтереси своїх малолітніх дітей.

Як приклад можна навести таке: підприємство доручило комісіонерові продати автомобіль. У такому випадку комісіонер самостійно зобов’язується прийняти автомобіль за актом приймання-передачі, яким є акт технічного стану товару, перевірити його якість і комплектність, придатність для продажу, а також здійснити необхідну комерційно-маркетингову роботу, знайти покупця на цей транспортний засіб, виконати всю переддоговірну роботу й укласти з покупцем договір купівлі-продажу за визначену сторонами комісійну винагороду.

Також різниця між комісією та представництвом полягає у важливості поінформованості третьої особи в тих чи інших правовідносинах. Так, існування комітента (особи, в інтересах якої вчиняється правочин) для третьої особи юридичного значення не має, тому ніхто не зобов’язаний нікого інформувати. Незважаючи на те, що третя особа є учасником комісійних

відносин у стадії виконання договору, вона не є стороною комісійного зобов'язання [215, с. 9]. Як слушно зазначає Р. В. Колосов, це положення слід визнати цілком виправданим, оскільки між комітентом і третьою особою не виникає жодних правових зв'язків. До такого висновку можна дійти, проаналізувавши ч. 2 ст. 1016 ЦК України, відповідно до якої за договором, укладеним з третьою особою, комісіонер набуває права навіть тоді, коли комітент був названий у договорі або прийняв від третьої особи виконання договору. Отже, перехід прав від комітента до третьої особи не створює між ними правовідносин, тому з усіма претензіями кожен з них повинен звертатися тільки до комісіонера, а не один до одного. Таким чином, комітент з третьою особою юридично недосяжні один до одного, і вся відповідальність за їх позовами лягає на плечі комісіонера [199, с. 65]. Однак попередньо в дисертації йшлося про те, що важливою умовою представництва є поінформованість третіх осіб щодо того, що правовідносини виникатимуть через представника. Треті особи, які укладають договір із представником, повинні знати, що він діє не від власного імені. Тобто вони повинні бути повідомлені про те, що мають справу не із своїм безпосереднім контрагентом, а вступають в юридичні відносини з особою, яку представляють.

Також вважаємо за необхідне дослідити різницю між представництвом та ***агентуванням.*** Агентування полягає в зобов'язанні надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (наданню фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок. Діяльність такого роду широко поширена в культурно-творчій сфері, де підприємці (літературні агенти, антрепренери, імпресаріо, шоумени, продюсери тощо) здійснюють в інтересах своїх клієнтів (принципалів) як юридичні, так і фактичні дії з оформлення їхніх відносин із видавцями, театрами, кіностудіями тощо, з організації та здійснення різних театральних, концертних, гастрольних заходів тощо, даючи їм змогу зосередитися виключно на творчому боці справи [294, с. 81–86].

Агентування здійснюється шляхом укладення агентського договору. На сьогодні ЦК України не оперує визначенням поняття агентського договору, незважаючи на наявність практики щодо укладення таких договорів і виконання зобов'язань, що з них випливають. На думку А. І. Дрішлюка, агентський договір є видом представницького договору, тому його часто ототожнюють з договором доручення. Звідси і застосування до агентського договору норм законодавства, що регулюють договір доручення [134, с. 5]. О. Л. Невзгодіна ж вважає, що агентські договори будуються на моделі договору комісії та договору доручення. Вона вказує, що правила, які регулюють відповідно договори доручення і комісії, застосовуються до агентського договору лише настільки, наскільки вони не суперечать нормам про агентський договір або суті агентського договору. Зокрема, у повному обсязі не можуть використовуватися правила про договір доручення або комісії стосовно припинення відносин, що виникають з агентського договору. Здебільшого за своїм змістом агентський договір ближче до договору комісії, аніж до договору доручення, бо агент, подібно до комісіонера, зазвичай є професійним підприємцем [303, с. 57–60]. Однак наш науковий інтерес становить відмежування представництва від агентування. Загальновідомо, що представництво може здійснюватись шляхом укладення договору, за законом, відповідно до акта органу юридичної особи, а агентування – тільки шляхом укладення агентського договору. Щодо договору, на підставі якого виникають представницькі правовідносини, то це договір доручення.

За таким договором одна сторона (агент) зобов'язується за винагороду здійснювати за дорученням іншої сторони (принципала) юридичні й інші дії від свого імені, але за рахунок принципала або від імені та за рахунок принципала. Тобто агент надає послуги від імені клієнта, а також і від власного імені. Таким чином, можна вести мову про те, що у разі здійснення агентом діяльності від імені принципала такі відносини можна кваліфікувати як представницькі. Крім того, ч. 4 ст. 295 ГК України передбачає, що комерційний агент не може укладати угоди від імені того, кого він представляє, стосовно себе особисто. Це

означає, що агент, уклавши угоди на виконання агентського договору, жодних прав та обов’язків не набуває. Такі ж обмеження існують і щодо представника (ст. 238 ЦК України).

На думку О. Л. Невзгодіної, деякі специфічні особливості предмета агентського договору принципово відрізняють його від будь-яких інших посередницьких угод. По-перше, агентський договір може містити умову, що забороняє принципалу укладати аналогічні агентські договори з іншими агентами, які діють на визначеній у договорі території. Договір доручення як підстава представницьких відносин не передбачає таких обмежень. По-друге, агентський договір укладається на певний час, а не заради виконання одного або декількох доручень, як договір доручення.

Агент надає послуги за рахунок клієнта. Це означає обов’язок клієнта забезпечити агента коштами, необхідними для виконання агентського договору, а також відшкодувати агенту фактичні витрати, яких він зазнав при виконанні агентського договору. Згідно зі ст. 301 ГК України відповідно до агентського договору комерційний агент одержує агентську винагороду за посередницькі операції, що здійснені ним в інтересах суб’єкта, якого він представляє, у розмірі, передбаченому договором. Агентська винагорода виплачується комерційному агенту після оплати третьою особою за угодою, укладеною з його посередництвом, якщо інше не передбачено договором сторін. Сторони можуть передбачити в договорі, що комерційному агенту сплачується додаткова винагорода у разі, якщо він бере на себе зобов’язання гарантувати виконання угоди, укладеної ним в інтересах суб’єкта, якого він представляє. Представник також, як правило, вчиняє правочини та юридичні дії за рахунок особи, яку представляє, однак лише у випадках укладення договору доручення або видачі акта юридичної особи, а щодо представництва за законом – ні.

Також діяльність агента не обмежується тільки процедурою укладення правочинів. Аналізуючи агентські правовідносини, можна говорити про діяльність агента, яка включає в себе обов’язки здійснювати дії юридичного

та/або фактичного характеру, чого не можна сказати про відносини представництва.

Важливе місце в системі способів забезпечення виконання зобов'язань займає ***порука.*** На думку В. А. Бєлова, порука – це цивільне правовідношення, змістом якого є відповідальність певної особи (поручителя) за порушення прав і охоронюваних законом інтересів активного суб'єкта визначених правовідносин, що виник ло з боку його контрагента в цих правовідносинах – зобов'язаного суб'єкта [24, с. 18]. О. В. Михальнюк, поділяючи точку зору В. А. Бєлова, робить висновок, що суть поруки зводиться до того, що певна особа бере на себе відповідальність перед кредитором іншої особи (боржника) за порушення ним основного договору повністю або частково [266, с. 58].

Отже, з цього можна зробити висновок, що поручитель відповідає за боржника, за його зобов'язання. Подібне можна сказати і про представництво, оскільки представник також відповідає за особу, яку він представляє, й може брати на себе зобов'язання, особливо коли це стосується законного представництва.

Спільним між представництвом і порукою є також забезпечення оплатності. Так, щодо оплатності договору поруки, то відповідно до чинного законодавства (ст. 558 ЦК України) поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові, але важливим є те, що така вартість послуги обов'язково повинна бути зазначена в договорі, оскільки в іншому випадку така угода буде безоплатною, тобто оплата не є обов'язковою.

На відміну від представника, поручитель виконує зобов'язання від власного імені. На думку О. Л. Невзгодіної, в силу договору поруки поручитель, як і представник, виконує обов'язок замість основного боржника і з безпосереднім для останнього правовим результатом, але, на відміну від представника, робить це від власного імені. Відповідна дія є для поручителя виконанням власного обов'язку перед кредитором, що виникла у нього з договору поруки, тоді як представник завжди виконує обов'язок іншої особи. Дія поручителя одночасно погашає і обов'язок боржника перед кредитором,

але, на відміну від дії представника, не погашає її зовсім, бо до поручителя, який виконав зобов'язання, переходять усі права кредитора за цим зобов'язанням. Нарешті, поручитель, на відміну від представника, об'єктивно діє в інтересах кредитора, а не основного боржника [303, с. 57–60].

Також виконання поручителем обов'язків замість боржника – це виконання ним раніше укладеного з кредитором договору. При представництві ж, направленому на виконання представником обов'язку особи, яку представляють, ніякого попереднього договору на таке виконання між представником і третьою особою немає.

Слід також відрізняти представництво від *договору* ***на користь третьої особи.*** На думку Н. С. Ковалевської, договір на користь третьої особи розуміють як такий, за яким право вимагати виконання виникає в особи, яка не брала участі в договорі ні прямо (як контрагент), ні опосередковано (через представника) [196, с. 99–102]. Проаналізувавши норми ЦК України, можна сказати, що до договорів на користь третьої особи належать: договір дарування, за яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність (ст. 725 ЦК України); договір довічного утримання (догляду), коли відчужувач передає набувачеві у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно. У разі укладання договору довічного утримання (догляду) відчужувачем на користь третьої особи, така особа за договором забезпечується утриманням та (або) доглядом довічно (ст. 744, ч. 3 ст. 746 ЦК України); страхування на користь третьої особи – якщо такий договір було укладено, то страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у разі досягнення третьою особою певного віку або настання іншого страхового випадку (ст. 985 ЦК України); договір банківського вкладу на користь третьої особи, що полягає в тому, що третя особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що випливає з прав вкладника, або вираження нею іншим

способом наміру скористатися такими правами. До набуття особою, на користь якої зроблено банківський вклад, прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад (ст. 1063 ЦК України); договір управління майном, укладений в інтересах вигодонабувача, за яким установником може виступати не власник майна (частини 2 – 5 ст. 1032 ЦК України), укладається виключно як договір на користь третьої особи (власника майна).

Г. Ф. Шершеневич зауважує, що між представництвом і договором на користь третіх осіб існує певна спорідненість, яка полягає в тому, що як в одному, так і в іншому одна особа здійснює операцію на користь іншої. Однак відмінність між ними суттєва. Представник вчиняє правочин від імені іншої особи; навпаки, договір на користь третіх осіб здійснюється від імені особи, яка його вчиняє (наприклад, страхування життя на користь дружини або дітей). Представник своєю угодою не тільки встановлює для особи, яку представляє, право, а й обов'язки, тоді як в силу договору на користь третіх осіб останнім можна дати права, але не зобов'язати їх [598, с. 96].

Отже, основною спільною рисою між представництвом і договором на користь третьої особи є те, що виконання юридичних актів і дій здійснюється однією особою на користь іншої. Крім того, як і за представництвом, на підставі договору на користь третьої особи для останньої безпосередньо виникають з юридичних дій інших осіб юридичні наслідки. Особа, яка уклала договір на користь іншої, як і представник, діє в інтересах того, на чию користь цей договір складено [369, с. 48]. Істотна ж відмінність полягає в тому, що представник вчиняє правочин від імені іншої особи, тоді як договір на користь третьої особи вчиняється від особи, яка його укладає (наприклад, страхування життя батька на користь дітей). Особа, яка укладає договір на користь третьої особи, діє не від її, а від власного імені, у зв'язку з чим сама стає стороною відповідного правовідношення.

Інша відмінність полягає в тому, що представник своєю угодою встановлює для особи, яку представляє, не лише права, а й обов'язки, тоді як у силу договору на користь третьої особи останньому надаються тільки права, а

обов’язки на нього покласти не можна. Тобто третя особа набуває за договором не всіх прав і обов’язків, що виникають з нього, а лише окреме право вимоги. Про це свідчить ст. 636 ЦК України, в якій зазначено, що виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не випливає із суті договору. З моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не випливає із суті договору. При представництві всі права та обов’язки з дій представника виникають тільки в особи, яку представляють.

Також на юридичні дії представника уповноважує особа, в інтересах якої він буде вчиняти, до прикладу, правочини. Суб’єкт, який уклав договір на користь третьої особи, діє не в силу повноваження, а лише на підставі наявної у нього правоздатності, тому між ним і третьою особою жодних правовідносин не передбачається (вони можуть бути або не бути), тоді як представник і особа, яку представляють, пов’язані між собою внутрішніми правовідносинами представництва. Виконання зобов’язання, що виникло з договору на користь третьої особи (якщо інше не передбачено договором або не випливає із закону або суті зобов’язання), можуть вимагати як сторона – кредитор у зобов’язанні, так і третя особа, на користь якої договір укладено [296, с. 52–56]. Тобто представник діє в межах своїх повноважень, чого не можна сказати про суб’єкта, який уклав договір на користь третьої особи, оскільки він діє на підставі лише свого власного волевиявлення.

Управління майном є ще однією формою участі третіх осіб у виникненні та здійсненні цивільних прав. Передача майна в управління є способом передачі установником і наділення управителя власницькими повноваженнями щодо чужого майна, з урахуванням обмежень, визначених договором і законом,

власник якого визначає мету управління, обсяг повноважень, які він передає, а також особу, в інтересах якої повинен діяти управитель.

Спільним є те, що волевиявлення особи щодо здійснення представництва або управління майном не є обов'язковим. Тобто суб'єктами правовідносин щодо управління майном також можуть виступати і малолітні, неповнолітні особи, фізичні особи, які визнані недієздатними, за допомогою батьків, піклувальників, опікунів або органів опіки та піклування, що можуть визначатись як установник управління. Однак, як правильно зазначає Ю. В. Курпас, відносини, пов'язані з (довірчим) управлінням майном, незалежно від того, чи створені вони за волевиявленням власника або за відсутності самостійної волі власника майна, що передається в (довірче) управління, завжди опосередковуються договором управління майном [236, с. 70]. Цього не можна сказати про представництво, оскільки воно може здійснюватись на підставі правочину, закону або акта юридичної особи.

Крім того, послуги управителя, як і діяльність представника, не завжди мають оплатний характер. І хоча у ст. 1035 ЦК України умова про розмір і форми плати за управління майном належить до істотних умов цього договору, такі договори можуть укладатись безоплатно. Так, Р. А. Майданик вказує, що укладення безоплатних договорів передбачається в тих випадках, коли довірчий управитель – непрофесіонал, тобто фізична особа, яка не є підприємцем, не займається управлінням майном на постійній основі, а реалізує повноваження своїх близьких осіб, наприклад, як опікун над майном осіб, визнаних безвісно відсутніми або місце перебування яких невідоме; як опікун малолітніх, а також осіб, визнаних судом недієздатними, тощо. Іноді безоплатним може бути і договір з професіоналом. Наприклад, коли управитель-підприємець приймає на себе зобов'язання здійснювати майнові права малолітніх, недієздатних із благочинності. Інший приклад: коли в управителя є права на нерухоме майно або права на «голосуючі» цінні папери – це дає йому можливість отримати інші види винагород. Відомо, наприклад, що банки пропонують великим корпораціям із солідним фінансовим обігом обслуговування на пільгових,

майже безоплатних умовах з розрахунком отримати прибуток не у вигляді плати за послуги, а користування тимчасово вільними коштами (залишками) на рахунках клієнтів тощо. І все ж безоплатний договір управління це, швидше, виняток, а не правило [256].

Правовідносини щодо управління майном мають строковий характер, передбачають продовження діяльності управителя, що не характерно для відносин представництва. Так, відповідно до ст. 1036 ЦК України «Строк управління майном встановлюється в договорі управління майном. Якщо сторони не визначили строку договору управління майном, він вважається укладеним на п’ять років. У разі відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну договору управління майном після закінчення його строку договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах». З цього визначення вже можна зробити висновок, що управитель бере участь у цивільному обороті від свого імені, на відміну від представника, який діє від імені принципала. Однак за договором управління майном управитель зобов’язаний повідомляти третіх осіб, з якими він вчиняє правочини, про те, що він виступає управителем і не є власником майна; обов’язок надання такої інформації вітається також і у відносинах представництва.

Представництво відрізняється від управління майном також тим, що представницькі повноваження передбачають вчинення, як правило, чітко визначених правочинів, що не властиво повноваженням управителя майном, оскільки суть управління полягає у здійсненні будь-яких за характером правомірних дій, необхідних для мети довірчого управління, яка не може визначатися вказівкою на вчинення певного разового правочину чи їх сукупності. На думку І. О. Гелецької, до обов’язків управителя, на відміну від представника, входить виконання комплексу дій як юридичного, так і фактичного характеру, необхідних для здійснення управління майном. При цьому обсяг повноважень управителя ґрунтується на презумпції максимально можливого кола повноважень. Управитель має дискреційний характер повноважень, що проявляється в правилі, згідно з яким у визначених законом і

договором межах управитель самостійно визначає дії, які потрібно вчинити для досягнення мети управління. Установник управління не вправі втручатися в його діяльність у випадках, не передбачених договором, і не може давати йому обов'язкові вказівки [254, с. 315–316]. Єдине істотне обмеження прав управителя полягає в тому, що для відчуження майна, наданого в управління, або укладення щодо нього договору застави він повинен отримати згоду установника управління [73, с. 72]. Однак представник також може виконувати фактичні дії (проведення правової експертизи документів, перед вчиненням правочину), хоча у підсумку мають значення тільки юридичні дії.

Щодо ***посильництва***, то, на думку Є. О. Суханова, посильний, на відміну від представника, сам не здійснює будь-якої угоди, а тільки передає документи, інформацію, згоду на укладення угоди від особи, яка уповноважила його це зробити та передати третій особі [105]. Тобто основна відмінність полягає саме у можливості самостійного волевиявлення щодо встановлення тих чи інших юридичних наслідків. Представник хоча і діє від імені особи, яку представляє, проте висловлює при вчиненні правочинів та інших юридичних дій свою власну волю. З цією обставиною, зокрема, пов'язані посилені вимоги до його дієздатності, а також пряма залежність дійсності вчинених ним угод з правильним формуванням його внутрішньої волі й адекватним її зовнішнім виразом. На відміну від представника, посланець (посильний) лише передає волю (думку, бажання) однієї особи іншій, але свою власну волю не виражає. Це може бути, наприклад, кур'єр, який доставляє проект договору, підписаного однією стороною, іншій стороні. Як правило, його діяльність полягає у доставці за призначенням ділових паперів, пакетів, листів, книг тощо відповідно до кур'єрського талона та вказівок керівника, а також їх отриманні та доставці від інших організацій. Він зобов'язаний виконувати доручення в зазначені терміни; доповідати про виконання або про причини, що перешкоджають виконанню, керівнику чи уповноваженій особі; своєчасно і самостійно уточнювати місцезнаходження адресатів; розробляти маршрути руху, погоджувати дні і години прийому в організаціях-адресатах.

Рукоприкладчик також не виражає власної волі і не передає волі такого громадянина, а лише підтверджує факт вираження громадянином волі на вчинення угоди. Він сприяє юридичному оформленню угоди шляхом її підписання за іншу особу, яка з огляду на певні причини (фізіологічні вади, хвороба, неграмотність чи неписемність) позбавлена можливості це зробити.

Не допускається вчинення через представника угоди, яка за своїм характером може бути здійснена тільки особисто, а так само інших угод, зазначених у законі (наприклад, вчинення заповіту, шлюбного договору).

Таким чином, загальний аналіз співвідношення інституту представництва з іншими правовими конструкціями вказує на те, що представництво не є тотожним із жодною з них. Основні критерії відмінного та спільного полягають у тому, від чийого імені здійснюються дії, характер таких дій, тобто чи вони мають юридичну значимість, чи є суто фактичними діями, а також у галузевій належності відносин і складі їх учасників.

2.1.4. Принципи інституту представництва

Принципи права – об’єктивно обумовлені характером суспільних відносин засади, на яких базується певна система права. Це означає, що кожна система суспільних відносин регулюється не довільно, а відповідно до об’єктивних вимог, що відображаються в системі права і становлять її суть. Система права, її окрема галузь або інститут не можуть бути створені належним чином, якщо законодавець не керуватиметься певними принципами, на яких базуються такі норми. Принципи додають внутрішню узгодженість системі, галузі або інституту права внаслідок того, що формулювання всіх правових норм цієї системи, галузі або інституту права підпорядковане єдиним керівним ідеям [114, с. 234]. Принципами будь-якої галузі права, як і всієї його системи, є відправні засади, незаперечні вимоги, які висуваються до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і

громадських інтересів. Інакше кажучи, це своєрідна система координат, у межах якої розвивається право, і одночасно вектор, що визначає напрям його розвитку [78, с. 18].

Слід сказати, що принципи реалізації представництва визначають не лише його зміст як частини галузі цивільного права, а й напрями розвитку, тому питання дослідження поняття та системи принципів представництва, яке б ґрунтувалось на потребах сучасного суспільства та враховувало тенденції розвитку соціально-економічних відносин у нашій державі, є дуже актуальним.

Варто зауважити, що в основу правового регулювання відносин представництва покладено не лише принципи, які безпосередньо, враховуючи специфіку цього інституту, притаманні йому, а й загальні принципи права і принципи цивільного законодавства.

Вбачається, що система принципів представництва має комплексний характер і полягає у виділенні трьох базових рівнів: 1 рівень – система загальноправових принципів, що прямо впливають на виникнення, зміну і припинення відносин представництва; 2 рівень – система загальних (галузевих) цивільно-правових принципів; 3 рівень – система спеціальних (інституційних) принципів представництва.

До загальноправових принципів, на яких базується представництво, варто віднести: принцип верховенства права; принцип поваги до прав людини; принцип гуманізму; принцип законності; принцип рівноправності громадян та ряд інших.

Принцип верховенства права розглядається як пріоритетність у суспільстві, насамперед, прав і свобод людини. Саме в культурі природних основних прав і свобод вбачається чи не весь зміст верховенства права. Принцип верховенства права характеризується як верховенство розуму та пов’язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, свобода, добро, гуманізм. Саме тому в ЦК України найповніше втілилися ідеї верховенства права. У цьому відношенні серед багатьох його положень найціннішою є ст. 3 [127, с. 83–89].

Принцип поваги до прав людини полягає в тому, що людині з моменту її народження належать права, які не можуть бути вилучені, обмежені чи скасовані, а обов'язок держави полягає в їх гарантуванні та забезпеченні. Так, саме за допомогою представництва законодавець шляхом встановлення відповідних норм у ЦК України забезпечує реалізацію прав громадян незалежно від їхньої дієздатності.

Принцип гуманізму проявляється у гуманному ставленні та повазі до осіб, до їх честі та гідності, оскільки ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Особливо це стосується малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних і недієздатних осіб.

Зміст **принципу законності** полягає в обов'язковості дотримання норм чинного законодавства для всіх учасників відносин представництва, оскільки їх порушення тягне за собою негативні наслідки у вигляді недійсності правочину або ж притягнення винної особи до відповідальності.

Принцип рівноправності громадян також має велике значення. Він полягає у визнанні прав, свобод та обов'язків між усіма людьми рівною мірою. Незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак – усі рівні. Цей принцип закладений у представництво, оскільки допомагає забезпечити «баланс рівності» щодо здійснення прав громадян.

Щодо системи загальних (галузевих) цивільно-правових принципів, то вони передбачені у ст. 3 ЦК України і визначаються як «загальні засади цивільного законодавства», якими є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Ми погоджуємося з позицією О. Г. Комісарової, що, ймовірно, під словосполученням «основні засади» слід розуміти більш традиційний для вітчизняної юридичної літератури термін «правові принципи». Хоч ці засади вже не просто правова ідея, а «узагальнення нормативного рівня як результат проходження науково абстрагованих ідей через свідомість законодавця, що безпосередньо виявилося в матерії об'єктивного права» [203, с. 19].

Проаналізуємо ці загальноцивілістичні принципи більш детально в контексті відносин представництва. Так, *неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя* полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя та можливість ознайомлення з ним інших осіб і має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя (ст. ст. 270, 271, 301 ЦК України). Цей принцип дуже важливий для представництва, ним забезпечується гарантія належної життєдіяльності учасників цивільних правовідносин і нерозголошення таємниць їхнього життя.

Невтручання в особисте життя фізичної особи полягає, насамперед, у забезпеченні кожному права на недоторканність сімейного життя, житла, таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, оскільки, як правильно зазначає В. І. Бобрик, особисте життя – це *приватна* сфера людської життєдіяльності, яка полягає в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях тощо, що *не мають публічного значення*, визначається і регулюється самою особою на основі соціальних умов, гарантується та охороняється правом від неправомірних втручань [28, с. 24]. З цього можна зробити висновок, що ні органи державної влади та місцевого самоврядування, ні будь-які інші фізичні особи не мають права втручатися в особисті (приватні) справи суб'єктів цивільного права.

Так, представник не має права самовільно та незаконно втручатись у життя особи, яку він представляє, та в життя сім'ї цієї особи, оскільки тоді, крім незабезпечення цього принципу, він порушує правила професійної етики, виходячи за межі своїх повноважень. Це, у свою чергу, може призвести до

негативних наслідків для принципала, що є неприпустимим, з огляду на те, що основною метою представництва є представлення інтересів фізичних осіб з метою забезпечення та захисту їхніх прав та інтересів. Безумовно, в першу чергу це стосується договірного представництва. Щодо представництва за законом, то тут є певні обмеження, враховуючи той факт, що виховання дітей є неможливим без втручання батьків або осіб, які їх замінюють, в особисте життя дитини.

Принцип неприпустимості позбавлення права власності виражається в тому, що лише власнику належать права володіння, користування та розпорядження його особистим майном. Зазначені права він здійснює згідно з приписами закону за власною волею, незалежно від волі інших осіб. Держава не втручається у здійснення прав власників і забезпечує рівні умови їх здійснення. Отже, одним із проявів цього принципу є самостійне та вільне визначення власником юридичної долі майна, що йому належить. За власним бажанням власник може припинити своє право власності на річ шляхом її знищення, відчуження на користь іншої особи за відплатним чи безвідплатним договором або відмови від права власності [91, с. 68–69]. Однак твердження щодо права володіння, користування та розпорядження лише власником майна не є абсолютними, оскільки ці правомочності можуть здійснюватись через представника, враховуючи те, що останній вчиняє відповідні юридично значимі дії за волею власника, виконує його вказівки. Інколи представник вчиняє відповідні дії поза волею принципала. Зокрема, це стосується недієздатних, малолітніх осіб, проте важливою умовою такого представництва є вчинення дій лише в інтересах і на користь таких осіб. Важливо також наголосити, що представники не набувають статусу суб'єктів права власності, а є лише суб'єктами здійснення права власності в інтересах власника.

Принцип свободи договору в цивільному праві означає можливість сторін на основі взаємного узгодженого волевиявлення вільно укладати договір, обирати його вид та спосіб укладення, а також визначати зміст такого договору [145].

Враховуючи специфіку відносин представництва, необхідно підкреслити, що цей принцип має важливе значення як для принципала та представника, так і для представника і третіх осіб. Тобто тут необхідно враховувати роль цього принципу і у внутрішніх, і в зовнішніх правовідносинах представництва. Щодо внутрішніх, їх можна розглянути на прикладі договору доручення. Так, довіритель має право вільно, на власний розсуд обирати для себе особу, яка вчинятиме правочини та юридично значимі дії в його інтересах. У свою чергу, повірений також самостійно вирішує, чи погоджуватись на те, щоб виконувати певні дії від імені іншої особи. Крім того, на підставі договору доручення довіритель особисто визначає повноваження повіреного, а останній при укладенні договору дає згоду на вчинення правочинів та інших юридичних дій у межах цих повноважень. Крім того, за бажанням сторін договір може укладатись як у письмовій, так і в усній формі. Проявом принципу свободи договору є також право сторін на односторонню відмову від договору.

Подібні умови стосуються і укладення договорів між представником та третіми особами, однак особливість цих правовідносин полягає в тому, що представник зобов’язаний звітувати про перебіг виконання доручення перед довірителем. Отже, у зовнішніх відносинах представництва при укладенні договору сторони самі визначають, укладати їм договір чи ні та з ким із партнерів вступати в договірні правовідносини. Крім того, вони самі обирають вид договору, що регулюватиме їхні відносини, та визначають його зміст (права й обов’язки кожної із сторін). Що ж до укладення договору, то існують певні обмеження стосовно обов’язковості письмової форми договору, а також його нотаріального посвідчення та державної реєстрації у чітко визначених законом випадках. У всіх інших випадках вони вільні у виборі форми укладення договору. Також у період дії договору сторони відповідно до закону мають право як змінити (повністю чи частково) зобов’язання, що з нього випливають, так і припинити дію договору в цілому, якщо інше не передбачено законом чи власне договором.

Принцип свободи підприємницької діяльності полягає у вільному виборі діяльності, використанні майна власника для підприємницької діяльності, самостійному плануванні програми діяльності та виборі постачальників і споживачів, встановленні цін, вільному найманні працівників, вільному розпорядженні прибутком [127, с. 83–89]. Водночас підприємницька діяльність може здійснюватись і через представника та не потребує участі підприємців особисто. Єдиною важливою умовою, на наш погляд, тут є поінформованість принципала, оскільки ризики, що пов'язані з провадженням такої діяльності, несе сама особа, а не представник, тому він повинен звітувати про хід справ. Так, представник може підписувати господарські договори, отримувати товарно-матеріальні цінності, подавати документи та звіти до органів державної влади, здійснювати розпорядження поточним рахунком у банківських установах або бути присутнім на судових засіданнях у справах за його участю [465].

Принцип судового захисту цивільних прав та інтересів є ще одним важливим принципом цивільного права. Право особи на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону. У разі порушення цивільних прав і законних інтересів, фізичні та юридичні особи можуть належним чином реалізувати своє право на їх захист за допомогою представника, якщо з якихось об'єктивних причин не можуть реалізувати його самостійно (хвороба, юридична неграмотність тощо).

На жаль, громадяни не завжди знають всі свої права і як їх захистити. Це обумовлено, в першу чергу, тим, що існує велика кількість колізій у законодавстві, що призводить до його зміни, і, звичайно ж, це не забезпечує стабільності чинного законодавства та можливості реалізації права на захист без певної юридичної підготовки. Саме тому це право, як правило, реалізується за допомогою представника.

Право на судовий захист реалізується шляхом відкриття провадження у справі, початком судового процесу, предметом якого є захист суб'єктивного

права або охоронюваного законом інтересу. Доки процес не розпочато, не можна сказати, що конкретне право на захист реалізується в суді, оскільки право на судовий захист реалізується шляхом прийняття судом рішення певного змісту. Враховуючи те, що суд без пред'явлення позову самостійно не має права відкривати провадження у справі, виникнення цього обов'язку залежить від того, чи буде мати місце звернення до суду за захистом. І саме тоді буде порушено процес (на підставі звернення зацікавленої в судовому захисті особи або її представника).

Оскільки відносини представництва носять фідуціарний характер і будуються на довірі, то *принцип справедливості, добросовісності та розумності учасників цивільних правовідносин* відіграє неабияку роль. Він полягає в тому, що кожен зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права і виконувати цивільні обов'язки, виявляти турботу про власні права й інтереси та права й інтереси інших учасників, передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам та інтересам інших осіб. Причому і добросовісність, і розумність учасників цивільних правовідносин презюмується. Так, зокрема, ч. 5 ст. 12 ЦК України передбачає: якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом. Таким чином, добросовісність слід розглядати як вірність виконанню своїх зобов'язань та повагу і довіру до контрагентів за зобов'язаннями, а розумність – як дії, які здійснила б у конкретній ситуації особа, що має належний рівень інтелекту, знання та життєвий досвід. Справедливість – це здійснення своїх прав і виконання зобов'язань на законних та чесних підставах [127, с. 83–89]. Згадані принципи мають загальнообов'язковий характер, і тому їх дотримання та врахування при законотворенні та розгляді конкретних правових ситуацій є обов'язковою вимогою закону.

Вплив зазначених принципів на норми про представництво набуває особливої актуальності у разі застосування аналогії права до відносин, пов’язаних зі здійсненням особою представницьких повноважень .

Разом з тим аналіз положень законодавства, що регулює відносини представництва, дає можливість також виділити і основні положення, які мають інституційне значення та виконують системоутворюючу функцію [579, с. 88]. З урахуванням соціально-економічного та юридичного значення представництва, можна виділити такі його принципи:

– принцип юридичного заміщення;
– принцип фідуціарності відносин представництва;
– принцип конфіденційності;
– принцип співмірності повноважень;
– принцип недопустимості конфлікту інтересів.

Перший і найважливіший принцип полягає в тому, що внаслідок реалізації представницького повноваження відбувається юридичне заміщення учасників правовідносин. Адже діючи на підставі встановлених у відповідному порядку повноважень, представник створює, змінює та припиняє права та виконує обов’язки безпосередньо для принципала. У цьому випадку має місце своєрідна фікція, яка була названа німецьким вченим П. Лабандом однією з найбільш величних у приватному праві. Саме за допомогою такого юридико-технічного прийому і відбувається квазітрансмісія прав та обов’язків. Потрібно сказати, що в структурі представницьких правовідносин між представником і третіми особами так само мають місце певні права й обов’язки. Не всі права та обов’язки виникають, змінюються чи припиняються в принципала. Наприклад, обов’язок інформування третіх осіб про те, що представник діє від імені та в інтересах принципала, спрямований саме на третіх осіб. Такий обов’язок кореспондується з відповідним правом третьої особи – бути поінформованим про вчинення правочину на засадах представництва. Разом з тим зазначені права та обов’язки є похідними, такими, що обслуговують основне правовідношення – між третіми особами та принципалом. І саме в цій частині

проявляється принцип юридичного заміщення, коли фактичні учасники правовідносин заміщуються юридичними суб'єктами.

Принцип довірчого характеру закріплено у ст. 240 ЦК України, в силу положень якої представник зобов'язаний вчиняти дії за наданими йому правомочностями особисто. При цьому хоча передоручення фактично і допускається, однак для його здійснення має бути витримано механізм, встановлений для передоручення. У разі коли порядок передоручення не дотримано, первинний представник відповідає за дії замісника як за свої власні. Остання теза є прямим наслідком дії принципу фідуціарності. Варто зазначити, що особисте вчинення дій з представництва інтересів осіб полягає в тому, що жодні обставини об'єктивного характеру не можуть вплинути на можливість вчинення особою правочину. У зв'язку з наведеним виникає питання: чи можна визнати поважною причиною невчинення особою певних дій за довіреністю у разі, якщо таку особу було визнано обмежено дієздатною. У цьому випадку такий правочин повинен визнаватися дійсним і таким, яким створюються, змінюються чи припиняються правовідносини.

Слід зауважити, що фідуціарність відносин представництва є надзвичайно важливою їх властивістю. Від її збалансованості у конкретних відносинах безпосередньо залежить досягнення юридичної мети, задля якої виникли представницькі відносини. У першу чергу така ознака притаманна внутрішній структурі відносин представництва, де представник від імені та в інтересах принципала вчиняє певні юридично значимі дії. Фідуціар, як правильно зазначає Ю. С. Гамбаров, стає справжнім власником і кредитором стосовно всього світу, крім тієї особи, яка передає для нього зобов'язання [69, с. 749].

Слід звернути увагу на вирази «в інтересах» і «від імені». Якраз тут і втілюється особистісний характер відносин представництва. Не може бути представником особа, інтереси якої суперечать інтересам принципала. Навпаки, дії, на вчинення яких представник отримав повноваження, мають бути вчинені у такий спосіб та в такому обсязі, ніби вчиняються в інтересах самого

представника, і саме у нього виникають права й обов'язки за наслідками їх вчинення. Власне цим і зумовлений зміст норми ЦК України про те, що правочин, вчинений з перевищенням повноважень, вважається таким, що породжує, змінює чи припиняє права й обов'язки для принципала тільки у тому разі, коли буде схвалений останньою. Йдеться про те, що особистий характер і особистісний юридичний зв'язок між представником та принципалом триває до тих пір, поки вона діє в межах правомочностей, визначених законом, договором чи іншим актом. У разі виходу за межі повноважень фідуціарний характер відносин ніби призупиняється, і лише акт наступного схвалення дій представника відновлює зазначений фідуціарний характер.

На довірчий характер відносин представництва також вказує те, що довіритель у відносинах представництва за довіреністю може у будь-який час її скасувати (крім випадку безвідкличної довіреності). При цьому відмова від цього права є нікчемною (ст. 249 ЦК України). Підставою для відкликання чи скасування довіреності є втрата довіри. Адже особливість представництва в контексті його фідуціарного характеру полягає в тому, що такі відносини виникають не інакше як на повній довірі та впевненості принципала у тому, що передані юридичні повноваження будуть здійснені тільки у визначених межах і виключно в інтересах свого контрагента чи інших визначених останнім осіб. У зв'язку із зазначеним та з огляду на положення про інституційний характер представництва варто наголосити, що скасування довіреності є однією з підстав припинення відносин представництва, однак інших положень щодо його припинення у ЦК України ми більше не знаходимо, крім припинення представництва за довіреністю (ст. 248). Вбачається, що поряд з припиненням представництва за довіреністю в ЦК України повинні бути загальні підстави припинення представництва, як-то смерть особи, яка надала повноваження, чи визнання її недієздатною, закінчення строку повноважень, здійснення повноважень, відмова від повноважень тощо.

Підсумовуючи аналіз принципу фідуціарності представництва, зазначимо, що названа властивість полягає в тому, що представницькі

відносини є особистісними відносинами й передбачають можливість одностороннього припинення у разі втрати довіри до представника (чи з інших обставин).

Принцип конфіденційності також займає чільне місце в системі принципів представництва. Це пов'язано безпосередньо з попереднім принципом фідуціарності, оскільки відносини представництва мають довірчий характер, як вже визначалося в дисертації. У процесі здійснення повноважень, для вчинення тих чи інших правочинів, представнику може стати відома інформація про особисте життя довірителя та його близьких родичів чи інформація, що є комерційною таємницею.

У Рішенні Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 було роз'яснено, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [424]. Таким чином, представник не має права розголошувати таку інформацію та повинен забезпечувати її схоронність.

В Україні визначення комерційної таємниці міститься в ст. 505 ЦК України: «Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є

невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію», тобто комерційний представник зобов'язаний зберігати у таємниці відомості, що стали йому відомі у зв'язку з посередницькою діяльністю. Цей принцип закріплено в чинному законодавстві в законах України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» [393], «Про охорону прав на промислові зразки» [395], «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [394], за якими іноземні й інші особи (в тому числі і юридичні), які проживають чи мають постійне місцезнаходження поза межами України, у відносинах з Державним департаментом інтелектуальної власності України здійснюють свої повноваження через представників – патентних повірених, зареєстрованих відповідно до Положення про представників у справах інтелектуальної власності [384]. Однак у загальному вигляді у положеннях ЦК України поняття «конфіденційність», на жаль, не сформульовано. Вбачається, що цю прогалину має бути заповнено шляхом внесення відповідних змін до ст. 243 ЦК України: «*Комерційний представник зобов'язаний не поширювати інформацію, яка стала йому відома за результатами здійснення комерційного представництва, в тому числі після припинення відносин комерційного представництва.*». Подібна норма не є авторською новелою і відома законодавствам окремих країн. Схожу норму, наприклад, знаходимо в Цивільному кодексі Російської Федерації, де такий принцип закріплено в ч. 3 ст. 184. Також відомий принцип конфіденційності і цивільному законодавству Республіки Молдова (ч. 5 ст. 258 ЦК Молдови) та інших країн.

Щодо принципу співмірності повноважень у найбільш загальному вигляді, його можна сформулювати як неможливість вчинити те, на що немає повноваження. Йдеться про засади вчинення правочину на основі представницьких повноважень, які сформульовані у ч. ч. 1 та 2 ст. 238 та ч. 1 ст. 241 ЦК України.

Перш за все йдеться про те, що представник не може бути уповноважений на вчинення тих правочинів, що не має права вчиняти особа, яку він представляє. Зазначене правило випливає із загальних положень про здійснення суб'єктивних цивільних прав і передбачає, що здійснити можна тільки те право, щодо якого в особи є визначені договором, законом чи іншою правовою підставою правомочності. За відсутності останніх, немає підстав говорити про наявність тих чи інших повноважень, а відповідно і можливість представника здійснювати такі повноваження перед третіми особами. Такий прояв принципу співмірності має певною мірою об'єктивну зумовленість, адже можливість вчиняти ті чи інші правочини в особи, інтереси якої потенційно можуть представлятись, формується під впливом зовнішніх чинників. А відтак і неможливість вчинення правочинів, щодо яких у особи, яку представляють, немає повноважень, так само зумовлюється об'єктивними чинниками. Разом з тим неможливість представництва інтересів може настати і під впливом суб'єктивних чинників. Йдеться про випадок, коли правочин може вчинятися принципалом лише особисто. Це зафіксовано у ч. 2 ст. 238 ЦК України. Її зміст зумовлює передачу тільки таких повноважень, що не передбачають особистої участі принципала. Вбачається, що до правочинів, де особиста участь особи є обов'язковою, можна віднести заповіт, реєстрацію шлюбу, усиновлення, зобов'язання за договором догляду тощо.

Що ж до положень вищезгаданої ч. 1 ст. 241 ЦК України, то їх зміст полягає в тому, що правочин, вчинений з перевищенням повноважень, потребує наступного схвалення, і тільки за його наявності він вважається дійсним. У цьому випадку співмірність полягатиме в тому, що не можна вчинити більше, ніж передбачає відповідне повноваження.

Ще один принцип можна сформулювати як недопустимість створення конфлікту інтересів приципала з інтересами представника або іншої особи, в інтересах якої одночасно діє представник. В силу дії принципу фідуціарності та вчинення повноважень «від імені» та «в інтересах» будь-які дії, спрямовані на задоволення інтересів інших осіб, вважаються недопустимими, крім випадків,

коли це прямо передбачено договором, законом чи іншою правовою підставою виникнення представництва. Так само суперечить названому принципу і вчинення правочину хоча і від імені принципала, проте в інтересах самого представника. В останньому випадку має місце своєрідний обман і порушення фідуціарних зв'язків між суб'єктами представницьких відносин (внутрішніх зв'язків). Варто зазначити, що остання теза не стосується комерційного представництва, де вчинення дій в інтересах особи представником, який одночасно є представником іншої особи, є часто основною метою відносин. Однак це виняток, і він заслуговує на окреме вивчення.

Підсумовуючи аналіз названих принципів, підкреслимо, що вони пронизують увесь інститут представництва й покликані забезпечити стабільність і визначеність відповідних відносин. Вбачається, що саме крізь призму зазначених принципів простежується основна сутність представництва та його організаційно-юридичне призначення. Так, варто наголосити, що представництво як інститут цивільного права наділений єдністю регулятивних функцій і має у своєму розпорядженні специфічні інструменти правового регулювання, що підпорядковані принципам фідуціарності, співмірності повноважень і недопустимості конфлікту інтересів.

2.2.Елементи представницьких правовідносин

2.2.1.Суб'єкти представницьких правовідносин

В аспекті загальної теорії суб'єктами права є фізичні та юридичні особи. М. І. Матузов справедливо робить уточнення, що коло суб'єктів права залежить у кінцевому підсумку від волевиявлення держави [502, с. 481]. Суб'єктами права є як фізичні, так і юридичні особи, які є носіями передбачених законом суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [109, с. 11]. Саме для реалізації належних їм прав та обов'язків суб'єкти права і стають учасниками правовідносин, тобто суб'єктом правовідносин є правоздатний суб'єкт суспільного життя, який виступає носієм юридичних прав та обов'язків [151].

Різниця між «суб'єктом права» і «суб'єктом правовідносин», насамперед, полягає в тому, що «суб'єкт правовідносин» є динамічною категорією, оскільки через правовідносини суб'єкт права реалізує свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Суб'єкт права використовує не всі свої потенційні права, а лише ті, які необхідні йому для участі в конкретних правовідносинах. Тому правомірно припустити, що поняття «суб'єкт права» є більш ємким порівняно з поняттям «суб'єкт правовідносин». Суб'єкт правовідносин – це той самий суб'єкт права, але який став учасником правовідносин, реалізуючи тільки частину з цілої низки своїх прав і обов'язків, якими він, будучи суб'єктом права, потенційно володіє. У разі припинення правовідносин, суб'єкт втрачає попередньо притаманний йому динамізм і знову переходить у статичний стан, маючи лише статус суб'єкта права. Таким чином, суб'єкт правовідносин має кумулятивний характер стосовно суб'єкта права.

Крім того, в теорії права існує поняття «учасник». Ми погоджуємося з думкою В. А. Ватраса, який вважає, що варто ототожнювати категорії «суб'єкт» та «учасник», оскільки етимологічно це подібні поняття. Автор твердить, що

коли ми ведемо мову про суб'єкта правовідносин, то маємо на увазі участь конкретної фізичної особи у конкретному правовідношенні [52, с. 79].

У науці цивільного права не існує єдиної точки зору щодо суб'єктів представницьких відносин. Це пов'язано в першу чергу зі складністю цих відносин та їх поділом на внутрішні та зовнішні, тобто відносини між представником і принципалом та між представником і третьою особою.

Так, на думку О. В. Пантелишиної, правовідносинами представництва є правовідносини між особою, яку представляють, і представником; змістом представництва є повноваження представника та обов'язок особи, яку представляють. Враховуючи, що представництво в чистому вигляді включає виключно правовідносини між особою, яку представляють, і представником, відповідно суб'єктами такого правового явища є тільки представник та особа, яку представляють [343, с. 92]. На нашу думку, цей підхід є дещо обмеженим, оскільки не враховує всіх особливостей відносин представництва. Так, вчинення дій представником від імені принципала спричиняє наслідки як для особи, яку представляють, так і для третьої особи. Тобто відносини між третьою особою та представником спрямовані на виникнення, зміну або припинення правовідносин між принципалом і третьою особою. Тому ми підтримуємо позицію науковців, які вважають, що суб'єктний склад представницьких правовідносин охоплює три категорії осіб: принципал, представник і треті особи. До того ж варто зазначити, що такі міркування науковців з'явились ще за радянських часів [479; 301] і продовжують отримувати наукову підтримку з боку сучасних вчених [100; 543; 532].

Особа, яку представляє представник, – це особа, в інтересах та від імені якої представник діє. З одного боку, вона (особа, яку представляють) наділяє представника повноваженнями (визначає, які юридичні дії він може вчиняти). З іншого – повноваження, їх зміст та обсяг визначаються законом та іншими правовими актами [368]. Такими особами можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права – дієздатні і недієздатні фізичні особи та юридичні особи. З огляду на це розглянемо більш детально їхні особливості.

У ст. 24 ЦК України визначено, що людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою [554, с. 18]. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Термін «фізична особа» є узагальнюючим, оскільки під ним розуміються громадяни, іноземці, особи без громадянства. Конституцією України чітко передбачено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [205]. Таким чином, на боці принципала можуть бути як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства.

Як вже зазначалось вище, щоб стати суб'єктом правовідносин, фізична особа повинна бути суб'єктом права, тобто мати таку юридичну властивість, як правосуб'єктність. Правосуб'єктність є не що інше, як здатність мати права і здійснювати обов'язки, бути суб'єктом правовідносин. Правосуб'єктність складається з двох елементів: правоздатності (передбачена нормами права здатність особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки) і дієздатності (передбачена нормами права здатність суб'єкта своїми діями набувати прав та обов'язків, здійснювати та виконувати їх).

Під цивільною правоздатністю розуміють здатність особи мати права й обов'язки у сфері дії цивільного права. Цивільна правоздатність визнається однаковою мірою за всіма фізичними особами незалежно від їх віку, стану здоров'я та інших чинників. Вона виникає в момент народження фізичної особи. Тобто ще до народження суспільство та держава вже визначили для фізичної особи коло прав, а сам факт народження свідчить про набуття цих прав людиною [545].

Юридичні особи також наділені правоздатністю, яка виникає з моменту її створення та припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців запису про її припинення. Згідно зі ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та

обов’язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Реалізуючи свою цивільну правоздатність, юридична особа може укладати будь-які правочини. Проте якщо, наприклад, статутом юридичної особи визначено вичерпний перелік можливих видів її діяльності – вона наділена спеціальною правоздатністю, виходити за межі якої не має права. Укладені такою юридичною особою за межами її правоздатності правочини є недійсними [549, с. 107–108].

Юридична особа набуває прав і бере на себе обов’язки через свої органи відповідно до закону, інших правових актів та установчих документів. Органи юридичної особи можуть бути одноособовими (директор, президент) і колегіальними (правління, наглядова рада, загальні збори). Вони є частиною власне юридичної особи і не є суб’єктом будь-яких прав та обов’язків, відокремлених від цивільних прав та обов’язків юридичної особи. На підставі установчих документів юридичної особи орган юридичної особи виражає його волю, тому не доводиться говорити про відмінність між особою, яка вчиняє юридичну дію, і тим, в чиїй особі виникають юридичні наслідки цієї дії. Таким чином, орган юридичної особи не є суб’єктом права, а отже не може бути представником юридичної особи. Філія та представництво юридичної особи суб’єктами права не є. Представниками юридичної особи визнаються безпосередньо керівники філії та представництва, які повинні діяти на підставі довіреності [328, с. 117–119].

Що ж до дієздатності, закон встановлює її невідчужуваність і неможливість обмеження за волею фізичної особи. Примусове обмеження дієздатності можливе тільки за рішенням суду у випадках, прямо встановлених законом [554]. Основними критеріями класифікації дієздатності є вік фізичної особи та стан психічного здоров’я. Тобто здатність громадянина своїми діями набувати права та створювати для себе обов’язки є складовою змісту дієздатності й повинна відповідати його можливості виразити свою волю на одержання того чи іншого соціального блага (тобто можливості усвідомлювати свої дії і керувати ними), яка прямо залежить від віку і стану здоров’я

громадянина (фізичного і психічного) [590, с. 67]. Залежно від характеру представництва має значення наявність або відсутність в особи дієздатності. Так, при договірному представництві, що ґрунтується на волевиявленні принципала для встановлення волевиявлення щодо цих відносин необхідна дієздатність особи.

Але представництво може здійснюватись і за законом, наприклад: малолітніх, які з огляду на свій вік не набули повної дієздатності, та недієздатних, які у зв'язку із психічним станом здоров'я, можливо, також не набули або були позбавлені повної цивільної дієздатності. Осіб, яких представляють за законом, можна поділити на дві категорії: фізичні особи до 18 років та повнолітні фізичні особи. У свою чергу, перші поділяються на малолітніх і неповнолітніх. У цивільному законодавстві відсутнє поняття дитини, однак у ст. 6 СК України визначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття: малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. З огляду на це всі, кому не виповнилось 18 років, вважаються дітьми. Як правило, представництво дітей здійснюється батьками, однак трапляються випадки, коли останніх у дітей немає з певних незалежних від них причин. Так, до таких дітей належать: діти-сироти; діти, в яких померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав; діти, батьки яких визнані безвісно відсутніми або недієздатними, оголошені померлими, відбувають покарання у місцях позбавлення волі або перебувають під вартою на час слідства, або в розшуку в зв'язку з ухиленням від сплати аліментів і відсутністю відомостей про їх місцезнаходження; діти, батькам яких тривала хвороба перешкоджає виконувати свої батьківські обов'язки; підкинуті діти; діти, батьки яких невідомі; діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти. Однак вони наділені різною дієздатністю. Так, малолітня особа наділена частковою

дієздатністю і не несе відповідальності за завдану нею шкоду (ст. 31 ЦК України), неповнолітня особа наділена неповною цивільною дієздатністю та несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі (ст. ст. 32, 33 ЦК України). Щодо повнолітніх осіб, то здебільшого особа, яку представляють, є недієздатною, тобто повністю позбавлена дієздатності (ст. 39 ЦК України), хоча у разі обмеження дієздатності (ст. 36 ЦК України) особа також не може вчиняти будь-які правочини, які може вчинити дієздатна особа.

На відміну від фізичних осіб, усі юридичні особи, незалежно від характеру та обсягу їх правоздатності, за загальним правилом, наділені рівною дієздатністю. З цього приводу В. А. Плотніков зазначає, що юридична особа не може мати неповну дієздатність, не може бути обмежена в дієздатності чи визнана недієздатною [351, с. 65].

Представником може бути фізична особа або юридична особа, яка діє від імені та за дорученням особи, яку представляють. Представником не може бути недієздатна чи частково дієздатна фізична особа або фізична особа з обмеженою дієздатністю, оскільки представник має право і зобов'язаний вчиняти правочини в інтересах та від імені особи, яку він представляє. Не вважається представником особа, яка здійснює правочини в чужих інтересах від власного імені, а також особа, яка веде переговори щодо укладення правочинів у майбутньому. Таке правило логічно пов'язане з положеннями частини 1 ст. 238, ст. 239 ЦК України, згідно з якими представник має діяти від імені того, кого представляє, а вчинений ним правочин створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки безпосередньо для особи, яку представляють. З цих положень ЦК України випливає необхідність розрізняти дії представника, посередника, комісіонера, посильного тощо. Посередник особисто не укладає правочини від імені іншої особи, а лише сприяє укладенню правочину. При цьому власну волю він не виражає, а інформує учасника можливого у майбутньому правочину про волю та наміри іншої сторони. Комісіонер, виконуючи комісійне доручення, виступає від свого імені. У відносинах з комітентом він є його уповноваженою особою, виконує його

доручення. Однак при цьому комісіонер є самостійним учасником цивільного обороту, укладаючи від свого імені правочини з третьою особою, котра, як правило, не знає особи того, хто стоїть за комісіонером. Те ж саме стосується і поручителя, і агента, і управителя майном, і боржника у договорі на користь третьої особи – всі вони здійснюють дії від власного імені. Посильний, на відміну від представника, не здійснює правочини від імені особи, яку представляють. Він юридично не бере участі у встановленні прав та обов'язків безпосередньо для іншої особи, а лише передає контрагенту волевиявлення тієї особи, яка його уповноважила. Інакше кажучи, функції посильного мають технічно-інформаційний характер.

У договірному представництві представником може бути будь-яка особа, яка досягла 18 років, тобто набула повної цивільної дієздатності [278, с. 404].

Щодо представників за законом, їх перелік можна сформулювати на підставі аналізу ст. 242 ЦК України. До них належать: батьки (усиновлювачі) своїх малолітніх і неповнолітніх дітей; опікуни малолітніх дітей; піклувальники неповнолітніх дітей; опікуни фізичної особи, визнаної недієздатною. Однак цей перелік неповний. Це пов'язано з функціонуванням інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, таких як: прийомна сім'я (ст. ст. 256^1–256^4 СК України) та дитячий будинок сімейного типу (ст. ст. 256^5–256^8 СК України). Тому варто доповнити цей перелік такими суб'єктами, як прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу. Питання щодо віднесення патронатного вихователя до законних представників на сьогодні є дискусійним і буде розглянуте нами далі.

Так, представниками можуть бути батьки. Інакше кажучи, батько і мати малолітньої або неповнолітньої особи піклуються про її матеріальне та духовне благополуччя до досягнення нею повноліття. Загальні підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини визначено у ст. 121 СК України. Їх можна вважати юридичним підґрунтям того правового зв'язку, який виникає між батьками та дітьми. Ґрунтується він на кровному походженні дитини від її батьків. Частина перша ст. 122 СК України встановлює презумпцію «шлюбного

походження дитини», яка полягає в тому, що дитина, яка зачата і народжена, або лише народжена, у шлюбі, походить від подружжя, що перебуває в цьому шлюбі. Така презумпція встановлена для спрощення процедури реєстрації походження дитини. Крім того, враховується і та обставина, що здебільшого походження дитини, народженої у шлюбі, не заперечується батьками[1].

Законними представниками малолітніх і неповнолітніх дітей є також усиновлювачі, котрі за своїм правовим становищем прирівнюються до батьків. Їхнє право на представництво ґрунтується на нормі закону та рішенні про усиновлення. Так, особа може набути правового статусу усиновлювача за таких умов: вона повинна бути повнолітньою та повністю дієздатною; різниця у віці між дитиною, яку вона бажає усиновити, і нею повинна бути не менше п’ятнадцяти років. Усиновлювачами можуть бути як подружжя, так і один чоловік або одна жінка. Однак у випадках, коли малолітня чи неповнолітня особа має лише матір (батька), вона не може бути усиновленою чоловіком (жінкою), з якими останні не перебувають у шлюбі. Проте якщо такі особи проживають однією сім’єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Усиновлювачі мають право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ними усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття.

Представництво опікунів (піклувальників) на захист прав та інтересів їхніх підопічних випливає із сутності відносин опіки та піклування і тому не потребує видачі довіреності або іншого спеціального уповноваження. Опікуни та піклувальники є законними представниками своїх підопічних. Так, права та охоронювані законом інтереси недієздатних громадян, громадян, що не володіють повною дієздатністю, і громадян, визнаних обмежено дієздатними, захищають у суді їх батьки, усиновлювачі (опікуни (піклувальники) неповнолітніх), опікуни чи піклувальники, які представляють суду документи, що посвідчують їх повноваження. Такими документами для опікунів

(піклувальників) є опікунські посвідчення, а за їх відсутності – рішення органу опіки та піклування про призначення такої особи опікуном (піклувальником).

Опікун і піклувальник – це особи, які особисто здійснюють опіку, безпосередньо спілкуються з підопічним, діють в його інтересах і на його користь. Опікуном дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини. Не може бути опікуном, піклувальником дитини особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, особа, позбавлена батьківських прав, а також особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини. Відповідно до Правил опіки та піклування [386] при призначенні опікуна беруться до уваги його можливості виконувати опікунські обов'язки, стосунки між ним і підопічним. Опікун призначається лише за його згодою і, як правило, з числа родичів чи близьких підопічному осіб. Переважне право серед кількох осіб, які бажають стати опікунами над однією і тією ж дитиною, надається: родичам дитини незалежно від місця їх проживання; особам, у сім'ї яких проживає дитина на час, коли стосовно неї виникли підстави щодо встановлення опіки чи піклування. При цьому за умови досягнення нею 10 років враховуються побажання самої дитини. Призначеному опікуну видається посвідчення встановленого зразка.

Щодо опіки та піклування над недієздатними й обмежено дієздатними, то вона встановлюється судом, оскільки саме суд приймає рішення про визнання повнолітньої особи недієздатною або обмежено дієздатною. Вирішуючи питання про призначення повнолітній особі опікуна або піклувальника, суд не діє самостійно. Орган опіки та піклування зобов'язаний подати до суду висновки про необхідність встановлення опіки та піклування щодо повнолітніх осіб.

Н. А. Д'ячкова виділяє умови призначення опікуна. До позитивних умов призначення фізичної особи опікуном вона відносить: 1) повну цивільну дієздатність цієї особи; 2) бажання особи прийняти на себе опікунські

обов'язки; 3) особисті якості кандидата в опікуни; 4) здатність особи до виконання опікунських обов'язків тощо, а до негативних умов – призначення опікунами: 1) осіб, які перебувають на обліку чи лікуванні в психоневрологічних і наркологічних закладах; 2) осіб, позбавлених батьківських прав; 3) осіб, які були засуджені за скоєння тяжкого злочину, та 4) осіб, інтереси яких суперечать інтересам підопічного (п. 2 ч. 1 ст. 64 ЦК України) [119, с. 66]. Такі ж умови висуваються і до піклувальників.

Прийомна сім'я – це сім'я або особа, що не перебуває в шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання. Тобто ті, хто взяли дітей у прийомну сім'ю, є прийомними батьками. Прийомними батьками може стати як подружжя, так і особа, що не перебуває в шлюбі, працездатного віку. Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень, несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей та дотримання принципу конфіденційності інформації щодо ураження прийомних дітей ВІЛ-інфекцією.

Щодо дитячого будинку сімейного типу, то це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, що беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно, батьки-вихователі – особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу є законними представниками інтересів дитини без спеціальних на те повноважень.

Не можуть бути батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу та прийомними батьками особи, які: не пройшли курс підготовки потенційних кандидатів у батьки-вихователі; визнані в установленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними; позбавлені батьківських прав; були усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками,

батьками-вихователями іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним, опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу було припинено з їх вини; за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки щодо виховання дітей (інваліди I і II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства); перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; страждають на хвороби, перелік яких затверджено МОЗ щодо осіб, які не можуть бути усиновлювачами; були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканності особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені ст.ст. 148, 150, 150^1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324 і 442 Кримінального кодексу України [217]; мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів; не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу). Також не можуть бути батьками-вихователями особи, з якими проживають члени сім'ї (у тому числі малолітні та неповнолітні діти), які мають глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства.

Важливим суб'єктом у відносинах представництва є замісник, тобто особа, якій представник передоручає виконання правочинів та юридично значимих дій, на які його уповноважив принципал. Замісництво дійсно має місце на практиці, оскільки досить часто виникають такі ситуації, коли представник фактично позбавлений можливостей щодо вчинення дій та укладення правочинів на користь особи, яку він представляє. Тому правочини, вчинені замісником, так само створюють, змінюють і припиняють цивільні

права та обов’язки особи, яку він представляє, як це було б при діях першого представника. Законодавством визначено низку випадків, коли представник може частково або в повному обсязі передати свої повноваження іншій особі (замісникові). До таких випадків належать: а) якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником; б) якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє. Передоручення не може поширюватися на представництво за законом (ст. 242 ЦК України). Законні представники мають лише ті повноваження, які для них передбачені спеціальними нормами закону. Серед таких повноважень право на передоручення відсутнє. Тому, наприклад, батькам (усиновлювачам) малолітньої особи, опікуну недієздатної особи неможливо передоручити виконання своїх повноважень іншій особі.

Особливість юридичної особи як представника полягає в тому, що вона може бути учасником представницьких правовідносин в усіх випадках, крім тих, коли це суперечить її статуту або коли представницька діяльність потребує ліцензії, якої юридична особа не має.

У нормах ЦК України не міститься визначення поняття «треті особи». Хоча ст. 511 ЦК України і має назву «Третя особа у зобов’язанні», однак у ній не вказано, кого законодавець розуміє під цим поняттям, а міститься лише два правила: зобов’язання не створює обов’язку для третьої особи; зобов’язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора у випадках, встановлених договором.

Третьою особою є фізична або юридична особа, з якою внаслідок дій представника встановлюються, змінюються або припиняються цивільні права та обов’язки. Нею може бути будь-яка особа, яка має цивільну правосуб’єктність. Вона може брати участь у правовідношенні, де їй протистоїть як сторона учасник іншого правовідношення. Таким чином, для поняття «третя особа» визначальними є дві ознаки: негативна – третя особа не є стороною первісного правовідношення; позитивна – третя особа юридично пов’язується з однією із сторін первісного зобов’язання [35, с. 4–5], тобто

основною характеристикою третьої особи є зв’язок з однією або обома сторонами правовідносин. Таким чином, третя особа стосовно представника є особою, з якою від імені та в інтересах принципала представник укладає угоди або вчиняє інші юридичні дії, а по відношенню до особи, яку представляють, вона є стороною угоди. Притому ці особи можуть бути особами приватного чи публічного права, наприклад, при отриманні різних дозволів для осіб, яких представляють, і якщо за законом особиста присутність в отриманні такого дозволу не потрібна.

2.2.2. Об’єкт представницьких правовідносин

Призначення поняття «об’єкт правовідносин» полягає в тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин, з’ясувати, для чого суб’єкти вступають у правові відносини і діють у них, реалізовуючи свої права й обов’язки. Ця категорія таким чином пов’язує правовідносини із системою матеріальних і духовних благ суспільства. При всьому цьому проблема об’єкта правовідносин належить до найбільш дискусійних у теорії права.

У загальній теорії права об’єкт правовідносин – це те, на що направлені ці правовідносини. Як слушно зазначає В. Єрмоленко, об’єкт у структурі правовідносин утворює внутрішні функціональні зв’язки, які краще піддаються регулюванню, а це, безперечно, сприятиме усталеності правовідношення як окремої системи [147, с. 11–15]. Так, С. Алексєєв визначає об’єкт правовідносин як реальне благо, на використання або охорону якого спрямовані суб’єктивні права та юридичні обов’язки [403]. Такої ж думки дотримується і С. О. Комаров [202, с. 11]. Однак, крім цього бачення вчених, існує і інше, прихильники якого вважають, що об’єктом правовідносин є діяльність або дії індивідів. Так, безпосередньо такої позиції дотримувався М. Г. Александров, який під об’єктом правового впливу мав на увазі поведінку людей (причому

вольову) як учасників суспільних відносин [11, с. 38]. О. С. Іоффе також вважає, що об’єктом правовідносин є людська поведінка [171, с. 80].

Найбільш прийнятним на сьогодні є акумулююче бачення науковців, у якому об’єднались дві попередні теорії розуміння об’єкта правовідносин, що полягає в тому, що об’єктом правовідносин є матеріальні блага, а також дії учасників правовідносин та їх результат. М. І. Матузов вважає, що об’єктами виступають матеріальні блага (речі, предмети, цінності, майно), особисті нематеріальні блага, дії суб’єктів, продукти духовної творчості (твори літератури, мистецтва, наукові відкриття, винаходи тощо) [263, с. 246]. М. М. Марченко під об’єктом правовідносин розумів різні матеріальні та духовні блага, а також самі дії чи їх результати, на які спрямована реалізація суб’єктивних прав та юридичних обов’язків учасників [501, с. 361]. Отже, беззаперечно в теорії права існує декілька позицій щодо розуміння об’єкта правовідносин. Зокрема, виділяють: благо (матеріальне або духовне); дії чи їх результат.

Щодо об’єкта цивільних правовідносин, то, на думку Є. О. Суханова, – це різні матеріальні (у тому числі речові) та нематеріальні (ідеальні) блага або процес їх створення, що становлять предмет діяльності суб’єктів цивільного права. До об’єктів цивільних правовідносин автор відносить: речі та інше майно, в тому числі майнові права; дії (роботи та послуги або також їх результати як речового, так і неуречевленого характеру); нематеріальні об’єкти товарного характеру (результати творчої діяльності та способи індивідуалізації товарів та їх виробників); особисті немайнові блага. С. І. Шимон вважає, що об’єктом цивільного правовідношення виступає те, що спонукало до його виникнення – те конкретне суспільне благо (майнове чи немайнове, зі своїм правовим режимом), шляхом впливу на яке учасники прагнуть досягти задоволення своїх інтересів, для чого вступили у відповідне правовідношення [601, с. 29]. Більш детальне визначення цього поняття дає Р. О. Стефанчук, який під об’єктом цивільних правовідносин розуміє матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини та процес створення

цих благ. На думку вченого, основним критерієм «об'єкта цивільних правовідносин» є його оборотоздатність, тобто можливість вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи [487, с. 123–124]. З огляду на це до об'єктів цивільних правовідносин відносять речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Таким чином, узагальнюючи бачення науковців щодо об'єкта цивільних правовідносин, можна зробити висновок, що ним є все те, з приводу чого виникають конкретні права та обов'язки його суб'єктів.

При визначенні об'єкта відносин представництва в цивільному праві необхідно проаналізувати, на що саме спрямовані ці відносини, заради чого вони виникають.

На думку Ю. Б. Носкової, під об'єктом правовідносин представництва слід визнати юридичну послугу, яку представник надає особі, яку представляє. Послуга як предмет цивільно-правового зобов'язання є дією, що не має об'єктивно вираженого матеріального результату. Під послугами в цивільному праві розуміють групу зобов'язань, предметом яких є діяльність, результат якої не має уречевленого характеру. Юридичні послуги дають змогу уповноваженій і зобов'язаній особам досягати певного правового результату через представника [328, с. 163].

Спробуємо з'ясувати, чи дійсно послуга є об'єктом правовідносин представництва. Так, В. П. Третьякова юридичну послугу розуміє як діяльність (сукупність дій) виконавця, що має юридичну освіту, за завданням і на користь послугоотримувача, з метою задоволення його індивідуальних потреб, пов'язаних з юриспруденцією і правом, у процесі її здійснення, спрямована на отримання, як правило, нематеріального результату [508, с. 6]. О. М. Щуковська, у свою чергу, правову послугу пропонує визначати як

сукупність професійних дій особи – спеціаліста в галузі права, внаслідок чого змінюється матеріальноправове або процесуально-правове становище суб'єктів цивільних прав та обов'язків – громадян та юридичних осіб [606, с. 23–24]. На думку В. В. Рєзнікової, при аналізі етимології слова «послуга» найчастіше розкриваються два його значення: дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, що виконується для задоволення потреб, обслуговування. Послуга – це наслідок безпосередньої взаємодії між виконавцем послуги (послугонадавачем) та її споживачем (послугоотримувачем); це також наслідок внутрішньої діяльності виконавця послуги (послугонадавача) для задоволення потреб споживача (послугоотримувача). Таким чином, це поняття включає: 1) взаємодію виконавця (послугонадавача) та споживача послуг (послугоотримувача); 2) процес надання послуг (тобто виконання певної роботи) виконавцем (послугонадавачем); 3) результат дій послугонадавача («результат послуги») [412].

Однак варто враховувати, як попередньо ми визначили в дисертаційному дослідженні, що відносини представництва мають організаційний характер. Тобто об'єктом цих відносин є упорядкованість дій учасників організованих відносин, яка дістала в літературі назву юридичної процедури [257]. Вважається, що юридична процедура становить систему вчинюваних дій і відносин, що виникають на їх основі. При цьому юридична процедура міститься в основі всіх організаційних відносин і є системою послідовних дій, які виникають на основі відносин, що мають певний юридичний результат. Б. М. Мезрін вважає, що організаційні відносини мають особливий об'єкт, яким виступає поведінка сторін, спрямована на впорядкування відносин, зв'язків, дій учасників відповідного майнового або особистого немайнового відношення [264, с. 199–200]. Враховуючи зазначене, постає питання: що є об'єктом відносин представництва – юридичні дії чи юридична послуга?

Порівнюючи точки зору науковців щодо об'єкта представницьких правовідносин, цікавою є думка Д. Степанова, який вважає, що під дією (як

певним рівнем поведінки) потрібно розуміти серію рухів тіла, спрямованих на один об’єкт. А оскільки слід враховувати, що послуга є більш складним явищем, то має йтися саме про сукупність дій, які послідовно змінюють і доповнюють одна одну (операція). Це і характеризує послуги як дії. Автор визначає послуги як різновид об’єктів цивільних правовідносин, які дістають вияв у певній правомірній операції, тобто у цілеспрямованих і доцільних діях виконавця або в діяльності, яка є об’єктом зобов’язання, має нематеріальний ефект, нестійкий уречевлений результат, пов’язаний з іншими договірними правовідносинами, і характеризується властивостями здійсненності, невіддільності від джерела, миттєвого споживання, неформалізованості якості [486, с. 17]. Але, на нашу думку, вона не зовсім послідовна, оскільки послуга – різновид правомірних дій і, як об’єкт цивільного права, виражається в певному корисному результаті, створеному працею юридичної або фізичної особи. Тобто послуга є поняттям вужчим, ніж юридичні дії в цивільному праві.

П. В. Крашенінніков вважає, що об’єктом відносин представництва є юридичні дії представника, спрямовані на виникнення, зміну або припинення прав та (або) обов’язків особи, яку представляють, стосовно третьої особи. Так, правочин, який здійснюється представником, породжує, змінює і припиняє цивільні права та обов’язки для принципала. Звичайно ж діяльність представника не зводиться тільки до вчинення правочинів. Він може бути наділений і наділяється законом правом здійснювати найрізноманітніші юридичні дії. Так, за неповнолітніх, які не досягли 14 років, всі юридично значимі дії здійснюють їх батьки, усиновлювачі або опікуни (законні представники). На його думку, представник нерідко здійснює і фактичні дії, наприклад, якщо для виконання доручення особи, яку представляють, потрібно отримати довідки, провести передпродажну підготовку речі тощо [366].

Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. В. Старцев стверджують, що об’єктом правовідносин представництва слід вважати дії представника, а також результат цих дій, передбачені угодою сторін, яка є підставою виникнення внутрішніх правовідносин представництва [538, с. 263].

Незважаючи на те, що у ст. ст. 237–239 ЦК України згадується тільки про вчинення представником правочинів, представники здійснюють і інші юридичні або фактичні дії, що мають юридичне значення. Прикладом можуть бути дії фактичного характеру, пов'язані з виконанням доручення: підготовка та передрук документів, їх доставка за певною адресою.

Отже, об'єктом відносин представництва є юридично значимі дії, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав та обов'язків, і результат таких дій щодо осіб, інтереси яких представляють.

2.2.3. Юридичний зміст і структура правових зв'язків у представницьких правовідносинах

Продовжуючи аналіз елементів відносин представництва, необхідно дослідити їх зміст, оскільки він є невід'ємною складовою разом із суб'єктами й об'єктами правовідносин. Зміст правовідносин – це передбачена нормами права сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин. О. Ф. Скакун до змісту правовідносин, крім суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, відносить також повноваження та відповідальність суб'єктів правовідносин [472]. На сьогодні в науці розрізняють юридичний і фактичний зміст правовідносин. Так, на думку С. С. Алексєєва, юридичний зміст правовідносин – це поєднання суб'єктивного юридичного права й обов'язку. Вони виражають те специфічне, що притаманне правовідносинам як особливій формі фактичних суспільних відносин [403, с. 301–302]. Ми також підтримуємо таку позицію, оскільки, дійсно, юридичний зміст правовідносин проявляється шляхом надання реальної можливості суб'єктів правовідносин здійснити їхні суб'єктивні права та виконати юридичні обов'язки, що регламентуються нормами права. Щодо фактичного змісту, то В. Ю. Уркевич зазначає, що це та фактична поведінка, дія (бездіяльність), яку управомочений може, а правозобов'язаний повинен здійснити [513, с. 130]. Можна зробити

висновок, що це поведінка суб'єктів, у межах якої здійснюються їхні суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Щодо змісту цивільних правовідносин, то О. С. Іоффе визначив, що зміст цивільного правовідношення становлять права та обов'язки його учасників [171]. На думку А. Г. Певзнера, зміст цивільних правовідносин не вичерпується сукупністю прав та обов'язків його учасників. Зміст правовідносин становить суб'єктивне право з кореспондуючим йому обов'язком [345]. Є. О. Харитонов і О. І. Харитонова вбачають, що зміст цивільного правовідношення – це права та обов'язки. Оскільки ці права та обов'язки належать суб'єктам конкретних цивільних правовідносин, то нерідко їх іменують «суб'єктивними права та обов'язками» [536, с. 92].

Відносини представництва належать до немайнових правовідносин. Їх основним змістом є сукупність прав та обов'язків сторін щодо створення передумов виникнення у принципала прав та обов'язків внаслідок вчинення правочинів від його імені представником.

Так, найважливішим правом представника, яке визначає мету представництва, є повноваження діяти від імені принципала.

І. Ю. Доманова визначає, що на сучасному етапі досить негативною є поширена в юридичній літературі практика використання терміна «повноваження» в різних змістових значеннях, зокрема: 1) повноваженням називають волевиявлення принципала стосовно того, щоб певна особа стала її представником; 2) під повноваженням також розуміють довіреність або інший документ, який уповноважує особу на представництво; 3) найчастіше під повноваженням мають на увазі право або можливість представника вчиняти юридичні дії від імені принципала з виникненням безпосереднього результату для останнього. Ми погоджуємося з точкою зору автора, що використання терміна «повноваження» саме в цьому значенні є найбільш правильним. В інших підходах змішуються такі правові поняття, як «уповноваження», «повноваження» та «документ, в якому воно закріплюється» (довіреність) [130, с. 72–73].

Як слушно зазначає В. Л. Гранін, повноваження як суб'єктивне право завжди має немайновий характер. На немайновий характер повноваження вказує, зокрема, те, що при здійсненні представником навіть майнового права (обов'язку) тієї особи, котру він представляє, повноваженню представника не відповідає певний майновий обов'язок (право) ні самого представника, ні особи, яку він представляє, ні третьої особи, з якою укладено правочин від імені та в інтересах особи, яку представляють. На думку автора, це не означає, що йдеться про відсутність майнового елементу у правовідносинах представництва взагалі. Зокрема, представник може мати право на винагороду від особи, яку він представляє, за свою діяльність в інтересах останньої. Майнові правовідносини між особою, яку представляють, і третьою особою можуть бути також наслідком укладення правочинів представником від імені особи, яку представляють. Однак згадане майнове право представника на винагороду і відповідний обов'язок особи, яку представляють, є елементом змісту правовідносин представництва поряд з повноваженням, але не частиною самого повноваження як суб'єктивного права.

Основними ознаками повноваження є: можливість однієї особи (представника) діяти від імені та в інтересах особи, яку представляють; повноваження полягає у вчиненні власних позитивних дій представником перед третіми особами від імені особи, яку він представляє, а також право зобов'язувати особу, яку він представляє, своїми діями щодо третіх осіб; за своєю сутністю повноваження, як суб'єктивне право на здійснення представництва, є немайновим (організаційним) правом; повноваження є абсолютним (виключним) правом. Представник має право вимагати від особи, яку він представляє (при добровільному представництві), чи осіб, які поклали на нього такий обов'язок (при законному представництві), належної поведінки [535, с. 39–40].

Основний елемент цього права – повноваження на власні позитивні дії, тобто можливість представника діяти від імені особи, яку він представляє.

Повноваження також включає можливість вимоги, зокрема, право вимагати від того, кого представляють, прийняти на себе юридичні наслідки.

Таким чином, можна зробити висновок, що повноваження – це суб'єктивні права представника на здійснення правомірних юридичних дій від імені особи, яку представляють. Повноваження представника залежно від підстав виникнення представництва можуть визначатись законом, актом органу юридичної особи; підтверджуються документами, що встановлюють особу представника (опікунським посвідченням), або договором, що підтверджується довіреністю.

У свою чергу, принципал має право вимагати, щоб представник діяв відповідно до повноваження і в його межах. Вихід за межі цих повноважень, як правило, не створює цивільно-правових наслідків для особи, яку представляють. Виняток з цього правила закріплено у ст. 241 ЦК України, відповідно до якої правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки принципала лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим, зокрема, у разі якщо принципал вчинив дії, які свідчать про прийняття його до виконання [543].

Нормативно закріплено (ст. 240 ЦК України), що представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто. Однак існують випадки, коли він може передавати свої повноваження частково або у повному обсязі іншій особі. Це може бути лише за умови, якщо це встановлено законом або договором між принципалом і представником, або якщо представник був змушений це зробити з метою охорони інтересів особи, яку він представляє. Важливою умовою є те, що представник при передачі своїх повноважень зобов'язаний повідомити про принципала та надати необхідні відомості про особу, якій передано відповідні повноваження (замісника). В іншому випадку він нестиме відповідальність за дії замісника як за свої власні. Таке перепредставництво не може перевищувати зміст повноважень представництва та виходити за його межі, тобто представник може передати

замісникy лише ті повноваження, які має сам, на той строк, який вказано у довіреності чи договорі, рішенні юридичної особи або випливає із закону.

Крім того, представник зобов'язаний діяти в межах наданого повноваження і в інтересах того, кого представляє, а після виконання обов'язків – передати права і все отримане за укладеним ним правочином принципалу. Натомість принципал має створити умови, необхідні для реалізації повноваження представником (видати довіреність, надати необхідні документи тощо), і прийняти все виконане відповідно до наданого повноваження. Таким чином, вони виникають і реалізуються не в інтересах того, хто безпосередньо укладає правочини (представника), а з метою здійснення і захисту прав та інтересів того, кого представляють.

Таким чином, загальними вимогами до повноважень представника є такі: 1) обсяг повноважень представника залежить від конкретної правової підстави виникнення правовідносин представництва: положень договору доручення, довіреності, закону, акта органу юридичної особи тощо; 2) представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має принципал (крім випадків недоговірного представництва). Варто підкреслити, що незважаючи на нібито універсальний характер цього правила і поширення його на всі представницькі відносини (ч. 1 ст. 238 ЦК України), воно стосується лише випадків договірного представництва, оскільки недоговірне представництво існує саме для того, щоб надати можливість захистити права осіб з недостатнім обсягом цивільної дієздатності; 3) представник не має права вчиняти правочин, що може бути вчинений лише принципалом; 4) правочин завжди має вчинятися в інтересах принципала. З метою забезпечення інтересів цієї особи представнику заборонено вчиняти представницький правочин у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є.

Правова конструкція представницьких правовідносин досить складна, оскільки складається з внутрішніх і зовнішніх зв'язків, тобто відносин між представником і принципалом та між представником і третьою особою. Таким

чином, виділяють *внутрішні* та *зовнішні* відносини представництва. Зазвичай ці відносини взаємопов'язані між собою, оскільки сама сутність представництва неможлива без наявності одних чи інших, однак вони відрізняються спрямованістю правового впливу. Інакше кажучи, ці правовідносини можна ще назвати безпосередніми (внутрішніми), тобто такими, що виникають між представником і принципалом, та опосередкованими (зовнішніми) – це відносини, що виникають між особою, яку представляють, і третьою особою через представника.

Концепція трьохланкової структури представницького правовідношення була запропонована О. О. Красавчиковим і підтримана більшістю науковців. Так, сам О. О. Красавчиков розглядає представництво як структуру правових зв'язків, що містять три ланки: а) внутрішнє правовідношення, яке складається між представником та принципалом; б) зовнішнє правовідношення – між представником і третьою особою; в) правовідносини принципала з третьою особою є результатом реалізації зазначених вище внутрішніх і зовнішніх відносин представництва [328, с. 136]. Подібної позиції дотримувались і О. П. Сергєєв та Ю. К. Толстой, які вважали, що правові зв'язки при представництві мають складну структуру і складаються з трьох видів відносин: 1) між особою, яку представляють, і представником; 2) між представником і третьою особою; 3) між особою, яку представляють, і третьою особою. Перші два елементи цього ланцюжка утворюють відповідно внутрішню і зовнішню сторони безпосередньо представництва. Відносини між особою, яку представляють, і третьою особою є результатом здійснення представництва і тому представницькими в точному сенсі цього слова вважатися не можуть [101].

О. А. Мохов також вважає, що при визначенні представництва як правовідношення його можна розділити на три види: правовідносини між представником і особою, яку представляють, в силу реалізації яких представник наділяється повноваженням; правовідносини між представником і стороною, з якою вчиняється угода; правовідносини між особою, яку представляють, і

стороною, угоду з якою вже вчинено. Спочатку виникає правовий зв'язок між особою, яку представляють, і представником (наприклад, при видачі довіреності на купівлю будинку). Далі представник, виконуючи доручення, вступає у відносини з третьою особою – укладає з продавцем договір купівлі-продажу, покупцем за яким виступає принципал. Тому при представництві виникають дві групи правовідносин: внутрішні (між принципалом і представником) і зовнішні (між представником і третьою особою) [271]. Визначальною особливістю взаємодії цих правовідносин є те, що саме у своїй взаємодії вони породжують правовий зв'язок між принципалом і третьою особою.

На відміну від інших, Т. І. Ілларіонова виділяє лише два рівні відносин. На підставі представництва дії однієї особи спричиняють правові наслідки для іншої. Правовідносини, що виникають при цьому, мають складний характер. Спочатку з'являється правовий зв'язок між особою, яку представляють, і представником (наприклад, при видачі довіреності на купівлю автомобіля). Далі представник, виконуючи доручення, вступає у відносини з третьою особою – укладає з продавцем договір купівлі-продажу, покупцем за яким є особа, яку представляють. Тому можна говорити про два рівні відносин: внутрішні (між особою, яку представляють, і представником) і зовнішні (між представником і третьою особою), не забуваючи, що обидва ці види відносин призвели до виникнення правового зв'язку між особою, яку представляють, і третьою особою [102].

Р. Б. Шишка також поділяє правові зв'язки представництва на два рівні: на внутрішній і зовнішній. Так, автор веде мову про те, що при уважному аналізі змісту правових зв'язків доцільно виділити внутрішню і зовнішню гілки правовідносин. Внутрішня представлена зв'язками між представником та особою, яку представляють. Здебільшого це фідуціарний бік представницьких правовідносин. Він ґрунтується на довірі між сторонами правовідносин або виконанні професійних, батьківських чи законних правових обов'язків. Тут навіть закон визначає коло тих представників, які повинні і можуть

представляти інтереси осіб. Це батьки чи професіонали. Коли представництво базується на трудових правовідносинах, зокрема, з огляду на виконання трудових обов'язків, воно теж має подібну фідуціарну основу. Власник чи уповноважений ним орган будь-кому свої повноваження не передасть, а лише тим особам, які заслуговують на довіру і мають достатній для цього професійний рівень. Коли представництво ґрунтується на договорі, апріорі розуміються особливі довірчі відносини між суб'єктами внутрішнього представництва. Це ж стосується представництва без повноважень, коли особа заздалегідь не мала повноважень на вчинення певних правочинів на користь іншої особи, але усвідомлює це.

Зовнішній рівень представницьких правовідносин складається між представником і третьою особою. Цю особу, з якою представник повинен вступити у цивільні правовідносини з метою виконання доручення особи, яку представляють, він може обрати: самостійно; за вказівкою принципала отримати гроші за місцем його роботи; за вказівкою закону, наприклад, коли лише конкретний орган має та здійснює такі повноваження. Адвокат може захищати інтереси свого клієнта лише у певних судах і певних органах. Крім цього, право представляти інтереси сторін у цивільному процесі надано всім особам, які мають вищу юридичну освіту, що спричинило неоднозначне сприйняття такої новели в адвокатській спільноті [543, с. 256].

Таким чином, представницькі правовідносини характеризуються об'єктивним моментом. Вони мають значення для третіх осіб, оскільки в кінцевому підсумку для них настають відповідні правові наслідки. Правові наслідки, що виникають із зовнішніх відносин представництва, не залежать від юридичних відносин принципала і представника.

Щодо розуміння зовнішніх і внутрішніх правовідносин, то О. О. Красавчиков зовнішні правовідносини поділяє на два види: інформаційні правовідносини між представником і третьою особою та організаційно-відносні правовідносини між представником і третьою особою. Зовнішні правовідносини представництва не можуть існувати без обміну певною

інформацією, яка набуває юридично значимого характеру. Сторони інформаційних правовідносин зобов'язані обмінюватися або одна зі сторін надавати належну інформацію. Інформаційні правовідносини представництва характеризуються, головним чином, об'єктивним моментом, оскільки вони мають значення для третіх осіб, які вступають в прямі юридичні відносини з особою, яку представляють. Тому коли представник діє від імені особи, яку представляють, він зобов'язаний інформувати про це третю особу, щодо якої вчиняється дія. Внутрішні правовідносини представництва, на думку О. О. Красавчикова, належать до цивільно-правових організаційних відносин. Це делегуюче організаційно-правове відношення, в силу якого одна особа (делегат) набуває повноваження здійснювати юридично значиму дію або сукупність таких дій від імені іншої особи, яка обрала, призначила або іншим чином уповноважила делегата [479, с. 265].

Таким чином, зовнішні відносини представництва – це відносини, які складаються між представником і третьою особою, а також відносини між особою, яку представляє представник, і третьою особою. Вони бувають двох видів: 1) відносини, що носять фактичний характер, між представником і третіми особами; 2) правові відносини між особою, яку представляє представник, і третіми особами, встановлення яких є наслідком діяльності представника [532, с. 178]. Внутрішні відносини представництва трактуються як такі, що складаються між представником та особою, яку представляють, зумовлюючи виникнення в останньої прав та обов'язків внаслідок діяльності представника. Інакше кажучи, внутрішнє правовідношення представництва – це правовідношення, в силу якого одна особа (представник) вправі вчинити визначені юридичні дії від імені та в інтересах іншої особи (тієї, яку представляють) стосовно третіх осіб, а особа, яку представляє представник, зобов'язана прийняти на себе всі правові наслідки цих дій [593, с. 21].

Отже, правові зв'язки при представництві мають складну структуру і складаються з трьох рівнів:

1) правовідносини між принципалом і представником;

2) правовідносини між представником і третьою особою;

3) правовідносини між принципалом і третьою особою.

2.3.Підстави виникнення та припинення правовідносин представництва

2.3.1. Поняття, класифікація і види підстав виникнення представництва

Для виникнення правовідносин представництва недостатньо наявності лише суб'єктів правовідносин з усією сукупністю їх прав та обов'язків. Для цього необхідна наявність певних конкретних юридичних фактів, що є підставами виникнення зазначених правовідносин.

Юридичні факти – це пасивний елемент механізму правового регулювання. Встановлення тих чи інших юридичних фактів може використовуватись і реально використовується законодавством як засіб впливу на поведінку суб'єктів [330, с. 292–293]. С. Ф. Кечек'ян вказував, що юридичні факти – це факти або події, з наявністю яких норми права пов'язують настання певних юридичних наслідків, тобто виникнення, зміну або припинення правовідносин, прав або обов'язків тих чи інших осіб [189, с. 81]. В іншій своїй роботі М. Г. Александров визначив ще більш конкретно, що юридичні факти – це життєві факти певного виду (або ж комплекси таких фактів), з якими право пов'язує виникнення або зміну, або припинення суб'єктивних прав і відповідних юридичних обов'язків [10].

Важливою вимогою до юридичного факту є його юридична надійність. Це така характеристика факту, яка відображає, з одного боку, постійний зв'язок факту із соціальною ситуацією, а з другого – стабільність його соціального змісту. Нестійкі, схильні до внутрішніх змін умови не повинні, як правило, використовуватися як юридичні факти. Юридичний факт повинен мати здатність адаптуватись до змін у суспільстві, законодавстві. Важливо зазначити, що абсолютно незмінних фактичних обставин немає. Протягом тривалого часу юридичне значення фактів може суттєво модернізуватись, їм може надаватись принципово інша соціальна і правова оцінка. Тому здатність до адаптації

доповнює надійність і виступає одним із аспектів юридичної надійності [330, с. 301–302].

Правова конструкція юридичного факту полягає в тому, що юридичні факти охоплюють різні життєві обставини та соціальні аспекти, однак не всі вони мають юридичне закріплення та відповідно правове значення. Правове значення, насамперед, мають лише ті дії та події, з якими пов'язане виникнення певних правових наслідків, тобто саме ті факти, які передбачені нормами права та які є результатом правового пізнання дійсності.

У загальній теорії права виділяють такі підстави для класифікації юридичних фактів: за вольовою ознакою, за правовими наслідками, за формою їх прояву, за характером дії. Ці підстави є найбільш поширеними та усталеними в юридичній науці, тому спробуємо на їх основі здійснити класифікацію юридичних фактів правовідносин представництва, оскільки це дасть змогу системно дослідити підстави його виникнення, зміни та припинення.

Традиційно юридичні факти класифікуються за ознаками залежності від волі суб'єктів на юридичні події та юридичні дії. До подій належать обставини, перебіг яких не залежить від волі людини (народження і смерть людини тощо). Дії відбуваються за волею суб'єктів – фізичних і юридичних осіб. До дій належить більшість юридичних фактів (укладення договору, виконання зобов'язання тощо). Таку ж позицію щодо класифікації підстав представництва обстоює В. К. Андрєєв, який вважає, що класифікація підстав представництва повинна мати у своїй основі загальний поділ юридичних фактів на юридичні події та юридичні дії. При цьому таке групування підстав представництва має особливий зміст. В одних випадках представництво виникає незалежно від волі принципала, в інших воно встановлюється за його волею. Виходячи з відмінностей у підставах представництва, автор і поділяє його на два види: законне (обов'язкове) та добровільне.

Обов'язкове (недоговірне) представництво виникає внаслідок обставин, що не залежать від волі особи, яку представляють, причому юридичні факти – підстави представництва – не регулюють відносини між особою, яку

представляють, і представником. Це робить закон [13, с. 41]. На думку П. В. Крашеніннікова, законне представництво виникає «ніби автоматично» – на підставі вказівки закону, а договірне – на підставі договору (договір доручення, агентський договір) [368, с. 21–22]. Отже, добровільне представництво виникає тільки на основі договору, тому нерідко його ще називають договірним. На наш погляд, вживання поняття «договірне представництво» певним чином допомагає більш чітко зрозуміти правову природу цього поняття, оскільки факт добровільності презюмується сам собою, адже договір може бути укладений тільки за спільною згодою обох сторін. Більше того в умовах ускладнення цивільного обороту та укріплення приватноправових засад правового регулювання майнових та особистих немайнових відносин акцент у цьому питанні слід робити передусім тому яким чином виникає представництво. Адже у випадку договірного – останнє є актом, проявом та результатом дії автономії волі сторін та свободи договору, які є основними засадами приватного права. Договірне представництво – це результат надання принципалом повноваження представнику на засадах вільного волевиявлення та рівності сторін. Термін “добровільне” представництво не відображає приватнотноправового характеру таких відносин, а більше вказує на вольовий, ідеологічний контекст, що для цивільного права, заснованого на рівності сторін та диспозитивності є на сьогодні не властивим [560, с. 90].

Щодо недоговірного представництва, то ми вважаємо, що використання терміну “законне”, так само як і “обов’язкове” не виконує завдань та суперечить духу приватно-правового регулювання. Застосовуючи термін “законне” ми обмежуємо підстави виникнення такого представництва лише законом, хоча тут варто говорити і про рішення суду і адміністративний акт як підстави виникнення такого представництва. Ще більш невластивим і суперечливим є застосування терміну “обов’язкове” представництво. Оскільки зважаючи на вольовий зміст такого поняття вбачається, що для сучасного

приватного права більш придатним є термін саме “недоговірне” представництво.

Залежно від **характеру правових наслідків** юридичні факти поділяються на правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі та правовідновлюючі. Цей поділ є достатньою мірою умовним, оскільки один і той самий юридичний факт може бути правоприпиняючим для одних правовідносин і правостворюючим для інших.

Як правильно зазначає С. О. Погрібний, для того щоб правова норма втілилася в конкретних цивільних правовідносинах, необхідна наявність певних життєвих обставин, тобто правопороджуючого юридичного факту. При цьому необхідно зазначити те, що юридичним фактом буде не будь-яка життєва обставина, а тільки така, з якою пов’язується дія правової норми. Інакше кажучи, юридичні факти, що приводять в дію норму права, прямо або опосередковано, але визначаються в самій цій нормі [353, с. 45–52]. Таким чином, під ***правостворюючими*** юридичними фактами прийнято розуміти факти, з якими норми права пов’язують виникнення конкретних суб’єктивних прав та юридичних обов’язків, що не існували раніше. Такими є народження дитини, встановлення опіки та піклування і призначення опікуна (піклувальника), укладення договору та інші. Саме правостворюючі юридичні факти впливають на динаміку цивільних правовідносин. За допомогою них настають правові наслідки, пов’язані з визначенням статусу суб’єкта цивільного права. Наприклад, з народженням у дитини виникають громадянство і правоздатність, з моменту державної реєстрації юридичної особи – право і дієздатність.

З ***правозмінюючими*** фактами норми права пов’язують зміну конкретного правовідношення. Їхня роль у механізмі цивільно-правового регулювання полягає в тому, що вони модифікують зміст правовідносин, які склалися до їх появи, відповідно до нових реалій [353, с. 50]. До прикладу, це можуть бути зміна директора юридичної особи, зміна опікуна чи піклувальника, звуження

або розширення повноважень представника шляхом внесення змін до договору доручення.

Під ***правоприпиняючими*** юридичними фактами прийнято розуміти факти, з якими норми права пов'язують припинення конкретного права певної особи. Наслідком правоприпиняючого юридичного факту є припинення суб'єктивного права в цілому, у конкретної особи або в конкретних правовідносинах. Як зазначає А. В. Коструба, об'єктивно це право може існувати і бути закріпленим у нормі права, але в конкретного суб'єкта воно припинилося [210, с. 147–151]. До таких юридичних фактів варто віднести смерть батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників; їх важку хворобу, яка унеможливлює турботу про дитину та захист її прав; закінчення строку довіреності або строку договору доручення тощо.

Особливістю ***правовідновлюючих*** юридичних фактів є те, що вони не породжують нових, а відновлюють, у межах їх колишнього існування, правовідносини, які раніше припинили існування. Вплив таких юридичних фактів має місце при відновленні у батьківських правах внаслідок скасування усиновлення або визнання його недійсним; при відновленні шлюбу у разі з'явлення особи, оголошеної померлою чи визнаної безвісно відсутньою, поновлення дієздатності недієздатної особи.

За формою їх прояву юридичні факти поділяються на позитивні та негативні. Правові наслідки можуть бути пов'язані як з наявністю певного явища, так і з його відсутністю: 1) явища та обставини, що мали місце у реальній дійсності (***позитивні факти***); 2) ненастання у реальності тих чи інших явищ та обставин, з чим закон пов'язує юридичні наслідки (***негативні факти***). Наприклад, відсутність в особи цивільної дієздатності, відсутність особи (визнання безвісно відсутньою) – негативні юридичні факти, оскільки правовий наслідок пов'язаний саме з відсутністю певного явища. У взаємозв'язку ці два типи юридичних фактів можуть виглядати так: представник продовжує здійснювати свої повноваження, не знаючи, що довіреність, за якою його уповноважили вчиняти юридичні дії та правочини,

скасовано довірителем. Позитивним фактом є те, що представник здійснює свої повноваження, а негативним – що він не знає про те, що довіреність скасовано.

Такий поділ за всієї умовності є логічним продовженням загальної структури аналізу інституту представництва, який вивчається у своєму розвитку, що зумовлюється певними юридичними фактами.

У межах цієї класифікації виділяють юридичні факти ***короткострокові (короткочасні)*** та ***триваючі у часі***. Короткочасні юридичні факти існують у межах нетривалого часу, свою юридичну якість, як правило, проявляють однократно, а не періодично, хоча юридичні наслідки, породжені ними, зберігаються протягом тривалого часу. Короткостроковими юридичними фактами можуть бути як події, так і дії (наприклад, народження, смерть, видача довіреності). Оскільки однократна дія може бути тривалою, правильніше говорити про короткострокові [260, с. 14] або короткочасні факти, а не про однократні. До юридичних фактів триваючої дії, окрім станів, можуть бути віднесені, наприклад, такі юридичні факти, як ухилення від виконання повноважень щодо представництва батьками, усиновлювачами, опікунами, піклувальниками.

Класифікація юридичних фактів за характером фактичних підстав правових наслідків: одиничні та сукупності (юридичні склади). В. І. Данілін та С. І. Рєутов критерій цієї класифікації формулюють по-іншому: залежно від того, чи здатні вони самостійно спричиняти правові наслідки або лише в комплексі з іншими юридичними фактами (як елемент фактичного складу) [122, с. 113]. На нашу думку, правильніше вживати термін «юридичний склад», аніж «фактичний склад». Це пояснюється тим, що використання терміна «юридичний склад» замість звичайно уживаного «фактичний склад» [173, с. 23] обумовлене тезою, що останній термін не може розглядатися як такий, що правильно висвітлює вкладений у нього зміст. І в зв’язку з цим на безумовну підтримку заслуговує точка зору О. О. Красавчикова [214, с. 112], який з цього приводу писав: «Під фактичним розуміється те, що не має значення для права. Під юридичним же розуміється сама сутність, виходячи з якої на основі закону

повинен бути вирішений спір про право. Коли говорять, що факт юридичний, а склад фактичний, то виникає неправильне розуміння стосовно того, що нібито значення має тільки окремий юридичний факт, а сукупність має фактичний, а не юридичний характер. У дійсності факт знаходить свою юридичну оцінку (оскільки він не є самостійним), знаходячись у визначеному складі, що і породжує юридичні наслідки, тобто в юридичному складі» [434, с. 116].

Так, у відносинах представництва можуть бути такі юридичні склади. Право батьків представляти своїх малолітніх дітей ґрунтується на юридичній сукупності: нормі закону та події (народження дитини від подружжя та визначення її походження від них, що підтверджується свідоцтвом про шлюб і документом закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини). Щодо представництва, зокрема, для визнання батьком дитини, який не перебуває у шлюбі з її матір'ю, на основі визначення походження дитини від нього відповідно до ч. 2 ст. 125 СК України до того ж потрібна наявність правочину (заяви матері та батька дитини) або рішення суду про визнання батьком дитини.

Підставою виникнення права на представництво у таких випадках також є юридичний склад, який охоплює кілька елементів. По-перше, це припис закону щодо виникнення представництва, який міститься у ч. 1 ст. 242 ЦК України. По-друге, це акт суб'єктів публічного права [547, с. 79–80] про усиновлення (рішення суду). Підставами виникнення представництва малолітніх осіб та осіб, позбавлених цивільної дієздатності, є положення закону (ч. 2 ст. 242 ЦК України), який визнає опікуна законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною, а також адміністративний акт (рішення про призначення опікуном). У сукупності ці юридичні факти є достатньою умовою виникнення в опікуна повноваження для діяльності як законного представника [347, с. 18].

Відповідно до ч. 3 ст. 237 ЦК України представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. У юридичній літературі

більшість вчених дотримуються позиції законодавця щодо підстав виникнення представництва [548, с. 556]. Право на вчинення дій від імені іншої особи може ґрунтуватись на різних юридичних фактах, з якими закон пов’язує виникнення повноважень. Такими юридичними фактами можуть бути: договір (договір доручення); закон (батьки є представниками своїх малолітніх дітей за законом); акт органу юридичної особи (призначення на певну посаду, пов’язану із здійсненням представницьких дій); інші підстави, встановлені актами цивільного законодавства (наприклад, факт спільного ведення господарства, спільності майна – при вчиненні одним із подружжя правочинів для спільного сімейного господарства він виступає як особа, що діє від імені та в інтересах іншого з подружжя, бо згода останнього на вчинення такого правочину передбачається – за винятком тих, що виходять за межі дрібних побутових) [547, с. 258].

Однак є вчені, які дещо по-іншому визначають підстави виникнення правовідносин представництва. Деякі науковці вважають, що представництво може одночасно виникати і на підставі договору між особою, яку представляють, та представником, і на підставі довіреності, яка видається представнику [105, с. 401]. Говорить про односторонній правочин як підставу виникнення повноважень і О. Кузьмішин. Автор називає такі підстави виникнення представництва, як: поперше, уповноваження, односторонній правочин, спрямований на виникнення представництва і повноваження, який може бути вчинений словесно, усно або письмово (проста чи кваліфікована форма), а також шляхом вчинення конклюдентних дій, якщо тільки цивільне законодавство не передбачає необхідність вчинення уповноваження у певній формі, поставивши при цьому у пряму залежність дійсність правочину від його форми; по-друге, акт уповноваженого на те державного органу чи органу місцевого самоврядування; по-третє, інші юридичні факти, аніж уповноваження та акт державного органу чи органу місцевого самоврядування, зазначені у цивільному законодавстві як підстави виникнення представництва та повноваження [232, с. 27–36].

Проте більшість вчених наголошують на тому, що довіреність не є підставою виникнення повноважень, а лише фіксує їх наявність, забезпечуючи таким чином інформацію для третіх осіб про коло та обсяг повноважень представника [64, с. 166; 475, с. 186]. Подібної позиції дотримується і С. А. Чванкін, який вважає, що довіреність створює лише один безпосередній ефект: це підтвердження перед іншими особами того факту, що особа, яка отримала довіреність, виступає як уповноважений представник іншої особи [584]. І. Ю. Доманова також вважає, що довіреність не є підставою виникнення представницьких відносин, а письмовим документом, адресованим третім особам, за допомогою якого в доступній і спрощеній формі здійснюється фіксація повноважень представника [130, с. 127].

На наш погляд, підставою виникнення договірного представництва завжди є або договір, або акт органу юридичної особи, що узгоджується з положеннями ст. 244 ЦК України. При цьому у разі представництва на основі договору, незалежно від того, в якій формі він укладається, довіреність не може виступати самостійним юридичним фактом виникнення відносин представництва, оскільки вона призначається для третіх осіб, які з її змісту можуть довідатися, якими повноваженнями наділений представник. Для самого ж повіреного довіреність не породжує будь-яких самостійних прав на майно, яке отримане для вчинення правочину. У цьому випадку довіреність є правопідтверджуючим документом, але не правовстановлюючим юридичним фактом. В основі довіреності завжди лежить договір між принципалом та представником як результат взаємного волевиявлення.

2.3.2. Договір як підстава виникнення представництва (договірне представництво)

Однією з підстав виникнення відносин представництва відповідно до ч. 3 ст. 237 ЦК України є договір, звідки і походить назва такого виду представництва. Договірне представництво виникає за волею дієздатної особи,

яка звертається за допомогою до представника для вчинення правочинів. Представництво за договором – це таке представництво, яке виникає в результаті угоди між представником та приципалом. Для здійснення такого представництва необхідно отримати довіреність, яку той, кого представляють, видає представникові як доказ наданих йому повноважень [26, с. 128].

Попередньо в дисертаційному дослідженні ми з'ясували, що відповідно до ч. 2 ст. 237 ЦК України не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Крім того, особливістю представництва є те, що це обов'язково є вчинення юридично значимих дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивних прав і законних інтересів осіб, яких представляють. Це істотна відмінність представництва від інших суміжних правових конструкцій. Так, посередництво, агентування, комісія, порука, договори на користь третіх осіб, управління майном, посильництво, рукоприкладництво здійснюються від власного імені, а не від імені іншої особи. Крім того, їхні дії можуть мати як юридичний, так і фактичний характер, на відміну від представництва.

Виняток становить лише агентський договір, оскільки агент може здійснювати юридичні дії від імені принципала, що є важливою ознакою представництва. Межі наданих повноважень прописуються у договорі, а для відносин з третіми особами принципал на підставі договору видає агенту довіреність.

Класичною формою представництва є договір доручення, оскільки дії повіреного призводять до виникнення прав та обов'язків не в нього, а безпосередньо в принципала. Договір доручення спрямований на встановлення та врегулювання «внутрішніх» відносин між представником та особою, яку представляють [130, с. 127].

За своєю юридичною природою договір доручення є: *взаємним* – це означає, що кожна із сторін у договорі не лише набуває прав, а й несе обов'язки; *консенсуальним*, оскільки вважається укладеним, якщо сторони в

належній формі досягли згоди щодо істотних умов; *оплатним* – повірений має право на винагороду за надані послуги.

Якщо в договорі доручення не визначено розміру плати повіреного або порядок її виплати, вона виплачується після виконання договору доручення відповідно до звичаєвих цін на такі послуги (ст. 1002 ЦК України). Однак договором або законом може бути передбачено виконання цих дій безоплатно. Також за своєю природою договір доручення є *фідуціарним*, оскільки ґрунтується на особливій довірі сторін. Це стосується довірителя, який наділяє повіреного правом діяти у правовідношенні від його імені та набувати для нього прав та обов'язків.

Договір доручення може укладатись в усній і письмовій формі. Усна форма договору підтверджується довіреністю – документом, що підтверджує повноваження представника перед третіми особами, тому видача довіреності є обов'язковою. Умови щодо укладення договору доручення в усній формі не поширюються на юридичних осіб. Тобто для юридичних осіб відповідно до ст. 208 ЦК України правочини між юридичними особами та між юридичною особою та фізичною особою належить вчиняти виключно у письмовій формі.

Сторонами договору є повірений та довіритель. Повірений – це особа, яка зобов'язується виконати юридичні дії, а довіритель – особа, яка доручає повіреному виконати ці дії. За договором доручення як довіритель, так і повірений здійснюють вольові дії, спрямовані на настання певних юридичних наслідків, тому їх повна дієздатність є необхідною умовою дійсності договору.

Предметом договору доручення є юридичні дії повіреного. До таких юридичних дій належать не тільки правочини, а й інші дії повіреного (складання актів, вчинення процесуальних дій тощо), внаслідок яких довіритель здійснює свої права та обов'язки або набуває, змінює і припиняє їх. Важливим фактором є те, що повірений має вчиняти не будь-які, а саме правомірні юридичні дії, які повинні бути чітко визначені у договорі. Невиконання таких умов не дає можливості повіреному виконати свої обов'язки і, як наслідок, може призвести до порушень прав довірителя. Довіритель має конкретно

визначити, які саме юридичні дії він доручає виконати повіреному і в якому обсязі, оскільки в кінцевому підсумку якщо він так не зробить, це може спричинити багато проблем з негативними наслідками.

Крім того, повірений, виконуючи доручення, може здійснювати також окремі фактичні дії. Наприклад, оглядає майно, яке хоче придбати довіритель, перевозить речі тощо. Ці дії не є предметом договору доручення, однак вони мають супровідний (допоміжний) характер і не можуть мати правове значення у відносинах між повіреним і довірителем. Останній зобов'язаний відшкодувати дії повіреного, пов'язані зі здійсненням фактичних дій. І. В. Жилінкова правильно зазначає, що у разі, коли одна особа замовляє іншій виконати такі дії без остаточного вчинення правочину (наприклад, маркетинг ринку певних товарів), то мова може йти про договори підряду (виконання певних робіт) або надання послуг, але не про договір доручення. Разом із тим при розрахунках між сторонами за договором доручення виконання повіреним таких дій може впливати на розмір плати, яка йому належить, та обумовлювати необхідність відшкодування довірителем витрат, що виникли у повіреного у зв'язку з виконанням доручення [278, с. 404].

Зміст договору визначається правами та обов'язками сторін. Аналізуючи норми ЦК України, варто зазначити, що повірений наділений більше обов'язками, ніж правами. Основне його право полягає в тому, що він має право відступити від змісту договору, якщо цього вимагають інтереси довірителя і повірений: а) не міг попередньо запитати довірителя; б) не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. При цьому повірений повинен повідомити довірителя про допущені відступи від змісту доручення, як тільки це стане можливим (ч. 1 ст. 1004 ЦК України). Крім того, він має право передати виконання доручення іншій особі (замісникові), якщо це передбачено договором або повірений був примушений до цього обставинами з метою охорони інтересів довірителя. Також повірений повинен негайно повідомити про це довірителя; у цьому разі він відповідає лише за вибір замісника (ст. 1005 ЦК України). Виходячи із зазначеного, положення вказаної норми ЦК України

поширюються, перш за все, на створення та забезпечення умов для особистого виконання договору доручення, але також передбачають винятки та відступлення від цього правила в інтересах належного виконання договору. Втім, такі відступлення контролюються довірителем і жодним чином не обмежують його можливостей щодо реалізації своїх прав через представника.

Стосовно обов'язків, то вони полягають у нижченаведеному: повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення (ч. 1 ст. 1004 ЦК України); повинен виконати дане йому доручення особисто (ч. 1 ст. 1005 ЦК України); зобов'язаний повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення (п. 1 ч. 1 ст. 1006 ЦК України); зобов'язаний після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився, і надати звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення (п. 2 ч. 1 ст. 1006 ЦК України); зобов'язаний негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням доручення (п. 3 ч. 1 ст. 1006 ЦК України). Встановлені законом обов'язки безпосередньо вказують на створення та підтримання між повіреним і довірителем міцного правового зв'язку, підкреслюючи факт вчинення представницьких дій в інтересах іншої особи, яка володіє всіма правами на їх результат. Це ж підтверджується і у кореспондуючих обов'язкам повіреного правах довірителя.

Так, довіритель має право: контролювати дії повіреного та своєчасно вжити заходів з метою захисту своїх інтересів; знати про передоручення; в односторонньому порядку змінити, скасувати свої вказівки чи дати повіреному нові інструкції щодо порядку виконання доручення. Однак крім прав у нього є ще й обов'язки. Довіритель зобов'язаний: забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення (п. 1 ч. 2 ст. 1007 ЦК України); відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення (п. 2 ч. 2 ст. 1007 ЦК України); негайно прийняти від повіреного все одержане ним у

зв’язку з виконанням доручення (ч. 3 ст. 1007 ЦК України); виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить (ч. 4 ст. 1007 ЦК України).

Як ми зазначали вище, для здійснення договору доручення довіритель видає повіреному довіреність. О. Л. Невзгодіна свого часу писала, що передбачена законом можливість фіксації повноваження не в договорі доручення, а в окремому документі, що складається і підписується особою, яка представляється, в односторонньому порядку, має на меті … бажання законодавця надати суб’єктам цивільного права найширші можливості для використання представництва в набутті та реалізації своїх прав та обов’язків [301, с. 82].

Відповідно до ст. 244 ЦК України довіреністю визнається письмовий документ, який видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність за своєю природою є одностороннім правочином. Його укладення, у свою чергу, має наслідком виникнення повноважень представника на вчинення правочинів і пов’язаних з ними інших юридичних дій стосовно третіх осіб. Здійснення визначених довіреністю повноважень або відмова від їх здійснення є правом представника.

За загальним правилом, довіреність може видаватися тільки дієздатними особами. Особи, які не є дієздатними у повному обсязі (наприклад, неповнолітні), можуть видавати довіреності на вчинення тих правочинів, які вони мають право вчиняти з урахуванням обсягу їх дієздатності. Довіреність свідчить про надання представнику довірителем відповідних повноважень стосовно вчинення правочину, стороною якого є третя особа, тому вона може бути надана їй безпосередньо.

Довіреність, як і будь-який інший правочин, має відповідати всім вимогам його дійсності. Зокрема, положення ЦК України визначають певні вимоги до форми довіреності. Згідно з ч. 1 ст. 245 ЦК України вона повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин, наприклад, довіреність на купівлю-продаж автомобіля має бути нотаріально

посвідчена. Нотаріальному посвідченню підлягає також довіреність, що видається у порядку передоручення (ч. 2 ст. 245 ЦК України).

Згідно з ч. 3 ст. 245 ЦК України до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюється довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі. Така довіреність може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем. До нотаріально посвідчених прирівнюють також довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, – довіреності робітників, службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців. Їхні довіреності можуть бути посвідчені відповідно командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або закладів. Довіреність особи, яка перебуває у місці позбавлення волі (слідчому ізоляторі), має право посвідчити начальник місця позбавлення волі.

О. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой вважають, що функції довіреності можуть виконувати й інші письмові документи, наприклад службове посвідчення директора філії, страхового агента; дорожній лист, що видається водію, тощо [98, с. 274]. Так, дійсно, це можливо за умови, що в них передбачені повноваження представника, їх обсяг і дата видачі як обов'язковий реквізит довіреності, без якої вона вважається нікчемною.

Таким чином, договір доручення опосередковує відносини представництва, для яких характерною є наявність двох видів юридичних зв'язків – внутрішніх і зовнішніх. Якщо для оформлення внутрішніх відносин (довіритель – повірений) застосовується договір доручення, то зовнішні відносини (довіритель – треті особи) визначаються за допомогою довіреності, яку довіритель видає повіреному.

М. І. Брагінський і В. В. Вітрянський комплексно визначили ознаки договору доручення. Так, по-перше, договір доручення опосередковує

особливий вид послуг, що виражаються в юридичних діях громадян та юридичних осіб.

По-друге, юридичні дії, що виражають надану повіреним довірителю послугу, вчиняються від імені останнього. Своїми діями представник створює певні правові наслідки у довірителя, тобто права й обов'язки в правочині, вчиненому повіреним, виникають безпосередньо у довірителя. Це дає змогу зробити висновок про те, що носієм відповідних прав та обов'язків з укладеної ним від імені довірителя угоди повірений не стає, і в цьому сенсі йому нічого переуступати довірителю. Зазначена обставина має вирішальне значення при встановленні самої сутності відповідної конструкції – прямого представництва.

По-третє, повірений вчиняє дії за рахунок довірителя, тобто у всіх випадках, коли повіреному доручено здійснення або набуття суб'єктивних прав та обов'язків, пов'язане з грошовими або іншими витратами, такі витрати відносяться на рахунок довірителя. Прямим наслідком зазначеної ознаки доручення є те, що саме видачею довіреності довіритель бере на себе у відповідній частині ризик, пов'язаний з виконанням даного ним доручення.

По-четверте, підставою виникнення прав та обов'язків у довірителя стосовно третьої особи є не договір доручення як такий, а угода, яку укладає повірений від імені довірителя. Звідси, зокрема, випливає, що несприятливі наслідки фактичних дій повіреного, у тому числі пов'язані із завданням шкоди третій особі (у вигляді прийнятого на себе зобов'язання довірителя), якщо інше не зазначено в договорі, лежать на повіреному.

По-п'яте, оскільки договір доручення є правовою формою внутрішніх відносин довірителя з повіреним, сам по собі він не може мати жодного значення для відносин, що складаються між довірителем і третьою особою. Підставою для останніх є повноваження, якими наділяє повіреного, якщо це не зробив сам закон, довіритель. І виражаються повноваження тоді за загальним правилом в особливому документі – довіреності. Таким чином, укладення договору доручення покладає на повіреного обов'язок вчинити певні дії.

Наділення повноваженнями на їх вчинення належить до різних сфер: перша – до внутрішньої, а друга – до зовнішньої.

По-шосте, при розбіжності між змістом довіреності та договору доручення у відносинах між повіреним і довірителем безумовний пріоритет має договір доручення, а між повіреним і третьою особою – довіреність [37].

Отже, договір доручення породжує виникнення відносин представництва. Сутність останніх полягає в тому, що одна особа представляє у правовідношенні інтереси іншої, набуваючи для неї прав та обов'язків, розширюючи межі її юридичних дій. Як і в інших відносинах представництва, тут виникають два види правового зв'язку – внутрішній та зовнішній. Перший зв'язок (внутрішні відносини) встановлюється між довірителем і повіреним, а другий (представницький) – між повіреним і третіми особами (зовнішні відносини). Ця особливість пояснює наявність двох видів правочинів, які опосередковують перший та другий види юридичного зв'язку. Внутрішні відносини сторін опосередковуються договором доручення (двосторонній правочин), а зовнішні – видачею довіреності на здійснення певних юридичних дій (односторонній правочин).

На думку В. К. Андрєєва, взаємовідносини представництва сторін також виникають в силу угоди (трудової). Коли особа влаштовується на роботу для виконання певних трудових функцій, вона тим самим автоматично дає згоду на подальші дії керівника стосовно неї при виконанні своїх посадових обов'язків [13, с. 14]. О. О. Рузакова також вважає, що представництво виникає на підставі трудового договору [441]. Тобто представники такого підходу вважають, що трудовий договір є підставою виникнення повноваження на представництво в осіб, призначених на певні посади в підприємствах, установах, організаціях, що обслуговують потреби споживачів шляхом укладення угод. Це, наприклад, продавці, касири, приймальники багажу тощо. Так, продавці магазинів представляють їхніх власників у відносинах із громадянами при укладенні договорів купівлі-продажу від імені торговельних підприємств. Вони не потребують для цього спеціальної довіреності, оскільки у цьому випадку

підставою виникнення повноважень є трудовий (або аналогічний йому) договір, а наявність повноваження підтверджується (можливість пересвідчитися у їх наявності для третіх осіб створюється) самою обстановкою, в якій діє представник.

Однак ми погоджуємося з думкою І. Ю. Доманової, що під час виконання трудових обов'язків працівники (продавець у роздрібній торгівлі, касир) не є представниками юридичної особи, вони здійснюють діяльність самої юридичної особи. Саме в цьому контексті слід тлумачити положення ст. 1172 ЦК України, згідно з якою якщо діяльністю працівника під час виконання ним трудових (службових) обов'язків завдано шкоду третім особам, то відповідальність нестиме юридична особа як за свої власні дії. У зв'язку з цим трудовий договір не можна розглядати як підставу виникнення представницьких відносин [130, с. 141].

Інша справа, коли працівник уповноважений довіреністю на виконання дій від імені юридичної особи, які виходять за межі його трудових обов'язків. У такому разі працівник виступає цивільно-правовим представником юридичної особи. З цього приводу Б. Б. Черепахін правильно звертав увагу на те, що «видача працівнику довіреності на вчинення від імені юридичної особи правочинів та інших правомірних юридичних дій не є ненормальною практикою, а навіть є необхідною, оскільки лише органи юридичної особи вправі здійснювати ці акти своїми волевиявленнями» [586, с. 139]. У цьому разі для виникнення представницьких відносин працівнику видається довіреність від імені юридичної особи, тобто відповідно до термінології чинного ЦК України представництво виникає на основі акта органу юридичної особи.

І. О. Гелецька також вважає, що укладення трудового договору не є підставою для представництва. Автор говорить про те, що відносини між потенційним працівником і власником юридичної особи не можуть виникнути без згоди між останніми. Оскільки зазначені відносини регулюються нормами трудового законодавства, як висновок, договір, що укладається між ними, є трудовим (і не має значення, в якому вигляді він існує: чи це є завізована

керівником заява працівника про прийняття на роботу, чи укладений між ними особисто трудовий договір в усній формі, за яким слідує подання потенційним працівником заяви про прийняття на роботу). Лише після взаємного погодження між власником і працівником акти органу юридичної особи (установчі документи, службова інструкція) стають обов'язковими для певної категорії працівників, які можуть виконувати представницькі функції від імені юридичної особи. Таким чином, для виступу працівника від імені юридичної особи як представника останньої необхідна сукупність певних юридичних фактів (юридичний склад): трудовий договір і видача довіреності органом юридичної особи [73, с. 124].

Отже, можна зробити висновок, що трудовий договір не є підставою представництва в цивільному праві; агентський договір може бути підставою виникнення відносин представництва за певних умов (вчинення юридично значимих дій від імені принципала); договір доручення є безпосереднім проявом правовідносин щодо представництва.

2.3.3. Закон як підстава виникнення представництва

Закон – це нормативно-правовий акт, що приймається в особливому порядку органом законодавчої влади або референдумом, має вищу юридичну чинність і регулює найбільш важливі суспільні відносини. Важливе місце в системі цивільного законодавства займає Цивільний кодекс України як галузевий кодифікований законодавчий акт, основною спрямованістю якого є врегулювання всіх суспільних відносин, що входять до предмета цивільного права і виступають основою для розвитку всього поточного цивільного законодавства. ЦК України є другим за значенням після Конституції України законодавчим актом, що регулює цивільні відносини, який складається з 6 книг. Перша – це «Загальні положення». Цивільноправові інститути особливої частини цивільного права представлено у 5 книгах: «Особисті немайнові права

фізичної особи», «Право власності та інші речові права», «Право інтелектуальної власності», «Зобов'язальне прав о», «Спадкове право».

Так, у книзі першій «Загальні положення» главу 17 присвячено представництву. Частина 3 ст. 247 ЦК України нормативно закріплює представництво за законом як вид представництва загалом. Більш конкретно представництво регулюється статтею 242 ЦК України. Таким чином, крім договірного, в цивільному праві виділяють представництво за законом. Основною метою такого представництва є забезпечення реалізації прав і законних інтересів осіб, які внаслідок певних об'єктивних причин не можуть це робити самостійно. До таких причин варто віднести: вік (представництво батьками, усиновлювачами, опікунами (піклувальниками), прийомними батьками та батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу малолітніх та неповнолітніх осіб); стан психічного здоров'я (представництво опікунами чи піклувальниками недієздатних осіб, які внаслідок душевної хвороби чи розумової відсталості не можуть самостійно висловлювати свою волю щодо вчинення юридичних дій).

Таким чином, особливість законного представництва полягає в тому, що суб'єктивні цивільні права належать одному суб'єктові, але здійснювати їх від свого імені він не може, тому в його інтересах можуть виступати інші особи (представники).

Характерною рисою представництва за законом є спрямованість на захист законних інтересів недієздатних осіб, які внаслідок малолітства, недосягнення повноліття не можуть в повному обсязі піклуватися про себе. Відповідно їх воля щодо вирішення питання про необхідність представлення їх інтересів не враховується, і законодавством встановлюється необхідність використання іншої особи для здійснення піклування [188, с. 137].

Розглянемо особливості такого представництва більш детально. Статтею 242 ЦК України передбачено, що законними представниками є батьки (усиновлювачі) стосовно своїх малолітніх і неповнолітніх дітей. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної

недієздатною. Крім того, попередньо в дисертаційному дослідженні ми вже говорили, що до законних представників належать також прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу, та охарактеризували їх як суб'єктів правовідносин представництва, тому зосередимо свою увагу на особливостях власне представництва.

Особливість такого представництва полягає, насамперед, у тому, що при вчиненні правочинів представники беруть на себе зобов'язання щодо його виконання та самостійно несуть відповідальність у разі порушення норм чинного цивільного законодавства. Це пов'язано з тим, що вони, реалізуючи права малолітньої особи шляхом укладення договорів та в її інтересах, здійснюють своє особисте волевиявлення, тому і виступають стороною цих договорів.

Відповідно до ст. 31 ЦК України малолітньою є фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років та має право: самостійно вчиняти дрібні побутові правочини (правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість); здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Малолітня особа має часткову цивільну дієздатність.

До дрібних побутових правочинів можна віднести окремі види виконання робіт та надання послуг, а також роздрібну купівлю-продаж. Так, І. О. Гелецька зазначає, що в договорі прокату вартість договору визначається не вартістю предмета, а розміром прокатної плати. Аналогічно може бути вирішене питання про вартість у договорі зберігання (останній взагалі може бути безоплатним, наприклад, у разі здавання верхнього одягу неповнолітнім у гардероб). Звичайно, обсяг і характер таких правочинів не може чітко бути визначений у законі, а повинен випливати із змісту закону. Визначення правочину, яке містить ЦК України, є неповним. На думку науковця, законодавцеві можна було б піти шляхом встановлення або певних грошових меж правочину, або зорієнтувати його вартість на конкретний розмір неоподатковуваного мінімуму,

тим самим уникаючи спірних питань на практиці при застосуванні ст. 31 ЦК України [73, с. 95]. Ми також погоджуємося з такою думкою, оскільки малолітні особи, щоб здійснити ці правочини, як правило, отримують кошти саме від батьків, усиновлювачів або опікунів, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу.

Всі інші правочини, вчинені малолітніми до досягнення ними 14 років, нікчемні і не породжують для них правових наслідків. Однак такий правочин може бути в інтересах малолітньої особи на вимогу її батьків, усиновлювача або опікуна, прийомних батьків чи батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу визнаний судом дійсним, якщо він вчинений на користь такої особи. Це питання регулюється ст. 221 ЦК України, в якій йдеться тільки про правочин, який вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності і може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном. Жодної згадки немає про інших законних представників, зокрема, прийомних батьків чи батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу. Тому вважаємо за потрібне внести зміни до ст. 221 «Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності» ЦК України та викласти частини першу, четверту, п’яту в такій редакції:

«***Стаття 221. Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності***

1. Правочин, який вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу.

Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні.».

«4. Дієздатна сторона зобов’язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Батьки (усиновлювачі), опікун,

прийомні батьки чи батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

5. Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами), опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.».

Однак очевидно, що маючи відповідні повноваження щодо прав малолітніх чи неповнолітніх осіб, батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу не завжди здійснюють їх належним чином. Так, ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [392, с. 142] встановлено, що батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. Аналізуючи зміст цієї статті, можна стверджувати, що держава в особі органу опіки і піклування встановила контроль за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, прав і охоронюваних законом інтересів дітей. Без дозволу органу опіки та піклування продаж, обмін, дарування, застава та інші правочини щодо нерухомого майна і транспортних засобів, право власності на яке або право користування яким мають діти, неможливі. Жоден із нотаріусів не посвідчить такої угоди без зазначеного дозволу, оскільки відповідно до ст. 224 ЦК України правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування

(ст. 71 ЦК України – відмова від майнових прав підопічного; видача письмових зобов'язань від його імені; укладення договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; укладення договорів щодо іншого цінного майна), є нікчемним.

Щодо законного представництва неповнолітніх, яке також безпосередньо передбачене в ЦК України, то варто зазначити, що з такою позицією законодавця погоджуються не всі науковці та вважають її не зовсім прийнятною, адже існує думка, що неповнолітні діти, маючи неповну цивільну дієздатність, не потребують підтримки законного представника при вчиненні правочинів або здійсненні інших юридичних дій, оскільки повністю не позбавлені цивільної дієздатності, як наприклад малолітні, душевнохворі. Зокрема, такої позиції дотримується С. Г. Керимов. Так, посилаючись у своїй праці на тези В. В. Васькіна та Є. О. Харитонова, він зазначає, що неповнолітні не потребують законного представника, оскільки мають власну неповну цивільну дієздатність, а їх права та інтереси забезпечуються шляхом контролю з боку батьків (усиновлювачів) або піклувальників, а також у випадках, встановлених частинами четвертою і п'ятою ст. 32 ЦК України, шляхом контролю з боку органу опіки і піклування [48, с. 12–15]. У кінцевому підсумку автор пропонує виключити з ч. 1 ст. 242 ЦК України слова «та неповнолітніх дітей» [188, с. 88]. На нашу думку, цього робити не варто, оскільки першочергово вони наділені неповною дієздатністю, адже це пов'язано з їхнім віком і правильним усвідомленням своїх дій та вчинків. Саме тому законодавець встановив таке обмеження, яке стосується найбільш значущих юридичних дій (правочини щодо нерухомого майна, транспортного засобу), тобто тоді, коли наявність представника є необхідною. Однак це не забороняє їм самостійно вчиняти інші дії. Зокрема, ст. 32 ЦК України передбачено, що фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати

інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунка) та розпоряджати ся вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

У цій же статті зазначено, що на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинні бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. І як слушно зазначає І. О. Гелецька, піклувальники, висловлюючи свою згоду чи відмовляючи у наданні згоди на укладання правочину своїм підопічним, здійснюють обов'язки щодо захисту прав і законних інтересів підопічних. Вчиняючи правочин, неповнолітній реалізує власну дієздатність, а батьки, піклувальники, надаючи згоду, беруть участь у формуванні волі неповнолітнього, контролюють, яким чином неповнолітній здійснює свою дієздатність. Вони діють з урахуванням об'єктивно існуючих інтересів неповнолітньої особи, інколи навіть перешкоджають здійсненню дієздатності в інтересах самих неповнолітніх. Піклувальник стає одночасно на бік і батьків, які не можуть байдуже ставитися до своїх дітей, і законних представників, які уповноважені в установленому законом порядку захищати права та інтереси неповнолітніх, і особи, яка сприяє здійсненню підопічним його прав та обов'язків. Тому, на думку автора, немає потреби категорично забороняти визнавати, особливо піклувальників, законними представниками, оскільки виконання покладених на них законом функцій швидше за все характеризується властивостями представництва, аніж чогось іншого [73, с. 84–85]. Те ж саме варто сказати і про прийомних батьків і батьків-вихователів, оскільки вони хоч і не є рідними, однак мета виховання та забезпечення добробуту дітей є такою самою, як і у рідних.

На практиці трапляються такі випадки, коли неповнолітня особа все-таки вчиняє правочини за межами своєї цивільної дієздатності, тобто самостійно вчиняє правочин за межами ст. 32 ЦК України, без згоди на те батьків,

усиновлювачів чи піклувальників, прийомних батьків та батьків-вихователів. Тому законодавець у ст. 222 ЦК України встановив правові наслідки вчинення такого правочину. У першу чергу, такий правочин може бути згодом схвалений батьками (усиновлювачами), піклувальниками або одним з них, а саме, тим, з ким проживає неповнолітня особа. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи. Закон не зобов'язує суд обов'язково визнати у такому випадку правочин недійсним, оскільки це не завжди може відповідати інтересам неповнолітніх. Інакше кажучи, ця норма носить диспозитивний характер, що перш за все пов'язано з належним забезпеченням і захистом прав неповнолітніх державою. Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні.

Якщо ж правочин таки визнаний недійсним, то неповнолітня особа нестиме за це відповідальність особисто, хоча законом також визначено додаткову відповідальність батьків, усиновлювачів або піклувальників, якщо у неї недостатньо майна. Так, якщо обома сторонами недійсного правочину є неповнолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все одержане нею за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування. Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі) або піклувальник зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, що було предметом правочину.

Знову ж таки, у ст. 222 ЦК України законодавець оперує тільки поняттями «батьки (усиновлювачі)», «піклувальники», жодним чином не згадуючи про прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, хоча відповідно до чинного законодавства вони також визнані законними представниками дітей, яких вони виховують, та прирівнюються за

правовим статусом до опікунів і піклувальників. Вбачається, що необхідно внести зміни до ст. 222 «Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності» ЦК України, виклавши її в такій редакції:

«***Стаття 222. Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності***

1. Правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, може бути згодом схвалений ними в порядку, встановленому статтею 221 цього Кодексу.

2. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, прийомних батьків або батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи.

3. Якщо обома сторонами недійсного правочину є неповнолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все одержане нею за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі), піклувальник, прийомні батьки або батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, що було предметом правочину.».

Ще однією категорією осіб, представництво якої відбувається за законом, є недієздатні особи. Недієздатні особи не можуть розуміти значення своїх дій, отже, вони не можуть і нести відповідальність за завдану в результаті правочину шкоду майну особи, яка вступила з ним у правочин. У свою чергу, дієздатна особа, що вчинила з недієздатною особою правочин і спричинила у

зв’язку з цим майнову шкоду останній, зобов’язана цю шкоду відшкодувати [144].

Оскільки недієздатна особа взагалі не має право вчиняти правочини (ст. 41 ЦК України), від імені та в інтересах малолітньої особи опікун вчиняє правочини, що виходять за межі дрібних побутових правочинів, а від імені особи, визнаної недієздатною, вчиняє будь-які правочини [555, с. 82].

Згідно з ч. 4 ст. 41 та ч. 3 ст. 67 ЦК України опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного. Опікуни недієздатних не вправі вчиняти правочини з підопічними, а також представляти інтереси осіб, які перебувають у них під опікою та піклуванням, при вчиненні правочинів або веденні судових справ між підопічним і чоловіком (дружиною) опікуна та його близьких родичів. Але є випадки, коли цього правила не дотримуються.

Крім малолітніх, неповнолітніх, недієздатних, існує ще одна категорія фізичних осіб – обмежено дієздатні. Стаття 36 ЦК України передбачає підстави для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. Під обмеженням цивільної дієздатності слід розуміти позбавлення судом права розпоряджатися майном (продавати, обмінювати, дарувати, заповідати, купувати) та вчиняти інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, а також самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними.

Підставами для обмеження цивільної дієздатності є: психічний розлад, який істотно впливає на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, що може спричинити скрутне матеріальне становище для себе чи своєї сім’ї, а також інших осіб, яких така особа за законом зобов’язана утримувати.

Справа про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути порушена в суді на підставі ст. 36 ЦК України, відповідно до цивільного процесуального законодавства за заявою когось із членів її сім’ї, органу опіки та піклування, наркологічного або психіатричного закладу (ст. 237 ЦПК

України). При цьому сама фізична особа пред'являти вимогу про таку зміну свого правового статусу не може. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. У разі видужання фізичної особи, дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій, керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо суд поновлює її цивільну дієздатність (ст. 38 ЦК України).

Таким чином, фізична особа, цивільну дієздатність якої обмежено, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Усі інші правочини вчиняються за згодою піклувальника, який може діяти як представник такої фізичної особи. У зв'язку з цим запропоновано вдосконалити норму права, що регулює недоговірне представництво, і визначити піклувальника як законного представника неповнолітніх осіб та осіб, дієздатність яких обмежено.

Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо внести зміни до ст. 242 «Представництво за законом» ЦК України, доповнивши її частиною третьою, а частину третю вважати частиною четвертою та викласти зазначену статтю в такій редакції:

*«**Стаття 242. Представництво за законом***

1. Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх і неповнолітніх дітей.

2. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Піклувальник є законним представником неповнолітньої особи та фізичної особи, дієздатність якої обмежена.

3. Прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу є законними представниками малолітніх та неповнолітніх дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

4. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.».

Підсумовуючи вищевикладене, констатуємо, що представництво, яке виникає на підставі закону, охоплює широкий суб'єктний склад, включаючи правовідносини, що виникають між малолітніми, неповнолітніми, обмежено дієздатними, недієздатними тощо особами, з одного боку, та батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, прийомними батьками тощо, з іншого боку, в аспекті внутрішніх відносин представництва, а також у зовнішніх відносинах – із третіми особами, в тому числі органами державної влади та місцевого самоврядування. Особливістю цього суб'єктного складу є його детальне закріплення на законодавчому рівні й наявність численних меж та обмежень повноважень законних представників. У цьому полягає головна функція законного представництва – захист прав та інтересів окремих категорій осіб, які, з огляду на різні фактори, не здатні самостійно набувати прав або користуватися ними.

2.3.4. Рішення органу юридичної особи як підстава виникнення представництва

Ще однією підставою виникнення представництва є акт уповноваженого органу юридичної особи, яким комусь доручається (дозволяється) діяти як її представник. Такими актами можуть бути наказ про призначення на посаду, яка вимагає здійснення представницьких функцій (представництво в суді, складення юридичних актів, укладення угод), рішення вищих органів юридичної особи про делегування певній посадовій особі повноважень здійснювати її представництво, затвердження наказом посадової інструкції особи або статуту, де передбачаються представницькі повноваження тієї чи іншої посадової особи. Хоча в таких випадках, як правило, укладається договір (контракт), однак підставою виникнення повноваження є саме акт призначення на посаду або інше рішення органу юридичної особи, в результаті зайняття якої

в особи виникають повноваження діяти в інтересах юридичної особи. Якщо контракт визначає умови і характер трудових або службових відносин, то акт призначення на посаду є підставою виникнення повноважень – тут повноваження є ніби додатком до відповідної посади (ч. 3 ст. 237 ЦК України) [526, с. 165]. Важливим є і аспект співвідношення акта органу юридичної особи та довіреності – за загальним правилом, закріпленим у ч. 2 ст. 244 ЦК України, представництво за довіреністю може ґрунтуватися на акті органу юридичної особи. Отже, довіреність не є обов'язковою для виникнення та здійснення представницьких повноважень від імені юридичної особи – вона так само має додатковий характер і призначена, в першу чергу, для третіх осіб, як і при «звичайному» договірному представництві.

С. Г. Керимов підставами виникнення повноваження у відносинах за участю юридичної особи визначає:

1) вказівки установчих документів, прийнятих на підставі закону, якими передбачається право (повноваження) певного органу чи органів юридичної особи діяти в її інтересах (наприклад, визначення у статуті господарського товариства переліку та структури його органів, а також компетенції та обсягу повноважень кожного з них). Така можливість передбачена ч. 2 ст. 92 ЦК України та низкою спеціальних законів, включаючи Господарський кодекс України;

2) членство в юридичній особі у випадках, коли можливість представництва ними інтересів юридичної особи передбачена спеціальним приписом закону (ч. 2 ст. 92 ЦК України). Наприклад, ч. 1 ст. 122 ЦК України передбачає, що кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам;

3) волевиявлення юридичної особи та її представника, відображене, як правило, у договорі між ними, яким найчастіше буває договір доручення або якийсь інший аналогічний договір з договорів цивільного права. Узгоджене волевиявлення сторін у таких договорах має відображати не лише засади та

умови взаємин між ними, а й обов'язково містити уповноваження для повіреного виступати від імені та в інтересах довірителя (ч. 3 ст. 237 ЦК України);

4) акт уповноваженого органу юридичної особи, яким певній особі доручається діяти як її представник (призначення на посаду, що вимагає виконання представницьких функцій) [188, с. 142–143].

Юридична особа набуває прав і бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, що діють у межах прав, наданих їм за законом або статутом.

Для реалізації правосуб'єктності юридичної особи нею можуть створюватися філії та представництва (ст. 95 ЦК України). Так, філією є такий відокремлений підрозділ, який виконує всі або частину функцій самої юридичної особи від імені юридичної особи. Філії створюються для здійснення діяльності юридичної особи поза її місцезнаходженням. До прикладу, це можуть бути підприємства з виробництва товарів, надання послуг, здійснення іншої підприємницької діяльності. Відокремлені структурні підрозділи створюються для представництва і захисту інтересів юридичної особи поза місцем її знаходження. Частіше такі представництва створюються великими підприємствами у місцях знаходження постачальників, покупців, споживачів.

Філії та представництва не визнаються суб'єктами цивільного права, а їх посадові особи можуть діяти від імені юридичної особи, частиною якої є такі філія або представництво. Посадовим особам на їх ім'я (а не на ім'я філії або представництва) видається довіреність, якою визначається коло повноважень. Відповідальність за дії філій, представництв та їх посадових осіб несе юридична особа, яка утворила ці філії та представництва.

Таким чином, філії та представництва хоча і є відокремленими підрозділами юридичної особи, проте продовжують залишатися її складовими частинами. Власною юридичною правосуб'єктністю і правоздатністю вони не наділені. Якщо юридична особа перетворює свою філію або представництво на юридичну особу, то цей підрозділ вже не є філією або представництвом і взагалі складовою частиною іншої юридичної особи. Надалі така юридична

особа може вступати в будь-які цивільні правовідносини з юридичною особою, з якої вона виділена.

Є .О. Харитонов та О. М. Калітенко зазначають, що юридичні особи, як правило, передбачають два рівня органів управління товариством. Перший рівень – це вищий орган управління, другий – виконавчий [555, с. 66]. Ці органи виконують керівні функції. Так, органом вищого рівня є загальні збори. Стаття 98 ЦК України встановлює, що загальні збори учасників товариства мають право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу. Таким чином, тут йдеться про суто управлінську діяльність, котра, крім іншого, охоплює і можливість формування органу управління юридичної особи другого рівня (органу юридичної особи). Дії виконавчого органу товариства розглядаються як дії самого товариства. Вони здійснюються органами без особливої на те довіреності і створюють права та обов'язки безпосередньо для юридичної особи [555, с. 95]. Відповідно до чинного законодавства для управління господарською діяльністю може створюватись колегіальний або одноособовий виконавчий орган. У першому випадку це може бути правління, дирекція тощо, відповідно до статуту акціонерного товариства. У другому випадку керівництво діяльністю товариства згідно зі статутом здійснює директор. При цьому директор може без доручення представляти інтереси товариства та приймати самостійно будь-які рішення в межах повноважень, наданих йому статутом. Натомість голова колегіального органу може так само без доручень представляти інтереси товариства, однак не може самостійно, без узгодження із членами очолюваного ним виконавчого органу, приймати рішення в межах повноважень, наданих виконавчому органу статутом товариства (виключна компетенція голови виконавчого органу встановлюється статутом акціонерного товариства).

І. О. Гелецька правильно вказує, що керівний орган юридичної особи поряд з актами внутрішнього керівництва підприємством вчиняє також зовнішні акти юридичної особи, спрямовані на виникнення, зміну чи

припинення цивільних прав та обов'язків, а також і на їх здійснення та захист. Вольовим актам керівного органу юридичної особи, що представляє останню у зовнішніх відносинах, у тому числі при вчиненні правочинів, передують і супроводжують вольові акти внутрішнього характеру, в яких проявляється діяльність усього колективу працівників юридичної особи. Можна припустити, що цими актами забезпечуються економічні передумови зовнішніх вольових актів. Однак лише в останніх, а не у внутрішній діяльності (внутрішніх вольових актах) проявляється цивільна правосуб'єктність юридичної особи. Тільки від органів юридичної особи, що представляють її зовні, можуть виходити зовнішні юридичні акти, у тому числі правочини, процесуальні акти та інші цілеспрямовані правомірні юридичні дії. Тільки через ці органи юридична особа реалізує свою дієздатність (правочиноздатність) [73, с. 115].

До актів органу юридичної особи слід віднести рішення органів такої особи: загальних зборів, виконавчого органу (керівника). У науці цивільного права існує думка про те, що формулювання «акт органу юридичної особи» є не дуже точним, оскільки виникає питання, чим представництво на підставі акта органу юридичної особи відрізняється від представництва на підставі акта власника підприємства або від представництва на підставі установчих документів, яке згадується в абзаці другому ч. 3 ст. 92 ЦК України. З урахуванням цього зауваження вбачається, що більш правильним було б вести мову не про «акт органу юридичної особи», а про «акт, що уповноважує на здійснення представницьких функцій від імені юридичної особи», маючи при цьому на увазі і розпорядження власника юридичної особи, і положення статуту, установчого договору тощо [525, с. 165].

Загальні збори учасників товариства мають право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу. Такі рішення приймаються простою більшістю від числа присутніх учасників, якщо інше не встановлено установчими документами або законом. Приймаючи такі рішення, загальні

збори уповноважують представника на здійснення юридичних дій та вчинення правочинів.

Так, якщо представництво стосується внесення змін до статуту, то представник уповноважується на здійснення юридичних дій. Держкомпідприємництва у листі від 27.02.2009 р. № 1930 «Щодо надання роз'яснень» [605] дійшов висновку про те, що «у разі прийняття загальними зборами учасників товариства рішення про обрання уповноваженої особи для представлення інтересів товариства з питань державної реєстрації – це рішення є таким документом, що посвідчує повноваження цієї особи, яка подає документи державному реєстратору, що не протирічить загальним вимогам до порядку оформлення представництва інтересів однієї особи іншою».

Рішення про внесення змін до статуту товариства, відчуження майна товариства на суму, що становить п'ятдесят і більше відсотків майна товариства, та про ліквідацію товариства приймаються більшістю не менш як у 3/4 голосів, якщо інше не встановлено законом.

Необхідно зауважити , що таке рішення оформляється протоколом загальних зборів і відображається в резолютивній частині останнього.

Будь-яке рішення загальних зборів товариства, що порушує інтереси його учасників або інших осіб, може бути оскаржене до суду. Правила підсудності та підвідомчості визначаються актами процесуального законодавства. Відповідно до ст. 1 ГПК України підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (в тому числі іноземні), що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і у встановленому порядку набули статусу суб'єктів підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів. Фізичні особи – учасники товариств мають право на захист своїх прав та охоронюваних інтересів у судах загальної юрисдикції в порядку, передбаченому ЦПК України.

Так, у січні 2015 року ОСОБА_3 звернувся до суду з позовом до СТ «Путієць» про визнання загальних зборів членів товариства від 02.11.2014 р. такими, що не відбулися, та визнання недійсним і протиправним рішення зборів окремих його членів від 02.11.2014 р., оформленого протоколом. Позивач зазначав, що з 22.06.2014 р. працював головою правління СТ «Путієць». 02.11.2014 р. рішенням зборів окремих членів товариства, проведених з ініціативи ОСОБА_6, ОСОБА_5 та ОСОБА_4, йому як голові правління оголошено недовіру, обрано нового голову правління, нових членів правління і ревізійної комісії та вирішено питання щомісячної оплати праці новообраного голови правління. Через відсутність кворуму на цих зборах він участі у них не брав.

Посилаючись на безпідставність, нелегітимність загальних зборів членів товариства та незаконність прийнятого рішення, а також порушення своїх прав, позивач просив про задоволення позову.

Перевіривши законність та обґрунтованість оскаржуваного рішення в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції, колегія суддів дійшла висновку, що апеляційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи у позові, суд першої інстанції виходив з необґрунтованості позовних вимог і правомірності прийнятого членами товариства рішення.

Однак це не відповідає матеріалам справи та фактичним обставинам. Статут СТ «Путієць», затверджений загальними зборами товариства 29.05.2005 р. та зареєстрований рішенням виконавчого комітету Миколаївської міської ради 27.01.2006 р. за № 71, є правовим документом, що регулює його діяльність, а вищим органом управління товариством є загальні збори членів товариства (пункт 4.2 Статуту). Зі змісту пунктів 1.3, 4.4–4.7 Статуту вбачається, що рішення, віднесені до компетенції загальних зборів, зокрема, про дострокове відкликання голови, членів правління та ревізійної комісії, їх обрання, можуть прийматися зборами уповноважених у разі ускладнень із скликанням загальних зборів. Норми представництва та порядок обрання

уповноважених членів встановлюються правлінням. При цьому збори уповноважених мають право вирішувати питання, якщо на них присутні не менше половини всіх делегатів.

Рішення загальних зборів (зборів уповноважених) членів товариства приймаються простою більшістю голосів відкритим голосуванням, за умови присутності не менше ніж половини членів товариства (або делегованих представників) (пункти 4.5–4.7 Статуту). З матеріалів справи вбачається, що ОСОБА_3 з 22.06.2014 р. працював головою правління СТ «Путієць» на підставі рішення загальних зборів від 22.06.2014 р. (протокол № 2).

За даними СТ «Путієць», до складу членів товариства входило 148 осіб. Відповідно до протоколу засідання ініціативної групи, ревізійної комісії та правління СТ «Путієць» від 26.10.2014 р., присутніми 32 особами прийнято рішення провести позачергові збори 02.11.2014 р.

Згідно з протоколом позачергових загальних зборів садівничого товариства «Путієць» від 02.11.2014 р. більшістю голосів висловлено недовіру голові правління позивачу ОСОБА_3 та прийнято рішення про його переобрання. У цьому ж протоколі зафіксовано обрання нового голови правління, членів правління і ревізійної комісії, голови ревізійної комісії, а також затвердження оплати праці голови правління.

З цього протоколу вбачається, що на зборах були присутні лише 52 члени товариства, що становить менше половини від всіх членів товариства.

За таких обставин, на думку колегії суддів, відповідно до п. 4.5 Статуту СТ члени товариства в кількості 52 осіб були неправомочні приймати рішення, що були винесені на зазначені збори.

У протоколі також зазначено, що із вказаної кількості присутніх членів товариства з них уповноважених від вулиць 14 осіб з кількістю голосів від 88 осіб.

Згідно з ч. 3 ст. 237 ЦК України представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

Пунктом 4.7 Статуту СТ передбачено, що норми представництва та порядок обрання уповноважених членів встановлюються правлінням товариства. Відповідач визнав факт того, що такі питання правлінням не вирішувались.

Отже, належних і допустимих доказів дотримання процедурних вимог Статуту щодо кількості, списку та дати обрання уповноважених членів товариства під час розгляду питань на вищезазначених зборах від 02.11.2014 р. відповідач не надав.

Його посилання на те, що уповноважені члени товариства встановлені протоколом засідання ініціативної групи, ревізійної комісії та правління товариства від 26.10.2014 р., протоколами зборів вулиць від 30 жовтня та 01 листопада 2014 року з опитуванням членів товариства з питань висловлення недовіри та усунення з посади лише ОСОБА_3, не є неналежними доказами обрання уповноважених членів товариства згідно з процедурою, яка зазначена в п. 4.7 Статуту СТ.

Інших належних і допустимих доказів на підтвердження підстав представництва відсутніх членів товариства присутніми на зборах особами відповідно до положень ст. 237 ЦК України матеріали справи не містять.

Отже, підстави вважати присутніх на зборах 02.11.2014 р. членів товариства в кількості 14 осіб такими, що делеговані представниками від 88 осіб, відсутні.

Таким чином, як встановлено, необхідна кількість членів товариства для прийняття рішень на зборах 02.11.2014 р. була відсутня. Крім того, Статутом СТ «Путієць» не передбачено одночасне проведення загальних зборів і зборів уповноважених.

На підставі викладеного, на думку колегії суддів, вважати загальні збори СТ «Путієць» від 02.11.2014 р. такими, що відбулися, за відсутності передбаченого Статутом СТ «Путієць» кворуму, а прийняті рішення – законними, не можна. За таких обставин позов ОСОБА_3 про визнання загальних зборів СТ «Путієць» від 02.11.2014 р. такими, що не відбулися, а

відтак, і визнання незаконним рішення зборів, яке оформлено протоколом загальних зборів від 02.11.2014 р., підлягає задоволенню [374].

З наведеного фрагмента судового рішення чітко видно наслідки неналежного оформлення представницьких повноважень учасників загальних зборів і порушення процедури обрання представників. Крім цього, на основі зазначеного рішення можна побачити, як особа, звернувшись за захистом своїх порушених прав у порядку цивільного судочинства та правильно обравши спосіб захисту, досягла відновлення порушених прав.

2.3.5.Підстави припинення представництва

У науці юридичні факти, що припиняють представництво, поділяють на три групи. По-перше, представництво припиняється шляхом його реалізації (сплив строку довіреності, а стосовно разової довіреності – шляхом здійснення представником тієї дії, на яку він був уповноважений). По-друге, представництво може припинитися шляхом відмови від нього представника або принципала. По-третє, представництво припиняється ліквідацією юридичної особи, смертю, визнанням недієздатним або обмежено дієздатним чи безвісно відсутнім громадянина, яким була видана довіреність [117, с. 28–32]. Аналізуючи таку класифікацію, варто зазначити, що вона стосується безпосередньо договірного представництва. Враховуючи те, що представництво виникає і за законом, і на підставі акта юридичної особи, спробуємо розглянути всі підстави представництва загалом.

Так, дійсно, якщо говорити про договірне представництво, то основною та найбільш поширеною підставою його припинення є належна реалізація повноважень представником. Проте це не єдина підстава для припинення договірного представництва в цивільному праві. Також представництво може бути припинено на підставі завершення строку дії договору. Наприклад, у ст. 1001 ЦК України зазначено, що договором доручення може бути визначений

строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя. Отже, якщо така умова визначена у договорі, то вона є істотною, оскільки була встановлена сторонами. Також підставою припинення представництва може бути закінчення строку довіреності. Строк дії довіреності, як правило, встановлюється у самій довіреності. Визначення конкретного строку дії довіреності є правом, а не обов'язком особи, яка уповноважує представника на вчинення юридично значимих дій та правочинів, тобто вказівка на строк дії довіреності може бути відсутня. Однак у додатках 10–15 до наказу Міністерства юстиції України від 31.10.2006 р. № 83/5 [387], в яких додаються зразки довіреностей, строк дії довіреності і вказівка на дату, до якої є чинною видана довіреність, передбачені. Тобто, незважаючи на закріплену можливість видачі довіреності без зазначення строку дії, традиційно строк дії у довіреностях все ж зазначається. Якщо ж цей строк не вказаний, довіреність зберігає чинність аж до моменту її скасування або припинення з інших підстав, визначених ст. 248 ЦК України, або разом із припиненням договору, на підставі якого її було видано.

У цьому контексті варто звернути увагу на співвідношення строку дії договору та довіреності як двох взаємозалежних документів, на підставі яких виникають і підтверджуються повноваження представника та визначаються межі цих повноважень. Адже дуже часто на практиці виникають проблеми, оскільки і договір, і довіреність можуть бути як безстроковими, так і строковими. Отже, якщо у довіреності строк не визначений, а в договорі він вказаний, довіреність має припинятись із припиненням строку дії договору, на підставі якого її видано. Якщо строк вказаний у довіреності, а в договорі він не зазначений, вважається, що строк договору обмежений строком дії довіреності, а укладення представником правочинів за межами строку має розглядатися як перевищення повноважень.

Щодо скасування довіреності, то особа, яка видала довіреність, має право в будь-який час її скасувати, а особа, якій довіреність видано, може відмовитися від неї, що теж призводить до припинення дії довіреності.

Важливим обов’язком особи, яка видала довіреність, є інформування про її скасування особи, якій довіреність було видано, а також третіх осіб, з якими представник мав вступати у правовідносини від імені довірителя. Зустрічним обов’язком представника з моменту, коли він дізнався про скасування довіреності, є обов’язок негайно її повернути.

Процедура скасування довіреності полягає в тому, що особа звертається до нотаріуса із заявою про її скасування, тобто нотаріус не вправі скасовувати довіреність без волевиявлення особи, яка її видала. Хоча на практиці такі випадки відомі. Підтвердженням цього є рішення Ірпінського міського суду Київської області від 30.10.2013 р. про скасування нотаріальної дії щодо припинення дії довіреності, оскільки позивачка перебувала на стаціонарному лікуванні в Кіровоградській обласній психіатричній лікарні та не мала можливості підписати документи про скасування нотаріальної дії. Оскільки чинним законодавством не надано право нотаріусу припиняти дію довіреності, відповідач згідно зі ст. 51 Закону України «Про нотаріат» [391] не повідомив сторону, стосовно якої вчинено нотаріальну дію, щодо вжиття заходів скасування нотаріальної дії, тому суд дійшов висновку, що дії відповідача із скасування довіреності, внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру довіреностей суперечать чинному законодавству. А тому існують правові підстави для скасування нотаріальної дії відповідача щодо скасування довіреності та зобов’язання відповідача виключити запис про вчинену нотаріальну дію з Єдиного реєстру довіреностей [400]. Таким чином, нотаріус лише при одержанні заяви робить про це відмітку на примірнику довіреності, що зберігається у справах нотаріуса, та відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій.

Довіреності у разі припинення їх дії підлягають обов’язковій реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей. Нотаріус вносить відомості до Єдиного реєстру в день отримання заяви про скасування довіреності. Для підтвердження факту внесення інформації до Єдиного реєстру нотаріус виготовляє витяг про внесення реєстраційного запису до Єдиного реєстру у двох примірниках, один з

яких залишається у нотаріуса, а другий – надається особі, яка видала довіреність (пункти 2.12, 2.13 Положення про Єдиний реєстр довіреностей, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28.12.2006 р. № 111/5 [383]).

Також підставою припинення представництва є відмова довірителя чи повіреного від договору або ж відмова представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю. У літературі така підстава пов'язується з втратою довіри однією із сторін договору [359, с. 788–793]. Наприклад, у договорі доручення законодавець зобов'язує сторону, яка відмовляється від договору в односторонньому порядку, попередити іншу сторону про свою відмову від договору не пізніше ніж за один місяць до його припинення, якщо більш тривалий строк не встановлений договором. Як слушно зазначає Л. Костенко, хоча в ЦК України і встановлено обов'язковість самого факту повідомлення про відмову, однак не вказано, яким чином це зробити, тому сторони договору вільні у виборі найбільш оптимального для них варіанта [209]. Вбачається, що таке попередження повинно бути у письмовій формі та офіційно направлене через засоби поштового зв'язку стороні договору, оскільки це допоможе в майбутньому уникнути будь-яких суперечностей у разі порушення строків попередження.

Від довіреності відмовитись може тільки представник, оскільки хоча цей документ і видається довірителем, проте він є підтвердженням повноважень представника перед третіми особами. Отже, якщо з певних причин представник не може виконувати ці повноваження, він може відмовитись від довіреності. Однак є певні обмеження щодо такої відмови. Так, представник не може відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків довірителю чи іншим особам. Він відповідає перед особою, яка видала довіреність, за завдані їй збитки у разі недодержання ним вимог, встановлених частинами другою та третьою ст. 250 ЦК України. Важливою умовою такої відмови є поінформованість довірителя. Форма такого повідомлення не

визначена законодавством і може бути довільною, оскільки не пов’язується чітко визначеними строками.

За невиконання представником обов’язків, які покладаються на нього законом у зв’язку з відмовою від повноважень, ч. 4 ст. 250 ЦК України встановлює санкції. Вони полягають у покладенні на представника обов’язку відшкодувати збитки особі, яка видала довіреність. Оскільки законом не встановлено інше, засади відшкодування зазначених збитків визначаються згідно з правилами ст. 22 ЦК України. Відповідно до зазначеної статті для застосування цивільно-правової відповідальності потрібна наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме: протиправної поведінки, збитків, причинного зв’язку між протиправною поведінкою боржника та збитками і вини. За відсутності хоча б одного з цих елементів цивільна відповідальність не настає.

Представництво припиняється також у разі ліквідації юридичної особи; смерті, оголошення особи померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою; обмеження цивільної дієздатності осіб, між якими укладено договір, на підставі якого видано довіреність.

Оскільки інше не передбачено законом, моментом припинення правовідносин представництва у зв’язку з ліквідацією юридичної особи є внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення (ч. 5 ст. 111 ЦК України).

Смерть довірителя не завжди автоматично припиняє відносини представництва. Зокрема, в п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України встановлено таке обмеження: «У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає свої повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків.». На нашу думку, і в разі визнання довірителя недієздатним, обмежено дієздатним або безвісно відсутнім, оголошення його померлим слід також надавати можливість представнику завершити виконання невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків. У всіх інших

випадках відносини представництва припиняються у разі смерті довірителя. Прикладом цього є рішення Хмельницького міськрайонного суду від 26.10.2012 р. про визнання права власності та стягнення коштів. У рішенні зазначено, що довірителька уповноважила повіреного розпоряджатися на власний розсуд коштами на поточному рахунку, відкритому в АКБ «Укрсоцбанк» на її ім'я, однак на момент зняття коштів, хоч строк дії довіреності і не сплинув, довірителька померла. Суд дійшов висновку, що зняття коштів, які були на рахунку померлої довірительки, було незаконним [377].

Факт смерті громадян підтверджується свідоцтвом, що видається органом реєстрації актів цивільного стану. Безвісна відсутність встановлюється у судовому порядку на підставі даних тривалої відсутності особи за місцем її проживання. Відповідно до ч. 1 ст. 43 ЦК України особа може бути визнана безвісно відсутньою, якщо протягом року у місці її постійного проживання немає відомостей про її місце перебування. Статтею 46 ЦК України передбачаються умови, за яких особа може бути оголошена судом померлою. Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців; за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи, суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців. Фізична особа оголошується померлою від дня на брання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що

загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

Повернення особи, яка вважалася безвісно відсутньою чи була оголошена померлою, або встановлення місця її перебування є підставою для відновлення відносин представництва.

Підставою припинення представництва може бути також недійсність договору або довіреності, тобто правочину. В українській мові «недійсний» означає: який не має законної сили; який не існує; не реальний [53, с. 754].

Відповідно до ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недотримання в момент його здійснення стороною вимог правомірності правочину. У науці цивільного права виділяють такі види недійсних правочинів: нікчемні та оспорювані [466, с. 106; 484, с. 95–106; 77; 150, с. 33–36]. Така ж позиція обстоюється і законодавцем. Правочин вважатиметься недійсним, у разі якщо його недійсність прямо передбачена законом (нікчемний правочин); у разі якщо недійсність правочину визнаватиметься в судовому порядку, такий правочин називається оспорюваним.

Так, договір доручення або довіреність будуть нікчемними, у разі коли наявний сам факт порушення вимоги закону сторонами, що дає змогу визначити його як недійсний. Наприклад, довіреність на укладання договору дарування, у якій не встановлено прізвище, ім'я, по батькові або повне найменування обдаровуваного, є нікчемною. Те ж саме стосується і договору доручення, адже істотними умовами договору доручення є умови про предмет договору, а також інші умови, визначені ст. 638 ЦК України. Зокрема, як встановлено у ст. 720 ЦК України, у договорі доручення на укладення договору дарування обов'язково вказується ім'я обдаровуваного. Якщо цю вимогу не виконано, договір доручення є нікчемним. Крім того, згідно зі ст. 247 ЦК України строк довіреності встановлюється у довіреності. Строк дії довіреності зазначається словами та визначається роками, місяцями, тижнями, днями і не

може бути визначений настанням будь-якої події. Довіреність, у якій не зазначена дата її посвідчення, є нікчемною.

Однак варто погодитися з думкою Д. Федорчук, яка вважає, що автоматичне визнання нікчемності правочину не витримує жодної критики з точки зору гарантій стабільності та передбачуваності цивільного обороту. Висновок щодо відповідності того чи іншого правочину вимогам закону дуже часто вимагає серйозного юридичного дослідження, а отже, це є справою суду [524, с. 34]. М. О. Жорнік також обстоює такий підхід і пропонує з метою забезпечення однакового правозастосування в усіх судах внести зміни до ст. 215 ЦК України шляхом вилучення другого речення частини другої зазначеної статті: «У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.». Відповідно, як зазначає автор, буде встановлено необхідність звернення зацікавлених осіб із позовом до суду та ухвалення судом установлювальних рішень (рішень про визнання тощо), які підтверджуватимуть нікчемність правочину та вноситимуть у правовідношення сторін певну визначеність, забезпечену обов'язковістю судових рішень [150, с. 33–36].

Якщо ж правочин *оспорюваний*, то діє загальне правило про те, що правочин є дійсним, доки ніхто не доведе зворотного. Отже, доки судом не буде прийняте рішення про визнання правочину недійсним, він буде дійсним, а наслідки, породжені ним, – юридично значущими [484, с. 95–106]. Підтвердженням цього є рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 10.04.2014 р. про визнання довіреності нікчемною та договору дарування недійсним. Не враховуючи факту смерті довірителя, на підставі довіреності було укладено договір дарування, однак ця довіреність була видана на право управління та розпорядження всім належним довірителю на праві власності рухомим і нерухомим майном. Дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що позов підлягає задоволенню, оскільки відповідно до ст. 720 ЦК України договір дарування від імені дарувальника може укласти його представник. Доручення на укладення договору дарування, в якому не встановлено імені обдаровуваного, є нікчемним. Відповідно до ч. 2

ст. 203 ЦК України особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Оскільки згідно зі ст. 720 ЦК України довіреність є нікчемною, суд встановив, що представник не мав необхідного обсягу цивільної дієздатності, тому укладений ним договір дарування є недійсним [370].

Припиняється і представництво, яке засноване на акті юридичної особи. Представництво, що засноване на акті юридичної особи, припиняється у разі його виконання, скасування рішення або припинення строку дії довіреності, яка уповноважує представника вчиняти юридично значимі дії від імені представника.

Між тим, у науці цивільного права існують і інші способи припинення представництва, не пов’язані з досягненням мети представницьких відносин. Так, представництво за законом припиняється у разі набуття особою, яку представляють, повної цивільної дієздатності. Крім того, припинення представництва може бути пов’язане зі звільненням від виконання своїх обов’язків опікунів і піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу. Відтак, опікуни та піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу можуть бути звільнені від виконання своїх обов’язків за власною волею або за бажанням інших осіб, якщо на це є об’єктивні причини. Вони можуть бути звільнені на їх прохання від виконання своїх обов’язків, якщо орган опіки та піклування за місцем проживання підопічного визнає, що таке прохання викликане поважною причиною. Так, рішенням Рівненського міського суду Рівненської області від 25.09.2014 р. про звільнення від повноважень опікуна та призначення опікуна було звільнено від обов’язків опікуна матір недієздатної дочки, оскільки вона була ще й опікуном малолітнього сина недієздатної дочки. Здійснювати обов’язки опікуна щодо двох осіб заявниця не могла за станом здоров’я і віком, тому змушена була ставити питання про звільнення від таких повноважень. Замість матері опікуном був призначений брат недієздатної, який є дієздатною

працюючою особою, має сталий дохід, постійне місце проживання за адресою разом із недієздатною, може і бажає виконувати обов'язки опікуна [388].

Органи опіки та піклування за своєю ініціативою, за клопотанням підопічних, державних або громадських організацій, а також згідно з обґрунтованими заявами будь-яких осіб можуть звільнити опікуна або піклувальника від виконання покладених на нього обов'язків, якщо встановлять, що опікун чи піклувальник не відповідає своєму призначенню або належним чином не виконує своїх обов'язків. При зловживанні правами і залишенні підопічних дітей без д огляду та піклування опікун або піклувальник притягується до відповідальності згідно з чинним законодавством. Це ж саме стосується і прийомних батьків та батьків-вихователів.

Припинення відносин представництва малолітніх і неповнолітніх осіб, осіб, які позбавлені цивільної дієздатності або їхня дієздатність обмежена, може бути викликане як причинами об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

До першої групи причин належить: смерть батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, їх важка хвороба, що унеможливлює турботу над особою, яка цього потребує, захист її прав; визнання батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів недієздатними, обмеження або позбавлення батьківських прав. До другої групи можна віднести або неможливість захищати особу, яка цього потребує, піклуватися про неї через перебування батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів в умовах ізоляції (місцях позбавлення волі, медичному закладі тощо), або небажання виконувати свій батьківський обов'язок. Щоправда, таке небажання у свою чергу може пояснюватися як невмотивованим ухиленням від виконання батьківських обов'язків, так і збігом обставин (нова сім'я, проживання в іншій місцевості тощо).

Законодавцем не встановлено вичерпний перелік причин, що спричиняють втрату піклування з боку батьків, усиновлювачів, опікунів,

піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. Така класифікація причин втрати батьківської опіки на об’єктивні і суб’єктивні не відрізняється визначеністю, якщо йдеться про живих батьків, опікунів, усиновлювачів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. Тут треба розрізняти два випадки: батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі не хочуть піклуватися про дітей або вони не можуть це зробити (живуть в іншому місті, мають іншу сім’ю тощо). У першому випадку, крім заходів, пов’язаних з влаштуванням малолітньої, неповнолітньої, недієздатної чи обмежено дієздатної особи, потрібне вжиття до названих законних представників заходів відповідальності. У другому випадку причини втрати піклування найчастіше оцінюються як поважні.

Отже, підстави припинення представництва можна поділити залежно від мети досягнення правовідносин представництва, тобто ті, що базуються на засадах договірного представництва та на основі акта юридичної особи, а також ті, що припиняються у зв’язку з об’єктивними причинами припинення законного представництва.

Таким чином, дослідивши **сутність інституту представництва**, можна зробити такі висновки:

1. Цивільне право є базовою галуззю у сфері правового регулювання відносин представництва, що тісно взаємодіє з іншими приватними та публічними галузями права. Необхідно констатувати той факт, що інститут представництва має універсальний, комплексний, полігалузевий характер, що підтверджується наявністю норм щодо представництва в трудовому, сімейному, земельному, цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінальному процесуальному праві, а також в адміністративному судочинстві. Тобто на сьогодні варто говорити про наявність у вітчизняній системі права особливого нормативного утворення, що становить комплексний правовий інститут, покликаний регулювати відносини, пов’язані з представництвом. Об’єднує ці норми загальна спрямованість на

представництво однієї особи щодо реалізації та захисту прав та інтересів іншою особою.

2. Інститут представництва виконує специфічні функції. Зокрема, це функція юридичної трансмісії, функція юридичного забезпечення здійснення прав і законних інтересів та функція охорони та захисту. Отже:

– *функція юридичної трансмісії* полягає в тому, що відбувається заміна однієї особи іншою, тобто представник у межах своїх повноважень вчиняє юридичні дії від імені особи, яку представляє, правові наслідки яких настануть для принципала, а не представника;

– *функція юридичного забезпечення здійснення прав і законних інтересів* полягає в тому, що представництво направлене на вчинення дій саме юридичного, а не фактичного характеру, тобто у вчиненні правочинів щодо виникнення, зміни та припинення майнових прав і законних інтересів осіб, яких представляють;

– *функція охорони та захисту* забезпечує юридичну можливість охорони та захисту майнових прав та інтересів осіб, яких представляють, і сприяє належному виконанню цивільних прав та обов’язків, оскільки головним обов’язком представника є обов’язок діяти в інтересах принципала, захищаючи та представляючи інтереси останнього перед третіми особами. З метою захисту цивільних прав та інтересів того, кого представляють, законом встановлено заборону укладення правочину представником щодо себе особисто або щодо іншої особи, представником якої вона одночасно є (наприклад, опікун не може укладати угоди зі своїм підопічним, а також представляти його при укладенні угод чи веденні судової справи між підопічним і своїми близькими родичами).

3. Система принципів представництва має комплексний характер і полягає у виділенні трьох базових рівнів: 1 рівень – система загальноправових принципів, що прямо впливають на виникнення, зміну і припинення відносин представництва; 2 рівень – система загальних (галузевих) цивільно-правових принципів; 3 рівень – система спеціальних (інституційних) принципів представництва.

4. Договір доручення є безпосереднім проявом правовідносин щодо представництва, породжуючи їх виникнення. Сутність останніх полягає в тому, що одна особа представляє у правовідношенні інтереси іншої, набуваючи для неї прав та обов'язків, розширюючи межі її юридичних дій. Як і в інших відносинах представництва, тут виникають два види правового зв'язку – внутрішній та зовнішній. Перший зв'язок (внутрішні відносини) встановлюється між довірителем і повіреним, а другий (представницький) – між повіреним і третіми особами (зовнішні відносини). Ця особливість пояснює наявність двох видів правочинів, які опосередковують перший та другий вид юридичного зв'язку. Внутрішні відносини сторін опосередковуються договором доручення (двосторонній правочин), а зовнішні – видачею довіреності на здійснення певних юридичних дій (односторонній правочин).

5. Дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Батьки (усиновлювачі), опікун, прийомні батьки чи батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами), опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.

6. Вбачається, що у зв'язку з цим необхідно внести зміни до ст. 221 «Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності» та ст. 222 «Правові наслідки вчинення правочину

неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності» ЦК України, виклавши їх в такій редакції:

«***Стаття 221. Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності***

1. Правочин, який вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу.

Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні.».

«4. Дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Батьки (усиновлювачі), опікун, прийомні батьки чи батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

5. Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами), опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.».

«Стаття 222. Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності

1. Правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, прийомних

батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, може бути згодом схвалений ними в порядку, встановленому статтею 221 цього Кодексу.

2. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, прийомних батьків або батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи.

3. Якщо обома сторонами недійсного правочину є неповнолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все одержане нею за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі), піклувальник, прийомні батьки або батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, що було предметом правочину.».

7. Пропонується також внести зміни до ст. 242 «Представництво за законом» ЦК України, доповнивши її частиною третьою, а частину третю вважати частиною четвертою та викласти зазначену статтю в такій редакції:

«***Стаття 242. Представництво за законом***

1. Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх і неповнолітніх дітей.

2. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Піклувальник є законним представником неповнолітньої особи та фізичної особи, дієздатність якої обмежена.

3. Прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу є законними представниками малолітніх та неповнолітніх дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.».

Розділ 3.
РЕАЛІЗАЦІЯ ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

3.1.Проблеми виникнення договірного представництва

Виникнення представництва на договірній основі на сьогодні є досить поширеним явищем, що перш за все пов’язано зі стрімким розвитком і диверсифікацією цивільного обороту. Саме за допомогою договірних механізмів учасники цивільних правовідносин можуть вільно погоджувати між собою всі необхідні умови їх зобов’язань та узгоджувати подальші дії для їх належного виконання і досягнення бажаного правового результату. Цивільноправовий договір є юридичним фактом, що спричиняє виникнення зобов’язальних правовідносин, які проявляються у правах та обов’язках їх сторін.

Таким чином, саме цивільно-правовий договір встановлює правові зв’язки між учасниками цивільних правовідносин на основі, серед іншого, принципів юридичної рівності й майнової самостійності та є підставою виникнення прав та обов’язків, що мають взаємний характер. Саме за договором зазначені правовідносини («зв’язки») набувають конкретного змісту, тоді як власне правочин забезпечує практичну реалізацію цих прав та обов’язків, а також відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання. Неабиякого значення подібні положення набувають стосовно фідуціарних (довірчих) правовідносин, класичним різновидом яких є відносини представництва. Виходячи з цього, з метою максимально ефективного та такого, що відповідає волі сторін договору, виконання сторони повинні максимально точно, насамперед чітко, сформулювати та узгодити між собою їхні права та обов’язки з урахуванням потреб та інтересів сторін. Ключовим у світлі зазначеного є саме стадія укладення договору про представництво,

формування та виникнення представницьких повноважень. Розглянемо кілька важливих питань, пов’язаних із виникненням договірного представництва.

Беззаперечним є той факт, що договір є різновидом угоди, тому, як правильно зазначає Т. І. Ілларіонова, договір як будь-яка угода є правомірною дією, спрямованою на досягнення певних наслідків. Правомірність і спрямованість договору на певний правовий результат обумовлюють його організаційну функцію, у процесі реалізації якої формуються зв’язки суб’єктів цивільного права. Значення договору, втім, не обмежується його організаційною функцією. Він виконує і регулятивну функцію, впливаючи на майнові та особисті немайнові права суб’єктів правовідношення, їх обов’язки. При цьому такий вплив здійснюється не безпосередньо, а через систему суб’єктивних прав та обов’язків [102, с. 292]. В аспекті договірного представництва організаційна функція втілюється на етапі формування внутрішніх відносин представництва – встановлення довірчих зв’язків між довірителем і повіреним, формування обсягу представницьких повноважень останнього. Регулятивна ж функція, яка також проявляється ще на етапі укладення договору про представництво та, за потреби, надалі при модифікації представницьких повноважень, становить основу відносин представництва. Однак, на наш погляд, ще однією не менш важливою функцією договору, зокрема і договору доручення, є гарантійна функція, забезпечення реалізації якої чітко визначено в законодавстві і яка також обумовлюється правомірністю договору та його спрямованістю на досягнення певних правових наслідків. Зокрема, базовою гарантією забезпечення зобов’язань, передбачених у договорі, є те, що він є обов’язковим для виконання сторонами (ст. 629 ЦК України).

Враховуючи сказане та усвідомлюючи необхідність поєднання організаційної, регулятивної та гарантійної функцій договору для належного встановлення та подальшої реалізації представницьких повноважень, зупинимося на аналізі наявних у ЦК України договірних конструкцій, в яких можуть реалізовуватись ці функції договору в аспекті встановлення

договірного представництва, особливо детально зосередившись на питанні віднесення агентського договору до договорів про представництво.

У науці цивільного права існує думка, що підставою виникнення представництва є договори про надання юридичних послуг і комбіновані договори про надання послуг, за якими одна особа зобов'язується виконувати дії на користь і за рахунок іншої особи (доручення, комісія, експедирування, довірче управління майном тощо). Оскільки лише у договорі доручення повірений спеціально виконує представницькі функції шляхом вчинення правочинів не лише за рахунок, а й від імені повіреного, саме договір доручення зазвичай характеризується як договір про представництво [537, с. 75]. З цією тезою ми погодитись повністю не можемо, оскільки раніше в дисертаційному дослідженні вже дійшли висновку, що правочини та юридично значимі дії представника, вчиняючись від імені принципала, характеризують не лише договір доручення, а й агентський договір, якщо така умова в ньому передбачена (агент діє від імені принципала). Однак цього не можна сказати про такі види договорів, як комісія, експедирування, довірче управління майном тощо. У таких видах договорів відсутній представницький характер наданих іншою особою повноважень – умовно, «боржники», «повірені» особи не діють від імені «довірителя», вчиняючи правочини та інші юридично значимі дії, хоча і, безперечно, виконують свої договірні зобов'язання в інтересах такої особи.

Є. О. Суханов також вважає, що договорами, які породжують відносини представництва, є договори доручення та агентування, за якими одна сторона (повірений у договорі доручення або агент в агентському договорі) зобов'язується здійснювати від імені та за рахунок другої сторони (довірителя у договорі доручення або принципала в агентському договорі) певні юридичні дії [105, с. 302]. Д.Б. Коротков дотримується такої ж позиції, вважаючи, що договірне представництво виникає на підставі цивільно-правового договору між особою, яку представляють, і представником (найчастіше

використовуються конструкції договору доручення або агентського договору, укладеного за моделлю договору доручення) [207].

На думку В. А. Васильєвої, саме договір доручення є класичним договором про представництво, оскільки з легальних договорів, з яких виникає представництво, тільки на підставі договору доручення виникає пряме представництво – право повіреного виступати від імені принципала, адже всі інші види представництва не передбачають можливості уповноваженій особі виступати від імені іншої особи. Таке право повіреного виокремлює досліджувану договірну конструкцію. Вважається, що відносини сторін за договором мають довірчий характер, а договір доручення, на відміну від інших представницьких, є фідуціарним правочином [47, с. 225]. З цим твердженням ми також абсолютно погодитись не можемо, оскільки різниця між договором доручення та агентським договором є суттєвою. Проте важливою рисою, яка їх об’єднує, є фідуціарність таких правочинів, у разі коли агент діє від імені принципала.

Так, А. Л. Дядюк, посилаючись на думку М. І. Брагінського та В. В. Вітрянського, які вважають, що достатньою підставою для віднесення агентського договору до фідуціарних угод є породжувані агентським договором як очевидні, так і приховані від третіх осіб наслідки, сприятливі для принципала [37, с. 480–481], стверджує, що дії агента часто призводять до наслідків, які прямо не передбачені (або які неможливо передбачити) в договорі, але можуть відповідати інтересам принципала. Такими прихованими наслідками можна вважати розширення ринків збуту, підвищення конкурентоспроможності товарів чи послуг принципала або створення позитивного іміджу серед споживачів завдяки діяльності агента. Досягнення зазначених цілей потребує розкриття перед агентом довгострокових планів, що вимагає особливого рівня довіри до останнього з боку принципала [139, с. 89]. Тому справедливим є висновок автора, що агентський договір є фідуціарним договором, оскільки регулює відносини, засновані на високому ступені довіри сторін одна до одної, у яких агенту надаються повноваження діяти належним

чином в інтересах принципала, не зловживаючи довірою останнього [139, с. 92]. У світлі цього доречно навести і протилежну позицію, якої дотримуються О. Л. Невзгодіна та Є. О. Суханов: за своїм змістом агентський договір є ближчим до договору комісії, ніж до договору доручення, оскільки агент, подібно до комісіонера, зазвичай є професійним підприємцем [303, с. 57–60]. Отже, договір агентування завжди є оплатним і не носить особисто-довірчого характеру навіть при здійсненні агентом угод від імені принципала за його довіреністю [497, с. 114].

До наведеного слід додати, що, по-перше, фідуціарність цього договору, незважаючи на переважну відсутність фідуції між фізичними особами на тому ж особисто-довірчому рівні, що і в договорі доручення, може мати місце в аспекті довіри, яку виявляє принципал стосовно тієї чи іншої юридичної особи, яка надає послуги агентування. Враховуючи тенденцію до розширення особистих немайнових прав юридичних осіб і наявність у них репутаційних характеристик, подібний висновок вважаємо обґрунтованим. По-друге, така фідуціарність може проявлятись також і в тому, що принципал, враховуючи можливість настання зазначених вище наслідків дій агента, довіряє йому, крім вчинення конкретних юридичних дій, також, у певному сенсі, і долю свого бізнесу або іншої сфери діяльності, що, враховуючи предмет договору агентування та основний вид діяльності принципала, може полягати у значно більшій довірі, ніж при звичайних довірчих відносинах. По-третє, варто підкреслити, що виникнення представницьких повноважень при договорі агентування пов’язане не стільки з фідуціарністю відносин, скільки зі здійсненням агентом наданих йому принципалом повноважень на вчинення юридичних та/або фактичних дій від імені останнього.

Отже, на нашу думку, договір агентування за умови, що агент виступає від імені особи, яку він представляє, може породжувати настання представницьких повноважень і відповідно бути підставою виникнення договірного представництва. Зазначений договір може мати елементи фідуціарності, що проявляється у довірі принципала до конкретного

професійного агента або певної юридичної особи, яка надає послуги агентування.

Іншим важливим питанням виникнення представництва є форма договору, що в обов'язковому порядку повинно бути вирішено на момент його укладення, а також співвідношення договору доручення і довіреності, включаючи застосування сучасних засобів електронної комунікації у цій сфері. На відміну від агентського договору, який укладається в письмовій формі, договір доручення може укладатись, за загальним правилом, також в усній.

На думку Н. В. Федорченко, законодавець не випадково залишив таку досить велику можливість для укладення договору доручення в усній формі. Адже необхідність у допомозі щодо надання тих чи інших юридичних дій (особливо між громадянами) може виникнути раптово, коли їм не до складання документів. Крім того, не можна не враховувати довірчий характер цього договору [522, с. 151]. Дійсно, необхідно брати до уваги і довірчий характер відносин представництва, а також певного роду оперативність виникнення таких відносин. Однак навіть укладення договору доручення в усній формі не дає змоги говорити про те, що ці відносини виникають без будь-якого документального, юридично значимого підтвердження. Зокрема, обов'язковим документом, який довіритель повинен видати повіреному за договором доручення, є довіреність. Важливо наголосити, що довіреність у першу чергу видається для поінформованості третіх осіб, тобто для того, щоб вони могли переконатись, що дійсно конкретна особа уповноважена від імені довірителя виконувати чітко визначені в ній юридичні дії та вчиняти правочини.

На думку В. Л. Граніна, довіреність є лише засобом зовнішньої легітимації представника перед третіми особами, фіксує повноваження представника на вчинення юридично значимих дій від імені особи, яку представляють, і робить повноваження представника очевидним для відповідної третьої особи. Сама по собі довіреність безпосередньо правових наслідків ані для учасників правовідношення представництва, ані для третіх осіб не створює і не може створювати. Довіреність створює лише один ефект

підтвердження перед іншими особами того факту, що особа, котра отримала довіреність, виступає уповноваженим представником іншої особи – тієї, яка видала таку довіреність. Відтак, за допомогою довіреності встановлюються характер і межі повноваження, що надає особа, яку представляють, представнику [110, с. 97].

Р. Б. Шишка вважає, що довіреність виконує такі функції:

– уповноважуючу – наділяє представника певними повноваженнями на вчинення правочинів в інтересах особи, що видала довіреність;

– верифікаційну – вказує на особу представника. У довіреності зазначаються його офіційні дані за паспортом. Якщо вчинений за довіреністю правочин підлягає документуванню, тоді вказуються дані про довіреність, а також остання (незалежно від того, чи є вона разовою, генеральною або безвідкличною) додається до цього документа. Так, довіреність додається до документа, на підставі якого вчинено правочин, наприклад, здійснено переказ коштів – у такому разі до платіжної відомості;

– обмежуючу – вказано безпосередні правочини, на які уповноважено представника, та термін дії довіреності. Інколи вказується об’єкт і третя особа – наприклад, у довіреностях на отримання заробітної плати, пенсії.

Таким чином, на думку автора, довіреність – виданий представнику особою, яку представляють, в установленому порядку письмовий документ для представництва перед третіми особами [543, с. 468].

Т.І. Ілларіонова також вважає, що довіреність – це завжди документ, необхідний у відносинах представника з третіми особами. Тому довіритель може його видати не тільки представнику, а й безпосередньо відповідній третій особі [102]. Є. О. Суханов розмірковує подібним чином, вважаючи, що довіреність – це документ, що фіксує повноваження представника на вчинення правочину. Довіреність адресується третім особам і посвідчує повноваження представника перед ними. Інакше кажучи, завдяки довіреності повноваження представника на вчинення тієї чи іншої угоди стає очевидним для відповідної третьої особи [105, с. 304]. Подібну думку висловлюють сучасні українські

науковці, зокрема, І. А. Бірюков та Ю. О. Заіка, вказуючи на те, що довіреність, адресована насамперед третім особам, має за мету довести до їх відома те, що між представником і тим, кого він представляє, існує домовленість, згідно з якою виконання всіх правочинів, які укладатиме представник у межах довіреності, бере на себе той, хто представляє [545, с. 233].

На противагу таким підходам можна навести позицію В. О. Рясенцева, який стверджував, що довіреність може адресуватись або представнику, або третій особі з однаковими наслідками, оскільки в кожному з цих випадків представник набуває повноважень, тобто легітимізується. У зв'язку з цим неправильним є підхід, згідно з яким довіреність повинна адресуватись тільки представнику. Помилковою є і думка, що довіреність необхідно направляти тільки третій особі. Також не можна погодитись, що довіреність необхідно направляти одночасно представнику і третій особі [451, с. 21]. Хоча, на наше переконання, найбільш правильним є направлення довіреності і представнику, і третій особі. Це дасть змогу убезпечити себе від можливих негативних наслідків у разі, якщо одна із сторін зовнішнього відношення представництва не знатиме про повноваження загалом чи про якісь конкретні повноваження зокрема.

Однак значення цього документа не обмежується тільки цим фактом. Раніше в дисертаційному дослідженні ми вже дійшли висновку, що договір доручення опосередковує відносини представництва, для яких характерною є наявність двох видів юридичних зв'язків – внутрішніх і зовнішніх. Якщо для оформлення внутрішніх відносин (довіритель – повірений) застосовується договір доручення, то зовнішні відносини (довіритель – треті особи) визначаються за допомогою довіреності, яку довіритель видає повіреному. Враховуючи складну юридичну природу відносин представництва (а саме, те, що вони складаються з двох видів відносин), варто підкреслити факт їхньої взаємозалежності: існування одних обумовлює існування інших. Таким чином, ми не можемо говорити про те, що довіреність має значення лише для третіх осіб. Адже у разі виникнення конфлікту саме довіреність, а точніше зміст цього

документа, в якому визначено повноваження представника, допомагає вирішити спір і відновити порушені права та притягнути до відповідальності учасників представницьких правовідносин.

Свого часу ще О. С. Іоффе вказував, що оскільки повірений вступає в правовідносини з третіми особами, останні повинні бути проінформовані про характер і межі повноважень представника. Повноваження посвідчуються виданням довіреності. Вона фіксує не договір доручення, а є одностороннім правочином довірителя про надання повіреному певних повноважень, хоча у випадку судового спору і може бути письмовим доказом існування зобов'язання за договором доручення [170, с. 261–262]. Погоджуючись лише частково, вважаємо, що довіреність не може сприйматись абсолютно відокремлено від договору доручення. З цього приводу І. В. Спасибо-Фатєєва зазначала, що договір укладається між двома особами і врегульовує всі відносини між ними. Це зручно як для сторін договору, так і для третіх осіб, з якими повірений вступає у відносини на виконання наданого йому доручення. Треті особи отримують у стислій формі всі необхідні дані про повноваження представника. Інші ж аспекти взаємовідносин між представником та особою, яку він представляє, їх не стосуються. Довіреність видається на підставі договору, який зв'язує повіреного і довірителя взаємними правами й обов'язками. Тобто, на думку автора, довіреність видається на виконання договору (ст. ст. 1003–1007 ЦК України), оскільки договірне представництво передбачає і приписує видачу довіреності, чому передує укладення договору [551, с. 543–546].

Отже, договір доручення спрямований, перш за все, на посвідчення наявності внутрішніх відносин представництва, у той час як довіреність – як внутрішніх, так і зовнішніх, а тому повинна надсилатись як представникові, так і третім особам з метою уникнення будь-яких непорозумінь та попередження можливих зловживань. Довіреність, на відміну від договору доручення, зазвичай містить лише перелік повноважень, наданих представникові, та строк, на який вони надаються.

На практиці часто виникають проблеми також з тим, коли повноваження представника, що передбачені у договорі, не збігаються з тими, які визначені у довіреності. Науковці по-різному трактують своє бачення щодо того, що важливіше: повноваження, передбачені у договорі, який є підставою виникнення представництва, чи повноваження, що визначені у довіреності. Так, Т. І. Ілларіонова вважає, що договір повинен мати пріоритет. Науковець говорить про те, що інколи можливі розбіжності між тим, як повноваження представника визначені в договорі (наприклад, установчих документах юридичної особи або договорі доручення) і в довіреності, виданій представнику, та наводить приклад: громадянин за договором передав свій автомобіль у користування іншій особі (оренда). Потім орендарю було видано довіреність, яка включає і право продажу, за якою представник (він же орендар) продав машину третій особі. Доведеність того, що третя особа (покупець), укладаючи договір, знала або повинна була знати, що договором встановлено менший обсяг повноважень, ніж у довіреності (договором не передбачалася передача орендарю права на відчуження майна), може спричинити для третьої особи несприятливі наслідки. Вчиняючи правочин відповідно до довіреності, представник тим самим вийшов за межі обмежень, встановлених для нього договором. Іншої позиції дотримується І. В. Спасибо-Фатєєва. На її думку, слід враховувати, що особа, яка вступає у правовідносини з представником, може ознайомитися з його повноваженнями (дізнатися про них, з'ясувати їх). Так, якщо представник діє на підставі довіреності, то його повноваження викладені у цій довіреності. Якщо з'ясувалося, що між довіреністю та договором, на підставі якого її видано, є розбіжності, то пріоритет має довіреність як документ, адресований третім особам [551, с. 527]. На нашу думку, у цьому випадку все ж необхідно надати перевагу тим повноваженням, які визначені у довіреності, оскільки довіреність видається після того, як було укладено договір. Відповідно довіритель або принципал можуть змінити повноваження задля задоволення своїх інтересів і визначити їх у довіреності. Тим більше, що саме на підставі цього документа здійснюються зовнішні відносини

представництва, які спрямовані на досягнення необхідного результату для довірителя чи принципала. Як відомо, довіреність відображає волю особи, що її видала, яка особисто виявила бажання, щоб представник (повірений або агент) здійснював певні дії від імені та в інтересах цієї особи.

Тому, на наш погляд, правильною є думка В. Л. Граніна, який також стверджує, що на практиці іноді виникає питання про співвідношення договору про представницькі дії, укладеного між довірителем і повіреним, та довіреності, яку особа, котру представляють, видає представникові. Передбачена законом можливість фіксації повноваження не в договорі доручення, а в окремому документі (довіреності) зумовлена не тим, що існує необхідність дублювання факту повноваження і змісту повноваження в двох документах – договорі доручення і довіреності, а лише бажанням законодавця надати суб'єктам цивільного права якнайбільш повні можливості для використання представництва при встановленні та реалізації своїх суб'єктивних прав та обов'язків [110, с. 104]. Йдеться про можливість збільшення обсягу повноважень, необхідного для вчинення юридично значимих дій і правочинів.

Поряд з довіреністю, що оформляє повноваження повіреного, довіритель зазвичай дає йому усні або письмові вказівки щодо способів виконання дорученої справи. Зміст цих вказівок не завжди тотожний змісту довіреності. Наприклад, у довіреності говориться, що повіреному доручено придбати певне майно, а у вказівках обумовлено якість цього майна, ціну тощо. Якщо повірений придбає не те майно, яке зазначено в довіреності, вважається, що він вийшов за межі своїх повноважень. Навпаки, визнаються порушеними не повноваження повіреного, а вказівки довірителя, якщо придбано майно, яке обумовлене в довіреності, але за якістю або ціною не відповідає вимогам, висунутим довірителем. Н. В. Федорченко у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що в принципі повірений може мати три джерела своїх повноважень (пов'язаних із ними дій): 1) договір; 2) певні вказівки до нього, що є невід'ємною частиною договору; 3) довіреність (слід зазначити, що часто вказівки утворюють зміст договору й окремо не обумовлюються). Вказівки

довірителя є важливими умовами договору. Вони можуть: мати як загальний, так і детальний характер; бути викладені як у письмовій, так і в усній формі; стосуватися будь-яких обставин, пов'язаних з виконанням доручення, й у будь-якому випадку є для повіреного обов'язковими до виконання, якщо не спричиняють порушень договору, закону чи моралі. Цьому обов'язку повіреного відповідає право довірителя вимагати виконання доручення відповідно до наданих вказівок. Вказівки довірителя можуть стосуватися предмета договору (які конкретні юридичні дії повинен і не повинен вчинити повірений); способу виконання (оскільки такий не вказаний у законі чи договорі); вартості та якості (майна, що має бути куплене, найманого майна); терміну (виконання окремих дій і договору в цілому) тощо [522, с. 159].

Також необхідно зазначити, що довіреність є обов'язковою при укладенні договору в письмовій формі. Вона видається як повіреному у договорі доручення, так і агенту в агентському договорі. Щодо агентського договору, то відповідно до ч. 4 ст. 297 ГК України він укладається у письмовій формі, незалежно від того, хто є сторонами цього договору, і незалежно від суми договору. Те саме не можна сказати про договір доручення, оскільки такої особливості стосовно виключності письмової форми в нього немає. У договорі доручення завжди є альтернатива у вигляді усної форми. Тому тут застосовується письмова форма договору згідно із загальними правилами цивільного права: залежно від того, хто є сторонами цього договору (юридичні особи, юридичні і фізичні особи), та суми договору: якщо правочини фізичних осіб між собою вчиняються на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (ст. 208 ЦК України). З цього приводу О. С. Іоффе зазначав, що договір доручення може бути безоплатним або передбачати сплату невеликої винагороди. Проте інколи правочин від імені довірителя, який доручено укласти повіреному, пов'язаний з істотними цінностями. Зрозуміло, що в таких випадках для визначення форми договору вирішальне значення має не розмір плати, яка належить повіреному, а

сума правочину, який від імені довірителя він зобов’язується вчинити [170, с. 261].

Н. В. Федорченко зазначає, що загальні правила про форму правочинів ставлять форму правочинів у залежність від складу їх учасників, суми, спеціальних указівок закону, збігу в часі виконання та укладення угод. Форма договору може залежати від досягнутої сторонами домовленості про укладання його у визначеній (домовленій) формі. Предметом договору є діяльність повіреного, що передбачає певну тривалість у часі, тому збіг у часі укладення та виконання доручення практично неможливий. Отже, застосовувати норму ст. 206 ЦК України до договору доручення не можна. Крім того, знач на кількість доручень виконується в порядку дружньої послуги, і довіритель, просячи повіреного про послугу, навряд чи пропонує повіреному укласти договір, навіть якщо йшлося б і про великі цінності. Громадянин, який бажає відремонтувати свій будинок (автомобіль, катер тощо), доручає знайомому фахівцю укласти договір підряду на ремонт цінного майна. Відносини між довірителем і повіреним дружні, винагорода не виплачується, а сума правочину, який повинен вчинити повірений, значно перевищує двадцять розмірів неоподатковуваних мінімумів. Якщо ж пристати на позицію тих, хто стверджує, що ціною договору доручення варто вважати ціну передбачуваного до вчинення правочину, то в наведених прикладах форма договору доручення мала б бути письмовою (п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України) [522, с. 150–151].

Загалом, порушуючи питання сутності письмової форми договору доручення, розглянемо такі способи: 1) шляхом складання одного документа; 2) шляхом обміну документами, що виражають волю сторін. Обмін документами проводиться за допомогою поштового, телетайпного, телефонного, електронного чи іншого зв’язку. Необхідно лише, щоб відповідний зв’язок забезпечував можливість достовірно встановити, що документ надходить від сторони за договором. Зазначені документи підписуються сторонами. При укладанні договору можна використовувати факсимільне відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-

цифрового або іншого аналога власноручного підпису. Таке відтворення підпису допускається у випадках і в порядку, передбачених законом, іншими правовими актами або угодою сторін [102, с. 301].

Дійсно, сьогодні з розвитком електронних комп'ютерних технологій, мережі Інтернет неабиякої популярності набуває укладення договорів в електронній формі, що декларується та забезпечується в Україні в тому числі і на законодавчому рівні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про електронний цифровий підпис» такий підпис призначений для забезпечення діяльності фізичних та юридичних осіб, яка здійснюється з використанням електронних документів. При цьому згідно з ч. ч. 3–4 цієї ж статті використання електронного цифрового підпису не змінює порядку підписання договорів та інших документів, встановленого законом для вчинення правочинів у письмовій формі, а нотаріальні дії із засвідчення справжності електронного цифрового підпису на електронних документах вчиняються відповідно до порядку, встановленого законом. Ще далі в аспекті правового регулювання укладення та виконання електронних правочинів йде Закон України «Про електронну комерцію», хоча він і стосується засад діяльності, порядку вчинення електронних правочинів та визначає права й обов'язки учасників відносин лише у сфері електронної комерції. Необхідно наголосити, що окремими науковцями до сфери електронної комерції відносяться не лише електронна торгівля чи електронний бізнес, а й такі види діяльності, як реклама, проведення маркетингових досліджень, підтримка зв'язків із постачальниками та користувачами, організація документообігу тощо [591, с. 224].

Враховуючи зазначене, вважаємо, що не виключається з цієї сфери відносин і укладення договорів доручення (ба більше – агентування) з наступним здійсненням представницьких повноважень при веденні електронної комерції. Раніше в науковій літературі зазначалось, що у межах електронної комерції не можна укладати договори, які потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації [233, с. 51–57]. Співвідносячи ж це

положення з нормами зазначених законодавчих актів, вважаємо, що якщо такі договори можуть бути укладені із застосуванням електронного підпису (про що опосередковано зазначається в законі) без шкоди для порядку їх нотаріального посвідчення, тоді загалом допускається і сам факт подібного їх укладення.

На думку Р. Б. Шишки, варто відокремлювати письмову форму документа від електронної. На нинішньому етапі розвитку суспільства практикуються письмові та електронні документи. Перші мають письмову форму і призначені для візуального ознайомлення з ними. Зміст других може бути розпізнаний лише за допомогою електронних ідентифікаційних пристроїв. Це можуть бути картки або інші носії з вмонтованими у них чіпами. Використовуються також комбіновані документи, які можуть розрізнятися як візуально, так і за допомогою електронних зчитувальних терміналів [543, с. 270]. Згідно з ч. 1 ст. 207 ЦК України договір вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Це дає нам можливість зробити висновок, що електронна форма укладення договору є видом письмової форми. Наведена правова норма встановлює можливість застосування електронної форми договору не як самостійної форми, а як різновиду письмової форми укладення договорів.

У ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [381] зазначено, що електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бут и створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною.

Таким чином, ця норма так само доводить прямий зв'язок між електронною та письмовою формами документів, зокрема, в нашому випадку – договорів про представництво. А. В. Нижний підкреслює, що на сьогодні, за

умови дотримання всіх вимог, встановлених законодавством до порядку укладення договору в електронній формі, такий договір виконуватиме ті ж функції, що і договір, укладений на папері, адже відповідно до ч. ч. 1–2 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму, а допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму. Також автор зазначає, що «електронна форма» договору на сьогодні є одним із «внутрішніх способів волевиявлення», які можуть використовуватись для укладення договору в письмовій формі, та включає два обов'язкових елементи: наявність тексту, що виражає зміст договору, в електронній формі та скріплення його електронними цифровими підписами сторін. Водночас слід зауважити, що за своєю правовою природою електрон на форма містить цілу низку ознак, що істотно відрізняють її від класичної письмової форми. Саме тому в недалекому майбутньому можна очікувати на її виокремлення у самостійну форму договору з окремими правовими наслідками [322, с. 294]. Однак, на нашу думку, вище вказані чинники не дають підстав виокремлювати електронну форму як самостійну, оскільки існують більш суттєві підстави вважати її видом письмової форми.

Прогресивною вбачається позиція Ю. Борисової, яка вважає, що поділ форм правочинів на усну та письмову в умовах сьогодення є застарілим. Авторка пропонує поділ на зафіксовану та незафіксовану форми правочину. На підтримку наведеної позиції вона наводить такі приклади: перехід користувачем на відповідні сторінки сайта для підтвердження замовлення, який фіксує система; замовлення телефоном із натисканням кнопок; керування голосом для укладення угод; відеозапис та інше. Описані випадки, які на сьогодні породжують виникнення у сторін прав та обов'язків, є укладенням угод, які не можна віднести ні до письмових, ні до усних. В іншому випадку необхідно таки ввести поняття електронної форми, яка в свою чергу буде

взаємопоглинатися із письмовою та усною в окремих зазначених випадках [34, с. 95].

Тому вважаємо, що договори доручення та агентування, із дотриманням у відповідних випадках вимог нотаріального посвідчення довіреності, можуть укладатись в електронній формі, яка з огляду на властиві їй сутнісні характеристики відображення на певному носієві та здатність бути доступною за допомогою людських можливостей є різновидом письмової форми договорів про представництво. Саме тому електронна форма є новітньою та перспективною альтернативою звичайній письмовій формі.

Таким чином, враховуючи все вищенаведене, необхідно зробити висновок, що підставою виникнення договірного представництва є договори про представництво, до яких належать договір доручення та агентський договір, оскільки їхня правова природа відповідає всім необхідним умовам представництва. Договір доручення та довіреність співвідносяться між собою як форма закріплення внутрішніх правовідносин представництва та документ, що втілює аспекти внутрішніх і зовнішніх відносин, а також має, перш за все, регулятивний (закріплюючи обсяг повноважень представника) та інформативний характер (повідомляючи як представника, так і третіх осіб про такі повноваження). Окремо вивчені питання форми договору доручення та договору агентування, а також форми довіреності та можливості укладення її в електронній формі свідчать про законодавчу тенденцію до закріплення письмової форми цих правочинів задля забезпечення визначеності та стабільності цивільного обороту.

3.2. Здійснення договірного представництва

3.2.1. Особливості здійснення договірного представництва

Здійснення представництва є ключовим етапом у договірному зобов'язанні в аспекті забезпечення прав та інтересів осіб, які вирішили вчиняти правочини та інші юридичні дії не самостійно, а через уповноважену на це особу, тобто представника. Повноваження, надані останньому, пов'язують між собою учасників внутрішніх правовідносин представництва, хоча їхній зміст спрямовується на подальше вчинення правочинів з третіми особами, які є вже учасниками зовнішніх правовідносин. Погоджуємося з позицією Є. І. Орешина, який зазначає, що при реалізації повноважень і представник, і треті особи рівною мірою зацікавлені, щоб права й обов'язки виникли в особи, інтереси якої представляються. Однак повноваження є правовим зв'язком саме між представником та принципалом, оскільки «пов'язує» останнього, робить його «залежним» від дій представника, а не третіх осіб. До того ж повноваження гарантує принципалу, що він набуває прав та обов'язків лише в результаті дій представника, вчинених у рамках повноваження [332]. Як побачимо далі, ці засадничі положення мають суттєвий вплив на особливості здійснення договірного представництва.

Оскільки договірне представництво виникає на підставі договору та може підтверджуватись довіреністю, то саме цими документами визначаються повноваження представника, які він зобов'язаний виконувати чесно, якісно та своєчасно. Обсяг цих повноважень або однозначно й конкретно обумовлюється в договорі чи довіреності, або ж останні визначають наявність представницьких повноважень у цілому. В останньому випадку, на наш погляд, можливі складнощі при вирішенні питання про вихід представника за межі наданих йому повноважень, оскільки вони не є чітко визначеними. З огляду на це може виникнути низка проблем щодо того, чи дійсно принципал уповноважував на

певні дії представника, чи ні. Вважаємо, що тут слід враховувати, чи діяв представник добросовісно. Так, О. В. Дзера з цього приводу наголошує, що повноваження представника можуть бути визначені конкретно, шляхом перерахування довірених йому дій, або в загальному вигляді, з передачею представнику загальних повноважень на вчинення правочинів від імені особи, яку представляють. У цьому випадку представник може вчиняти будь-які дії, які міг би вчиняти сам принципал, якщо їх вчинення не суперечить сутності представництва та підставам його виникнення [548, с. 568–569]. Безперечно, тоді враховуються і законодавчі обмеження діяльності представника та можливості вчинення ним тих чи інших правочинів або інших юридичних дій, а також безпосередні мета і правові наслідки здійснення представницьких повноважень.

Здійснення повноважень полягає, насамперед, у належному та добросовісному виконанні договору – умов, що складають його зміст. Відступ від умов договору, зокрема в частині наданих представнику повноважень, визначених довірителем (принципалом), як правило, не допускається. Однак може виникнути ситуація, коли представник не в змозі виконати доручення відповідно до зазначених умов договору. Тому допускається можливість відступу представника від повноважень, наданих довірителем (принципалом), при дотриманні таких умов: якщо за обставинами справи це необхідно в інтересах принципала, і представник не міг попередньо запитати його або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. Представник зобов’язаний повідомити принципала про допущені відступи, як тільки це стане можливо. Таке повідомлення необхідне для того, щоб у разі вчинення правочину з відступом від повноважень його виконання вважалося належним. За відсутності однієї з названих умов всі несприятливі наслідки правочину покладатимуться на представника.

Як зазначає А. Л. Дядюк, зобов’язання має виконуватися належним чином відповідно до закону, інших нормативно-правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов’язання – відповідно до

вимог, що у певних умовах звичайно ставляться. Автор звертає увагу на те, що належне виконання передбачає виконання зобов'язання належними сторонами (ст. 527 ЦК України); щодо належного предмета; належним способом (ст. ст. 529, 531 ЦК України); у належні строки або терміни (ст. 530 ЦК України); у належному місці (ст. 532 ЦК України) [139, с. 92]. У разі якщо не всі з вимог, визначених законодавцем, зазначені у договорі, вони, за загальним правилом, все одно є обов'язковими для представника, і їх необхідно враховувати для недопущення негативних наслідків для всіх учасників представницьких правовідносин. Щодо останнього, варто погодитися з висловлюванням О. С. Іоффе, який стверджував, що виконання зобов'язань забезпечується системою заходів правового порядку. Так, безпосередньо законодавчими приписами забезпечується виконання зобов'язань: встановлюються принципи виконання, передбачається неприпустимість односторонньої відмови від зобов'язання або зміни його умов, встановлюється можливість примусового виконання тощо [477, с. 263]. Тобто якщо представник бажає вчинити правочин від імені іншої особи належним чином, він повинен дотримуватись навіть тих положень, яких немає в договорі, але які визначені законодавчо та застосовуються до договору, на підставі якого виникли представницькі правовідносини.

Враховуючи зазначене, договірне представництво також характеризується низкою особливостей здійснення, що безпосередньо випливають з правової природи представницьких відносин. О. Л. Невзгодіна обґрунтовано виділяє обов'язкові ознаки реалізації представництва, зокрема, *представницький* і *повноважний* характер дій щодо реалізації представництва. Представницький характер дій означає, що вони вчиняються від імені іншої особи, з метою створення юридичних наслідків у відносинах між останньою і третьою особою, поінформованою про спрямованість дій представника. Повноважний характер дій щодо реалізації представництва означає, що воно вчиняється за наявності та в межах повноваження [301, с. 114–115]. Цієї ж позиції дотримується В. Л. Гранін, на думку якого зазначені складові дій щодо

реалізації представництва є ознаками належної реалізації представником своїх прав та обов'язків у правовідносинах. Вчений вважає, що представницький характер дії – це здійснення представником правочину від імені іншої особи, тобто існування у представника вираженого наміру створити певні юридичні наслідки у відносинах між тим, кого він представляє, і третьою особою, яка знає про бажані дії представника. Для того щоб дія мала представницький характер, необхідна реалізація зовнішнього інформаційного обов'язку представника, тобто він має сповістити третю особу про те, що він діє не від власного імені, а від імені принципала. Інакше третя особа має підставу вважати правочин здійсненим з представником як з контрагентом з цього правочину [110, с. 110]. Дійсно, умова поінформованості відіграє у цьому випадку визначальну роль, оскільки її невиконання нівелює саму суть представництва та може породжувати негативні наслідки у разі зловживання представником своїми повноваженнями.

Представницький характер дій представника в аспекті особливостей здійснення договірного представництва як такого, на нашу думку, також потребує зовнішнього закріплення (на рівні договору та/або довіреності) того, що певна особа виступає від імені довірителя. Це, у свою чергу, є підтвердним і легітимізуючим (для третіх осіб) фактом наявності представницьких відносин. Одночасно це є джерелом поінформованості третіх осіб про наявність договірного представництва, а також джерелом обсягу та меж повноважень представника за договором, незалежно від форми такого договору. Отже, підкреслюємо сутнісну єдність і нероздільність представницького та повноважного характеру дій представника, оскільки за відсутності представництва не може йтися про наявність повноважень у повіреного вчиняти правочини від імені інших осіб (вони просто не виникають і не підлягають здійсненню). За відсутності ж представницького аспекту навіть наявні повноваження особи діяти в чужих інтересах не становитимуть зміст поняття договірного представництва. Наприклад, ч. 2 ст. 237 ЦК України передбачає, що не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але

від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Втім, у сучасній доктрині щодо окремих непоіменованих видів договорів автори пропонують винятки з цього правила – так, за договором про представництво пацієнта представник здебільшого діє від власного імені, але в інтересах принципала, набуваючи повноважень з моменту клінічної та юридичної констатації нездатності довірителя до волевиявлення, які завершуються із відновленням такої здатності. Підсумовуючи, можемо визначити, що, за загальним правилом, здійснення договірного представництва ґрунтується на представницько-повноважному характері дій представника, визначаючись волевиявленням довірителя. Саме він уповноважує певну особу здійснювати представництво від його імені, встановлюючи зміст і межі повноважень представника. Надалі дослідимо і питання співвідношення волі та волевиявлення в аспекті здійснення представницьких правовідносин.

Додатково, в аспекті повноважного характеру дій представника з реалізації ним його прав та обов’язків у правовідносинах представництва, звернімось також до тези, обґрунтованої В. Л. Граніним. Так, науковець наголошує на тому, що представництво здійснюється за наявності й у межах готового до реалізації повноваження, відсутність якого або перевищення його межі тягне недійсність укладених представником правочинів, а в разі завдання збитків особі, яку він представляв, – і необхідність їх відшкодування. Підтвердженням висловленої нами вище позиції є також думка вченого, який вважає, що задля уникнення настання зазначених наслідків третім особам надається право вимагати від представника пред’явлення довіреності або іншого документа, що підтверджує його представництво. Невиконання представником обов’язку, який відповідає зазначеному праву третіх осіб, як правило, тягне відмову третіх осіб від вчинення дій на користь представника, тобто унеможливлює здійснення «непідтвердженого» повноваження у відносинах представництва. Разом з тим саме по собі неознайомлення третьої особи із зазначеним документом не змінює представницького характеру здійснюваного правочину. Останній є обов’язковим для особи, яку

представляють, також і тоді, коли третя особа, знаючи про представницький характер дії представника, не вимагала від нього пред'явлення довіреності або іншого документа, який підтверджує повноваження останнього [110, с. 111]. Загалом погоджуючись із цією думкою, все ж не вважаємо, що відсутність повноваження або перевищення його межі безумовно матиме наслідком недійсність укладених представником правочинів, оскільки, наприклад, у разі перевищення повноважень дії представника можуть бути у подальшому схвалені особою, яку він представляє. У разі несхвалення представник сам виступає стороною правочину і несе відповідальність за вчинене. Інша справа, коли, наприклад, правочин вчинено представником внаслідок зловмисної домовленості з третьою особою (другою стороною правочину) – тоді такий правочин визнається судом недійсним, а довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків і моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними (ч. 2 ст. 232 ЦК України).

Розвиваючи далі повноважний характер дій представника, звернімося до наукових висновків І. В. Спасибо-Фатєєвої, яка зауважує, що повноваження представника, на підставі якого він діє самостійно (хоча і від імені іншої особи), формується особою, яку він представляє. З цього висновку випливає таке. По-перше, ця особа (принципал) має діяти усвідомлено, якщо це представництво договірне. У разі коли має місце законне представництво, то представник призначається також усвідомлено, але вже не самою особою, воля якої тут до уваги не береться, а відповідними органами публічної влади. По-друге, воля представника має бути гармонізована з волею особи, яку він представляє. По-третє, дії представника мають залежати не тільки від волі й тих повноважень, якими він наділений, а насамперед від тих прав та обов'язків, які має особа, від імені якої діє представник. За відсутності цих прав та обов'язків у неї представник не може уповноважуватися на їх здійснення [551, с. 510]. Як ми вже підкреслювали, повноваження формуються та визначаються особою, інтереси якої представляються, тобто довірителем або принципалом, а тому він

найбільше зацікавлений у результаті реалізації цих повноважень, виконання яких сприятиме виникненню в нього прав та обов'язків.

Тому важливою є наявність зворотного зв'язку між представником і принципалом – поінформованість останнього про дії його представника. З цього приводу О. С. Іоффе зазначав, що для того щоб довіритель був у курсі справ, доручених іншій особі, і міг впливати на діяльність повіреного, закон зобов'язує останнього повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання доручення. Після того як доручення буде виконане, повірений без зволікання надає довірителю звіт і необхідні документи. На практиці, однак, спеціальний звіт необхідний лише у випадках виконання складних доручень, пов'язаних з документально підтвердженими витратами, які відображаються у звіті повіреного. Зазвичай справа обмежується тільки тим, що повірений без зволікання передає довірителю все отримане для нього за виконаним дорученням: речі, грошові суми або інші цінності, а також документи, що засвідчують виникнення в особи довірителя правовідносин, встановлених за посередництва повіреного. Перерахованими діями завершується діяльність повіреного щодо реалізації спільного комплексу покладених на нього обов'язків. Якби ж повірений ухилився від передачі всього ним отриманого, довіритель міг би не тільки домагатися такої передачі в примусовому порядку, а й вимагати відшкодування завданих йому збитків [477, с. 263]. К. П. Побєдоносцев також вважав, що повірений зобов'язаний надати звіт своєму довірителю щодо всього, що він виконав, витратив і виручив, і все придбане та отримане на рахунок довірителя зобов'язаний здати йому під звіт щодо відсотків і приросту. Будь-яка вигода від справи вважається надбанням довірителя, і в ній повірений нічого собі не привласнює [352, с. 378]. З цього можна зробити висновок, що здійснення договірного представництва, на відміну від представництва за законом, відбувається під прямим або опосередкованим контролем особи, яку представляють (тут – довірителя), яка на будь-якому етапі виконання відповідних договірних зобов'язань має право ознайомитись зі станом справ, відповідними документами та надавати нові або

вносити зміни до існуючих розпоряджень для представника. На практиці, особливо при комерційному представництві, право контролю за здійсненням представницьких повноважень повіреною особою відіграє надзвичайно важливу роль. Отже, окрім представницько-повноважного, дії представника мають ***контрольований*** характер.

Тісно пов'язаним з цим і беззаперечним є твердження, що здійснення повноваження представником відбувається в інтересах принципала. Як правильно зазначає Є. О. Суханов (що знаходить своє закріплення в ч. 3 ст. 238 ЦК України. – В. Ц.), представник не вправі здійснювати правочини від імені особи, яку він представляє, стосовно себе особисто або ж стосовно іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком випадків комерційного представництва. Так, представник не вправі придбати для себе річ, яку повірений (принципал) доручив йому продати, а також продати її особі, чиїм представником він одночасно є [105, с. 300–301]. Отже, окремі форми контролю за здійсненням представницьких повноважень передбачаються і на законодавчому рівні, гарантуючи дотримання прав довірителя навіть за відсутності контролю з його боку. У цьому, серед іншого, проявляється факт здійснення договірного представництва саме в інтересах довірителя, а також підкреслюється домінуюче становище останнього у представницьких відносинах, що виникають на підставі договору.

Тісний зв'язок принципала та повіреного в межах прояву повноважного характеру здійснення договірного представництва простежується і в інших законодавчих положеннях. Так, ст. 238 ЦК України також визначено, що представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Він не може вчиняти і правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє. До таких правочинів, зокрема, належать: 1) вчинення заповіту (ч. 2 ст. 1234 ЦК України); 2) реєстрація шлюбу (ч. 2 ст. 34 СК України); 3) подання особою, яка бажає усиновити дитину, заяви до суду про усиновлення (ч. 1 ст. 223 СК України) тощо. Ці законодавчі положення

тісно переплітаються з концепцією виникнення повноважень представника в межах правоздатності принципала. Зазначена концепція найбільшою мірою проявляється у законному представництві, а тому буде досліджена та обґрунтована нами у відповідному розділі дисертаційного дослідження.

У разі ж порушення правил згаданих вище норм при договірному представництві, повірений (принципал) має право звернутися до суду за відновленням свого права. Виходячи з аналізу відповідної судової практики, констатуємо численні випадки порушення ч. ч. 2 і 3 ст. 238 ЦК України та поновлення судом у правах особи, яка постраждала внаслідок неправомірних дій представника, що виражались у прямому порушенні обов'язкових до виконання імперативних приписів законодавства. Зокрема, до Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області позивач звернувся з позовом про визнання договору довічного утримання недійсним, оскільки такий договір було укладено через представника. У судовому засіданні представник позивача в обґрунтування заявлених вимог додатково надав заяву, в якій просить суд до спірних правовідносин застосувати норми ч. 2 ст. 238 ЦК України, згідно з якими договір довічного утримання може бути укладений лише особисто, його укладення через представника не допускається. Суд взяв до уваги доводи позивача, і позов було задоволено повністю [371].

Також як приклад відновлення порушеного права повіреного щодо вчинення правочинів представником від імені принципала, у власних інтересах або в інтересах особи, представником якої він також є, можна навести таку справу. У березні 2013 року позивачка звернулася до Вовчанського районного суду Харківської області з позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним. В обґрунтування своїх вимог позивачка зазначила, що у 1979 році придбала житловий будинок, у 1989 році переїхала проживати до Вінницької області, а 24.06.2003 р. посвідчила довіреність, якою доручила своїй невістці займатися продажем вказаного будинку. Коли її син помер, позивачка дізналась, що 08.04.2005 р. її невістка продала будинок своєму новому чоловікові. Оскільки невістка , як представник, укладаючи договір купівлі-

продажу житлового будинку, діяла також у власних інтересах, позивачка вважає його недійсним, укладеним з грубим порушенням вимог закону. У зв'язку з цим просила суд визнати недійсним договір купівлі-продажу житлового будинку від 08.04.2005 р. Звичайно, суд задовольнив позовні вимоги і визнав зазначений договір недійним, оскільки правочин було вчинено з порушенням вимог ч. 3 ст. 238 ЦК України, адже на час укладення договору колишня невістка позивачки була одночасно її представником і дружиною покупця та не мала права вчиняти цей правочин як така, що діяла одночасно як в інтересах довірителя, так і у своїх власних [373].

Підсумовуючи, зазначимо, що досліджені законодавчі обмеження здійснення договірного представництва, крім мети захисту прав та інтересів особи, яку представляють, спрямовані на охорону суспільних інтересів. Саме суспільство (інакше кажучи – невизначене коло осіб), а разом з ним і держава зацікавлені в тому, щоб представник не міг вчиняти правочини, право на вчинення яких не має сам принципал, а також щоб представник замість довірителя укладав шлюб, вчиняв заповіт або інші правочини, які значною мірою зачіпають права та обов'язки третіх осіб як на момент їх вчинення, так і можуть стосуватись їх у майбутньому. Крім цього, подібні дії, як було проілюстровано вище, були б джерелом численних зловживань і порушень.

Не менш важливим й актуальним на сьогодні є питання співвідношення волі та волевиявлення сторін при здійсненні представницьких повноважень. У представництві інтереси однієї особи (яку представляють) задовольняються шляхом вчинення правочинів іншою особою (представником). Відносини представництва передбачають, що необхідні дії вчиняє представник, а їх наслідки покладаються на принципала. У свою чергу, представник, здійснюючи юридичні дії, має прямий намір створити певні правові наслідки. Однак, на нашу думку, воля представника в цьому випадку для виникнення юридичних наслідків не матиме значення. Вони виникнуть незалежно від внутрішньої спрямованості поведінки представника; достатньо лише зовнішнього

волевиявлення, яке правильно та повною мірою відображатиме волю довірителя.

Питання про те, чия воля втілюється в правочині при здійсненні договірного представництва – представника або принципала, залишається в доктрині проблемним. Більше того, в науці це питання несправедливо залишено поза увагою. І на сьогодні, крім окремих думок (А. Й. Гордон, К. І. Скловський, Н. В. Рабінович), повноцінного дослідження вольового змісту відносин представництва здійснено не було. Виходячи з цього, визначимо характер і зміст відносин у представництві з точки зору їх вольового наповнення.

Як відомо, правочин як юридична дія складається з двох елементів: волі та волевиявлення. Якщо воля – це суб'єктивний елемент, що представляє внутрішній усвідомлений намір особи здійснити вчинок, то під волевиявленням слід розуміти вираження волі зовні, тобто об'єктивний елемент. З волевиявленням пов'язують правові наслідки. І об'єктивний, і суб'єктивний елементи однаково необхідні та рівнозначні. В єдності цих елементів закладено сутність правочинів та їх дійсність. За відсутності кожного з цих елементів або їх невідповідності один одному правочин може бути визнаний недійсним або залишитися оспорюваним.

Значимість волі та волевиявлення в правочинах широко обговорюється в юридичній літературі. Констатується, що єдність волі та волевиявлення як ознака дійсності правочинів є багатогранною і включає вимоги до: 1) законності змісту правочину; 2) обсягу дієздатності його учасників; 3) наявності мети правочину – породити правові наслідки [473, с. 37]. Втім, дослідники у цій сфері, відповідаючи на питання, чому надавати вирішального значення – волі або волевиявленню, пропонують різні варіанти вирішення питання. Однак найбільш поширеними є три точки зору.

Н. В. Рабінович вважає, що при «розбіжності між волею і волевиявленням, якщо все-таки воля може бути встановлена і правочин взагалі може бути визнаний таким, що відбувся, перевага повинна бути віддана волі, а не волевиявленню» [408, с. 6–7]. Цієї ж точки зору дотримувався і

В. П. Шахматов [594, с. 8–9]. І.Б. Новицький вважає, що варто керуватися волевиявленням, оскільки якщо волю не виявлено належним чином, неможливо встановити її зміст [326, с. 22]. Натомість М. М. Агарков стверджував про єдність і рівнозначність волі й волевиявлення у правочині [3, с. 46].

Вбачається, що в правочині повинні забезпечуватися єдність, відповідність волі й волевиявлення, а також їх рівнозначність. Адже тільки за такої умови угода буде дійсною. Необхідно враховувати, що волевиявлення – це єдиний спосіб повідомлення про дійсну внутрішню волю суб'єкта іншим учасникам цивільного обороту. Тому волевиявлення є наслідком вільної волі суб'єкта правочину і відображає його дійсний зміст [578].

Представник репрезентаційної теорії, або теорії подання, Р. фон Ієринг вважав, що немає потреби припускати, що особа, яку представляють, діє сама або, принаймні, вважається такою, що вчиняє дію особисто [608, с. 241]. Навпаки, правочин вчиняється власне представником, і лише правові наслідки виникають в принципала. Інші вчені вважають, що в юридичному значенні діє й виражає свою волю принципал, який використовує представника як засіб. Існує ще одна проміжна теорія, відповідно до якої юридичну дію вчиняють і представник, і принципал – кожен у тих межах, у яких його воля становить для волевиявлення визначальний фактор [608, с. 241–242].

Л. Е. Еннекцерус підтримує репрезентаційну теорію, і з ним варто погодитися. На його думку, тільки ця теорія уникає фікції: фактично вчиняє правочин один лише представник своєю волею і відповідним їй волевиявленням [608, с. 241]. Воля особи, яку представляють, натомість створює лише, з одного боку, підставу, яка визначає волю представника та її зміст, а з іншого – надає представникові повноваження. Проте ні підстава, яка визначає волю представника, ні встановлення за нею повноваження не є складовими вчинюваного правочину. Також вчинення представником правочину в інтересах та від імені довірителя з точки зору реалізації волі та волевиявлення обох цих суб'єктів з кінцевою метою створення прав та обов'язків для принципала, можна розглядати як складну сукупність. До неї

входить укладення договору доручення (коли безпосередньо через здійснення волевиявлення реалізується воля і довірителя, і принципала) та здійснення повіреним представницьких повноважень (коли реалізується вже виключно його воля та лише він здійснює волевиявлення), але які, в силу доручення, відображають волю принципала. Така позиція не лише не створює зайвих фіктивних сутностей, а й відповідає законодавчому регулюванню і змісту здійснення представництва у практиці цивільного обороту.

Попри це, у вітчизняній літературі немає єдності думок щодо питання іншого характеру, яке полягає в тому, чия воля втілюється у правочині як результаті діяльності представника (а не при здійсненні такої діяльності, про що ми говорили вище), вчиненого однією особою від імені іншої – воля представника, особи, яку він представляє [531, с. 69–70], або воля обох суб'єктів [408, с. 91–92].

Аналізуючи відносини, що складаються у представництві, і в цьому разі зазначимо, що одна особа (принципал) своєю волею визначає повноваження, а інша – здійснює дії, визначені принципалом. Обґрунтованою у зв'язку з цим є позиція А. Й. Гордона, який зазначав про те, що представник сам вчиняє юридичні дії від імені особи, яку він представляє, і при цьому він проявляє свою волю, яка збігається з волею довірителя [89, с. 16]. Попри загальну правильність висловленої позиції, на нашу думку, воля представника та довірителя збігаються лише у досягненні кінцевого результату – вчиненні певного правочину або інших юридичних дій, але не в меті та мотивах: у довірителя вони обумовлюються встановленням для себе, за допомогою представника, певних прав та обов'язків, а у представника – у дотриманні та виконанні умов договору доручення. Також слід мати на увазі, що дія представника не розглядається як дія принципала, оскільки йдеться лише про реалізацію волі. Додатково зазначимо, що при договірному представництві для дійсності правочинів мають значення суб'єктивні моменти, що стосуються поведінки як представника, так і особи, яку він представляє. Тому необхідно

враховувати волю кожного з них під час виявлення, на що спрямовувалась воля обох з них у правочині та яким чином вона співвідноситься із волевиявленням.

Отже, воля та волевиявлення суб'єктів внутрішніх відносин представництва (довірителя та представника) як повинні відповідати один одному за змістом та обсягом тих юридичних дій, які вчиняються сторонами окремо для кожного із суб'єктів, так і узгоджуватись між собою для них обох. При цьому вищенаведене справедливе лише для укладення договору доручення і саме на етапі встановлення представницьких повноважень, оскільки надалі, при реалізації представницьких повноважень повіреним, воля довірителя (за фактичної відсутності її волевиявлення), виражається вже опосередковано, збігаючись із волею та волевиявленням представника, які здійснюються безпосередньо, лише у прагненні досягнення одного й того ж правового результату, але з різною метою та різними мотивами.

Питання про належність волі набуває практичного значення при встановленні вини, недобросовісності, дефектах волі та інших суб'єктивних аспектах, істотних і значимих для дійсності правочину. За відсутності свободи у формуванні та наступному втіленні внутрішньої волі та при невідповідності між внутрішньою волею і волевиявленням настають наслідки, пов'язані з дефектами волі, за яких правочин буде або може бути визнаний недійсним. У тих випадках, коли йдеться про дії представника та їх оцінки з точки зору адекватності відображення вольового змісту, варто розмежовувати два різних типи правочинів (або етапи здійснення представницьких повноважень). Перший тип вчиняється представником (купівля-продаж, оренда, підряд, оплатне надання послуг тощо), інший – це наділення представника повноваженнями. Факт встановлення повноважень за своєю природою є двостороннім правочином, для якого потрібне волевиявлення обох сторін (ч. 1 ст. 237 ЦК України). Дефекти волі та волевиявлення довірителя, можуть мати місце при виборі особи представника, наділенні представника повноваженнями та визначенні їх обсягу, а щодо представника – при взятті на себе зобов'язання вчиняти правочини від імені довірителя у визначених ним випадках і межах.

Тому варто враховувати дефекти волі обох учасників відносин представництва. При цьому наслідки, що виникають від дефектів волі і волевиявлення різних суб'єктів, будуть різними.

При дефектах волі представника правочин, укладений ним в інтересах довірителя, визнається недійсним з наслідками, передбаченими положеннями ЦК України. Так, якщо представник вчиняє дію під впливом обману, насильства, погрози, зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною (ст. ст. 230–232 ЦК України), визнання її недійсною, в різних випадках, вправі вимагати і представник – суб'єкт, який вчиняє правочин (якщо він став жертвою насильства, обману чи погрози), і принципал – носій прав та обов'язків за правочином (у всіх зазначених ситуаціях). У разі якщо представник здійснив дію, не знаючи про обставини, які мають значення для визнання її дійсною, а принципал знав про них, вирішальне значення матиме поінформованість останнього. Дефекти волі довірителя зумовлюють неможливість виникнення договору між особою, інтереси якої представляються, і третьою особою.

Варто зробити висновок, що принципал, уповноважуючи представника, тим самим бере участь і у створенні, і у виявленні волі щодо здійснення угоди із третіми особами (в окреслених нами вище межах). Воля особи, інтереси якої представляються, фіксується у відповідному документі (договорі, довіреності) (через здійснення волевиявлення), який доводиться до відома третіх осіб.

Відсутність у принципала, юридично значимої волі або дефекти волі в момент уповноваження представника (видача довіреності недієздатною особою, під впливом погрози, обману тощо) зумовлюють нікчемність або оспорюваність правочину щодо надання повноваження, а разом з цим і правочину, вчиненого представником з третіми особами від імені довірителя.

Для того щоб для принципала виникли юридичні наслідки, необхідним є волевиявлення представника, оскільки саме він вчиняє дію. У волевиявленні представника при договірному представництві опосередковано втілюється і воля того, від чийого імені він виступає. У контексті викладеного главу 17

«Представництво» ЦК України може бути доповнено статтею 250^1 такого змісту:

«Стаття 250^1. Визнання правочину, вчиненого представником, недійсним

1. Правочин, вчинений представником, може бути визнаний недійсним у силу однієї з обставин, зазначених у ст. ст. 230–232 цього Кодексу, якщо ці обставини вплинули на волю та волевиявлення представника.».

Принциповим є положення, за яким якщо представник вчинив юридичну дію відповідно до повноважень, наданих особою, яку він представляє, то остання не може посилатися на невідомість представникові обставин, які були відомі принципалу і які він мав можливість повідомити своєму представникові.

Таким чином, аспекти встановлення та реалізації волі і волевиявлення під час здійснення представницьких повноважень при договірному представництві одночасно впливають як на дійсність договору доручення, так і на дійсність правочинів, вчинених представником на виконання його умов. Дефекти ж волі та волевиявлення можуть мати місце при укладенні договору доручення з порушенням положень чинного законодавства, внаслідок обману, погроз, зловмисної домовленості тощо, стосуватись як принципала, так і представника, із врахуванням факту поінформованості чи незнання однією із сторін обставин, які можуть вплинути на дійсність правочину.

Ще одним важливим питанням при здійсненні договірного представництва є передоручення. На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, термін «передоручення» є не зовсім вдалим, адже спостерігається суто лінгвістична суперечливість: якщо є передоручення, то має бути доручення, яке передоручається. Однак норма щодо передоручення міститься не в главі 68 ЦК України, яка регулює договір доручення, а в главі 17, що регулює представництво. Зрозуміло, що термін «перепредставництво» ще гірший, ніж «передоручення». Напевно, цим і обумовлено використання останнього [551, с. 517]. Тому на сьогодні використовується саме поняття «передоручення», яким обумовлене виконання представницьких повноважень,

не безпосередньо самим представником, а іншою особою, яка виступає вторинним суб'єктом щодо реалізації прав та обов'язків принципала. Відомо, що первинним є сам представник, з яким першочергово було укладено договір про представництво.

С. П. Гришаєв підкреслює, що представник повинен виконати доручення довірителя точно відповідно до його вказівок. Вказівки довірителя можуть стосуватися способів, порядку виконання доручення, умов і змісту угоди, яку доручено укласти повіреному. Вони повинні відповідати встановленим у законі вимогам, тобто бути «правомірними, здійсненними і конкретними» [99, с. 244]. Інакше вони не можуть братися до уваги повіреним. Правомірність вказівок особи, яку представляють, означає їх відповідність вимогам законодавства; здійсненність передбачає реальну можливість виконання доручення; конкретність – чітке позначення бажаних довірителем результатів. Ці вказівки можуть стосуватися не тільки характеру юридичних дій, наприклад укладення договору оренди або позики, а й способу, часу і місця їх здійснення. Виконання доручення від імені та в інтересах довірителя означає беззастережне слідування вказівкам довірителя у всіх випадках. Якщо обставини справи диктують необхідність відступу від таких вказівок саме в інтересах довірителя, то повірений зобов'язаний запитати його про можливість відступу від наданих раніше вказівок.

Відступ від вказівок довірителя, як правило, не допускається. Однак може виникнути ситуація, коли повірений не в змозі виконати доручення відповідно до наданих йому вказівок. Закон допускає можливість відступу від вказівок довірителя при дотриманні вже згаданих нами вище умов, які полягають у необхідності такого відступу в інтересах довірителя і неможливості попереднього консультування з довірителем або в разі, коли представник не отримав від нього відповіді у розумний строк. Як тільки повідомлення стане можливим, повірений зобов'язаний повідомити довірителя про допущені відступи, інакше відповідатиме за всі негативні наслідки. В. Подгруша додає, що в основі запобігання або мінімізації несприятливих наслідків якраз і лежить

виконання представником такого обов'язку [354]. Загалом повідомлення необхідне для того, щоб у цій ситуації (вчинення доручення з відступом від вказівок довірителя) виконання вважалося належним.

Представник зобов'язаний виконати доручення особисто, що випливає з особисто-довірчого (фідуціарного) характеру договорів про представництво, в яких особлива довіра до представника має надзвичайно важливе значення, та закріплюється на рівні цивільного законодавства. Проте у виключних випадках представник може передоручати свої повноваження. Він наділений правом передати здійснення повноважень іншій особі лише у випадках, коли він на це уповноважений (передбачено в договорі чи довіреності) або змушений зробити таку передачу у зв'язку з виникненням негативних обставин для охорони інтересів принципала.

Аналізуючи положення чинного законодавства, а саме ст. 240 ЦК України, можна виділити такі підстави передоручення: 1) якщо це передбачено договором між довірителем і представником; 2) якщо це допускається законом; 3) якщо представник був вимушений до цього через обставини, що склалися, і цього вимагали інтереси принципала. У разі якщо факт передоручення повноважень відбувся, представник в обов'язковому порядку зобов'язаний повідомити про це принципала. Також він повинен проінформувати довірителя щодо власне особи, якій було передоручено представницькі повноваження, тобто надати її дані, які підтверджуватимуть, що вона має право виконувати відповідні передоручені їй юридично значимі дії та вчиняти правочини. Важливим моментом є дотримання належної форми сповіщення довірителя про факт передоручення. Вважаємо, що тут потрібно виходити із ділової практики, яка склалась між сторонами у відповідній сфері відносин, або ж слідувати первинній формі договору доручення. Крім цього, важливе практичне значення відіграє момент у часі, з якого встановлюється передоручення, тому він повинен обов'язково зазначатись при повідомленні довірителя.

Повертаючись до питання належного вибору замісника, зазначимо, що, на думку О. Л. Невзгодіної, в такому випадку повірений відповідає тільки за вибір

замісника та за його кваліфікацію. Це означає, на переконання авторки, що якщо повірений сумлінно ставився до вибору замісника, то останній сам відповідатиме перед довірителем за невиконання або неналежне виконання доручення. При невиконанні повіреним такого обов'язку на нього покладається відповідальність за дії замісника як за свої власні. Якщо можливого замісника зазначено в договорі, то повірений, який передоручив йому виконання доручення, не відповідає перед довірителем за вибір замісника та за ведення ним справ [288, с. 100]. Із зазначеного випливає, що для того щоб первинний представник не ніс будь-якої відповідальності у разі, коли передоручення є необхідним при здійсненні ним своїх повноважень, обов'язковим є дотримання ним відповідних договірних або законодавчих вимог. Сумлінність повіреного щодо вибору свого замісника передбачає покладання матеріальної відповідальності на останнього за невиконання або неналежне виконання дорученої справи. Наприклад, при передорученні повіреним підписання акта здачі-прийняття промислового обладнання некомпетентній в цьому питанні особі (приміром, щодо технічних характеристик і порядку приймання товару), при подальшій експлуатації, завданні шкоди майну або життю та здоров'ю осіб, яка у зв'язку з відсутністю ознаки сумлінності повіреного при виборі замісника покладатиметься на первинного представника у відносинах із довірителем.

Крім цього, повинно бути передбачено, які саме повноваження делегуються замісникові: всі визначені договором або довіреністю чи лише деякі з них. Довіритель може бути зацікавлений в тому, щоб повірений був вправі передоручити тільки деякі з них. У такому випадку довіритель має право вказати в довіреності на те, що повірений вправі передоручити вчинення не всіх, а лише деяких дій, на які його уповноважено. Тоді інші дії він зобов'язаний вчинити особисто. У будь-якому разі ні норми про довіреність, ні норми про договір доручення в ЦК України не містять заборони такого варіанта [288, с. 103]. При цьому первинний представник не може порушувати засадничі положення здійснення повноважень в аспекті перевищення їх меж. Тому відповідно і при передачі повноважень первинний представник не може надати

замісникові більше повноважень, ніж ті, якими він наділений договором або довіреністю, як і не може надати ті повноваження, якими не наділений сам довіритель [564, с. 75–81]. При посвідченні довіреності в порядку передоручення нотаріус зобов'язаний уважно та добросовісно перевірити, чи не містить остання більше прав, ніж передбачено основною довіреністю.

В. Л. Гранін вважає, що передоручення може бути підставою припинення повноваження першого представника в разі, коли він передає повноваження в повному обсязі своєму заміснику. У такому разі передоручення є не лише припиненням права представляти іншу особу, а й підставою виникнення додаткового інформаційного обов'язку (обов'язку повідомити про передачу повноваження) між першим представником та особою, яку представляють [110, с. 123]. Тоді, на нашу думку, при передачі представницьких повноважень замісникові виникають нові правовідносини представництва – між довірителем і замісником. Підставою для цього є або положення договору, що допускає передоручення, або положення закону, або наступне схвалення такого передоручення довірителем. З боку ж останнього закон не передбачає безпосередньої можливості відхилити здійснене передоручення у разі належного інформування первинним представником, що діє в інтересах принципала. Вважаємо, що в такому разі довіритель може просто скасувати довіреність, що відповідно до ч. 2 ст. 248 ЦК України призведе і до втрати чинності передорученням.

Важливою гарантією для довірителя є і те, що він має право зробити відвід замісникові, якого обрав повірений, не будучи зобов'язаним погоджуватись на те, щоб його інтереси представляла особа, яка його не задовольняє з огляду на будь-які об'єктивні та/ або суб'єктивні причини. Для довірителя завжди залишається право вибору особи, яка представлятиме його інтереси в договірному представництві. Таке право довірителя не обмежується будь-якими умовами, однак у разі відводу замісника всі дії щодо виконання зобов'язань повірений зобов'язаний вчиняти і надалі. Така ситуація матиме

місце, якщо представник не запропонує довірителю іншу кандидатуру замісника.

Варто також зазначити, що при здійсненні повноважень представник може залучати помічника (друкаря, вантажників, водія тощо) для здійснення допоміжних, фактичних дій. Проте це не вважатиметься відступом від обов'язку особисто виконати доручення, оскільки за дії помічників представник відповідає перед принципалом особисто. Для залучення помічників згоди довірителя не потрібно, якщо в договорі не передбачено інше. Тобто довіритель взагалі може не знати, чи брали участь у здійсненні повноважень такі особи, чи ні. Найчастіше помічники залучаються для того, щоб виконати відповідні завдання оперативно та якісно. Відповідно, їхні дії мають, як правило, фактичний характер, не спричиняючи будь-яких юридичних обов'язків перед довірителем представника, що їх залучив.

Натомість, залучаючи замісника, особу, якій представник передоручає виконувати юридично значимі дії замість нього самого, представник також встановлює відповідні юридичні обов'язки. З цього приводу С. П. Гришаєв також зазначав, що від помічника, залученого для вчинення фактичних дій, слід відрізняти замісника, який залучається повіреним для виконання юридичних дій замість себе [99].

На практиці також виникають питання про кількість передоручень, які допустимі на основі однієї й тієї ж довіреності, і про можливість видачі довіреностей в порядку передоручення особами, яким вже видано довіреність в порядку передоручення. Інакше кажучи, чи можлива видача довіреності в порядку передоручення з правом подальшого передоручення. За змістом закону, якщо в довіреності не вказано конкретного замісника як єдино можливого і якщо в ній не міститься кількісних обмежень щодо видачі довіреностей в порядку передоручення, то видача представником довіреностей в порядку передоручення здійснюватиметься на його розсуд, тобто основний повірений не обмежений колом (кількістю) осіб, на користь яких він може здійснити передоручення.

Слід погодитися з думкою О. Л. Невзгодіної, що видача довіреності конкретній особі визначається, як правило, довірчим ставленням особи, яку представляють, до представника. При подальшому ж передорученні значимість особливих довірчих відносин зводиться нанівець, що, в свою чергу, ставить під сумнів спрямованість дій, вчинених особою в порядку подальшого передоручення, в інтересах принципала. Тому слід визнати, що довіреності в порядку подальшого передоручення не можуть видаватися, за винятком випадків, коли особа вимушена до цього силою обставин для охорони інтересів особи, яка видала довіреність [288, с. 105], або якщо це прямо передбачено в договорі чи законі.

Отже, законодавець не виділив передоручення як самостійну підставу припинення дії договору доручення, що цілком відповідає його функціональному призначенню. При цьому передоручення є підставою: 1) припинення представницьких повноважень первинного представника; 2) виникнення їх у іншої особи – замісника; 3) виникнення у первинного представника обов'язку проінформувати довірителя про факт передоручення та нести відповідальність у разі його неналежного здійснення. Виконання доручення повіреним при відмові замісника законодавством не передбачено – це можливо лише при спеціальній вказівці в самому тексті договору доручення. Разом з тим відвід із суб'єктивних чи об'єктивних причин довірителем замісника повіреного є безумовною підставою для виникнення обов'язку повіреного особисто виконати взяті зобов'язання, якщо він негайно не запропонує іншу особу замісника. Іноді вибір повіреного може не відповідати вибору довірителя. У цьому випадку можливі два виходи: пряма вказівка в тексті договору (або довіреності) на загальну можливість організації передоручення та його порядок або передбачення лише об'єктивних та/ або суб'єктивних причин вимушеного призначення замісника для захисту прав та охорони інтересів довірителя.

3.2.2. Неналежне здійснення договірного представництва та його правові наслідки

Оскільки існування договірного представництва базується на фідуціарному (довірчому) характері відносин між довірителем і повіреним, вимога належного здійснення зобов'язання набуває особливого значення як у контексті існуючих правовідносин між сторонами, так і в подальшій перспективі. Виходячи із зазначеного, законодавець передбачає право як представника, так і принципала в односторонньому порядку відмовитись від договору доручення (п. 1 ч. 1 ст. 1008 ЦК України): при втраті довіри між сторонами втрачають свою ключову ознаку і правовідносини представництва. Пов'язано зазначене, як підкреслюється в доктрині, з тим, що повноваження передбачає можливість представника втручатися в майнову і правову сфери особи, яку він представляє, спричиняючи в них певні зміни. Тому будь-які відхилення від належного здійснення повноваження загрожують несприятливими наслідками для довірителя [301, с. 133] і руйнують довірчі відносини між сторонами.

Найпоширенішою причиною таких деструктивних змін у досліджуваних правовідносинах є неналежне здійснення представником наданих йому повноважень або недотримання покладених договором (чи законом) на будь-яку із сторін обов'язків. При цьому, за загальним правилом, недосягнення потрібного результату без вини представника не може розглядатися як неналежне виконання зобов'язання і бути підставою для відмови у виплаті винагороди або вжиття до нього заходів відповідальності. Водночас, спираючись на зроблені нами вище висновки, наголосимо, що досягнення обіцяного довірителю (принципалу) позитивного результату є лише однією з ознак якості здійснення повноважень. Тому одного факту виконання обов'язку недостатньо – важливим є і дотримання інших умов договору та вказівок довірителя, зокрема щодо способу досягнення такого правового результату.

Представник зобов'язаний діяти в межах повноважень, якими його наділила особа, інтереси якої він представляє. Однак непоодинокими є випадки, коли повірений, з об'єктивних чи суб'єктивних причин, порушує це правило, представляючи інтереси без наданих для цього повноважень або з перевищенням їх меж. У зв'язку з цим не втрачає актуальності питання змісту та видів неналежного здійснення договірного представництва представником.

Звертаючись до правової доктрини, зауважимо, що Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова та А. І. Дрішлюк, аналізуючи позицію законодавця, відображену у відповідних нормах ЦК України, залежно від того, чи належно здійснювалось представництво та чи відповідає обсягу повноважень характер дій, вчинених представником, виділили такі види представництва:

– представництво у точному значенні слова, коли дії представника під час вчинення правочину від імені того, кого він представляє, чітко відповідають отриманим повноваженням (ст. ст. 237–239 ЦК України);

– представництво з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України);

– удаване (фальшиве, неправильне) представництво – вчинення правочину без повноважень (ч. 2 ст. 1158 ЦК України).

З цих випадків, як зазначають автори, лише перша ситуація є належною, нормальною для правовідносин договірного представництва. Другий і третій випадки вчинення однією особою юридичних дій від імені іншої особи можуть бути об'єднані у загальну групу неналежного представництва (неправильного представництва) [537, с. 118–119]. Вважаємо за доцільне додати і четвертий вид представництва на основі запропонованої класифікації, що також характеризуватиметься як неналежне представництво – представництво, яке, хоча і вчиняється в межах наданих особі повноважень, але не відповідає іншим вказівкам довірителя, зокрема щодо часу, місця та способу укладення того чи іншого правочину.

Якщо немає будь-яких порушень вчинення представником правочинів та інших юридично значимих дій, вчинення таких дій визнаватиметься нормальним, і правовідносини, що виникатимуть, повною мірою

відповідатимуть правовій природі представництва в цивільному праві. Цього не можна сказати про три інші випадки, коли представник вчиняє правочини з перевищенням повноважень, з недотриманням додаткових вказівок довірителя або ж взагалі без повноважень, діючи в обхід волі особи, інтереси якої він представляє.

Численні приклади таких зловживань з боку представника підтверджує судова практика. Так, у рішенні Барського районного суду Вінницької області від 28.11.2012 р. у справі № 2-570/11 зазначається, що позивачка звернулася до суду з позовом до ТОВ «Агрофірма Шаргород» про визнання недійсним договору оренди землі, обґрунтовуючи позовні вимоги тим, що їй на праві приватної власності належить земельна ділянка площею 1,2508 га, розташована на території Каришківської сільської ради Барського району Вінницької області. У серпні 2010 року відповідач ТОВ «Агрофірма Шаргород» надав позивачці примірник договору оренди землі № 110 від 02.04.2009 р. про передачу вищевказаної земельної ділянки в оренду ТОВ «Агрофірма Шаргород» строком на 10 років із встановленням відповідної орендної плати. Позивачка вважала зазначений договір оренди землі недійсним, оскільки не укладала його з відповідачем і не підписувала. Крім того, відповідач без її відома подав договір оренди землі на реєстрацію до Вінницької регіональної філії ДП «Центр ДЗК». Позивачка просила суд визнати недійсним договір оренди землі № 110 від 02.04.2009 р., оскільки своїх повноважень щодо укладення та підписання зазначеного договору нікому не делегувала. Суд вимоги позивачки задовольнив [376]. У цьому випадку «удаваний» представник діяв без повноважень і не в інтересах особи позивачки, тому рішення суду є правомірним. У рішенні ж Баришівського районного суду Київської області від 17.12.2015 р. у справі № 355/1085/15-ц дії представника, що, без згоди довірителя, призвели до неправомірного укладення договору страхування, були визнані судом такими, що вчинені за межами наданих представникові повноважень [375]. Також на практиці перевищення повноважень може полягати у вчиненні не того правочину, який вимагався, не з потрібним

контрагентом, із порушенням вимог щодо ціни, строку, місця укладення правочину, якості та кількості його предмета [208, с. 203].

Звертаючись до наукового аналізу концепції «перевищення повноважень», зазначимо таке. Дослідниками в галузі цивільного права висувається теза, що перевищення повноваження – це довільне збільшення представником обсягу прав на вчинення правочинів, який встановлено або вказівками особи, яку представляють, або нормами права. При перевищенні повноважень представник з власної ініціативи розширює межі наданого йому повноваження, не погодивши такий відступ з особою, яку він представляє [538 с. 270]. Схожої позиції дотримується і С. Г. Керимов, який зазначає, що перевищення повноваження – це самочинне збільшення представником обсягу права на вчинення правочину (або іншої юридичної дії чи комплексу юридичних дій) для досягнення певного результату, вираженого у вказівках особи, яку він представляє, чи такого, що випливає із вимог закону [188, с. 128].

Отже, перевищення повноважень може відбутися тільки у разі, якщо попередньо представник був наділений чітко визначеними правами та обов’язками для вчинення правочинів та юридично значимих дій від імені принципала. Тобто, як зазначає О. В. Дзера, правочин вважається укладеним представником із перевищенням повноважень, якщо на момент вчинення правочину наявних у представника повноважень недостатньо для його вчинення [548, с. 269]. Цю тезу продовжують, зазначивши, що при вчиненні правочину з перевищенням повноважень між представником і тим, кого він представляє, все ж таки існують відносини представництва, зберігається сутність і зміст представництва як діяльності однієї особи з досягненням правового результату для іншої: виникнення у того, кого представляють, юридичних прав та обов’язків у правовідносинах з третіми особами [537, с. 120]. У літературі знаходимо і узагальнююче формулювання головної відмінності представництва з перевищенням повноважень від представництва без повноважень: при представництві без повноважень до вчинення представником правочинів від імені іншої особи між ними, як правило, взагалі

не існує жодних правовідносин (виняток становить представництво в тих випадках, коли повноваження існували, але на момент вчинення представницької діяльності припинилися). При представництві ж з перевищенням повноважень правовий зв'язок між цими особами існував і раніше, але в процесі його розвитку здійснення представницьких дій відбувалося неналежним чином, тобто існувало «перевищення повноважень», або неналежне здійснення представником суб'єктивного права вчиняти правочини від імені особи, яку представляють [110, с. 124].

Отже, неналежне здійснення договірного представництва може полягати у вчиненні представництва без повноважень (удаване, фальшиве представництво), що може здійснюватися також особою, яка раніше мала належні повноваження, але на момент вчинення нею того чи іншого правочину в інтересах та від імені довірителя вони були припинені; перевищенні наданих представникові повноважень, коли повірена особа вчиняє правочини або інші юридичні дії, що виходять за межі визначеного договором або довіреністю обсягу; здійсненні зобов'язань за договором доручення в межах наданих довірителем повноважень, але з порушенням інших вказівок останнього щодо порядку та способу вчинення тих чи інших правочинів.

Вбачається, що в контексті останніх двох видів неналежного здійснення договірних зобов'язань за договором представництва слід говорити про *істотне* і *неістотне* неналежне виконання повіреним своїх обов'язків. Також у науці зустрічається поділ на кількісне (у кількості речей, ціні договору тощо) та якісне (зокрема, відступ у предметі, контрагенті договору) перевищення повноважень [445, с. 59].

Загальним критерієм визначення наслідків істотного й неістотного перевищення є здійснення повноваження в інтересах принципала. Істотне перевищення виникає, коли представник порушує покладений на нього обов'язок діяти в межах наданих повноважень. У цьому випадку представник свідомо використав своє право всупереч його меті та інтересу довірителя. Неістотне ж перевищення меж повноваження (виділений нами четвертий вид

неналежного здійснення представництва) виникає у разі, якщо представник дотримується ключових розпоряджень довірителя, але окремі його дії не відповідають вказівкам зазначеного довірителя, хоча і не мають значення для вчинення правочину в цілому. У цьому випадку окремий відступ представника від вказівок принципала варто визнати несуттєвим, якщо представник діє в інтересах довірителя. Так, згідно з ч. 2 ст. 1004 ЦК України повірений може відступити від вказівок довірителя, якщо в силу обставин справи це необхідно в інтересах довірителя. Таке перевищення не повинно спричиняти несприятливих наслідків ні для представника, ні для принципала, оскільки вчинений правочин відповідав інтересам особи, від імені якої він вчинений. Якщо ж представник систематично здійснює відступи від вказівок довірителя, які, не впливаючи на зміст вчинених повіреним правочинів, спричиняють останньому організаційні, матеріальні, часові або інші незручності, це, на нашу думку, може стати підставою для скасування довіреності особою, яка її видала, і припинення представництва за довіреністю загалом. Тоді представник відступає від додаткових вказівок не в інтересах довірителя, а з їх порушенням, діючи або у власних інтересах, або в інтересах третіх осіб.

Важливо, що відповідно до ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов’язки принципала, лише у разі наступного схвалення. Тому у разі, коли мало місце істотне чи неістотне перевищення повноважень і принципал схвалить такий правочин, вважається, що права та обов’язки настають саме для нього. У випадку коли такого схвалення не відбувається, договір, виходячи із загальних положень ЦК України (зокрема, ч. 3 ст. 215, ст. 203 ЦК України), є оспорюваним і може бути визнаний судом недійсним. Якщо вчинений представником правочин з перевищенням повноважень схвалено, акт схвалення визнається одностороннім правочином. Вираження волі принципала допускається як у письмовій, так і в усній формі, а також у формі конклюдентних дій, що дослідимо далі.

Виходячи із зазначеного, підкреслимо, що перевищення меж повноважень може бути істотним і неістотним, що, у свою чергу, матиме негативні наслідки для представника та може стати підставою припинення правовідносин представництва, залежно від того, чи вчинено було відступ від вимог і вказівок довірителя в його інтересах чи в інтересах інших осіб (у тому числі повіреного). Водночас істотне порушення апріорі є таким, що здійснюється всупереч інтересам принципала, оскільки представник свідомо перевищує надані йому повноваження щодо істотних умов договірного представництва – предмета відповідного правочину, вибору другої його сторони тощо.

Дослідимо також інший, пов'язаний із недійсністю правочину, вчиненого з перевищенням повноважень, аспект неналежного виконання представницьких повноважень – схвалення такого правочину принципалом. За загальним правилом, правочин вважається схваленим, якщо принципал вчинив дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

В юридичній літературі схвалення визначається як дія, яка спрямована на виникнення правового наслідку і повинна бути позитивно виражена ззовні з доведенням її до відома інших осіб. Схвалення дій представника є підтвердженням наявності правовідносин «довіритель – представник», а сам акт схвалення є актом підтвердження як призначення представника, так і його повноважень діяти від імені принципала у конкретних правовідносинах [359, с. 272–276]. За своєю юридичною природою схвалення є одностороннім правочином, що вимагає сприйняття його третьою особою та представником. У схваленні виражається воля принципала наділити юридичною силою конкретну угоду, укладену в її інтересах, але з перевищенням наданих нею ж повноважень [538, с. 271].

На думку С. Г. Керимова, схвалення особою, яку представляють, правочину, що представник вчинив з перевищенням меж повноваження, є можливим у двох формах: 1) схвалення за допомогою спеціальної заяви (письмової або усної) особи, яку представляють; 2) схвалення за допомогою

здійснення конклюдентних дій, що свідчать про прийняття на себе наслідків правочину, який представник уклав з перевищенням меж повноваження [188, с. 132–133]. Більш широкий перелік форм схвалення дій представника надається Є. О. Харитоновим, О. І. Харитоновою, О. В. Старцевим, які виділяють: 1) схвалення шляхом заяви про це; 2) схвалення мовчазною згодою; 3) схвалення шляхом здійснення конклюдентних дій, що свідчать про прийняття правочину [538, с. 271].

Вважаємо, що сама по собі мовчазна згода без конклюдентних дій, які вчиняються далі, не може виступати самостійною формою схвалення дій представника в силу відсутності волевиявлення, яке було б проявом внутрішньої волі принципала, це пов'язано із складністю, а то і взагалі неможливістю однозначного встановлення факту наявності такої мовчазної згоди. У результаті ускладнюються і засоби та сам порядок доказування факту, що така мовчазна згода мала місце. Це, в свою чергу, може бути джерелом зловживань з боку довірителя. Тому доцільно дотримуватись позиції, за якою схвалення може відбуватись або шляхом здійснення заяви про прийняття дій представника, які були вчинені з перевищенням повноважень незалежно від її форми, або шляхом вчинення конклюдентних дій, які однозначно свідчать про прийняття довірителем зазначених дій до виконання.

З іншого боку, ст. 298 ГК України, регламентуючи схвалення угоди, укладеної комерційним агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням повноважень, передбачає саме мовчазну згоду, зазначаючи у ч. 2, що така угода вважається схваленою цим суб'єктом за умови, якщо він не відхилить перед третьою особою дії комерційного агента. Пояснюється така законодавча позиція тим, що комерційний агент, на відміну від повіреної особи за нормами ст. 1006 ЦК України, повідомляє суб'єкта, якого він представляє, про кожний випадок його посередництва в укладенні угод і про кожну укладену ним в інтересах цього суб'єкта угоду, а не лише на вимогу довірителя. У зв'язку з цим окремими науковцями підкреслюється, що наявність такої

мовчазної згоди у нормах ГК України не відповідає інтересам особи, яку представляють [193, с. 52–57].

Законодавець не визначає строку на схвалення правочину, але, враховуючи загальні положення цивільного законодавства, схвалення правочину повинно здійснитися протягом нормально необхідного часу, за який принципал може належним чином ознайомитись зі змістом усіх правочинів та іншими юридичними діями, що були вчинені за межами повноважень представника, та надати відповідь щодо схвалення або відхилення таких дій. Зокрема, відповідь може бути здійснена письмово у формі листа, що потребуватиме часу у зв'язку з його пересиланням поштою для ознайомлення третьою особою та представником.

І. О. Гелецька вважає, що для надання юридичної сили діям представника в підсумку необхідна подвійна воля як особи, яку представляють, так і представника, причому воля останнього вторинна. При цьому термін «схвалення правочину» є умовним. Особа, яку представляють, не може вважатися такою, що схвалила правочин, хоча б тому, що не вимагається її ознайомлення з його змістом. Єдиним наслідком того, що називається «схваленням», є створення наслідків у вигляді виникнення прав та обов'язків між особою, яку представляють, та третьою особою, які б мали місце, якби в представника на момент вчинення правочину були необхідні і достатні повноваження [74, с. 157]. У цьому випадку можна вести полеміку щодо схвалення правочину загалом як юридичного факту, а також схвалення тих правових наслідків у вигляді встановлення прав та обов'язків, настання яких він спричиняє.

Важливим також при схваленні правочину є те, що він не може бути схвалений частково, тобто довіритель не може на власний розсуд вибрати лише ті частини правочину, в яких він зацікавлений і які можуть бути вигідними для нього, та відмовитись від інших, які, з його точки зору, є неважливими та, ймовірно, такими, що шкодять інтересам довірителя.

Отже, після схвалення правочину у довірителя виникають права та обов'язки в повному обсязі. Схваливши правочин, принципал за своїм правовим становищем нічим не відрізняється від тієї особи, яка завчасно надала представникові достатні повноваження. З цього можна зробити висновок, що «схвалення» не позбавляє особу, яку представляють, права оспорити в майбутньому правочин із будь-якої передбаченої законом підстави, окрім однієї – відсутність повноважень у представника. Адже зазначений дефект волі ліквідовано її «схваленням».

На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, сам факт перевищення повноважень досить часто сприяє створенню загрози настання негативних наслідків для всіх без винятку учасників правовідносин представництва, як для особи, інтереси якої представляють, так і для представника та третьої особи. Адже у зв'язку з відхиленням від основних вказівок і перевищенням повноважень довіритель може не схвалити правочин, який початково пов'язував із реалізацією своїх особистих потреб або з метою отримання прибутку. Щодо третьої особи, то вона також може опинитися в складному становищі, оскільки наслідком несхвалення правочину може бути настання для неї збитків. Можуть виникати ситуації, коли третя особа розраховувала, що стороною буде одна особа, а згодом виявилося, що укладено договір з іншою. Нерідко остання не може виконати належним чином свої обов'язки, до прикладу, є неплатоспроможною. Однак адекватних способів захисту прав та інтересів третьої особи закон не визначає [551, с. 527]. У зв'язку з цим третій особі як стороні відповідного правочину необхідно максимально убезпечити себе на етапі до укладення договору або вчинення інших юридичних дій з особою, яку представляють. Перевірка повноважень представника третіми особами – це необхідний момент у процесі здійснення відносин представництва. Якщо третьою особою не перевірено повноваження представника або правочин укладено з представником поза межами його повноважень свідомо (розраховуючи на наступне схвалення правочину особою, яку він представляє), така особа вважається зв'язаною цим правочином. Не виключаються випадки, коли третя

особа забажає відмовитися від прийнятих на себе зобов'язань з посиланням на відсутність повноважень у представника. Такі дії третьої особи слід вважати неправомірними, адже вона вступила у правовідносини на підставі правочину з представником свідомо [551, с. 528]. Це правило застосовне лише у випадку, коли така третя особа знала про те, що представник діє з перевищенням наданих йому повноважень.

Щодо відмови довірителя, то вона також можлива в активній (за допомогою вчинення відповідної заяви про невизнання для себе наслідків правочину) та пасивній формі (за допомогою мовчання або «несхвалення» дій представника) [188, с. 135–136]. Варто підкреслити, що, на відміну від схвалення, відмова принципала схвалити дії представника не є правочином, оскільки воля принципала тут спрямована не на встановлення, зміну чи припинення юридичних прав та обов'язків у довірителя або інших осіб, а на недопущення виникнення правовідносин між принципалом і третьою особою, з якою уклав договір представник, що діяв неналежним чином [445, с. 73].

Детальніше розглянемо питання правових наслідків такого несхвалення, оскільки зі змісту ст. 241 ЦК України не зрозуміло, що робити у разі незгоди принципала зі вчиненими діями представника за межами визначених повноважень. Так, Є. О. Харитонов вважає, що з тексту ст. 241 ЦК України випливає, що несхвалення правочину тягне його повну недійсність [538, с. 271]. У разі якщо перевищення повноважень стосувалось не всього правочину, а лише окремих його умов, такий висновок може суперечити ст. 217 ЦК України, згідно з якою недійсність частини правочину не тягне недійсності інших її частин. Більш коректним видається припущення, що той, кого представляють, не може ухилитися від схвалення тієї частини угоди, яка відповідає повноваженням, – за умови, що можливе її самостійне виконання. Тому угода, укладена з перевищенням повноважень, якщо її не схвалив той, кого представляють, може бути визнана судом частково дійсною. Якщо самостійне існування частини угоди, укладеної в межах повноважень, є неможливим, то вона визнається повністю недійсною.

Можливі випадки, коли довіритель відмовляється підтвердити повноваження представника за правочином, вчиненим представником без повноважень, наданих довірителем. Щодо цього в літературі також висувається теза, що тоді представник безпосередньо несе всі зобов'язання перед третьою особою, з якою вчинено правочин, включаючи оплату витрат, оскільки фактично він сам стає довірителем, тобто стороною в договорі. Звідси виходить, що представник стає повністю зобов'язаним перед третьою особою, навіть за ті дії, які він здійснив правомірно за вказівкою довірителя, але які пов'язані з діями, що виходять за межі його повноважень.

І. А. Бірюков та Ю. О. Заіка також говорять про те, що діяльність без повноважень або з перевищенням наданих повноважень може зумовити для представника настання певних юридичних наслідків. Якщо довіритель не схвалює правочин, укладений за межами повноважень, то правочин вважається таким, що укладений від імені та в інтересах представника. Тому саме він нестиме перед стороною за таким договором всі обов'язки і відповідатиме за невиконання (наприклад, представник втратить завдаток чи буде зобов'язаний повернути його в подвійному розмірі) [545, с. 239].

Підсумовуючи вищевикладене, обґрунтованою вважаємо позицію оспорюваності правочину, вчиненого з перевищенням наданих повноважень без наступного схвалення його принципалом, і можливість визнання його судом недійсним, заперечуючи правомірність позиції щодо виникнення прав та обов'язків у представника за таким правочином. По-перше, представник не є стороною договору, а діє від імені іншої особи, тому перенесення на нього прав та обов'язків сторони правочину у разі перевищення представницьких повноважень суперечить загальним положенням як договірного права (оскільки тоді третя особа обмежується у своєму праві вибору контрагента, що підкреслювали ще М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський у світлі принципу свободи договору [37, с. 329–330]), так і положенню ст. 232 ЦК України, за якою якщо правочин, за яким стороною став повірений, був укладений у результаті зловмисної домовленості між ним та другою стороною, він

визнається судом недійсним. Подруге, представник не наділений правами, що є предметом правочину, – незалежно від того, про який саме об'єкт цивільного права йдеться. Враховуючи досліджену нами класифікацію істотного та неістотного перевищення повноважень, вважаємо, що договір, на якому ґрунтується договірне представництво, повинен визнаватись судом недійсним у тому випадку, якщо таке перевищення є істотним або систематичним неістотним, таким, що вчиняється не в інтересах довірителя. У світлі цього з метою усунення подібної правової невизначеності, яка має вагоме значення у практиці відповідних правовідносин, змін потребує ст. 241 ЦК України, які будуть запропоновані нами пізніше.

У разі коли особу не було наділено представницькими повноваженнями щодо участі в цивільних правовідносинах, представництво як таке не виникає, і тоді вже не йдеться про наступне схвалення дій особи в межах правового інституту представництва. Також можлива ситуація, за якої представник не знає про припинення повноважень і продовжує діяти в інтересах довірителя, вчиняючи правочини від імені особи, яку, як він вважає, продовжує представляти. З цього приводу О. П. Сергєєв та Ю. К. Толстой зазначають, що перша із ситуацій виникає в «чистому вигляді», коли між учасниками цивільного обороту взагалі відсутня будь-яка попередня домовленість про представництво. Наприклад, громадянин, знаючи, що його знайомому потрібне дачне приміщення, але не будучи уповноваженим ним на вчинення будь-яких правочинів, укладає від його імені договір оренди будинку. Частіше має місце так зване уявне представництво, коли учасники цивільного обороту вважають, що діють відповідно до правил про представництво, але насправді представник відповідного повноваження не має. Прикладами такого уявного представництва можуть бути випадки неправильного оформлення довіреності, припинення її дії у зв'язку із закінченням терміну, скасуванням її особою, яку представляють, тощо [98, с. 250]. Якщо вчинення правочину було здійснено за відсутності повноважень у особи, яка його вчинила самовільно, без будь-якого волевиявлення довірителя, інтереси якої вона нібито представляє, такий

правочин вважається нікчемним. Юридичні дії в такому разі не мають жодного значення, оскільки їхнє вчинення не було узгоджено з довірителем, а тому не несе правових наслідків для нього.

На думку В. О. Рясенцева, поняття представництва без повноважень, яке використовується в цивілістичній літературі та практиці для позначення дій особи, яка діє від чужого імені без повноваження, є вкрай неточним. Така особа як юридично, так і фактично не може визнаватись представником, не будучи уповноваженою на здійснення дій від імені іншої особи, і тому ніяких наслідків для останньої вони не породжують. Неуповноважена особа є помилковим, уявним представником, тобто вона не є представником, оскільки без повноважень немає представництва [449, с. 294] (що доводилось нами вище у контексті представницько-повноважного характеру здійснення договірного представництва. – В. Ц.).

З іншого боку, сучасне законодавство регулює питання вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення. Зокрема, ч. 2 ст. 1158 ЦК України зазначає, що особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов’язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір. У контексті аналізу вищезазначеного правового положення розуміємо, що до таких договорів беззаперечно може належати як договір доручення, за допомогою якого безпосередньо породжуються правовідносини представництва, так і агентський договір, в якому також виникають представницькі правовідносини, у разі коли агент діє від імені принципала. Виправданою є точка зору С. Г. Керимова. Так, вчений наголошує, що проведений аналіз чинного цивільного законодавства, зокрема положень норм глави 17 «Представництво» ЦК України, дає змогу зробити висновок, що вчинення однією особою правочинів від імені іншої особи без відповідного повноваження не визнається представництвом взагалі, а тому не підпорядковується правилам зазначеної глави ЦК України.

Однак сам по собі такий висновок не дає остаточної відповіді на поставлене питання, оскільки містить лише негативний результат – вказівку на те, що зазначені норми ЦК України не застосовуються до так званого *представництва без повноваження*. Але відносини, схожі на представництво, у таких випадках існують, оскільки одна особа вчиняє (або намагається вчинити) правочини та інші юридичні дії від імені та за рахунок іншої особи [188, с. 121].

Погоджуючись із позицією автора, додамо, що законодавчого закріплення потребує спеціальна норма, яка регулюватиме схвалення особою, в інтересах якої були вчинені певні юридично значимі дії та правочини (а також відсутність такого схвалення, що аналізувалось нами вище). Оскільки наступне схвалення вже допускається у разі перевищення повноважень, пропонуємо викласти ст. 241 ЦК України в такій редакції:

«***Стаття 241. Вчинення правочинів з перевищенням повноважень і без повноважень***

1. Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень або особою без повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє та/або в інтересах якої вчинено правочини та юридично значимі дії, лише у разі наступного схвалення правочину та юридично значимих дій цією особою. Правочин вважається схваленим, зокрема, у разі якщо особа, яку він представляє та/або в інтересах якої вчинив правочини та юридично значимі дії, виконала дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

2. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють та/або в інтересах якої вчинено правочини та юридично значимі дії, створює, змінює та припиняє цивільні права й обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

3. Якщо особа, яку представляють, відмовляється від схвалення правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень, такий правочин, якщо перевищення повноважень є істотним або неістотним, але має систематичний характер і здійснюється не в інтересах особи, яку представляють, визнається судом недійсним.

4. Якщо особа відмовляється від схвалення правочину, вчиненого в її інтересах особою без повноважень, такий правочин є нікчемним.».

Спірною є думка І. А. Бірюкова та Ю. О. Заіки щодо того, що правочини, які укладені особами без повноважень або з перевищенням повноважень, юридичних наслідків для довірителя не породжують. На думку авторів, у випадках перевищення повноважень укладений правочин дійсний тільки в межах наданих повноважень. Тобто якщо довіритель довірив особі придбати корову, а довірена особа купила не тільки корову, а й теля, то у довірителя виникає обов'язок прийняти як виконане тільки корову [26, с. 239]. На противагу цій думці варто погодитися з твердженням І. В. Спасибо-Фатєєвої, яка вважає, що такі правочини (за їх схвалення. – В. Ц.) слід визнавати недійсними лише тоді, коли буде встановлено, що вони апріорі не можуть породити правових наслідків для представника або представник не може бути стороною (наприклад, через спеціальну вимогу закону до суб'єктного складу правочину). Так, в особи може бути відсутня ліцензія, необхідна для зайняття певним видом діяльності, що перешкоджає їй виступати стороною правочину, який в її інтересах вчинив представник [551, с. 525]. В інших випадках застосовується норма про наступне схвалення дій особи, які були вчинені від імені та в інтересах іншої особи, як з перевищенням повноважень, так і без них, або про відмову від такого схвалення.

Ознаки правочину, вчиненого без повноважень або з перевищенням повноважень, не дають нам змоги віднести його ні до нікчемних, ні до оспорюваних правочинів, з якими він має лише окремі спільні характеристики за наявності суттєвих відмінностей. Так, подібно до нікчемного правочину, такий правочин є недійсним (для принципала) у силу закону в момент його вчинення, але, на відміну від нікчемного, який може бути визнано дійсним лише за рішенням суду, правочин, вчинений без або з перевищенням повноважень, породжує правові наслідки для довірителя у разі його наступного схвалення. На відміну від оспорюваного правочину, який є дійсним у момент його вчинення, але може бути визнаний недійсним у силу судового рішення,

правочин без повноважень або з перевищенням повноважень, навпаки, у момент його вчинення для особи, яку представляють, недійсний і стає дійсним лише з моменту його схвалення [74, с. 157].

Звертаючись до судової практики, констатуємо відповідність цих висновків правовим реаліям. Так, до Деснянського районного суду міста Чернігова 18.02.2014 р. звернулась особа з позовною вимогою стягнути грошові кошти, які були нею сплачені до банківської установи в інтересах відповідача без його доручення згідно з кредитним договором. З огляду на тяжку хворобу дружини позичальника, неможливість нею виконувати зобов'язання за зазначеним кредитним договором позивач протягом січня 2009 року – серпня 2011 року, без доручення відповідача, здійснював замість нього сплату заборгованості за кредитним договором на загальну суму понад 70 тис. гривень, з повідомленням відповідача про свої дії. Суд задовольнив позов повністю, оскільки згідно з вимогами ст. ст. 1158, 1160 ЦК України, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невигідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчиняти дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення, а вчинення таких дій передбачає право вимагати від такої особи відшкодування фактично здійснених витрат, за умови повідомлення про свої дії [401].

Важливою в контексті неналежного здійснення договірного представництва є ст. 232 ЦК України, відповідно до якої правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Дійсно, поінформованість третьої особи щодо повноважень представника повинна полягати не лише у констатації самого факту, що правочини вчинятимуться через представника, а й у чіткому розумінні та усвідомленні тих повноважень, які передбачені договором. Третя особа повинна бути добросовісним учасником цивільних правовідносин і діяти в межах норм чинного законодавства.

На думку Г. Ф. Шершеневича, якщо третя особа знала, що правочин виходить за межі повноваження, то вона діяла проти волі особи, яку

представляють, а тому угода, за невідповідності волі контрагентів, повинна бути визнана нікчемною [598, с. 97]. Якщо представник, діючи в інтересах особи, яку він представляє, завдає шкоди навмисно або в результаті грубої необережності, він може бути притягнутий до відповідальності за завдані збитки.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що представник повинен вчиняти дії в інтересах особи, яку він представляє, тільки в межах наданих йому повноважень. У разі відступу від цієї вимоги, коли представник вчиняє будь-який правочин без повноважень або з їх перевищенням, правові наслідки за такою угодою не виникають, правочин може бути визнаний недійсним за рішенням суду. Крім того, якщо представник, зловживаючи повноваженнями, навмисно ввів в оману третю особу щодо наявних у нього повноважень, надавши, наприклад, підроблену довіреність, така особа нестиме відповідальність і перед третьою особою, і перед особою, яку вона «представляла», за завдані їм збитки. Однак представник може помилятися щодо меж своїх повноважень. У цьому випадку на нього не може бути покладено відповідальність за збитки, зазнані третьою особою. Тому важливо, щоб третя особа, перед тим як вступити у правовідносини з представником, перевірила повноваження, які він має. Для принципала наслідки за таким правочином матимуть силу тільки у разі наступного схвалення дій представника. Схвалення є одностороннім волевиявленням довірителя (принципала) та створює правові наслідки з моменту вчинення відповідного правочину без повноважень або з перевищенням їх меж.

3.3. Правові наслідки припинення договірного представництва

Як підкреслює А. Б. Щербаков, договірна динаміка (тобто стадії існування, «життя» цивільно-правового договору) в нормальному її розвитку є механізмом задоволення зустрічних майнових і немайнових інтересів сторін. На

етапі укладення договору відбувається узгодження зустрічних майнових інтересів сторін та їх формальне закріплення у вигляді єдиного договірного майнового інтересу. На стадії зміни договору може мати місце трансформація майнового інтересу. Виконання договору є відносно самостійною процедурою задоволення майнового інтересу в межах зазначеного вище механізму. При припиненні договору у разі досягнення договірної мети майнові інтереси слід вважати задоволеними [604].

У свою чергу, Д. І. Мейєр підкреслював, що якщо правочин припиняється з волі його учасників, тоді значення припинення правочину полягає в тому, що він втрачає чинність, стає неспроможним далі впливати на юридичні відносини осіб, тоді як до цього він чинив на них безпосередній правовий вплив [265, с. 202].

Припинення правочину є стадією договірного зобов'язання, на якій припиняється подальший розвиток правовідносин, правовий статус сторін змінюється. Вони вже не є учасниками відповідних правовідносин з власної волі або на основі законодавчих приписів, оскільки всі дії, які вони вчиняли з приводу конкретного правочину, припинились. Безсумнівно важливого значення стадія припинення зобов'язальних правовідносин набуває у договірному представництві, оскільки визначає як момент і сам факт досягнення чи недосягнення мети, задля якої було встановлено представництво, так і впливає на подальші правовідносини між довірителем, повіреним і третіми особами.

У межах цієї частини дисертаційного дослідження зосередимось на таких актуальних питаннях припинення договірного представництва, як: 1) співвідношення та наслідки припинення внутрішніх і зовнішніх правовідносин представництва; 2) припинення представництва шляхом скасування довіреності довірителем, форма такого скасування та зобов'язання, які виникають у сторін; 3) особливості припинення представництва у разі смерті довірителя.

Неодноразово нами зазначалось, що відносини представництва включають два види правовідносин: *внутрішні* – між представником та

принципалом, що дають можливість наділяти представника необхідними повноваженнями, і *зовнішні* – між представником і третьою особою щодо вчинення правочинів або інших юридично значимих дій на підставі наявного повноваження. Існує думка, що представництво як таке функціонує і, закономірно, припиняється на двох рівнях – внутрішньому (як правовідносини між представником і принципалом) та зовнішньому (як правовідносини між представником, який діє від імені та в інтересах принципала, та третьою особою). Наявність цих двох видів правовідносин дає змогу говорити науковцям і про те, що такі правовідносини не завжди припиняються одночасно, коли, до прикладу, зовнішні правовідносини припинились, а внутрішні існують і надалі. На нашу думку, виходячи з комплексного представницько-повноважного характеру здійснення представництва та відповідних правовідносин взагалі, обидві їх складові лише в сукупності констатують наявність представництва.

Розглянемо це питання більш детально. Так, очевидно, що зовнішні правовідносини договірного представництва припиняються разом з припиненням повноваження, вираженого ззовні за допомогою довіреності. Д. Б. Коротков зазначає, що припинення зовнішніх правовідносин представництва не тягне припинення внутрішніх, оскільки навіть у разі скасування особою, яку представляють, довіреності (позбавлення представника повноваження) між ним і представником можуть залишитися відносини, наприклад, щодо виплати винагороди за дії, вчинені представником у період здійснення ним повноважень. Однак припинення внутрішніх правовідносин договірного представництва, як правило, спричиняє припинення зовнішніх, оскільки продовження існування повноважень у ситуації, коли представник та особа, яку представляють, офіційно припинили свої внутрішні правовідносини, суперечитиме принципу свободи договору та створить умови для можливих зловживань з боку представника [207].

І. В. Спасибо-Фатєєва також стверджує, що довіреність, яка видається на підставі договору доручення й безпосередньо пов’язана з ним, не може існувати

після припинення цього договору, тобто не існує договору – не існує й довіреності. Крім спільних підстав припинення доручення і довіреності, зазначених у ст. ст. 248, 608 і 1008 ЦК України, має місце й загальнопоширена підстава припинення зобов'язань виконанням (ст. 599 ЦК України), коли після виконання договору доручення повірений уже не повинен мати повноважень, бо вони ним здійснені, а відтак, довіреність також має втрачати юридичну силу. Відповідно до ч. 3 ст. 248 ЦК України у разі припинення представництва за довіреністю представник зобов'язаний негайно повернути довіреність [551].

Однак Є. О. Харитонов, зокрема, вважає, що припинення внутрішніх правовідносин представництва у разі, коли у представника залишається документ, що був виданий на підтвердження наявності у нього повноваження, не позбавляє його можливості здійснювати від імені довірителя дії, передбачені цим документом. У зв'язку з цим, вказуючи як одну з підстав припинення представництва односторонню відмову від представництва представника або того, кого представляють, законодавець виходить з того, що припинення повноваження не повинно негативно відбиватись на інтересах третіх осіб, і вимагає від того, кого представляють, виконання інформаційного обов'язку сповістити третіх осіб про скасування довіреності, тобто про припинення повноваження (ч. 2 ст. 249 ЦК України). Наявність такого обов'язку позбавляє третіх осіб необхідності з'ясовувати кожен раз, чи не припинилось повноваження, сприяє стабільності цивільних правовідносин [536, с. 218]. Тобто, виходячи з цього, законодавець передбачає випадки, коли зовнішні правовідносини продовжуються незалежно від того, чи припинені внутрішні.

Втім, висловлені позиції щодо можливості відокремленого існування внутрішніх і зовнішніх правовідносин представництва внаслідок припинення лише одного виду з них у різні моменти часу та за різних підстав сприяють лише спрощенню розуміння сутності представництва, але не відповідають ні його правовій природі, ні приписам законодавства. Так, у ч. 3 ст. 248 ЦК України зазначається, що у разі припинення представництва за довіреністю представник зобов'язаний негайно повернути довіреність, а ч. 2 ст. 249

зазначеного Кодексу передбачає, що особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність. Також у ч. 1 ст. 1009 ЦК України, серед іншого, в аспекті договору доручення, обумовлено, що якщо договір доручення припинений до того, як доручення було повністю виконане повіреним, довіритель повинен відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення, а якщо повіреному належить плата – також виплатити йому плату пропорційно виконаній ним роботі. Отже, законодавець чітко визначає, що у разі ***припинення*** договірного представництва негайно повертається довіреність; якщо договір доручення ***припинений,*** довіритель повинен відшкодувати витрати і виплатити плату тощо. Наведене, на перший погляд, не узгоджується із загальним положенням ст. 599 ЦК України, за яким зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином: якщо виконання договірного зобов'язання не було здійснено у повному обсязі, за нормальних умов, його не можна вважати припиненим.

З метою вирішення наведеної невідповідності звернімося до вже визначеної подвійної природи представницьких правовідносин і неможливості їх існування без внутрішнього або зовнішнього компонентів. Представництво як таке є виключно поєднанням відносин між довірителем і повіреним і одночасно останнім з третіми особами (йдеться про встановлену договором або довіреністю юридичну можливість таких відносин, а не про фактичне здійснення повноважень). При цьому окремо відносини внутрішнього чи зовнішнього представництва законодавством не визначаються і окремо одне від одного не встановлюються. Закріплені норми щодо виплати винагороди після скасування довіреності або інформування третьої особи про цей факт уже не є, у наведеному розумінні, обов'язками в межах представницьких правовідносин. Ці та подібні їм зобов'язання, існуючи окремо від представницьких повноважень, які визначають представництво, дають змогу говорити про

законодавче врегулювання зобов'язань, що виникають після припинення договірного представництва, для яких останнє є юридичним фактом.

Інакше ми стикаємося з юридичною фікцією: через відокремлене функціонування внутрішніх і зовнішніх відносин представництва воно в окремих частинах, на переконання окремих науковців, продовжує діяти після свого припинення. На нашу думку, до прикладу, при скасуванні довіреності та припиненні договірного представництва, окремі зобов'язання, визначені договором доручення або законом, продовжують діяти, підлягаючи виконанню сторонами в їх інтересах або стосовно третіх осіб. Таким чином, норми ЦК України при регулюванні припинення представництва та договору доручення відповідають правовій природі цього комплексного інституту, відходять від загальних положень зобов'язального права, що підкреслює виключність і комплексність правовідносин договірного представництва.

Продовжуючи розвиток цього положення, звернімося до другої з виділених нами проблемних тем – припинення представництва шляхом скасування довіреності довірителем, і зобов'язання, що виникають у сторін у зв'язку з цим. Важливо, що ця та всі інші підстави припинення представництва за довіреністю, передбачені ст. 248 ЦК України, у науці цивільного права визнаються спеціальними, а єдиною загальною – досягнення мети, заради якої видавалась довіреність [592, с. 16]. Так, О. Л. Невзгодіна зазначає, що припинення внутрішніх правовідносин представництва у випадках, коли у представника залишився уповноважуючий документ, не позбавляє його *фактичної* (але не юридичної, про що йшлося вище. – В. Ц.) можливості вчинити від імені особи, яку він представляє, дії, передбачені цим документом [305, с. 30]. У зв'язку з цим, зазначаючи як одну з підстав припинення представництва односторонню відмову від представництва представника чи принципала, законодавець виходить з того, що припинення повноваження не повинно негативно позначитися на інтересах третіх осіб, і покладає на довірителя (його правонаступників) інформаційне зобов'язання (окреме від відносин представництва у доведеному нами вище сенсі) сповістити третіх осіб

про скасування довіреності, тобто про припинення повноваження. Наявність цього обов'язку у довірителя звільняє третіх осіб від необхідності з'ясовувати кожен раз, вчиняючи правочин з представником, чи не припинились повноваження, і тим самим сприяє стабільності цивільних правовідносин, стійкості цивільного обороту. Поки треті особи не знають і не повинні знати про припинення повноваження, правочини, вчинені ними з представником, є обов'язковими для довірителя. З іншого боку, законодавець покладає інформаційний обов'язок сповістити представника про скасування довіреності, оскільки права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності, зберігають чинність для особи, яка видала довіреність, та її правонаступників (абз. 1 ч. 3 ст. 249 ЦК України). І, на нашу думку, саме сповіщення довірителем представника про скасування довіреності має пріоритетне значення, оскільки є ефективнішим та надійнішим способом інформування про припинення представницьких повноважень не лише самого представника, а й через нього третіх осіб. Погоджуючись із І. Я. Климовською, на думку якої ЦК України надає повідомленню третіх осіб про скасування довіреності особливого значення [193, с. 130], також вважаємо, що заслуговує на особливу увагу положення, закріплене в абз. 2 ч. 3 ст. 249 ЦК України, згідно з яким права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності, не зберігають чинність для особи, яка видала довіреність, якщо третя особа знала або могла знати, що дія довіреності припинилася. Інакше кажучи, правовідношення представництва може бути припинене у зв'язку із скасуванням довіреності з моменту повідомлення третіх осіб. Щодо третіх осіб повідомлення має значення для запобігання, попередження негативних наслідків вчинення правочинів з неуповноваженим представником.

Важливим є аспект фактичного скасування довіреності, а не запровадження заборон на її використання чи вчинення інших дій або вказівок,

які за законом не матимуть таких самих правових наслідків, як і при скасуванні. Так, до Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області звернулась особа про визнання договору купівлі-продажу земельної ділянки недійсним. В обґрунтування своїх вимог позивач посилався на те, що 07.04.2009 р. між ним і відповідачем було укладено договір купівлі-продажу, відповідно до якого він продав, а відповідач купив земельну ділянку площею 0,070 га, яка розташована в садовому товаристві «Сокіл» на території Піщанської сільської ради Новомосковського району Дніпропетровської області. Задовго до укладення договору купівлі-продажу ним на ім'я дружини було видано довіреність від 14.05.2008 р., якою він уповноважував вчиняти правочини щодо розпорядження всім своїм майном. Водночас він не мав наміру продавати належну йому земельну ділянку. Про це було відомо його дружині, оскільки коли в лютому–березні 2009 року дружині були необхідні гроші, вона запитувала його про продаж земельної ділянки. Він повідомив дружині про небажання продавати спірну земельну ділянку та заборонив їй використовувати раніше надану довіреність. Однак суд у задоволенні позовних вимог відмовив, оскільки, на його думку, позивач не надав жодного доказу того, що довіреність від 14.05.2008 р., на підставі якої діяла його дружина, було скасовано на час укладення спірного договору купівлі-продажу. І оскільки довіреність не було скасовано, суд дійшов висновку, що при укладенні договору його дружина як представник діяла в межах наданих повноважень, тому підстав для визнання договору купівлі-продажу недійсним із зазначених підстав немає [372]. Нагадаємо, що особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими було видано довіреність. У цьому ж випадку, по-перше, позивач не повідомив третю особу про скасування довіреності, а по-друге, повідомлення про скасування довіреності в усній формі призводить до того, що у разі виникнення конфлікту, судового спору довіритель не має доказів, щоб довести факт скасування.

О. Л. Невзгодіна стверджує, що посилання відповідачів у спорах у судах на те, що договір, виконання якого вимагає позивач, було укладено представником відповідача на основі повноважень, передбачених у скасованій довіреності, судами не враховуються без належних доказів. Як свідчить досліджена судова практика, суди керуються тим, що особа, яка видала довіреність, зобов'язана надати доказ її скасування. Вбачається, що таке підтвердження має бути письмовим (якщо письмову форму має уповноваження, а відповідно до ч. 1 ст. 245 ЦК України форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин). До письмової форми скасування довіреності (крім звичайного письмового повідомлення від довірителя представникові та третім особам) можна віднести публікацію про скасування довіреності в засобах масової інформації, особливо коли йдеться про скасування генеральної довіреності [303, с. 30]. Вважаємо, що в змісті такого повідомлення повинно бути зазначено: ким і коли та на чиє ім'я було видано довіреність, які повноваження було нею передбачено, дату скасування цього документа, тобто з якого моменту припиняються повноваження, та підпис довірителя. Крім того, публікацію щодо скасування довіреності може бути здійснено в офіційних виданнях, наприклад у газеті «Урядовий кур'єр», в якій публікуються оголошення про банкрутство, про втрачені документи, виклики до суду тощо.

Важливим у світлі цього є і забезпечення поінформованості третіх осіб про скасування довіреності у письмовій формі, що дасть змогу убезпечити довірителя від можливих зловживань з боку третіх осіб, які посилатимуться на відсутність інформування щодо скасування представницьких повноважень у повіреного.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що скасування довіреності як підстава припинення представництва набуває юридичної сили та значення юридичного факту в один з альтернативних способів – або при інформуванні представника, або при сповіщенні конкретних третіх осіб, що були сторонами зовнішнього представницького правовідношення. У такому разі інша з цих дій

матиме вже не правоприпиняючий, а інформативний характер. При цьому при сповіщенні третіх осіб значення матиме той факт, чи було видано довіреність на вчинення правочинів з виключним колом осіб або з невизначеним. У другому випадку можна говорити про правомірність дій представника, який, не отримавши належного повідомлення про скасування довіреності, вчиняв правочини або інші юридично значимі дії з третіми особами, які також не були сповіщені довірителем. Належною формою скасування довіреності слід вважати письмову, яка включає як сповіщення відповідних осіб шляхом окремого письмового повідомлення, листа електронною поштою тощо, так і розміщення інформації про скасування довіреності у друкованих виданнях. У зв'язку з вищевказаним пропонуємо викласти ч. 2 ст. 249 ЦК України в такій редакції: «*2. Особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими було видано довіреність. Таке повідомлення повинно бути здійснено у письмовій формі.*».

Ще однією з актуальних проблем є питання припинення представництва внаслідок смерті довірителя та відповідні наслідки цього. І. В. Спасибо-Фатєєва справедливо стверджує, що не виключаються випадки, коли попри наведене правило про припинення представництва за довіреністю, представник, обізнаний про смерть особи, яка її видала, пред'являючи цю довіреність, вчиняє правочини чи здійснює інші дії, які в ній зазначені. У цьому разі його дії слід розцінити як правопорушення, адже представник вже не має відповідних представницьких повноважень і (на перший погляд. – В. Ц.) не може діяти в інтересах довірителя, а також передати йому все одержане внаслідок своїх дій. Часто все, що одержане за такими довіреностями, неправомірно залишається у представника, про що можуть не знати спадкоємці померлого. Найчастіше це стосується дій представника щодо одержання коштів з рахунка особи, яка видала довіреність, або її заробітної плати, стипендії тощо. Представник не вправі розпоряджатись коштами, що знаходяться на рахунку померлої особи [551, с. 566]. Важливо, що представництво за довіреністю, що припинила свою

дію у зв'язку зі смертю особи, яка її видала, або особи, якій вона видавалась, а також інших дій та подій, зазначених у ч. 1 ст. 248 ЦК України, припиняється починаючи з наступного дня після настання цих дій або подій за правилами обчислення строків, зазначених у ст. 253 ЦК України, а не з моменту отримання повідомлення про це іншою стороною [551, с. 569].

Однак відповідно до норм чинного цивільного законодавства смерть принципала не завжди автоматично припиняє дію представницьких повноважень. Зокрема, в п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України встановлено таке обмеження: «У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає свої повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків.». На думку І. Ю. Доманової, і в разі визнання особи, яку представляють, недієздатною, обмежено дієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою, слід також надавати можливість представнику завершити виконання невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків [130, с. 188]. Позиція науковця вважається слушною, однак виникає реальна практична проблема зловживань представниками своїми правами щодо прав і майна померлих довірителів.

Вбачається, що в такому випадку необхідно зобов'язати представника негайно повідомити спадкоємців довірителя про його смерть і надати звіт про виконання повноваження на підставі довіреності, виданої довірителем за життя. Подібну норму встановлено ч. 1 ст. 1010 ЦК України, за якою у разі смерті повіреного його спадкоємці повинні повідомити довірителя про припинення договору доручення та вжити заходів, необхідних для охорони майна довірителя, зокрема зберегти його речі, документи та передати їх довірителеві. Виходячи з цього пропонуємо доповнити п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України абзацом третім такого змісту: «*Представник зобов'язаний негайно повідомити про наявні у нього представницькі повноваження спадкоємців довірителя або, за їх відсутності, орган опіки та піклування за останнім місцем проживання*

довірителя та надати звіт про вчинені ним за довіреністю правочини й інші юридично значимі дії.».

Підсумовуючи результати дослідження проблем реалізації договірного представництва в положеннях вітчизняного цивільного законодавства, слід закцентувати увагу на нижченаведеному.

Виникнення представництва на договірній основі на сьогодні є найбільш поширеним явищем, що перш за все пов’язано зі стрімким розвитком і диверсифікацією цивільного обороту та потребує широкого представлення інтересів учасників комерційних правочинів.

Найбільш поширеною договірною формою, що породжує представницькі відносини, є договір доручення. При цьому договір доручення спрямований передусім на посвідчення наявності внутрішніх відносин представництва, тоді як довіреність – як внутрішніх, так і зовнішніх, а тому повинна надсилатись як представникові, так і третім особам з метою уникнення будь-яких непорозумінь та попередження можливих зловживань. Довіреність, на відміну від договору доручення, зазвичай містить лише перелік повноважень, наданих представникові, та строк, на який вони надаються.

Договір агентування за умови, що агент виступає від імені особи, яку він представляє, також може породжувати настання представницьких повноважень і відповідно бути підставою виникнення договірного представництва. Зазначений договір може мати елементи фідуціарності, що проявляється у довірі принципала до конкретного професійного агента або певної юридичної особи, яка надає послуги агентування.

Найбільш поширені випадки укладення таких договорів: 1) шляхом складання одного документа; 2) шляхом обміну документами, що виражають волю сторін. Обмін документами проводиться зазвичай за допомогою поштового, телетайпного, телефонного, електрон ного чи іншого зв’язку.

На сьогодні з розвитком електронних комп’ютерних технологій, мережі Інтернет неабиякої популярності набуває укладення договорів в електронній

формі, що декларується та забезпечується в Україні в тому числі і на законодавчому рівні. Вважаємо, що договори доручення та агентування, з дотриманням у відповідних випадках вимог нотаріального посвідчення довіреності, можуть бути укладені в електронній формі, яка з огляду на властиві їй сутнісні характеристики відображення на певному носієві та здатність бути доступною за допомогою людських можливостей є різновидом письмової форми договорів про представництво.

З точки зору наданих договором повноважень представник повинен вчиняти дії в інтересах принципала, тільки *в межах* наданих йому повноважень. У разі відступу від цієї вимоги, коли представник вчиняє будь-який правочин без повноважень або з їх перевищенням, правові наслідки за такою угодою не виникають, правочин може бути за рішенням суду визнаний недійсним. Крім того, якщо представник, зловживаючи повноваженнями, навмисно ввів в оману третю особу щодо наявних у нього повноважень, надавши, наприклад, підроблену довіреність, така особа нестиме відповідальність і перед третьою особою, і перед особою, яку вона «представляла», за завдані їм збитки. Однак представник може помилятися щодо меж своїх повноважень. У цьому випадку на нього не може бути покладено відповідальність за збитки, зазнані третьою особою. Тому важливо, щоб третя особа, перед тим як вступити у правовідносини з представником, перевірила повноваження, які він має. Для принципала наслідки за таким правочином матимуть силу тільки у разі наступного схвалення дій представника. Схвалення є одностороннім волевиявленням довірителя (принципала) та створює правові наслідки з моменту вчинення відповідного правочину без повноважень або з перевищенням їх меж.

Припинення правочину є стадією договірного зобов’язання, на якій припиняється подальший розвиток правовідносин, правовий статус сторін змінюється. Вони вже не є учасниками відповідних правовідносин з власної волі або на основі законодавчих приписів, оскільки всі дії, які вони вчиняли з приводу конкретного правочину, припинились. Важливого значення стадія

припинення зобов’язальних правовідносин набуває також у договірному представництві, оскільки визначає як момент і сам факт досягнення чи недосягнення мети, задля якої було встановлено представництво, так і впливає на подальші правовідносини між довірителем, повіреним і третіми особами.

Скасування довіреності як підстава припинення представництва набуває юридичної сили та значення юридичного факту в один з альтернативних способів: або при інформуванні представника, або при сповіщенні конкретних третіх осіб, що були сторонами зовнішнього представницького правовідношення. У такому разі інша з цих дій матиме вже не правоприпиняючий, а інформативний характер. При цьому при сповіщенні третіх осіб значення матиме той факт, чи було видано довіреність на вчинення правочинів з виключним колом осіб або з невизначеним. У другому випадку можна говорити про правомірність дій представника, який, не отримавши належного повідомлення про скасування довіреності, вчиняв правочини або інші юридично значимі дії з третіми особами, які також не були сповіщені довірителем.

Розділ 4.
РЕАЛІЗАЦІЯ НЕДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

4.1. Проблеми виникнення недоговірного представництва

Попри закріплення на законодавчому рівні базового нормативно-правового регулювання підстав виникнення відносин недоговірного представництва, розглянутих нами вище в межах дисертаційного дослідження, в теорії та практиці цивільного права існує чимало актуальних проблем, пов’язаних із встановленням недоговірного (законного, заснованого на адміністративному акті, рішенні суду тощо) представництва як такого. Детальний аналіз і подальше вирішення цих проблем суттєво впливатимуть на здійснення представницьких повноважень, їх обсяги та межі, умови та порядок припинення представництва, що засноване на інших, ніж цивільно-правовий договір, підставах.

Вважаємо, що найактуальнішими питаннями виникнення недоговірного представництва, спрямованого передусім на реалізацію й охорону прав і законних інтересів особливих категорій суб’єктів цивільного права (малолітніх, недієздатних, обмежено дієздатних осіб, юридичних осіб тощо), є:

1) співвідношення понять «повноваження» та «представництво» в аспекті існування сталого структурного, юридико-технічного та фактичного правового зв’язку між їх виникненням і реалізацією;

2) закріплення переліку юридичних актів і документів, що встановлюють повноваження представника вчиняти певні юридичні дії в інтересах принципала або закріплюють їх, оскільки є інформаційними джерелами для третіх осіб;

3) поступове розширення та виникнення нових форм недоговірного представництва поряд із дискусіями щодо представницької природи вже існуючих правовідносин, залежно від підстав і порядку їх виникнення;

4) питання встановлення та подальшого функціонування недоговірного представництва в процесуальному праві, його співвідношення із законною, публічною, офіційною та іншими правовими формами репрезентації інтересів сторін або третіх осіб у межах існуючого судового процесу.

Одним з найважливіших питань у контексті досліджуваної проблематики є визначення моменту виникнення недоговірного представництва загалом як правовідносин і конкретних представницьких повноважень як його найважливішого елементу, їх сутності та правової природи, оскільки саме на основі повноважень виникають, змінюються та припиняються відносини представництва [571, с. 36–44]. Разом з тим, оскільки підстави виникнення повноважень у межах недоговірного представництва лежать у площині позитивного права, доцільно більш глибоко визначити сутність представницького повноваження та встановити аспекти взаємодії таких повноважень із тими, що випливають з договірного представництва. Крім цього, важливо проаналізувати момент їх виникнення та детермінанти цього процесу, а отже і визначити момент встановлення недоговірних представницьких відносин загалом.

Як зазначалось вище, повноваження (лат. *auctoritas*, англ. *authority*, нім. *Befugnis, Vollmacht)* у теорії держави і права, науці управління, а також у всіх галузях права розглядається як основна частина компетенції і статусу органу, посадової особи, яка виконує управлінські функції в організації, а також деяких інших осіб, які реалізують функції, передбачені для них законодавством або установчими документами юридичної особи (повноваження органу, посадові повноваження, службові повноваження тощо). У цьому значенні повноваження є правом (і одночасно обов’язком) відповідного суб’єкта діяти у спосіб, передбачений нормативно-правовим актом [505, с. 654].

Разом із тим у цивільному праві повноваження – це засноване на договорі чи законі право однієї особи представляти інтереси (вчиняти правочини та інші юридично значимі дії) від імені іншої, створюючи, змінюючи та/або припиняючи цивільні права й обов’язки принципала. При цьому

найважливішим моментом при аналізі повноваження є те, що для того щоб дії представника зумовили настання юридичних прав та обов'язків в принципала, обов'язковою є наявність повноважень у представника. Наведене визначення повноваження є найбільш загальним. Однак у доктрині бачення правової природи цієї категорії є неоднозначним. Тому спробуємо проаналізувати існуючі погляди, визначити ключові ознаки повноважень та момент їх виникнення.

Існуючі точки зору можна об'єднати в рамках кількох наукових напрямів. Так, вітчизняний дослідник В. Л. Гранін виділяє доктрину очевидної категорії, юридичного факту, суб'єктивного права, абсолютного суб'єктивного права [110, с. 73–86]. Інший науковець А. В. Грішин виділяє такі концепції: юридичного фактора, прояву правоздатності, абсолютного права, відносного права, суб'єктивного обов'язку [115, с. 84]. Ще один автор, О. А. Кузьмішин, підходи до категорії повноваження зводить до теорії юридичного факту і теорії права [231, с. 7]. Відомі дослідники відносин представництва О. Л. Невзгодіна, а також Н. Г. Гончарова виділяють концепції прояву правоздатності, юридичних фактів і суб'єктивного права [301, с. 32–33; 80, с. 43–46].

Вбачається, що з метою дослідження природи повноваження в недоговірному представництві найбільш поширеними є такі концепції: 1) юридичного факту; 2) прояву правоздатності; 3) права; 4) обов'язку; 5) сукупності прав та обов'язків.

Відповідно до концепції юридичного факту під повноваженням розуміється юридична дія (кілька юридичних дій), яку може вчинити представник від імені особи, яку він представляє [598, с. 7]. Але саме повноваження визначає таке коло юридичних дій, які є його змістом [301, с. 119]. Навряд чи можна також погодитися і з О. С. Іоффе, який вказував, що повноваження породжує певні юридичні наслідки, а відтак є юридичним фактом [172]. При такому підході до розуміння повноваження неминуче його ототожнення або з підставою його виникнення, або з юридичними діями, вчиненими представником. Крім того, саме повноваження вимагає для свого

виникнення юридичних фактів. При його розгляді як юридичний факт відбувається ототожнення двох різних правових категорій: юридико-фактичної підстави повноваження із власне повноваженням. Також неможливо визначити, до якого виду юридичних фактів належить повноваження – дій або подій [452, с. 231]. Такий підхід до розуміння природи повноваження не дає можливості визначити його межі.

Дослідник С. Крилов розуміє повноваження як юридичний акт, який зумовлює здатність конкретної особи бути представником іншої [225, с. 9–16]. При цьому, наголошує автор, існує кілька різновидів таких актів: банківська картка, доручення тощо. Тобто відбувається ототожнення понять повноваження з діями щодо надання представнику повноважень або з документом, що засвідчує наявність та обсяг повноважень. Однак у будь-якому варіанті така концепція охоплюється доктриною, за якою повноваження розглядається як юридичний факт.

Прихильники концепції прояву правоздатності визначають повноваження як особливе правове явище, яке не є ні правоздатністю, ні суб'єктивним правом. Повноваження втілює прояв правоздатності представника, його юридичну можливість, що передбачає здатність мати права та обов'язки, необхідні для вчинення юридичних дій стосовно третіх осіб в інтересах особи, яку представляють [80, с. 46]. Однак, по-перше, більшість авторів вказують на відсутність юридичних інструментів, що пов'язують правоздатність і суб'єктивне право, а по-друге, у разі кваліфікації повноваження як прояву, наслідку правоздатності порушуються межі представництва. Адже з моменту виникнення представництва представник уже має правові можливості, необхідні для вчинення юридичних дій від імені принципала. Наявність юридичних дій уже свідчить про встановлення повноважень і загалом перебуває поза межами представництва, оскільки потенційно існує у всіх осіб, які відповідають встановленим вимогам до представника. Разом із тим важливе значення має той факт, що на рівні правоздатності засвідчується юридична можливість представника набувати і здійснювати права від імені та в інтересах

третьої особи. Вбачається, що розширення обсягу правоздатності за рахунок технічного уповноваження на це іншою особою не відповідає власне сутності правоздатності, яка передбачає здатність мати права та обов'язки (для себе. – В.Ц.). Тому очевидно, що говорити про прояв правоздатності в розрізі сутності повноваження можна доволі умовно.

Відповідно до концепції права під повноваженням розуміється право представника вчиняти правочини та юридичні дії від імені особи, яку він представляє, і тим самим створювати для неї правові наслідки [231, с. 9; 474, с. 61]. При цьому одні автори не уточнюють юридичну природу такого права, а інші розглядають повноваження як особливе право, яке не є правом суб'єктивним, оскільки йому не відповідає обов'язок – ні принципала, ні третьої особи [481, с. 230]. Треті висловлюють думку, що повноваження за своєю юридичною природою є суб'єктивним правом (абсолютним або відносним) [15, с. 61; 300, с. 119–120]. Визнання повноваження абсолютним суб'єктивним правом вбачається не зовсім коректним, оскільки воно не супроводжується абсолютним захистом. Повноваження як відносне суб'єктивне право містить правомочність на свої позитивні дії як можливість представника діяти певним чином від імені особи, яку він представляє, і негативну правомочність вимагати від принципала прийняття на себе юридичних наслідків дій, вчинених у межах повноваження [301, с. 45]. Тобто повноваженню як відносному суб'єктивному праву повинен кореспондувати обов'язок особи, яку представляють за цим повноваженням, прийняти на себе юридичні наслідки його здійснення. Однак перехід юридичних наслідків дій представника відбувається не з огляду на наявність повноваження як права, а на підставі положень закону, автоматично. При цьому не має значення, зобов'язався принципал прийняти їх на себе чи ні (це особливо очевидно, коли принципал є недієздатною особою і йдеться саме про законне представництво), адже такий обов'язок порушений бути не може. У разі відмови від обов'язків, які виникли з представництва, будуть порушені права за правочином саме контрагента (третьої особи), а не представника. Як правильно зазначив

В. О. Рясенцев, «відповідність між повноваженням і названим обов'язком принципала відсутня, оскільки повноваження завжди звернене до третьої особи, а не до особи, інтереси якої представляються» [481, с. 230]. Крім того, будь-яке суб'єктивне право повинне породжувати право на позов. Для представника ж можливості звернення з позовом про захист повноваження чинним законодавством не передбачено. Таким чином, повноваження не може визнаватися правом.

На противагу теорії права, К. І. Скловський запропонував розглядати повноваження як обов'язок представника вчинити певні юридичні дії від імені особи, яку він представляє. Крім того, автор розрізняє повноваження у вузькому сенсі як коло дій, які він вправі вчинити стосовно третьої особи в межах покладеного на нього обов'язку, і в широкому сенсі – як суб'єктивний обов'язок представника стосовно принципала (воно виражається у встановленій законом формі, доступній для сприйняття третіми особами) [474, с. 19]. Така точка зору також викликає заперечення. По-перше, представник може відмовитися бути представником, а отже, відмовитися від повноваження у розумінні покладеного на нього обов'язку. Однак, якщо суб'єктивне право є юридично забезпеченою мірою можливої поведінки управомоченої особи і, як наслідок, можливість такої особи обирати, скористатися таким правом чи ні, а також можливість відмовитися від нього, то суб'єктивний обов'язок є юридично обумовленою мірою необхідної поведінки зобов'язаної особи, що забезпечена можливістю державного примусу і, як наслідок, можливість відмовитися від передбачених обов'язком дій відсутня [98, с. 19]. По-друге, трактування повноваження у вузькому сенсі в межах цієї концепції практично відповідає концепції юридичного факту і, крім того, вказує не на обов'язок, а на право вчиняти певні дії відносно третіх осіб. А. В. Грішин поєднує два останні підходи в межах концепції сукупності повноважень, стверджуючи, що повноваження складається не тільки з низки прав та обов'язків, наданих представникові принципалом (за договором або дорученням), а також з прав та обов'язків, які випливають із закону, звичаїв ділового обороту, з огляду на те,

що особа має статус представника. На думку автора, кожне з цих прав і кожен обов'язок є самостійним повноваженням [115, с. 95]. Варто погодитися, що повноваження визначає коло прав та обов'язків представника. Однак включення такого великого обсягу до змісту повноваження є дещо необґрунтованим.

Як слушно підкреслено представниками концепції прояву правоздатності, повноваження формується під впливом волі принципала [80, с. 45], якщо йдеться про договірне представництво. У разі якщо йдеться про обов'язкове представництво, повноваження визначається законом. Крім того, повноваження є сукупністю таких прав та обов'язків, дії представника в межах яких, вчинені від імені принципала, неминуче створюють, змінюють або припиняють цивільні права та обов'язки останнього. Причому така сукупність є похідною від правоздатності принципала, і відображає частину цієї правоздатності. Поряд із цим усіма правами, визначеними повноваженням, володіє і принципал з тією лише різницею, що він здійснюватиме їх від власного імені [583, с. 56]. Всі інші права та обов'язки, якими наділений представник у силу свого статусу, не є повноваженнями і мають звичайну правову природу. Так, наприклад, обов'язок представника діяти в інтересах особи, яку він представляє, повноваженням не є. На наш погляд, права та обов'язки, делеговані представникові принципалом (або відповідно до закону органом, що встановлює статус особи як представника, – для обов'язкового представництва), мають певні особливості.

Підсумовуючи здійснений аналіз, можна виділити основні ознаки повноваження, що характеризують його як змішану цивільно-правову категорію, якій притаманні характеристики низки правових явищ і концепцій у поєднанні з власними рисами, що в сукупності створюють самостійне поняття правової науки. Отже, повноваження:

– завжди встановлюється в рамках правоздатності принципала;

– формується в силу волевиявлення особи, яку представляють, при договірному представництві та в силу положень нормативних актів і настання передбачених ними юридичних фактів – при законному представництві;

– знаходить свій прояв у суб'єктивному праві, а тому представник може здійснити дії, визначені повноваженнями, а може відмовитися від них;

– на стадії реалізації набуває ознак обов'язку, внаслідок чого не породжує відповідного обов'язку з боку принципала, не може бути порушене як суб'єктивне право і не зумовлює виникнення права на захист.

Таке розуміння повноваження, на наш погляд, найбільш оптимально вписується в існуючу в ЦК України модель представництва. Особливе значення в контексті дослідження актуальних питань виникнення недоговірного представництва мають перші дві із сформульованих нами ознак, за якими повноваження формується у межах правоздатності особи, яку представляють, і виникає в силу положень нормативних актів на підставі визначених ними юридичних фактів. Тим самим підкреслюється юридико-технічна природа наділення повноваженнями, що, в свою чергу, спричиняє вже юридико-фактичне виникнення правовідносин представництва. Саме тому, наприклад, батьки, позбавлені батьківських прав, зберігаючи за собою окремі обов'язки з утримання дитини, визначені сімейним законодавством (зокрема, це встановлено ч. 2 ст. 166 СК України), відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 166 СК України перестають бути законними представниками дитини, оскільки позбавляються ***повноважень*** здійснювати таке представництво (О. Ф. Лапчевська визначає такі наслідки як санкції за нездійснення батьками своїх обов'язків [247, с. 105]). Тим самим підкреслюється, що хоча недоговірне представництво і є тісно пов'язаним правовим інститутом із батьківством, опікунством, усиновленням, діяльністю органів юридичної особи, оскільки пов'язане з ними окремими юридичними фактами й джерелами нормативно-правового регулювання, проте виникає як самостійне правовідношення в силу наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва. При цьому такі повноваження юридично відокремлені від усіх інших прав та обов'язків, які існують в межах інших, окрім представницьких, правовідносин між представником і принципалом. В. Л. Гранін, підкреслюючи недоцільність ототожнення категорій представництва як правовідношення та повноваження як його

елементу (з чим ми, безумовно, погоджуємось), наводить інший приклад, коли «особа, призначена представником актом органу юридичної особи, може спочатку не мати точно визначених повноважень». Але пізніше такому представнику може бути видана довіреність, у якій вже точно визначається коло правомочностей (повноваження) останнього [110, с. 91]. Втім, навіть у цьому випадку представництво у вигляді фактично сформованих правовідносин виникне лише після наділення особи, яка виступатиме представником, реальним обсягом повноважень. Без останніх представництво є лише правовою фікцією, яка не може належно функціонувати без окреслених і визначених законом, адміністративним актом чи рішенням суду у разі недоговірного представництва повноважень представника.

Отже, загальну схему виникнення недоговірного представництва можна зобразити як формування на основі приписів закону, адміністративних актів, рішення суду тощо та передбачених ними додаткових юридичних фактів конкретного обсягу представницьких повноважень, якими наділяється та чи інша особа в межах правоздатності принципала. Такий висновок, на нашу думку, підкреслює безпосередню практичну спрямованість правової категорії повноваження в цивільному праві, що має ключове значення для здійснення і захисту законних прав та інтересів принципала.

Враховуючи вищенаведене, доречно уточнити аспект, який випливає з першої з пропонованих нами вище ознак: представництво виникає в рамках правоздатності принципала у світлі виникнення законного представництва. Ще Г. Ф. Шершеневич писав, що «законне представництво виникає у всіх тих випадках, коли особа позбавлена дієздатності, і представництво має своєю метою заповнити цей недолік. Такими є випадки опіки над малолітніми, божевільними, глухонімими, марнотратцями, а також представництво юридичних осіб» [599, с. 121]. Таким чином, у разі здійснення батьками, усиновлювачами представництва своїх малолітніх дітей, як і при опікунстві, яке встановлюється над ними та недієздатними особами, має місце не лише виникнення представництва в межах правоздатності особи, яку представляють,

а й встановлення представницьких повноважень з метою компенсації неповної або взагалі відсутньої дієздатності принципала, що зумовлено потребами цивільного обороту та суспільного життя і збалансовано на законодавчому рівні з правами та інтересами осіб, яких представляють. З цього приводу також зазначається в літературі, що представництво за законом має на меті забезпечення не тільки інтересів фізичних осіб, яких представляють, а й інтересів осіб, пов'язаних з ними цивільними правовідносинами, а також суспільного інтересу в цілому, що проявляється в усуненні недоліків у дієздатності окремих категорій суб'єктів цивільних правовідносин [548, с. 562]. Детальніше дослідимо цей аспект у світлі особливостей здійснення недоговірного представництва.

Актуальним аспектом виникнення недоговірного представництва, який безпосередньо випливає з його сутності та правової природи, є визначення особливого переліку документів (юридичних актів), що встановлюють як право (обов'язок) представництва загалом, так і обсяг повноважень представника зокрема. Як слушно резюмує Д. С. Косінова, у разі представництва за законом або на підставі акта органу юридичної особи до таких документів слід віднести ті, що встановлюють особу представника, опікунське посвідчення, трудовий договір з юридичною особою (що, втім, піддається критиці з огляду на відсутність відносин цивільно-правового представництва в його загальному розумінні у працівника за трудовим договором [301, с. 99]), посвідчення працівника юридичної особи тощо [208, с. 203]. До таких документів також можуть належати наказ про призначення на посаду, яка вимагає здійснення представницьких функцій (представництво в суді, складення юридичних актів, укладення угод); посадова інструкція працівника; документи, що підтверджують членство в кооперативних або громадських організаціях; [100, с. 326] рішення суду, рішення органу опіки та піклування про призначення опікуна малолітній або недієздатній особі тощо. У разі представництва батьками своїх малолітніх та, у вказаних вище випадках, неповнолітніх дітей такими документами також є свідоцтво про народження дитини, витяг з

Державного реєстру актів цивільного стану громадян про народження із зазначенням відомостей про батька та інші документи. Тут також доцільно зауважити, що загалом відповідно до ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому ст. ст. 122 та 125 цього Кодексу, що диференціюється залежно від наявності чи відсутності між матір'ю та батьком укладеного шлюбу з урахуванням інших численних юридичних фактів та обставин.

Згадані юридичні акти можна поділити на дві категорії: а) ті, з якими закон або інші нормативно-правові акти безпосередньо пов'язують виникнення недоговірного представництва (свідоцтво про народження дитини, рішення суду); б) які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред'явлення відповідного документа представницьких відносин (посвідчення працівника юридичної особи, опікунське посвідчення, паспорт батька чи матері, де, на їх прохання, було зазначено імена дітей, тощо).

У контексті представництва батьків мусимо не погодитись із позицією Л. І. Шаповал, яка з огляду на те, що ч. 1 ст. 177 СК України визначає право батьків управляти майном дітей без спеціального на те повноваження, пропонує закріпити на законодавчому рівні «обов'язок нотаріуса при посвідченні правочинів, що укладаються батьками щодо майна їх малолітніх дітей, перевіряти не повноваження батьків, а з'ясовувати, що особи, які вчиняють правочини щодо майна малолітніх дітей, є їх батьками» [592, с. 6]. У цьому випадку одних лише документів, що доводять факт батьківства стосовно малолітньої особи, замало, оскільки ч. 2 ст. 177 СК України передбачає правило, за яким батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти окремі правочини щодо її майнових прав, зокрема укладати договори, що підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири.

Отже, якщо договір підлягає нотаріальному посвідченню, то апріорі необхідна згода органу опіки та піклування на його укладення батьками від імені та в інтересах малолітньої дитини, що становить виняток із загального правила про відсутність необхідності спеціальних повноважень у батьків на управління майном своїх малолітніх дітей і свідчить про потребу у додаткових юридичних фактах і документах, які посвідчували б їх настання (тут – згода органу опіки та піклування). Необхідність надання документа, що фіксує разовий (а не загальний) та максимально конкретизований дозвіл (згоду) органу опіки та піклування на здійснення конкретної угоди, коли в силу закону такий дозвіл потрібен при здійсненні обов'язкового представництва, підкреслює в умовах російського цивільного законодавства і О. Л. Невзгодіна. При цьому авторка також зауважує, що угода обов'язкова для особи, яку представляють, і в тому випадку, коли третя особа, будучи обізнаною із представницьким характером дій представника, не вимагала від нього надання опікунського посвідчення чи інших документів [286, с. 22–23]. Тому зазначені юридичні акти повинні існувати перш за все об'єктивно, незалежно від обізнаності третіх осіб про їх зміст, якщо має місце загальне знання про представницький характер тієї юридичної діяльності, яку вчиняє їх безпосередній контрагент від імені та в інтересах іншої особи.

З іншого боку, необхідність такого дозволу органу опіки та піклування цілком закономірно порушує питання щодо моменту виникнення відносин законного представництва батьками (усиновлювачами, опікунами) інтересів малолітніх дітей. Таким моментом можуть бути загальні юридичні факти народження дитини від батьків; рішення суду про усиновлення, встановлення опіки; рішення органу опіки та піклування про призначення опікуна чи спеціальний юридичний факт надання вказаним органом дозволу на вчинення конкретного правочину законним представником. Тому погоджуємося з позицією І. О. Гелецької, що повноваження без будь-яких застережень стосовно його обсягу виникає вже в силу народження дитини чи призначення опікуном. В обґрунтування зазначеної тези авторка зазначає, що:

1) дозвіл на вчинення конкретного правочину від імені підопічного може бути наданий лише законному представнику (а не будь-яким іншим особам, що підкреслює необхідність існування первинного юридичного факту та відносин представництва як таких. – В. Ц.);

2) відмова опікуну у видачі дозволу на вчинення конкретного правочину від імені підопічного може бути оскаржена законним представником до суду [73, с. 54–55] (а також в адміністративному порядку, що передбачено, зокрема, ч. 10 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. [390]. – В. Ц.);

3) посилаючись на О. Л. Невзгодіну, науковець додає і те, що дозвіл органу опіки є перетворюючим юридичним фактом, що переводить повноваження до готового для реалізації стану, але не є підставою повноваження [301, с. 92–93]. Крім цього, на нашу думку, тут має місце юридичний склад, який формується із сукупності двох юридичних фактів: *загального* (факт народження дитини від конкретних батьків, встановлення усиновлення чи опіки), на основі якого виникають відносини представництва і який формує особливе правове поле, в межах якого діє законний представник, і *спеціального*, що виникає в межах представницьких правовідносин, вказаного правового поля, наповнюючи його додатковим змістом, але не встановлюючи й не припиняючи відносини як такі.

Саме тому цілком погоджуємось із Л. А. Романовською, яка стверджує, що в цьому випадку дозвіл органів опіки та піклування не спричиняє встановлення, зміни чи припинення цивільних прав та обов’язків, оскільки такі правові наслідки породжуються правочином внаслідок правових дій його учасників, а сам дозвіл лише співвідноситься із цим правочином, що був укладений щодо майна підопічного за його наявності [437, с. 120]. Надання такого дозволу немов легітимізує вчинення правочину, маючи за мету дотримання і забезпечення належного захисту прав та інтересів неповнолітньої особи. Так, відповідно до ч. 3 ст. 17 та ч. 3 ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» [392], п. 67 Порядку провадження органами опіки та піклування

діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою КМ України від 24 вересня 2008 р. № 866 [364], органи опіки та піклування «дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким має дитина, надають … лише у разі гарантування **збереження її права на житло** ...».

Таким чином, надання дозволу законному представнику з одного боку дає змогу останньому реалізувати повноваження, але з іншого – встановлює вимогу, яка полягає в додатковому обов’язку – гарантування збереження права дитини на житло. У зв’язку з цим виникає проблема виконання обов’язків, породжених здійсненням представницьких повноважень. Наприклад, одним з проявів є інший аспект захисту майнових прав дитини, що отримав доволі широке застосування в правозастосовчій і судовій практиці та пов’язаний з наданням дозволу на вчинення згаданих нами правочинів законними представниками, наприклад, щодо майна малолітніх дітей, лише при покладенні на представника супровідного обов’язку надання дитині еквівалентного майна. Так, у рішенні в одній зі справ суд констатував бездіяльність органу опіки та піклування у зв’язку з тим, що останній не здійснив належного контролю за забезпеченням матір’ю (законним представником) дітей еквівалентним майном на праві власності, після того як на підставі дозволу органу опіки та піклування матір здійснила відчуження житлового приміщення, що належало дітям на праві власності. Отже, в описовій частині постанови Полонського районного суду Хмельницької області від 04.11.2015 р. у справі № 681/1518/15-а зазначено: «Неповнолітні Особа 1, 1995 р.н., та Особа 2, 2001 р.н., мали на праві спільної сумісної власності житло в «Адреса», що складалося з другого поверху площею 392,8 кв. м. та з підвалу площею 254,7 кв. м. За зверненням їх матері Особа 3 орган опіки та піклування надав їй дозвіл на продаж цього житла за умови, що Особа 3 в подальшому забезпечить житлом дітей. Житлове приміщення Особа 3 продала Особа 4. Неповнолітній Особа 1 та вже повнолітній Особа 2 зареєстровані в житловому

будинку, що належить Особа 4. На час розгляду справи в суді діти житлом **на праві власності** не забезпечені.» [365].

Підсумовуючи положення зазначеного судового рішення, можемо дійти висновку, що за наслідками здійснення представницьких повноважень, як вважає суд, спираючись на положення чинного цивільного законодавства, законний представник повинен виконати обов'язок забезпечення своїх підопічних еквівалентним майном на праві власності. Таким чином, наданий дозвіл, як слушно зазначає О. Л. Невзгодіна, не лише перетворює правочин у готовий до реалізації повноваження стан, а й, на думку суду, є безумовною підставою виникнення нових правовідносин представника з третіми особами щодо забезпечення дітей житловим приміщенням на праві власності. За такого тлумачення саме дозвіл повинен стати підставою виникнення повноваження на укладення таких договорів щодо забезпечення майном.

Аналізуючи наведений випадок далі, слід наголосити, що такий дозвіл, беручи до уваги положення норм чинного законодавства, породжує відповідні нові правовідносини щодо забезпечення дітей житлом. Оцінюючи висновки суду щодо необхідності еквівалентного забезпечення дітей житлом саме на праві власності, зазначимо, що ч. 2 ст. 177 СК України передбачає: батьки малолітньої дитини не мають права *без дозволу* органу опіки та піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації. Із судового ж рішення вбачається, що такий дозвіл було надано, і законність його видачі не оспорюється. Отже, продаж приміщення дітей було здійснено з дотриманням вимог чинного законодавства.

Разом з тим у рішенні про надання дозволу вказано, що дозвіл на продаж надається «за умови, що Особа 3 у подальшому забезпечить *житлом* своїх неповнолітніх дітей». Жодних вказівок щодо «забезпечення *житлом на праві власності*» (як наголошує суд) у рішенні не зазначено.

З цього приводу слід зауважити, що обов'язок забезпечення особи житлом, безперечно, випливає з права особи на житло. Зокрема, ст. 47 Конституції України [265] передбачає право кожного на житло: «Держава

створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.». Отже, право на житло, закріплене в Конституції України, не передбачає, що житло має бути «у власності» особи. Крім цього, у ст. 47 Конституції України йдеться про створення людині належних умов для проживання, тобто надання можливостей у визначений законом спосіб забезпечити *достатній життєвий рівень*, визначений ст. 48 Конституції України, ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [655], у вигляді створення умов для *постійного чи тимчасового проживання* у приміщеннях, які за своїм призначенням відповідають категорії *житлових*.

Також у контексті ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [378] необхідно звернути увагу на те, що Європейський суд з прав людини при вирішенні конкретних справ поняття «житло» тлумачить як «місце, де особа постійно проживає, **незалежно від форми чи підстави такого проживання**, в тому числі облаштоване особою помешкання, навіть якщо таке облаштування було здійснене з порушенням національного законодавства» (справа «Баклі проти Сполученого Королівства» – Case of Buckley v. the United Kingdom judgment of 29 September 1996) [626]; «приміщення, де особа **мала намір проживати**» (справа «Гіллоу проти Сполученого Королівства» – Case of Gillow v. the United Kingdom judgment of 14 September 1987) [628]; «приміщення, яке особа щороку займає протягом **значного проміжку часу з метою проживання**» (справа «Ментес проти Туреччини» – Case of Menteş and others v. Turkey judgment of 28 November 1997) [629]; «деякі приміщення, інша нерухомість, пов’язані з професійною діяльністю особи, зокрема офіси адвокатів, комерційні службові приміщення» (справа «Нємітц проти Німеччини» – Case of Niemietz v. Germany judgment of 16 December 1992) [630].

Більше того, у справі «*Фредерік і Девід Барклі проти Сполученого Королівства*» (Case of Frederick and David Barclay against the United Kingdom decision of 18 May 1999) [627] Суд зазначив, що «**простого права власності на**

майно недостатньо, щоб визнавати його «житлом» чи постійним місцем проживання» (стор. 6).

Таким чином, обов'язок забезпечення житлом полягає у забезпеченні особи приміщенням, придатним для постійного чи тимчасового проживання, яке відповідає вимогам, встановленим до таких приміщень положеннями чинного законодавства, зокрема Державними будівельними нормами, а не у наданні такого приміщення (житла) особі на підставі того чи іншого правового титулу, а також незалежно від нього.

У цьому контексті висновки суду про порушення ч. 2 ст. 177 СК України та ч. 3 ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» є неправильними і такими, що не відповідають сутності правовідносин, які виникли. Адже при вирішенні питання про обов'язок законного представника забезпечити дітей житлом йдеться саме про *гарантії забезпечення цього права* (ст. ст. 47, 48 Конституції України, ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства»), а не про *право дітей на майно* (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства»). Невипадково ці два види прав дитини розмежовуються у різних статтях зазначеного Закону.

Вбачається, що з'ясовуючи обставини справи та роблячи висновки, суд підмінив поняття «житлові права» неповнолітніх дітей поняттям «право власності», які є абсолютно різними за своїм змістом. Однак такий висновок з точки зору предмета нашого дослідження має велике значення, адже породження нового майнового обов'язку представника суттєво впливає на сутність власне представницьких відносин, структуру їх правових зв'язків і зміст. А звідси випливає і обов'язок представника надати звіт про вчинений правочин і головне визначити, чи придбане майно є еквівалентним. Це, з одного боку, може бути інструментом для різного роду зловживань, а з іншого – стане додатковою гарантією забезпечення дотримання житлових прав неповнолітніх.

З огляду на зазначене, слід констатувати, що надання дозволу органу опіки та піклування на вчинення законними представниками дітей правочинів щодо відчуження належного дітям майна є юридичним фактом, який не

породжує додаткових цивільно-правових обов’язків, але створює додаткові обов’язки адміністративного характеру – надання контролюючим органам інформації про дотримання житлових прав неповнолітньої особи її представниками.

Таким чином, наявність специфічних для кожного з видів недоговірного представництва юридичних фактів повинна посвідчуватись одним або кількома відповідними документами, що також можуть диференціюватись залежно від того, хто виступає представником, у чиїх інтересах діє та що є предметом конкретного правочину чи іншої юридичної діяльності, яка вчинюється представником. При здійсненні практичної діяльності слід передусім орієнтуватись на законодавчі приписи і ретельно встановлювати правову природу та обсяг повноважень, закладених у тому чи іншому законі або документі, на підставі яких (як закону, так і відповідного документа) представник здійснює свою діяльність. Специфікою ж таких документів є наявність значно тіснішого правового зв’язку з положеннями закону, локальними нормативно-правовими актами, статутами та положеннями, які врегульовують діяльність юридичних осіб, ніж це має місце при договірному представництві за довіреністю.

Отже, узагальнюючи, наголосимо:

1) необхідність таких юридичних документів для виникнення представницьких відносин переважно чітко окреслена законом або внутрішніми документами юридичних осіб;

2) зазначені документи приймаються відповідно до та на виконання вимог юридичних осіб;

3) такі документи повинні мати конкретну форму і детально регламентований зміст, що безпосередньо залежать від мети представництва й обсягу повноважень особи, яка уповноважується на його здійснення.

Отже, сторони договору доручення та подібних правових конструкцій обмежені лише загальними вимогами щодо форми та межа ми, в яких можуть наповнювати представницькі відносини конкретними повноваженнями.

У зв’язку з цим можна говорити про обумовленість юридичних документів, якими встановлюється недоговірне представництво, положеннями закону та інших нормативно-правових актів в аспекті форми та змісту, на противагу відносній автономності договірного представництва.

Також в юридичній літературі в аспекті дослідження недоговірного представництва все частіше порушуються питання розширення підстав та юридичних фактів його виникнення. Вище ми вже підкреслювали, що перелік представників за законом, встановлений ст. 242 ЦК України, можливо розширити, включивши до нього прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу. Недоговірне представництво виникає при представництві учасником повного (відповідно до ч. 1 ст. 122 ЦК України кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства) та простого товариств (згідно з ч. 1 ст. 1135 ЦК України під час ведення спільних справ кожний учасник має право діяти від імені всіх учасників, якщо договором простого товариства не встановлено, що ведення справ здійснюється окремими учасниками або спільно всіма учасниками договору простого товариства). Також передумовою виникнення недоговірного представництва є ведення спільного господарювання, коли під час вчинення однією особою з подружжя правочинів щодо спільного сімейного господарства вона виступає стороною, що діє від імені та в інтересах також іншої особи з подружжя, на що презюмується наявність згоди другого з подружжя, якщо такий правочин не виходить за межі дрібного побутового [278, с. 411]; при призначенні виконавця заповіту [274, с. 78]; встановленні опіки над майном особи, яка визнана безвісно відсутньою [249, с. 213], та з інших підстав.

У світлі змін до сімейного законодавства актуальності набуває питання віднесення патронатного вихователя дитини до її законних представників і наявності в межах зазначеного правового інституту елементів недоговірного представництва загалом. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26.01.2016 р. (набрав чинності 21.02.2016 р.)

вносяться доволі суттєві зміни до глави 20 СК України «Патронат над дітьми» та, за формулюванням самого Закону, з 01.01.2016 р. по 31.12.2018 р. запроваджується експеримент із здійснення патронату над дитиною.

Звертаючись лише до положень, що безпосередньо стосуються або опосередковано вказують на здійснення представництва патронатними вихователями, зауважимо таке. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 255 СК України у попередній редакції (остання до внесення змін Законом від 26.01.2016 р.) до обов'язків патронатного вихователя, серед іншого, належав обов'язок захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень.

На основі тлумачення цієї правової норми в науковій літературі закріпилась тенденція до екстраполяції на інститут патронату, певною мірою, правової природи й окремих ознак відносин з опіки та піклування – зокрема, надання патронатному вихователю повноважень представника дитини, переданої йому на виховання [349, с. 83–84]. З іншого боку, між зазначеними поняттями дослідниками визначались і суттєві відмінності, серед яких є те, що, по-перше, відносини з опіки та піклування виникають на підставі рішення суду або за рішенням органу державної виконавчої влади, у той час як відносини патронату – на підставі договору. Отже, патронатний вихователь виконує договірні обов'язки, а опікун і піклувальник – повноваження, покладені на них від імені держави. По-друге, підкреслювалось також те, що опікун виступає законним представником дитини у всіх правовідносинах, а патронатний вихователь – лише у сфері процесуальних відносин [611, с. 317]. Таким чином, виходячи з підстав встановлення та обсягу представницьких повноважень патронатного вихователя, за нормами СК України у редакції до внесення змін Законом від 26.01.2016 р. патронат над дитиною мав більш виражену договірну правову природу (на відміну від законного представництва опікунами та піклувальниками) й обмежувався лише процесуальною сферою. Втім, варто погодитись із справедливістю тверджень про те, що договір про патронат, попри застосування цивільно-правової термінології та характеристик (договір є

оплатним і двостороннім), за своєю правовою природою є змішаним, оскільки врегульовується значною мірою положеннями сімейного (щодо предмета договору, правового статусу патронатного вихователя, його обов'язків, прав дитини тощо), адміністративного й навіть права соціального забезпечення [589, с. 136].

Отже, за нормами СК України у редакції до внесення змін Законом від 26.01.2016 р. функціонував обмежений в обсязі повноважень інститут квазізаконного представництва патронатними вихователями прав та інтересів переданих їм на виховання дітей. Зазначений інститут поєднував елементи законного представництва (відповідність імперативним вимогам сімейного й адміністративного права поряд із правом соціального забезпечення. Ця тенденція яскраво проявляється в частині прав та обов'язків сторін договору – патронатного вихователя, органу опіки та піклування і безпосередньо дитини, яка передавалась на виховання). Крім того, він базувався на договірній підставі виникнення й характеризувався двосторонністю та оплатністю.

Переосмисливши власне поняття, зміст і функції інституту патронату над дітьми, що відтепер встановлюється не до досягнення повноліття, а на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин, законодавець суттєво видозмінив і обсяг представницьких повноважень патронатного вихователя. У ст. 255 СК України в новій редакції відсутні будь-які вказівки на наділення патронатного вихователя тими самими правами щодо захисту дитини, її прав та інтересів без спеціальних на це повноважень, якими володіють опікуни та піклувальники. Не зазначається і жодним чином, що патронатний вихователь взагалі наділений будь-якими представницькими повноваженнями, а сам патронатний договір загалом все більше набуває ознак цивільно-правового, хоча і з доволі широким переліком підстав його припинення, які мають адміністративно-правовий характер і пов'язані з діяльністю органів опіки та піклування. Наразі ж, застосовуючи способи граматичного, системного та логічного тлумачення змісту норм глави 20 та інших положень чинного СК України, можна дійти

однозначного висновку, що законодавець не відносить патронатного вихователя до законних представників дитини, переданої йому на виховання. По-перше, у п. 3 ч. 1 ст. 255 зазначеного Кодексу, серед інших, вживається формулювання «батьки, інші законні представники дитини» у контексті забезпечення патронатним вихователем співпраці з ними задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначених органом опіки та піклування. Отже, законодавець не відносить до таких осіб самого патронатного вихователя. По-друге, встановлюючи положення, що регулюють питання представництва за інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавець завжди однозначно вказує на те, що, наприклад, прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники (ч. 4 ст. 256^{2} СК України, щодо батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу – ч. 4 ст. 256^{6} СК України). Відсутні і законодавчі вказівки на можливість здійснення представництва на договірній основі (це зазначено в договорі про патронат над дитиною). По-третє, про слушність такого висновку опосередковано свідчить і доволі короткий термін встановлення патронату над дитиною – він не може перевищувати трьох місяців, а в разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад зазначений термін, – шести місяців. Видається недоцільним надання патронатному вихователю повноважень законного представника дитини на такий короткий час.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що патронатний вихователь за договором про патронат над дитиною відповідно до норм чинного сімейного законодавства не наділений жодними представницькими повноваженнями стосовно переданої йому на виховання дитини – такі повноваження мають її батьки, інші законні представники. За умови, що батьки позбавлені батьківських прав, за аналогією закону з нормою ч. 5 ст. 167 СК України, законним представником є орган опіки та піклування.

Дискусійним залишається і питання визначення правової природи порівняно нового інституту надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав і виконанні обов'язків, передбаченого ст. 78 ЦК України. За цією нормою дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, має право обрати собі помічника, яким, звісно, може бути лише дієздатна фізична особа. За заявою особи, яка потребує допомоги, ім'я її помічника реєструється органом опіки та піклування, що підтверджується відповідним документом. При цьому помічника може обрати як особа, що потребує допомоги, так і призначити сам орган опіки та піклування за зверненням такої особи. У зв'язку з цим, а також враховуючи факт оплатності послуг помічника, що передбачається ч. 5 ст. 78 ЦК України (якщо інше не передбачено домовленістю між ним та особою, якій він допомагатиме), постає питання правової природи цих правовідносин загалом (представницьких чи інших), яка визначається з огляду на підставу їх виникнення та обсяг повноважень помічника. Науці відомі позиції, що інститут помічника (за наслідками аналізу наведених нами вище положень і підстав виникнення відповідних правовідносин) є законним представництвом, оскільки виникає на підставі закону та адміністративного акта, яким є реєстрація такої особи органами опіки та піклування, що посвідчується відповідним документом [73, с. 44]. Інші дослідники, серед яких Н. А. Аблятіпова, зауважують, що «помічник» не є опікуном чи піклувальником у класичному розумінні цього поняття, оскільки призначається для надання допомоги цілком дієздатній фізичній особі і на її прохання (за її вибором) [2, с. 124], а отже тут присутня та реалізується воля принципала, що нехарактерно для законного представництва як правового інституту.

Помічник, у свою чергу, наділений повноваженнями на одержання пенсії, аліментів, заробітної плати, поштової кореспонденції, що належать фізичній особі, яка потребує допомоги; має право вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах особи, яка потребує допомоги, відповідно до наданих йому повноважень; представляє особу в органах державної влади, органах влади

Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування та організаціях, діяльність яких пов’язана з обслуговуванням населення. При цьому помічник може представляти фізичну особу в суді лише на підставі окремої довіреності й може бути у будь-який час відкликаний особою, яка потребувала допомоги. Тоді повноваження помічника припиняються. Як бачимо, наявні також елементи договірного представництва, коли воля особи, яку представляють, має ключове значення як на етапі обрання та призначення представника, так і в аспекті здійснення ним повноважень, їх розширення, обмеження та припинення.

На нашу думку, належність інституту помічника в цивільному праві до представництва як комплексного правового явища є беззаперечною, оскільки наявні всі ознаки останнього – представник здійснює права принципала (особи, яка потребує допомоги у зв’язку зі станом здоров’я), діючи в його інтересах та від його імені, вчиняючи дії стосовно третіх осіб (органів державної влади, місцевого самоврядування, установ та організацій тощо), які обізнані з тим, що мають справу саме із представником (що посвідчується документом, виданим органом опіки та піклування). Результатом зазначеного є те, що дії представника безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права та обов’язки особи, яку він представляє. Проте відносити цей інститут до законного представництва не варто, оскільки воно не виникає в силу безпосереднього законодавчого припису у зв’язку з наявністю певного правового статусу підопічного та настанням відповідних юридичних фактів, а воля принципала має вагоме значення як при виникненні, так і під час здійснення представництва. Саме тому, на нашу думку, представництво помічника слід вважати окремим видом недоговірного представництва, яке виникає за волею принципала й визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа.

Вкрай актуальним є і питання виникнення недоговірного (а найбільше – законного) представництва в цивільному процесі. Так, П. Ф. Немеш визначає сутність законного представництва (але не ототожнює його з недоговірним чи

обов’язковим взагалі) шляхом відокремлення від публічного, статутного та офіційного процесуального представництва, спираючись саме на підстави вступу представника у цивільну справу, а також на обсяг повноважень останнього та порядок їх обмеження. У світлі цього автор наголошує, що:

1) публічним представництвом у цивільній справі є представництво Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, органами прокуратури (хоча на сьогодні і скасовано функцію загального нагляду, але щодо певної категорії суб’єктів цивільних правовідносин прокуратура продовжує здійснювати представницькі функції, зокрема, у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники чи органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист, про що говорить ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. [397]. – В. Ц.), органами державної влади та місцевого самоврядування у випадках, передбачених цивільним процесуальним законом. Ключовою відмінністю від законного представництва тут є те, що, до прикладу, прокурор не пов’язаний жодними інтересами з особою, яку представляє, і виникнення представництва відбувається без жодних підстав (вбачається, що у цьому випадку представництво виступає владним повноваженням і формою діяльності прокуратури як такої й не має цивільно-правової природи взагалі. – В. Ц.);

2) статутне представництво як представництво юридичних осіб через їх органи не визнається автором як таке, що підпадає під категорію законного в цивільному процесі. Автор посилається на ст. 38 ЦПК України, яка чітко розмежовує представництво юридичних осіб її органами та представниками, а отже «юридичний орган, який представляє інтереси юридичної особи, не вправі вважатися представником у звичайному розумінні цього слова» [316, с. 23–24]. Детальніше на висвітленні актуальних питань представництва юридичної особи зосередимось у відповідному підрозділі дисертаційного дослідження, де

проаналізуємо його особливості, передусім з точки зору цивільного права та недоговірного представництва як його правового інституту;

3) варто диференціювати також офіційне представництво, яке, на відміну від законного, виникає за рішенням суду у випадку представництва відповідача, місце проживання якого невідоме (представництво, яке виникає на основі ч. 1 ст. 43 ЦПК України, коли у разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою в цивільній дієздатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників, автор без достатнього обґрунтування офіційним не вважає. – В. Ц.), і регламентується нормами процесуального права [316, с. 25]. Вважаємо, що такий підхід до визначення публічного, статутного та офіційного представництва, на противагу законному, в межах цивільних процесуальних відносин має право на існування, хоча і потребує подальшого обґрунтування з огляду на детальний порівняльно-правовий аналіз підстав виникнення, статусу представників, меж їх процесуальних повноважень, а також випадків їх припинення.

Беручи до уваги ч. 1 ст. 43 ЦПК України, що запроваджує процесуальний інститут представництва, Г. О. Світлична вважає за доцільне виокремити його самостійний вид – представництво за призначенням, яке має здійснюватись на професійній основі та потребуватиме комплексного правового регулювання [457, с. 41]. Виходячи з підстави його виникнення (відповідного судового рішення), таке представництво, безумовно, є недоговірним.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зробити такі висновки. Виникнення недоговірного представництва (в першу чергу – законного) в межах існуючої правової системи України зумовлене законодавчо закріпленими і практично апробованими підставами та юридичними фактами, документально оформлюючись значною кількістю юридичних актів і диференціюючись залежно від конкретного різновиду представництва. Втім, численні проблеми й питання в обраній проблематиці, що потребують пильного наукового аналізу,

пов’язані саме з етапом встановлення відносин представництва між представником і принципалом.

За результатами проведеного дослідження норм чинного законодавства та позицій науковців доходимо висновку, що під ***повноваженням*** як елементом відносин представництва слід розуміти складну категорію цивільного права, яка знаходить свій прояв у суб’єктивному праві представника на вчинення правочинів та юридичних дій від імені принципала (як елемент зовнішнього правовідношення представництва), набуваючи на стадії реалізації повноваження ознак обов’язку стосовно особи, яку представляють (як елемент внутрішніх представницьких відносин), що встановлюється у рамках правоздатності принципала та формується в силу волевиявлення особи, яку представляють при договірному представництві, та з огляду на положення нормативних актів і настання передбачених ними юридичних фактів – у разі законного представництва. Саме в аспекті недоговірного представництва набуття представником реального обсягу повноважень (що може не збігатися в часі з формальним встановленням представницьких повноважень) свідчить про виникнення недоговірного представництва з реальним змістом та обсягом.

Юридичні акти як такі, що безпосередньо стосуються відносин представництва, слід поділяти на ті, з якими закон чи інші нормативно-правові акти пов’язують виникнення недоговірного представництва, та ті, які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред’явлення відповідного документа представницьких відносин. При цьому роль таких юридичних актів у встановленні повноважень недоговірного представництва зростає і є класифікаційним критерієм розмежування видів останнього, нерозривно поєднуючись із підставами виникнення такого представництва. Так, представництво помічника як одну з новел чинного ЦК України слід вважати окремим видом недоговірного представництва, що виникає за волею принципала та визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа.

4.2. Здійснення недоговірного представництва

4.2.1. Особливості здійснення недоговірного представництва

Окреслюючи особливості здійснення недоговірного представництва особами, наділеними відповідними повноваженнями, зупинимось на кількох ключових положеннях, що справляють вплив на функціонування всіх видів зазначених представницьких відносин, зумовлюючи їх специфіку та в кінцевому підсумку правову природу в цілому. До таких варто віднести високий рівень нормативного регулювання повноважень представника поруч із його значною організаційною та функціональною самостійністю в їх здійсненні, наявність контролю з боку держави та територіальної громади в особі їх органів і посадових осіб за здійсненням представником наданих йому повноважень, а також компенсаційний характер таких повноважень і законного представництва загалом.

Існування останніх двох ознак виокремлювалось як особливості представництва за законом у науковій літературі і раніше. Так, С. Г. Керимов зазначав, що законному представництву притаманні такі характерні особливості:

1) законне представництво характеризує, передусім, спрямованість на захист у галузі матеріальних і процесуальних відносин прав та інтересів осіб, які внаслідок малолітства, недоумства або душевної хвороби не можуть піклуватися про себе самі – тому їх воля для встановлення представництва не має значення і не впливає на діяльність представника;

2) в аспекті внутрішніх відносин представництва діяльність представника на захист інтересів недієздатних осіб є його обов’язком;

3) обов’язки контролю за діяльністю представника покладаються на спеціальні органи державної влади – органи опіки та піклування, оскільки сама малолітня особа в силу віку або особа, визнана недієздатною внаслідок того, що через хронічний, стійкий психічний розлад вона не здатна усвідомлювати

значення своїх дій та (або) керувати ними, з огляду на стан психічного здоров'я не може самостійно здійснювати такий контроль [188, с. 86–87].

Втім, запропоновані автором особливості повністю не охоплюють безпосередньо аспект здійснення недоговірного представництва, що потребує врахування визначених нами ознак. Такі ознаки визначають не лише характер внутрішніх і зовнішніх відносин законного представництва, а й вказують на основоположні аспекти визначення обсягу повноважень представника та їх здійснення.

Щодо першої з аналізованих особливостей, якою ми визначили значну нормативну регламентованість повноважень представника в недоговірному представництві, то лаконічно та влучно щодо представництва за законом висловилась З. В. Ромовська, вказуючи на те, що законним представництво іменується в літературі та окремих законодавчих актах, оскільки законом визначено буквально все – від підстав виникнення представництва, його потенційних суб'єктів і підстав припинення до обсягу повноважень представника [438, с. 524]. С. Г. Керимов, у свою чергу, пов'язував такий рівень нормативно-правового регулювання з тим, що «у відносинах представництва, яке виникає безпосередньо із припису закону або з положень адміністративного акта, або з юридичного складу, котрий є комбінацією останніх, переважають елементи публічно-правового характеру, що знаходить відображення і в підставах виникнення відповідних правовідносин, і в особливостях визначення їхнього суб'єктного складу, і у визначенні змісту тощо» [188, с. 85]. Квінтесенцією висловлених вище думок можна вважати твердження Ю. Б. Носкової, яка, окрім імперативного моменту, враховує також права та законні інтереси принципала: «при обов'язковому представництві (виникає поза волею особи, яку представляють) усі суб'єктивні моменти формуються у свідомості представника, а спрямованість і зміст волі представника визначаються волею законодавця та інтересами особи, яку представляють» [328, с. 160].

Підтвердження цієї тези та сформульованої нами першої особливості здійснення законного представництва знайшли відображення в чинних нормативно-правових актах, які дослідимо далі в контексті особливостей здійснення різних видів недоговірного представництва, ілюструючи на конкретних прикладах визначену нами закономірність. Втім, тут варто зазначити, що вказане законодавче регулювання переважно здійснюється за допомогою окреслення меж повноважень законного представника. Так, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 177 СК України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Проте таке право обмежується загальним приписом ч. 2 ст. 238 ЦК України, за якою представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 34 СК України реєстрація шлюбу через представника не допускається), а також положенням ч. 3 цієї ж статті, яка передбачає, що представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Крім цього, з аналізу ч. 2 ст. 177 СК України, що досліджувалась нами вище в контексті виникнення у законного представника повноважень на вчинення окремих правочинів від імені підопічного, випливає існування вже контрольного механізму за діяльністю представника. Так, згідно з цією нормою батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов’язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини. Аналогічна норма міститься і в ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства.

Також у роз'ясненні Міністерства юстиції України від 22.08.2011 р. «Особливості правового регулювання посвідчення правочинів щодо нерухомого майна за участю малолітніх та неповнолітніх осіб» можемо побачити вказівку на те, що неприпустиме зменшення або обмеження прав та інтересів дітей під час вчинення будь-яких правочинів щодо жилих приміщень. Батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки та піклування, наданого відповідно до закону, укладати договори, що підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. Суд у разі позбавлення батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав одночасно накладає заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріуса за місцем знаходження майна та житла [338]. Такі правила спрямовані, перш за все, на забезпечення збереження права дитини на житло [429].

З приводу застосування вказаних законодавчих положень склалась однозначна та послідовна судова практика. Так, у судовому рішенні Деснянського районного суду м. Києва від 27.04.2015 р. у справі № 754/14923/14-ц зазначається, що в судовому засіданні встановлено, що при укладенні договору іпотеки нерухомого майна, в якому на той час була зареєстрована малолітня дитина, дозвіл органу опіки та піклування на вчинення такого правочину отримано не було. Оскільки ж відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч. ч. 1–3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу, та згідно з ч. 1 ст. 203 зазначеного Кодексу зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам – укладення договору іпотеки квартири, в якій зареєстрована малолітня дитина, без дозволу органу опіки та піклування суперечить законодавству України, а тому

відповідно до ч. 1 ст. 203, ст. 215 ЦК України є підставою для визнання зазначеного правочину недійсним [419].

В іншому судовому рішенні (Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 08.09.2014 р. у справі № 308/6614/14-ц) суд встановив, що відповідно до зазначеної норми закону (ч. 2 ст. 177 СК України) позивач ОСОБА_1 звернувся до виконавчого комітету Баранинської сільської ради Ужгородського району із заявою про надання дозволу на укладення договору дарування домоволодіння, право користування яким мають неповнолітні діти, і відповідно до рішення від 04.12.2008 р. № 161 зазначену заяву було розглянуто і вимоги позивача задоволено. Однак рішенням Ужгородського міськрайонного суду від 01.10.2013 р. рішення виконавчого комітету Баранинської сільської ради Ужгородського району від 04.12.2008 р. № 161 «Про надання дозволу на укладення договору дарування домоволодіння, право користування яким мають неповнолітні діти» визнано незаконним і скасовано з тих підстав, що вказане рішення було прийнято з порушенням п. 66 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [428] (який встановлює перелік документів, що необхідно подати батькам, опікунам або піклувальникам до служби у справах дітей для відчуження майна дитини за місцем його знаходження [350]. – В. Ц.).

Поширений юрисдикційний контроль за діяльністю законних представників і в цивільному процесуальному праві. Так, Ю. Василик наголошує, що однією з особливостей забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх і малолітніх у цивільному процесі є законодавче закріплення права суду не приймати відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (що передбачається ч. 5 ст. 174 ЦПК України). Схожий підхід зустрічається при укладенні мирової угоди відповідно до ч. 6 ст. 175 ЦПК України [45, с. 27].

До прикладу, Вінницький міський суд Вінницької області у своїй ухвалі від 24.04.2014 р. у справі № 127/4076/14-ц відмовив у прийнятті визнання

ОСОБА_2 позову ОСОБА_1 і ухвалив продовжити судовий розгляд, оскільки, дослідивши матеріали справи, дійшов висновку, що таке визнання не є безумовним, суперечить закону і може порушувати права, свободи та інтереси інших осіб (якою була особа, інтереси якої в цій справі представляв законний представник. – В. Ц.), враховуючи предмет спору [514].

Знаковим є також рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 17.05.2013 р. у справі № 0413/9808/2012, де суд, розглянувши у відкритому судовому засіданні питання про визнання мирової угоди на стадії виконавчого провадження у цивільній справі за позовом ОСОБА_1 у своїх інтересах та інтересах неповнолітньої дитини ОСОБА_2 до ПАТ «Криворізький залізорудний комбінат» про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок смерті працівника на виробництві, встановив такі обставини. Проаналізувавши мирову угоду від 04.03.2013 р., суд встановив, що відповідач виплачує позивачу ОСОБА_1 у своїх інтересах та інтересах неповнолітньої дитини ОСОБА_2 2000 року народження у рахунок відшкодування моральної шкоди одноразово суму в розмірі 48 000 грн., а позивач отримує цю суму у рахунок відшкодування йому моральної шкоди і підтверджує відсутність будь-яких майнових чи немайнових претензій до ПАТ «Кривбасзалізорудком» про відшкодування моральної шкоди. При цьому ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 27.02.2013 р. рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 23.10.2012 р. про стягнення з ПАТ «Кривбасзалізорудком» на користь ОСОБА_1 35 000 грн. і на користь ОСОБА_1 в інтересах неповнолітньої доньки 35 000 грн. на відшкодування моральної шкоди було залишено без змін. Таким чином, у мировій угоді від 04.03.2013 р. зазначено, що ПАТ «Кривбасзалізорудком» сплачує в рахунок відшкодування моральної шкоди ОСОБА_1 у своїх інтересах та інтересах неповнолітньої доньки одноразово суму 48 000 грн. Отже, суд дійшов висновку, що в мировій угоді ОСОБА_1 порушує права та інтереси неповнолітньої доньки ОСОБА_2, погіршуючи її стан, оскільки рішенням суду на її користь, в тому числі в інтересах неповнолітньої, разом стягнуто 70 000

грн. Оскільки мирова угода порушує права неповнолітньої особи, така угода не відповідає нормам закону, і з угоди не вбачається, які саме дії вчинили сторони угоди. Тому необхідно відмовити у визнанні мирової угоди, що укладена в порушення вимог ч. 6 ст. 175 ЦПК України [420].

Зазначені випадки реалізації контрольних повноважень органами опіки та піклування і судом безпосередньо пов'язані й одночасно збалансовані іншими особливостями здійснення недоговірного представництва, серед яких більший обсяг самостійності законного представника і загальний компенсаційний характер власне представництва. Аналізуючи першу із названих ознак, варто звернутись до положень, що регламентують договірне представництво. Відповідно до ст. 1003 ЦК України у договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Самі ж дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненними. Таким чином, навіть при видачі генеральної довіреності коло правочинів та юридичних дій, що їх уповноважений вчиняти представник у договірному представництві, є більшою чи меншою мірою однозначно диференційованим і визначеним, окреслюючи не лише межі повноважень представника, а й визначаючи конкретні правомочності, якими він наділений, а також, нерідко, порядок і строки їх виконання, як і строк дії власне договору доручення чи виданої на його основі довіреності. Обов'язкове представництво, своєю чергою, характеризується лише межами, в яких уповноважена законом або рішенням суду особа повинна здійснювати надані їй повноваження, без вказівки на їх конкретний обсяг і спрямованість. Необхідність вчинення тих чи інших дій в інтересах принципала залишається на розсуд законного представника. Закон лише визначає особливі випадки, що обмежують діяльність останнього або встановлюють для нього необхідність додаткових правових підстав.

Також у разі законного представництва не відповідає дійсності положення, визначене В. Л. Граніним, що здійснення повноваження є головною підставою його припинення в межах реалізації представницького

правовідношення, а тому вчинення правочинів, що їх здійснює представник з третіми особами від імені особи, яку він представляє, на виконання повноваження є одночасно і підставою припинення повноваження, і підставою припинення правовідносин представництва [110, с. 110]. На відміну від договірного представництва, законне припиняється внаслідок, у першу чергу, припинення існування юридичних фактів, якими було зумовлено його виникнення (відновлення дієздатності фізичної особи, досягнення або набуття нею повноліття, позбавлення батьківських або опікунських прав особи, які здійснювала представництво, тощо), і в окремих випадках – у зв'язку з відмовою у встановленому законом порядку представником від здійснення покладених на нього повноважень. Водночас безпосередньою метою обов'язкового представництва є не вчинення тих чи інших правочинів, юридичних дій та досягнення певного правового результату (що характеризує представництво договірне), а створення особливого юридичного стану, у межах якого представництво є засобом (часто єдиним) реалізації та захисту прав і законних інтересів принципала, а не одним із засобів досягнення наперед визначеного й об'єктивованого правового результату. Звідси і специфіка у значно більшій самостійності законного представника при здійсненні покладених на нього повноважень – як організаційна (що встановлює його можливості визначати необхідність вчинення тих чи інших правочинів та юридичних дій взагалі), так і функціональна (коли в рамках конкретних правовідносин, де представник діє від імені та в інтересах підопічного, лише закон обмежує повноваження законного представника). О. В. Пантелишина, досліджуючи правове регулювання відносин представництва в цивільному праві Росії, резюмує, що запроваджуючи законне представництво, держава виходить з того, що для динаміки правовідносин – їх виникнення, зміни або припинення – має значення саме воля представника, яка за допомогою фікції розцінюється як воля насправді позбавленої її недієздатної особи, що дає можливість визнати недієздатного стороною в договорі [343, с. 134].

К. М. Оробець, аналізуючи обмеження, що висуваються до юридично значимих дій, які вчиняє представник в інтересах та від імені особи, яку представляє, зазначила, що представник не може вчиняти правочини, права на вчинення яких немає у принципала, за винятком законного представництва [334, с. 27]. Тобто батьки, опікуни та інші особи, які представляють інтереси малолітніх або недієздатних, вочевидь, наділені більшим обсягом дієздатності для реалізації прав підопічних, що виходить за межі дрібних побутових правочинів, хоча і потребує у чітко визначених випадках, як вказувалось нами вище, владного дозволу органу опіки та піклування. У цьому і полягає компенсаційний характер діяльності представника в недоговірному (найбільше – в законному) представництві, який поки що не отримав належного законодавчого закріплення. Адже ч. 1 ст. 238 ЦК України визначає лише загальне правило, що застосовується до договірного представництва, за яким представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до зазначеної норми цього Кодексу з метою нормативної регламентації однієї з основоположних особливостей здійснення законного представництва:

«*1. Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє, а в разі представництва за законом – усіх, що не заборонені законом.*».

Компенсаційний характер законного представництва притаманний і процесуальним правовідносинам. Так, В. В. Самолюк у контексті дослідження законного представництва у кримінальному процесі робить висновок, що метою такого виду представництва є захист прав і законних інтересів особи, яка з огляду на об'єктивні причини позбавлена можливості належним чином самостійно захищати свої права [455, с. 80].

Втім, така особливість притаманна лише законному представництву, оскільки інші види недоговірного представництва, наприклад, представництво юридичних осіб їх органами та посадовими особами (як і делегування їх

повноважень іншим особам за довіреністю), підпорядковується загальному правилу, встановленому у чинній редакції ч. 1 ст. 238 ЦК України. Так, у рішенні Шевченківського районного суду м. Києва від 29.01.2014 р. зазначено, що «оскільки судом встановлено, що керівник ТОВ «Компанія «Трансенерго» був уповноважений самостійно укладати правочини, то за змістом ч. 1 ст. 238 Цивільного кодексу України та п. 9.7 Статуту Договір іпотеки правомірно було укладено представником ОСОБА_4, що діяв на підставі нотаріально посвідченої довіреності, виданої керівником (посвідчена 13.07.2007 р. приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу ОСОБА_6)» [431]. Якщо вести мову про безпосереднє представництво юридичної особи на основі її статуту та наказів відповідних органів (а не на основі довіреності), то однозначність висновку щодо відсутності у такого представництва компенсаційного характеру може підлягати сумніву – залежно від тлумачення таких органів і посадових осіб такими, що виступають представниками юридичної особи або уособлюють її взагалі та не є окремими суб'єктами правовідносин. Важливо також враховувати те, що згідно зі ст. 246 ЦК України довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами, а отже на видачу довіреності у відповідного органу юридичної особи повинні бути відповідні повноваження. Ґрунтовніше вивчимо це питання у відповідному підрозділі дисертаційного дослідження.

Також до важливих особливостей здійснення законного представництва слід віднести не лише його компенсаційний характер в аспекті доповнення обсягу дієздатності особи, права та інтереси якої репрезентуються і захищаються законним представником, а й заміщення особи взагалі у разі визнання її безвісно відсутньою або смерті спадкодавця, за умов, що спадщина не була прийнята жодним зі спадкоємців. Так, законодавець прямо вказує у ч. 1 ст. 39 ЦПК України, що права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені

законом. Частини 3–4 цієї ж статті Кодексу передбачають, що права, свободи та інтереси особи, яка визнана безвісно відсутньою, захищає опікун, призначений для опіки над її майном, а права, свободи та інтереси спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, захищає виконавець заповіту або інша особа, яка вживає заходів щодо охорони спадкового майна.

Таким чином, опіка встановлюється як над майном особи, визнаної безвісно відсутньою, так і для захисту прав, свобод та інтересів останньої, у той час як виконавець заповіту або інша особа з аналогічними повноваженнями опікується лише інтересами спадкоємців померлої чи визнаної померлою особи, вживаючи невідкладних заходів щодо охорони спадкового майна. Ця особа здійснює підготовчі дії, що включають витребування та отримання всіх необхідних документів, вирішення питання щодо залучення свідків, необхідність залучення експерта чи оцінювача тощо, опис спадкового майна, охорону та зберігання описаного спадкового майна. При цьому повноваження охоронця спадщини у всіх відносинах посвідчуються свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення охоронцем спадкового майна, про що зазначено в п. 3 ч. 1 ст. 42 ЦПК України, що в судовій практиці визначається ключовим доказом на підтвердження повноважень виконавця заповіту [423].

Крім цього, у практиці судів загальної юрисдикції трапляються справи, пов’язані з пред’явленням позовних вимог до осіб, визнаних судом померлими або безвісно відсутніми, із призначенням опікунів над їх майном і виконавців заповіту у відповідному випадку. До прикладу, Бахмацький районний суд Чернігівської області у рішенні від 11.02.2015 р. у справі № 728/2843/14, розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Бахмачі цивільну справу за позовом публічного акціонерного товариства «Дельта Банк» до ОСОБА_1 (визнаної безвісно відсутньою згідно з рішенням Бахмацького районного суду від 26.03.2013 р.) про стягнення заборгованості за кредитним договором, зазначив, що ст. 43 ЦК України не встановлює переліку правових

наслідків визнання особи безвісно відсутньою, проте зміст інших норм цивільного та цивільного процесуального законодавства дає можливість виділити такі наслідки.

Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 39 ЦПК України права, свободи та інтереси особи, яка визнана безвісно відсутньою, захищає опікун, призначений для опіки над її майном; згідно з ч. 1 ст. 44 ЦК України на підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку. Частина 3 ст. 44 ЦК України передбачає, що опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном в її інтересах. З огляду на вищевикладене, з урахуванням тих обставин, що відповідачку згідно з рішенням Бахмацького районного суду від 26.03.2013 р. визнано безвісно відсутньою, це рішення набрало законної сили і до сьогодні не скасоване, а відтак, у разі призначення опікуна саме до останнього повинні пред'являтися вимоги щодо виконання цивільних обов'язків особою, яка визнана безвісно відсутньою. Тому суд вважає, що в задоволенні позовних вимог ПАТ КБ «Дельта Банк» до ОСОБА_1 необхідно відмовити [415].

Отже, особливості здійснення представництва за законом за певними винятками притаманні також усім іншим різновидам недоговірного представництва, що виникають і функціонують у межах єдиної системи відносин, будучи тісно взаємопов'язаними один з одним. Так, високий рівень нормативно-правової регламентації повноважень представника та контроль за їх здійсненням з боку уповноважених державних органів (органів опіки та піклування) й органів місцевого самоврядування безпосередньо випливають із компенсаційного характеру діяльності законного представництва як такого, що спрямоване на реалізацію та захист тих категорій осіб, які мають вади дієздатності й об'єктивно не здатні створювати для себе суб'єктивні права й виконувати юридичні обов'язки. З іншого боку, збалансовує зазначені

законодавчі обмеження значний обсяг організаційної та функціональної самостійності законних представників, які, з огляду на компенсаційний характер і мету обов'язкового представництва загалом, не повинні узгоджувати укладення кожного правочину чи вчинення інших юридичних дій зі своїми підопічними, якщо такі дії вчиняються від їх імені та в їх інтересах.

4.2.2.Особливості здійснення окремих видів недоговірного представництва

4.2.2.1. Здійснення представництва батьками (усиновлювачами)

Представництво батьками (усиновлювачами) своїх дітей – це найбільш загальний та поширений інститут законного представництва, що втілює всі його основоположні ознаки й особливості, висвітлені нами вище. При цьому в його межах досі виникають численні актуальні проблеми, що потребують наукового осмислення та пошуку дієвих шляхів вирішення.

Відповідно до ст. 242 ЦК України батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. СК України дає змогу наповнити це загальне положення конкретним змістом, передбачаючи право батьків: 1) на захист прав, свобод і законних інтересів дитини (згідно зі ст. 154 СК України батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина; право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень; право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом); 2) право управління майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження (ч. 1 ст. 177 СК України). При цьому, хоча вказані норми безпосередньо стосуються прав і повноважень батьків, проте в силу дії ч. 4 ст. 232 СК України, яка встановлює, що усиновлення надає

усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини, поширюються і на цю категорію законних представників. Отже, чинне законодавство серед найважливіших аспектів законного представництва, що здійснюється батьками (усиновлювачами), виділяє: 1) процесуальне й адміністративне представництво інтересів своїх дітей; 2) представництво з метою здійснення майнових прав та виконання відповідних обов'язків.

Перший із зазначених видів представництва безпосередньо врегульовується і в процесуальних кодексах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 27^1 ЦПК України під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 цього Кодексу (що передбачає загальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі. – В. Ц.), малолітня або неповнолітня особа має також процесуальні права:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Важливим положенням, спрямованим на максимально ефективний захист і врахування прав, свобод та законних інтересів дитини в цивільному процесі, є норма ч. 2 ст. 27^1 ЦПК України, за якою суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення. Саме суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом, що неодноразово підкреслювалось безпосередньо у судових рішеннях [414].

Суди дотримуються і вимоги щодо забезпечення права малолітньої чи неповнолітньої дитини висловити власну думку в судовому засіданні. Так, у судовому рішенні Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 20.10.2014 р. у справі № 2/336/2298/2014 чітко вказується, що на виконання вимог ст. 27^1 ЦПК України щодо права малолітньої особи висловлювати свою думку суд заслухав у судовому засіданні малолітню дитину – ОСОБА_3. Отже, загалом процесуальні повноваження батьків (усиновлювачів) та інших законних представників не створюють перешкод для реалізації дитиною своїх процесуальних прав самостійно, лише сприяючи їх захисту та належній репрезентації інтересів своїх підопічних у суді [430].

Непоодинокі на практиці і випадки, коли батьки (усиновлювачі), виступаючи законними представниками своїх дітей і подаючи цивільний позов від їх імені та в їх інтересах відповідно до положень ч. 1 ст. 27^1 ЦПК України, натомість захищають власні права, порушуючи цим вимоги цивільного процесуального законодавства. Так, в ухвалі Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 05.02.2013 р. у справі № 105/405/13-ц суд, перевіривши матеріали позовної заяви ОСОБА_1, яка в порядку зазначеної вище норми ЦПК України діє в інтересах малолітньої ОСОБА_2 (яка є її донькою), до ОСОБА_3, ОСОБА_4 про усунення перешкод у користуванні та розпорядженні власністю, встановив, що заява була подана з порушенням вимог п. 2 ч. 2 ст. 119 ЦПК України, а саме: позивачка звернулася з позовом у порядку ч. 1 ст. 27^1 ЦПК України в інтересах дочки, але просить усунути перешкоди у користуванні та розпорядженні власністю щодо себе. При цьому вона не заявляла себе позивачем, а вимоги щодо усунення перешкод стосовно дочки, яка є єдиним позивачем у позові, у тексті заяви відсутні. Позивачці судом було запропоновано у термін, що не перевищує п’яти днів з дня отримання копії ухвали, усунути вказані недоліки шляхом надання нового тексту позовної заяви, в якій зазначити всіх позивачів, чиї права порушені, та уточнити прохальну частину позову.

Вихідні положення забезпечення належного представництва дитини в процесі містяться і в міжнародних нормативно-правових актах. Так, Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. (ратифікована Верховною Радою України 03.08.2006 р.) [146] містить багато норм щодо законного представництва. Зокрема, ст. 5 цієї Конвенції серед інших процесуальних прав дитини визначає право клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката, та право призначити свого представника. Стаття 9 зазначеної міжнародної угоди передбачає, що у справах, що стосуються дитини, у випадках, коли згідно з внутрішнім законодавством суб'єкти батьківської відповідальності позбавлені можливості представляти дитину в результаті виникнення конфлікту інтересів між ними та дитиною, судовий орган має повноваження призначити спеціального представника дитини в таких справах.

Крім цього, ст. 10 вказаної Конвенції передбачає, що під час розгляду судовим органом справ, що стосуються дитини, представник, якщо його дії явно не суперечать найвищим інтересам дитини: a) надає дитині всю відповідну інформацію, якщо згідно з внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння; b) надає дитині роз'яснення, якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння, стосовно можливих наслідків реалізації її думки та стосовно можливих наслідків будь-якої дії представника; c) з'ясовує думку дитини та доводить її до відома судового органу.

Щодо майнового представництва, то в науковій літературі висловлювались пропозиції встановити законодавчий контроль за діяльністю батьків щодо розпорядження майном своїх малолітніх дітей (подібно до контролю, що здійснюють органи опіки та піклування за діяльністю опікунів і піклувальників) задля уникнення порушень прав та інтересів підопічних. Також висувалась ідея щодо диференціації представницьких повноважень батьків (усиновлювачів) залежно від віку дитини на прикладі російського законодавства, де встановлено, що за малолітніх дітей до 6 років законні

представники можуть здійснювати будь-які правочини, тоді як діти у віці від 6 до 14 років можуть самостійно вчиняти: 1) дрібні побутові правочини; 2) правочини, спрямовані на безоплатне отримання вигоди, які не потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації; 3) правочини щодо розпорядження коштами, наданими законним представником або за згодою останнього третьою особою для певної мети або для вільного розпорядження (ст. 28 Цивільного кодексу Російської Федерації [93]).

При цьому автором пропозицій було зроблено неправильний висновок, що законні представники дітей у віці від 6 до 14 років вправі вчиняти від їх імені та в їх інтересах усі правочини, окрім вищезазначених [188, с. 121], оскільки право на їх здійснення надано самим підопічним. Зрозуміло, що таке положення невиправдано звужує представницькі повноваження законних представників у майновій сфері та не відповідає як цитованим законодавчим нормам зарубіжного законодавства, так і практиці відповідних правовідносин. На нашу думку, внесення подібних змін до ЦК України, по-перше, не виправдане з точки зору забезпечення можливості малолітніх самостійно вчиняти ті чи інші дії, оскільки ч. 1 ст. 32 цього Кодексу вже передбачає обсяг дієздатності осіб до 14 років, що в інтересах практики цивільного обороту не потребує доповнення чи диференціації за віком дитини; по-друге, такі зміни істотно не вплинуть на обсяг повноважень представника, оскільки не обмежують його права вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах підопічного або інші юридичні дії, не заборонені законом, щодо його майна та власності загалом.

Щодо контрольної функції, то, на нашу думку, в першу чергу держава повинна забезпечити організаційні й соціальні умови для виконання батьками своїх батьківських обов’язків і належного здійснення законного представництва, у той час як загальну законодавчу норму, що правочин, який вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, уже

закріплено в ч. 6 ст. 203 ЦК України, як і аналогічні норми в СК України, ЦПК України тощо.

Також досі залишається спірним питання здійснення законного представництва батьками своїх неповнолітніх дітей і загалом класифікації відповідних відносин як представницьких. На сьогодні серед науковців набула найбільшої підтримки позиція, що батьки (усиновлювачі) не є законними представниками своїх неповнолітніх дітей [277, с. 202; 188, с. 101]. Проте така позиція ґрунтується на, на нашу думку, не зовсім точному розумінні положень чинного цивільного законодавства, а тому потребує додаткового розгляду й аргументування.

Звернімося до чинного законодавства. Так, ч. 1 ст. 242 ЦК України встановлює, що батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та ***неповнолітніх*** дітей. При цьому ст. 32 ЦК України оперує поняттям неповної цивільної дієздатності (що, крім вчинення дрібних побутових правочинів, надає особі доволі широкий обсяг дієздатності, пов’язаний із самостійним встановленням для себе прав та виконанням обов’язків, зокрема майнових), якою наділені неповнолітні особи – діти у віці від 14 до 18 років. Деякі автори вбачають у цьому суперечливість і неузгодженість (редакційну помилку), допущену законодавцем при конструюванні норми цього Кодексу, оскільки представництво батьками своїх неповнолітніх дітей можливе лише за умови обмеження їх у праві розпоряджатися своїм заробітком тощо [278, с. 410] – згідно з ч. 5 ст. 32 ЦК України за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. І лише тоді, на думку авторів, батьки (усиновлювачі) виступатимуть законними представниками неповнолітнього, оскільки будуть наділені визначеними щодо заробітку своєї дитини майновими повноваженнями.

Такий самий підхід закріпився в науці і щодо інституту піклування та піклувальників як таких, що не наділені повноваженнями законних представників. У зв'язку з цим слушно зауважила І. О. Гелецька, що «такий погляд пов'язаний із загальноприйнятим у цивільному праві порівняно неповним визначенням інституту представництва, відповідно до якого під останнім розуміють вчинення правочинів однією особою від імені іншої». Тому автор визнає, що сьогодні у галузі цивільного права піклувальники законними представниками більше не йменуються, хоча у галузі сімейного та процесуального права, як і раніше, вважаються такими [73, с. 83–84].

На нашу думку, законодавче положення, закріплене в ЦК України з приводу законного представництва батьками своїх неповнолітніх дітей, теж тлумачиться науковцями досить обмежено. Так, вказівка на те, що батьки є законними представниками своїх неповнолітніх дітей, має не ***компенсаційний*** (щодо малолітніх і недієздатних осіб), а своєрідний ***субсидіарний*** характер – закон уповноважує їх бути законними представниками, не суперечачи тому обсягу повноважень, якими наділяє неповнолітню особу від 14 років. Тобто всі зазначені законодавчі положення слід розглядати не як колізійні (коли протиріч насправді немає), а як такі, що взаємодоповнюють одне одного. Водночас виключення на законодавчому рівні загальної норми, що уповноважує батьків бути законними представниками своїх неповнолітніх дітей, у першу чергу, суперечить їх правам та інтересам, як і інтересам цивільного обороту та процесуальній практиці, де батьки представляють інтереси своїх дітей у межах саме обов'язкового представництва.

Найбільш повно висловлену нами позицію відображено у ч. ч. 1–2 ст. 39 ЦПК України, за якою: 1) права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом; 2) права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, *можуть* (курсив наш. – В. Ц.) захищати у суді відповідно їхні

батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Таким чином, цивільне процесуальне законодавство без можливості хибного тлумачення закріплює принцип субсидіарності, а не компенсаційний характер законного представництва батьків (усиновлювачів), як і піклувальників щодо неповнолітніх осіб.

Це положення широко застосовується і в судовій практиці, що підтверджує правильність сформульованих нами висновків і практичну доцільність закріплення за батьками (усиновлювачами) та піклувальниками повноважень на здійснення законного представництва в інтересах неповнолітніх дітей у розумінні чинного цивільного й цивільного процесуального законодавства. Так, до прикладу, у рішенні Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30.04.2014 р. у справі № 369/2568/14-ц суд встановив таке. З розпоряджень Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області від 22.07.2013 р. № 542 та від 06.08.2013 р. № 603 вбачається, що позивач є піклувальником неповнолітньої ОСОБА_2, а отже відповідно до ч. 2 ст. 39 ЦПК України – її законним представником [422]. У рішенні ж Солом'янського районного суду міста Києва від 10.11.2010 р. у справі № 2-3555-1/10 міститься висновок, що оскільки позивачка є неповнолітньою, то від її імені діє її мати ОСОБА_2 відповідно до ч. 2 ст. 39 ЦПК України як законний представник [426]. Враховуючи можливі заперечення щодо того, що йдеться про процесуальне представництво, а не представництво, передбачене нормами цивільного права, звертаємо увагу на їх тісний взаємозв'язок як в аспекті складових суб'єктивного права, так і крізь призму практичної доцільності в інтересах захисту прав та інтересів неповнолітнього.

4.2.2.2. Здійснення представництва опікунами

Поруч із законним представництвом, що покладається на батьків (усиновлювачів) з метою реалізації і захисту законних прав та інтересів їх малолітніх і неповнолітніх дітей, одним з традиційних інститутів цивільного права є представництво своїх підопічних опікунами. Для законного представництва, що здійснюється опікуном, характерні ті ж особливості його здійснення, що властиві недоговірному представництву загалом. Так, ЦК України та СК України передбачають загальні межі повноважень опікуна, вказуючи на неможливість здійснення ним від імені свого підопічного тих чи інших правочинів або необхідність отримання дозволу від відповідних органів державної влади (органів опіки та піклування). Загалом зазначені законодавчі положення вже аналізувались нами вище, тому зосередимось на недосліджених актуальних питаннях здійснення представництва опікунами в цивільному праві та судовому процесі, проаналізувавши насамперед існуючу судову практику.

Спершу варто вказати на те, що відповідно до ч. 3 ст. 41 ЦК України правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун, а отже така особа не володіє здатністю вчиняти жодні, навіть дрібні побутові (що натомість входить до обсягу дієздатності малолітньої особи) правочини. Тому тезу, висловлену С. М. Поповою щодо того, що законодавець визначає основну відмінність опіки та піклування в обсязі цивільно-правових обов’язків, які закон покладає на осіб, які представляють, у зв’язку з обсягом дієздатності їх підопічних [363, с. 128], можна поширити і на відносини, що складаються всередині самого опікунства – залежно від цивільно-правового статусу підопічного диференціюються і повноваження опікуна як його законного представника.

Розглянемо межі повноважень, що характерні для законного представництва, яке здійснюється опікуном, незалежно від особи принципала – малолітньої чи недієздатної особи. Зокрема, чинне законодавство в ч. 2 ст. 68

ЦК України закріплює, що опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного (що також дублюється в нормі ч. 2 ст. 720 цього ж Кодексу), а також зобов'язуватися від його імені порукою, тоді як ч. 1 ст. 71 цього ж Кодексу містить уже ширший перелік обмежень. Згідно з цим положенням опікун, лише з дозволу органу опіки та піклування, може:

1) відмовитися від майнових прав підопічного;

2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного;

3) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;

4) укладати договори щодо іншого цінного майна.

Шляхом безумовного визнання та застосування цих нормативних положень йде судова практика.

Так, як приклад можна навести рішення Якимівського районного суду Запорізької області від 16.01.2012 р. у справі № 2-575/11. Зазначений суд розглянув у відкритому судовому засіданні в залі суду смт Якимівка Запорізької області цивільну справу за позовом прокурора Якимівського району в інтересах інваліда 1 групи ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, третьої особи – органу опіки та піклування при Якимівській селищній раді про визнання договору купівлі-продажу житлового будинку недійсним і скасування державної реєстрації права власності на нерухоме майно. Суд зазначив, що відповідно до ч. 1 ст. 71 ЦК України опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування відмовлятися від майнових прав підопічного; укладати договори, що підлягають нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири. Як встановлено перевіркою, ОСОБА_2 дозвіл в органу опіки та піклування при Якимівській селищній раді Якимівського району Запорізької області на продаж частини житлового будинку, що належить ОСОБА_1, не отримувала.

Отже, встановлено, що протиправними діями ОСОБА_2 порушено майнові права її сина ОСОБА_1, який на момент реалізації будинку по вулиці

Театральній був його співвласником, однак через непроведення реєстрації права власності за ним був незаконно позбавлений належного йому майна [432]. В іншій справі (судове рішення Гусятинського районного суду Тернопільської області від 14.03.2013 р. у справі № 596/325/13-ц) суд, розглянувши у відкритому судовому засіданні в селищі Гусятин справу за позовом прокурора Гусятинського району в інтересах неповнолітньої ОСОБА_2 до ОСОБА_3 АФ «Постолівська», ОСОБА_4, треті особи: Служба у справах дітей Гусятинської районної державної адміністрації, управління Держкомзему в Гусятинському районі, про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки та зобов'язання укласти новий договір, зазначив: п. 3 ч. 1 ст. 71 ЦК України передбачає, що опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Згідно з листом Служби у справах дітей Гусятинської районної державної адміністрації № 50/05-18 від 25.01.2013 р. ніхто не звертався від імені неповнолітньої ОСОБА_2 за наданням дозволу на укладення нею договору оренди земельної ділянки.

Тому, вивчивши матеріали справи, вислухавши сторони, суд дійшов висновку, що договір оренди земельної ділянки між ОСОБА_2 та ОСОБА_3 АФ «Постолівська» від 03.04.2012 р. слід визнати недійсним, оскільки опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, та зобов'язати ОСОБА_4 у майбутньому укласти новий договір оренди земельної ділянки [417].

Втім, опіка є комплексною правовою категорією в рамках цивільного права та процесу, що охоплює не лише захист прав та інтересів малолітніх і недієздатних поруч з їх репрезентацією (представництвом), а й опіку над майном особи, коли відносини безпосереднього законного представництва, за загальною думкою вчених і практиків, не встановлюються. Проте така позиція видається дискусійною, і в теорії цивільного права висловлюються пропозиції

щодо переосмислення правової природи відносин, що виникають у цьому випадку. Зокрема, це стосується відносин між безвісно відсутньою особою та опікуном, який призначається в силу дії норми ч. 2 ст. 44 ЦК України. Згідно з цією нормою за заявою заінтересованої особи або органу опіки та піклування над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, нотаріусом до ухвалення судом рішення про визнання її безвісно відсутньою може бути встановлена опіка. Згідно з ч. 3 цієї ж статті опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном в її інтересах. А. В. Зинов'єва виходить з того, що у разі встановлення опіки над майном безвісно відсутньої особи широкій охороні також підлягають безпосередньо її інтереси: остання набуває права не за рахунок власних дій, а за рахунок дій в її інтересах [161, с. 45]. До того ж якщо діяльність опікунів під час охорони інтересів малолітніх дітей і недієздатних осіб контролюється органами опіки та піклування, то такі самі функції мають виконуватись цими органами під час охорони інтересів безвісно відсутніх осіб. Тому авторка підсумовує, що доцільно говорити не про опікуна майна, а про опікуна інтересів безвісно відсутньої особи, а також внести відповідні зміни до ст. 55 ЦК України, виклавши її в такій редакції: «*Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб, недієздатних та обмежено дієздатних осіб, а також безвісно відсутніх осіб та осіб, місцеперебування яких невідоме.*» [160, с. 130].

У світлі цього доречно проаналізувати і позицію Н. С. Адаховської, яка підкреслює, що при безвісній відсутності громадянина опіка над самою особою неможлива з простої причини – вплив на особистість не можна здійснити, а отже у такому разі може застосовуватися тільки «опіка» над майном як спосіб охорони інтересів зниклого громадянина, членів його сім'ї та його кредиторів. Крім цього, як вже вказано, опіка над майном особи, визнаної безвісно відсутньою, й особи, місце перебування якої невідоме, спрямована на захист не

лише майнових інтересів зазначених осіб, а й майнових інтересів осіб, яких безвісно відсутня особа чи особа, місце перебування якої невідоме, зобов'язані були за законом утримувати [7, с. 296]. Подібний висновок випливає одночасно з факту того, що опіка, попри те, що вона здійснюється в інтересах певної особи (осіб), встановлюється все-таки над майном – об'єктом цивільних прав, а також з особливостей суб'єктного складу досліджуваних правовідносин: безвісно відсутня особа або особа, місцеперебування якої невідоме, з огляду на свій правовий статус не розпоряджається належним їм майном, у тому числі не забезпечує за його рахунок осіб, яких вона зобов'язана утримувати.

Вважаємо за доцільне підтримати висловлену науковцем позицію, оскільки пропоновані зміни до цивільного законодавства не лише відображатимуть сутність регламентованих відносин щодо законного представництва особи, визнаної безвісно відсутньою, призначеним опікуном, закріплюючи мету і пріоритетність цього інституту як такого, а й об'єднуватимуть споріднені юридичні категорії, сприяючи формуванню в умовах української правової системи комплексного та виваженого законодавчого підходу в регулюванні представницьких і споріднених з ними відносин.

Додатково С. Є. Морозова зазначає, що опіка над майном встановлюється у випадках (а тому можна говорити про виникнення недоговірного представництва. – В. Ц.): 1) коли власником майна є особа, над якою встановлено опіку чи піклування, і це майно розташоване в іншій, ніж місцеперебування підопічного, місцевості; 2) коли судом визнано фізичну особу безвісно відсутньою; 3) коли місцеперебування фізичної особи невідоме; 4) коли визнано фізичну особу – підприємця безвісно відсутньою, недієздатною чи обмежено її цивільну дієздатність; 5) якщо власником майна, що використовується у підприємницькій діяльності, стала неповнолітня чи малолітня особа [142, с. 562–564].

Також актуальне на сьогодні питання встановлення опіки над майном малолітньої та недієздатної особи. Погоджуємось із С. Г. Керимовим, який

підкреслює, що опіка над майном підопічних нерозривно пов’язана з опікою та піклуванням над конкретною фізичною особою і є доповненням до тих особистих і майнових правовідносин, що існують між опікунами, піклувальниками і підопічними [188, с. 122]. За визначенням І. О. Гелецької, під управлінням майном дитини слід розуміти комплекс дій, спрямованих насамперед на його збереження, забезпечення можливості користування ним самим власником або іншою особою, а в окремих випадках – у можливості одержання доходу [73, с. 95]. Вважаємо, що в цьому випадку слід враховувати і повноваження щодо розпорядження майном, яке належить дитині, а отже, і право на його відчуження, умови якого ми проілюстрували вище.

Таким чином, можна зробити висновок, що представницькі повноваження опікуна малолітньої та недієздатної особи також охоплюють процесуальну та майнову сфери, остання з яких проявляється у можливостях опікуна впливати своїми юридично значимими діями на відносини, що опосередковують статику і динаміку майнового цивільного обороту, об’єктом якого є майно їх підопічних.

У межах цього підрозділу варто також зазначити, що все більшого поширення набувають і питання, пов’язані з іншими правовими формами утримання дітей та захисту їх прав і законних інтересів, які вже отримали законодавче закріплення. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 262^2 СК України прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники, а ч. 4 ст. 256^6 цього Кодексу закріплює це ж положення і щодо батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу.

4.2.2.3. Здійснення представництва юридичних осіб

Ще в епоху дореволюційної цивілістики Г. Ф. Шершеневич висунув тезу про те, що юридичні особи, як позбавлені волі, нездатні до укладення угод, так

само як і малолітні чи недієздатні. Оскільки від представника вимагається вираження його волі, то в цій ролі не може виступити юридична особа, яка її не має, і саме тому потребує представника [599, с. 117, 119]. Суперечливий і дискусійний характер запропонованої дослідником тези досі викликає інтерес у науковців. Не в останню чергу він викликаний і недоліками сучасної юридичної техніки формування норм ЦК України.

Загалом в юридичній літературі сформувались дві теорії щодо взаємовідносин юридичної особи та її органу в аспекті відносин представництва. Прихильники першої та старшої з них вважають, що органи та посадові особи (директор, голова правління) виступають представниками юридичної особи, репрезентуючи та захищаючи її права й інтереси у відносинах з іншими підприємствами, органами державної влади та місцевого самоврядування, здійснюють також процесуальне представництво в суді тощо [483, с. 163]. Прибічники ж іншої теорії, до якої, з окремими зауваженнями, які зазначимо одразу, схиляємось і ми, підсумовують, що орган юридичної особи як її представник «не є суб'єктом будь-яких прав та обов'язків, відокремлених від цивільних прав та обов'язків юридичної особи» [40, с. 204]. Тому «коли громадянин (група громадян), які є його органом, здійснюють правосуб'єктність юридичної особи, в особі органу діє сама юридична особа. Дієздатність юридичної особи не оспорюється. Спроба ж розглянути орган як представника юридичної особи приводить до протилежного і, очевидно, неприйнятного висновку про те, що юридичні особи недієздатні, оскільки можуть діяти тільки через представників» [73 с. 68–69].

На нашу думку, мова про класичне представництво як визнаний та апробований, закріплений у нормах чинного законодавства України комплексний правовий інститут у разі представлення органами та посадовими особами юридичної особи прав та інтересів останньої йти не може, оскільки відсутні ознаки представництва як правового явища, визначені нами раніше [572, с. 54–58].

По-перше, представництво є здійсненням прав іншої особи – особи, яку представляють, що презюмує необхідність існування двох сторін представницьких правовідносин – представника та принципала. Точка зору, за якою юридична особа та її складові є різними суб'єктами права, не відповідає ні положенням чинного законодавства, ні правозастосовчій практиці.

По-друге, юридично значима дія (правочин зокрема) повинна вчинятись в інтересах особи представника, тоді як у цьому випадку принципал і представник юридично виступають однією і тією ж особою.

По-третє, вчинення дій стосовно третіх осіб, на перший погляд, має місце, оскільки орган юридичної особи укладає угоди з іншими суб'єктами правовідносин. Але ця ознака, з іншого боку, вказує на те, що представник не може укладати угоди з принципалом, чого, вочевидь, не спостерігається за умови визначення органів юридичних осіб її представниками.

Поінформованість третіх осіб про те, що вони фактично вступають у правовідносини з особою, яка представляє інтереси юридичної особи, як четверта ознака представництва у цьому випадку існує за умови прийняття ідеї представництва юридичних осіб її органами. Тут наявні ознаки своєрідної фікції, оскільки очевидно, що контрагенти в особі голови правління чи ради директорів представляють безпосередньо саму юридичну особу.

Так само відсутній причинно-наслідковий зв'язок, що характеризує відносини представництва як п'яту ознаку: дії представника безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

При цьому органи та посадові особи, про яких йдеться, наділяються статутом чи іншими установчими документами, рішеннями загальних зборів акціонерів, наказами ради правління певним обсягом повноважень, через які юридична особа набуває та здійснює свої права й обов'язки.

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо вважати представництво юридичної особи її органами та посадовими особами ***квазіпредставництвом***, яке за своєю суттю не наділене основоположними ознаками представництва як

такого, але у зв'язку з наявністю у представників юридичної особи певного обсягу повноважень і загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо, структурно) подібне до недоговірного представництва як такого.

Вважаємо, що неточність і можливість подвійного трактування та відповідь на питання, чи є органи та посадові особи юридичної особи її представниками в загальноцивілістичному розумінні, що є предметом нашого дослідження, закладено і в концепції ст. 92 ЦК України. Зазначена стаття у ч. 1 встановлює, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх *через* (курсив наш. – В. Ц.) свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону, продовжуючи цю логіку у ч. 2, за якою у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників, проте далі відходить від цих положень. Зокрема, уже в ч. 3 ст. 92 ЦК України передбачається, що орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає *від її імені* (курсив наш. – В. Ц.), зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень, а також те, що у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо *представництва* (курсив наш. – В. Ц.) юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Частина 4 також оперує саме поняттям представництва, закріплюючи правило, за яким якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

З метою приведення положення зазначеної статті у відповідність до правової природи квазіпредставництва, що здійснюється органами юридичної особи, пропонуємо викласти частини третю–четверту статті 92 ЦК України в такій редакції:

«*3. Орган чи особа, через які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно й не перевищувати своїх повноважень.*

У відносинах з третіми особами обмеження повноважень таких органів або осіб щодо набуття і здійснення прав та обов'язків юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

4. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів набувають і здійснюють права та обов'язки юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо цього, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, зав дані ними юридичній особі.».

Щодо визначення безпосереднього суб'єктного складу органів і посадових осіб, які відповідно до положень чинного цивільного та господарського законодавства можуть бути наділені квазіпредставницькими повноваженнями, то до таких слід віднести:

1) керівника (голову правління, директора, головного виконавчого директора тощо) підприємства, який без спеціального на те доручення діє від його імені, репрезентує інтереси юридичної особи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, інших підприємницьких та/або громадських організаціях, установах тощо;

2) правління (дирекція, директорат) як вищий виконавчий орган, що замість або поруч із керівником наділений повноваженнями діяти від імені юридичної особи при здійсненні нею звичайних трансакцій, веденні переговорів, укладенні, зміні або розірванні договорів тощо;

3) загальні збори учасників, загальні збори акціонерів як вищі органи юридичної особи, які переважно не діють на постійній основі та не займаються веденням поточних справ підприємства, а отже і не здійснюють від імені такої юридичної особи, за загальним правилом, тих квазіпредставницьких функцій, що покладаються на керівника та виконавчі органи юридичної особи;

4) у разі повного та командитного товариства (лише в частині повних учасників останнього) діяти від імені юридичної особи може кожен з учасників такого товариства, якщо згідно з ч. 1 ст. 122 ЦК України засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам.

4.2.2.4. Здійснення представництва під час відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом

На етапі зародження конкурсного процесу коло учасників справи про банкрутство обмежувалося боржником і кредиторами, для яких цілком природним було звернення стягнення за невиконання майнових зобов'язань на самого боржника, а не на його майно. Пізніше подібна практика проілюструвала, що особисті покарання боржника не забезпечують відшкодування завданих кредитору майнових збитків, що зумовило заміну особистої відповідальності боржника на майнову. Кредитори почали пред'являти вимоги до боржника не кожен окремо, а об'єднуючись і навіть призначаючи зі свого складу особу, уповноважену представляти інтереси всіх, кому боржник заборгував. Таким чином, вже тоді з'являються прообрази сучасних інститутів зборів кредиторів та арбітражного керуючого. В епоху Середньовіччя постає новий учасник у справі про банкрутство – комітет кредиторів, перші згадки про якого знаходимо в Італії.

З кінця XX століття відновлювальні процедури стали основою правового регулювання відносин неспроможності, що зумовило необхідність участі у справі про банкрутство професійних суб'єктів. Мета участі таких суб'єктів у процесі – не лише пропорційне задоволення вимог кредиторів, а й, за можливості, відновлення платоспроможності боржника. Таким учасником, за твердженням І. А. Бутирської, став саме арбітражний керуючий у сучасному розумінні, який на цьому етапі розвитку права неспроможності може виконувати у справі про банкрутство багато ролей [43, с. 133].

Під час здійснення процедури банкрутства та відновлення платоспроможності боржника активно використовується інститут представництва. Це закономірно та виправдано, зважаючи на численну множинність суб'єктів, які беруть участь у таких правовідносинах. Законодавець, розробляючи Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [379], приділив значну увагу питанням представництва, зокрема недоговірного, з метою забезпечення мобільної та водночас ефективної реалізації прав та обов'язків суб'єктів у процесі банкрутства. Проте деякі істотні питання залишились недостатньою мірою врегульованими.

Так, згідно з абз. 13 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону представник працівників боржника – особа, уповноважена загальними зборами (конференцією), на яких присутні не менш як дві третини штатної чисельності працівників боржника, або відповідним рішенням первинної профспілкової організації боржника (а за наявності кількох первинних організацій – їх спільним рішенням) представляти їх інтереси під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу. Однак варто зауважити, що в питаннях діяльності представника працівників боржника законодавець обмежився лише вказаним визначенням, а також декількома згадками у законі. Незважаючи на другорядну порівняно з іншими роль представника працівників боржника у процесі банкрутства, слід детальніше врегулювати його права та обов'язки.

Підтримуємо пропозиції російського науковця В. Васильєва, який вивчав проблеми представництва трудових прав працівників у процедурі банкрутства підприємства і праці якого проаналізовано вітчизняним вченим П. Кочановою [211, с. 159–164]. Зокрема, як зазначає П. Кочанова у своїй статті, В. Васильєв запропонував Федеральний закон Російської Федерації «Про неспроможність (банкрутство)» доповнити положеннями про те, що: представники працівників повинні бути своєчасно повідомлені про процедуру початку банкрутства та інформовані про вимоги кредиторів; неналежне повідомлення представників працівників боржника є підставою для визнання рішення перших зборів

кредиторів недійсним; працівникам надається право участі в обговоренні плану зовнішнього управління організації боржника; роботодавець зобов'язується надавати працівникам (їхнім представникам) необхідну інформацію із зазначенням її переліку (наприклад, про вимоги кредиторів, про заставу майна роботодавця). Трудовий кодекс Російської Федерації В. Васильєв пропонує доповнити розділом, присвяченим регулюванню трудових відносин у стадії неспроможності (банкрутства) організації. Погоджуємось також, що запропоновані автором заходи є цілком прийнятними для законодавства України, оскільки в ньому також не врегульовано поставлені питання, внаслідок чого відповідні положення законодавства характеризуються наявністю суттєвих прогалин, як резюмувала також П. Кочанова [211, с. 162].

Аналогічна ситуація має місце з уповноваженою особою засновників (учасників, акціонерів) боржника. Це особа, уповноважена загальними зборами учасників (акціонерів), що володіють більш як половиною статутного капіталу боржника, представляти їхні інтереси під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу (абз. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»). Арбітражним керуючим є фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України (абз. 2 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону).

Доволі дискусійним є питання правового статусу арбітражного керуючого. Висловлюються позиції щодо належності арбітражного керуючого до суб'єктів цивільного, трудового, адміністративного права з огляду на певні аспекти його діяльності. Однак з таким різноплановим підходом погодитись важко, адже правовий статус арбітражного керуючого є комплексним, багатофункціональним, спрямованим на вирішення низки важливих завдань під час здійснення процедури банкрутства або відновлення платоспроможності

боржника. Насамперед арбітражного керуючого можна віднести до службових осіб, оскільки він обіймає на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посаду, пов’язану з виконанням організаційно-розпорядчих обов’язків, а також адміністративно-господарських обов’язків за ухвалою суду.

На підтримку такого підходу К. Бабенко розподіляє сукупність прав та обов’язків арбітражного керуючого в процесі банкрутства (як службової особи) на відповідні функції:

1. Цільова функція арбітражного керуючого – це визначення цілей розвитку економіки підприємства.

2. Стимулююча функція арбітражного керуючого – формування регуляторів, здатних ефективно впливати на діяльність суб’єктів процесу банкрутства і спрямовувати економічні процеси в бажаному для підприємства напрямі.

3. Коригуюча функція арбітражного керуючого – коригування розподілу ресурсів під час процедури банкрутства з метою усунення негативних ефектів тощо.

4. Соціальна функція арбітражного керуючого – регулювання ним соціально-економічних відносин, перерозподіл доходів, збереження навколишнього середовища.

5. Функція безпосереднього управління державним сектором економіки арбітражним керуючим – це регулювання арбітражним керуючим діяльності державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 25 %, під час процедури банкрутства.

6. Нормативна функція арбітражного керуючого – на підставі законодавства за допомогою видання локальних актів (наказів, протоколів тощо) арбітражний керуючий встановлює певні конкретні правила діяльності для боржника, тобто визначає локальний правовий простір.

7. Контролююча функція арбітражного керуючого – контроль арбітражним керуючим за виконанням встановлених правил, економічних,

екологічних, соціальних стандартів тощо. Відповідно до контролюючої функції держава наділила арбітражного керуючого правами та обов'язками контролювати певні правила банкрутства боржника: 1) аналізувати фінансову та господарську діяльність боржника; 2) надавати державному органу з питань банкрутства інформацію, необхідну для ведення Єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство [18, с. 79–80].

Проте чи є арбітражний керуючий законним представником особи-боржника? Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) з моменту винесення ухвали (постанови) про призначення його арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства-боржника.

Однак аналіз низки норм свідчить про те, що арбітражний керуючий не діє в межах правоздатності особи-боржника перед третіми особами, а є специфічним суб'єктом, на якого покладаються певні функції залежно від стадії процесу банкрутства. Хоча закон і визнає його службовою особою боржника, однак це не дає йому право діяти як повноцінний законний представник.

Кредитором є юридична або фізична особа, а також органи доходів і зборів та інші державні органи, які мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника; конкурсні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, що виникли до порушення провадження у справі про банкрутство і виконання яких не забезпечено заставою майна боржника; поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, що виникли після порушення провадження у справі про банкрутство; забезпечені кредитори – кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника (майнового поручителя) (абз. 8 ч. 1 ст. 1 Закону

України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Збори кредиторів є органом, до складу якого може входити багато осіб, особливо якщо говорити про банкрутство великих підприємств. Відповідно, скликання зборів кредиторів щоразу, коли виникають поточні питання, пов'язані із застосуванням процедур банкрутства до боржника, є проблематичним і недоцільним. Тому законодавець передбачив створення представницького органу кредиторів – комітету кредиторів, покликаного оперативно вирішувати питання, що виникають під час провадження у справі про банкрутство. Комітет є похідним і залежним від зборів кредиторів, оскільки саме останні уповноважені як створювати комітет кредиторів, так і достроково припиняти повноваження всього комітету або окремих його членів.

Як слушно зазначає Х. О. Шухатян, наявність представницького органу – комітету кредиторів є особливістю такої форми господарського процесу, як провадження справ про банкрутство. Адже це єдиний випадок, коли стороною в справі виступає колективний орган без статусу юридичної особи, що складається з абсолютно самостійних суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб, які характеризуються наявністю абсолютно різних грошових вимог до боржника за різними зобов'язаннями. Таким чином, комітет кредиторів виступає самостійною стороною в справі про банкрутство з визначеним обсягом повноважень. Якщо, беручи участь у зборах кредиторів, кожен кредитор діє самостійно, виключно від власного імені, то, утворюючи комітет кредиторів, останні ніби передають частину своїх повноважень новоствореному представницькому органу з тим, щоб комітет кредиторів реалізовував та захищав інтереси не окремих кредиторів, а загальні інтереси всіх кредиторів у справі [603, с. 140–146].

Отже, в процесі відновлення платоспроможності боржника або його банкрутства бере участь велика кількість суб'єктів. З метою забезпечення ефективності й оперативності законодавцем передбачено широкі можливості використання інституту недоговірного представництва. Водночас правовий

статус окремих представників, як-от представника працівників боржника, уповноваженої особи засновників (учасників, акціонерів) боржника, має знайти своє детальне врегулювання в законодавстві. Арбітражний керуючий, незважаючи на наявність у його правовому статусі елементів певних представницьких функцій, не вважається законним представником. Він є особливим суб'єктом процедури відновлення платоспроможності або визнання банкрутом і залежно від ролі виконує конкретні покладені на нього законом обов'язки.

4.2.3. Правові наслідки неналежного здійснення (виконання) недоговірного представництва

Ретельний аналіз правового регулювання представництва в цивільному законодавстві України приводить нас до висновку про спрямованість вектора законодавця переважно на врегулювання договірного представництва. Досить поверхневе й абстрактне регулювання недоговірного представництва, зокрема в аспекті повноважень представника (які, попри вказану нами вище значну регламентованість законом, потребують вдосконалення та конкретизації), може призвести до неефективного захисту прав і законних інтересів осіб, яких представляють, враховуючи широке використання законодавцем правових презумпцій. Для максимального уникнення таких ситуацій необхідно створити й забезпечити функціонування дієвого механізму юридичних гарантій реалізації та захисту інтересів осіб, яких представляють.

Малодослідженим, проте актуальним наразі залишається питання настання правових наслідків неналежного здійснення (виконання) недоговірного представництва. Якщо договірне представництво, більшою чи меншою мірою, універсальне за формою та підставами виникнення, то недоговірне виникає на підставі різних юридичних фактів, а тому відрізняється значною диференційованістю. У світлі цього, перш за все, необхідно з'ясувати зміст правової категорії неналежного здійснення (виконання) недоговірного

представництва. ЦК України передбачає правове регулювання представництва без повноваження в главі 79 «Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення». Однак до законного представництва положення зазначеної глави застосовуватися не можуть, оскільки при законному представництві воля особи, яку представляють, за загальним правилом, не береться до уваги [188, с. 60], а тому не може йтися і про відокремлення дій, які були вчинені за дорученням принципала, а які – без такого. Якщо межі повноважень договірного представника встановлюються договором і довіреністю в кожному конкретному випадку, то при недоговірному представництві представник, як правило, діє в загальних межах, встановлених нормативно-правовими актами для конкретного виду законного представництва.

Розглядаючи форми неналежного здійснення (виконання) недоговірного представництва, слід зазначити, що найбільш поширеним та уніфікованим підходом в юридичній науці є вихід законного представника за межі наданих повноважень шляхом вчинення дій, передбачених його повноваженням, але з тими чи іншими відхиленнями від встановлених меж [293, с. 132]. Така позиція майже не викликає зауважень.

Однак дискусійною в науці є проблема «представництва без повноважень», пов’язана з тим, що, на відміну від ст. 63 ЦК УРСР 1963 р., у ст. 241 ЦК України цей вид неналежного представництва не згадується, а йдеться лише про представництво з перевищенням повноважень. Таке рішення, як зауважує В. Л. Гранін, зумовлене тією тезою, що представництво визнається лише за наявності повноваження, присутність якого вважається ознакою представництва [112, с. 620] (що детальніше досліджувалось вище). На нашу думку, представництво без повноважень також є формою неналежного законного представництва, оскільки представник діє від імені особи, яку він представляє. Перебуваючи у таких правовідносинах, у певних випадках особа, яку представляють, може схвалити правочин, вчинений без повноважень, якщо вважатиме, що його було вчинено в її інтересах або з інших мотивів. На практиці у багатьох випадках при множинності дій представника у

правовідносинах з третіми особами може бути неможливим відокремлення представницьких дій без повноважень від інших дій, як правомірних, так і вчинених з перевищенням повноважень.

Наприклад, нагадаємо, що згідно з ч. 2 ст. 177 СК України батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав:

1) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;

2) видавати письмові зобов'язання від імені дитини;

3) відмовлятися від майнових прав дитини.

Отже, можемо зробити висновок, що випадки вчинення будь-яких зі згаданих дій батьками без дозволу органу опіки та піклування є представництвом без повноважень.

Також під час недоговірного представництва досить часто представник діє в межах наданих йому повноважень, проте зловживає наданими йому правами. Формально не виходячи за межі повноважень, представник порушує права та законні інтереси особи, яку він представляє. Прикладом такого зловживання може бути нерозумне витрачання батьками доходів від майна малолітньої дитини. Здебільшого неналежне виконання представництва може проявлятись у бездіяльності представника. Тому різноманітність подібних ситуацій на практиці породжує об'єктивну потребу в детальнішому регулюванні аналізованих правовідносин, приведенні їх до впорядкованості та спрямування на функціонування як дієві моделі.

Враховуючи викладене, під неналежним здійсненням (виконанням) недоговірного представництва слід розуміти дії або бездіяльність законного представника, що проявляються у формах: відхилення від встановлених меж, представництва без повноважень, зловживання представництвом, а також невиконання представницьких функцій [574].

Також деякі питання викликає інститут наступного схвалення правочину особою, яку представляють, у недоговірному представництві. Наслідки такого представництва визначаються залежно від суб'єктивного ставлення представника до дій, вчинених ним від імені іншої особи з перевищенням повноважень. Зокрема, враховуючи цей чинник, на думку В. Л. Граніна, слід розрізняти:

1) навмисне здійснення представницької діяльності в інтересах іншої особи з перевищенням повноважень у сподіванні одержати схвалення вчинених дій;

2) представницьку діяльність від імені іншої особи з перевищенням повноважень у результаті помилкового припущення з боку представника про їхній обсяг;

3) навмисну діяльність від імені іншої особи з перевищенням повноважень з метою одержати вигоду для себе.

У першому та другому випадках ситуація характеризується тим, що представник спеціально вчиняє дії в інтересах і від імені іншої особи, будучи переконаним, що діє правомірно і в межах наданого йому повноваження. Враховуючи такі особливості суб'єктивного ставлення представника до того, що відбувається, слід вважати, що його дії не повинні спричинити відповідальність представника (за умови, що ними не завдано шкоди тому, у чиїх інтересах останній помилково діяв). Що стосується випадку, коли представник діє від імені іншої особи виключно з метою отримання вигоди для себе, то тут має місце неправомірне присвоєння чужого майна (або спроба присвоєння чужого майна), у зв'язку з чим виникає деліктне зобов'язання [112, с. 620].

Якщо дією без повноваження або з його перевищенням принципалу або третім особам завдано збитки, виникає питання про їх відшкодування. Для відповідальності представника перед тим, кого представляють, достатньо наявності всіх умов цивільно-правової відповідальності. Для відповідальності представника перед третьою особою необхідно з'ясувати також наявність або

відсутність вини третьої особи, а за наявності такої – форму вини представника. Якщо представник мав намір увести в оману третю особу відносно наявності або меж повноваження, то він відповідає не тільки перед тим, кого представляє, а й перед третіми особами за вчинені збитки в подвійному розмірі та зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду (ч. 2 ст. 230 ЦК України). Якщо ж представник сам помилявся стосовно межі свого повноваження, то на нього не може бути покладено відповідальність за збитки, що їх зазнала третя особа у зв'язку з невчиненням правочину: попередня обізнаність третьої особи про відсутність (перевищення) повноваження, а так само недбалість третьої особи, яка не перевірила наявність і зміст повноваження, позбавляють її права на відшкодування збитків [188, с. 61].

Якщо правочин вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, то він визнається судом недійсним, а довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними (ст. 232 ЦК України). Якщо третя особа знала чи повинна була знати про відсутність або перевищення повноваження, виникає питання про її участь у відшкодуванні збитків, завданих діями без повноваження або з перевищенням повноважень. Відповідальність третьої особи перед довірителем за збитки, завдані укладенням угоди без повноваження або з його перевищенням, настає лише за наявності всіх умов цивільно-правової відповідальності, а також вини третьої особи. Якщо остання не знала і не повинна була знати про те, що угода здійснюється за відсутністю повноваження або з його перевищенням (наприклад, представник діє за підробленою довіреністю), її не може бути притягнуто до відповідальності з відшкодування збитків. Навпаки, якщо представник не знав і не повинен був знати про припинення повноваження, а третій особі були відомі обставини, пов'язані з припиненням повноваження, то відповідальність несе тільки третя особа, але не представник [188, с. 61–62].

Діями, що свідчать про наступне схвалення правочину, як стверджує В. Г. Ротань, можуть бути будь-які дії фізичної особи, від імені якої виступав представник. Це може бути лист, в якому прямо зазначається про схвалення правочину. Сплата грошової суми за правочином, передання товарів на виконання правочину, інший спосіб його виконання також можуть бути кваліфіковані як схвалення правочину за умови, якщо дії щодо його схвалення здійснюються фізичною особою, від імені якої представник здійснив правочин з перевищенням повноважень [276, с. 347].

На думку С. Г. Керимова, положення ст. 241 ЦК України щодо можливості схвалення правочину, укладеного представником з перевищенням повноважень, поширюються лише на випадки договірного представництва, оскільки при обов'язковому представництві воля особи, яку представляють, не має юридичного значення, а отже не впливає на чинність діяльності представника. З такою позицією слід погодитись частково з огляду на нижченаведене.

Схвалення правочину юридичною особою, на нашу думку, має відбуватись у формі, що максимально відповідає правовій природі юридичної особи. Оскільки вона, переважно, є складним структурним організаційним утворенням, на практиці часто виникають питання стосовно конкретного підрозділу або керівного органу, що схвалюватиме правочин. Найбільш доцільним є надання такого права органу управління, який визначено установчими документами. Зазвичай таке рішення має відображатись у письмовій формі.

Так, прикладом може бути рішення Іршавського районного суду Закарпатської області від 17.10.2011 р. у справі № 2-514/11 за позовом ОСОБА_1 до колективного підприємства «Іршавське районне сільськогосподарське підприємство «Іршавкомунгосп», третя особа акціонерний комерційний банк «Форум» в особі Ужгородської філії, про визнання недійсним договору іпотеки.

У судовому засіданні належними доказами встановлено, що 17.01.2008 р. між АКБ «Форум» і колективним підприємством «Іршавське районне сільськогосподарське підприємство «Іршавкомунгосп» в особі його директора ОСОБА_2 було укладено і нотаріально посвідчено договір застави серії ВКС № 905120, який укладався для забезпечення виконання зобов'язань приватного підприємця ОСОБА_3 за кредитним договором № 0043/07/26/-КП від 17.01.2008 р.

Директор ОСОБА_3, перевищивши свої повноваження, передбачені п. 8.4 статуту підприємства, уклав вищезгаданий договір іпотеки. Також встановлено, що протягом вересня – грудня 2007 року та січня 2008 року загальні збори засновників цього підприємства не проводились і рішення не приймались. У зв'язку з цим позов було задоволено – договір іпотеки визнано недійсним [421].

Аналізуючи цю справу, можна стверджувати, що суд правильно застосував норми матеріального права. Чітко встановивши обсяг повноважень директора та загальних зборів підприємства, суд зумів захистити права та законні інтереси підприємства в особі загальних зборів, яке жодним чином не схвалювало вихід його директора як представника за межі наданих повноважень.

Однак у яких випадках можна стверджувати, що правочин законного представника може бути схвалений фізичною особою? Безсумнівно, малолітня та недієздатна особи не можуть здійснити таке схвалення з огляду на свій цивільно-правовий статус. Неповнолітня особа, на нашу думку, може схвалити правочин, вчинений її законними представниками в її інтересах, за винятком обмежень, встановлених цивільним законодавством. При цьому жодним чином суб'єктом надання схвалення не може бути орган опіки та піклування. Хоча він і надає дозволи на здійснення законними представниками тих чи інших правочинів, але сам по собі законним представником він не є.

Законодавець прямо не вказує правові наслідки неналежного здійснення (виконання) недоговірного представництва, тому представники юридичної науки доходять висновку щодо необхідності застосування загальних вимог,

додержання яких є потрібним для чинності правочину і які закріплені у ст. 203 ЦК України. У працях вчених часто аргументується позиція, що правочин, вчинений з перевищенням меж повноваження, має бути віднесений до нікчемних, оскільки ст. 241 ЦК України передбачає виникнення за таким правочином цивільних прав та обов'язків в особи, яку представляють, лише у разі наступного схвалення його цією особою. При цьому схвалення має бути вираженим (за допомогою заяви або прийняття виконаного) відразу після того, як особа, яку представляють, дізналась або могла дізнатись про вчинення від її імені правочину з перевищенням меж повноваження. Якщо ж точно встановлено, що особі, яку представляють, стало відомо про вчинення дій представником від її імені з перевищенням повноважень, але вона не висловила свого схвалення таких дій, то слід вважати, що існує «несхвалення» таких дій представника. Отже, якщо таке схвалення не було виражене в одній із таких форм, то правочин є недійсним автоматично. Інакше кажучи, він є недійсним, аж поки його не схвалить особа, яку представляють [110, с. 136, 139].

Ми поділяємо таку точку зору також з огляду на те, що визнання нікчемним виходу за межі повноважень максимально гарантуватиме інтереси особи, яку представляють, особливо якщо це малолітня або недієздатна особа, яка не усвідомлює (або не може усвідомлювати) дій представника. Разом із цим повинні застосовуватись наслідки недійсності правочину. Так, згідно з ч. 1 ст. 216 ЦК України у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, що існують на момент відшкодування. Крім того, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі зав дано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Таке відшкодування має здійснюватися в загальному порядку, передбаченому нормами цивільного законодавства.

Згідно з ч. 9 ст. 177 СК України неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном. Уніфікація всіх випадків неналежного здійснення (виконання) представником представництва дасть змогу уникнути багатьох ускладнень при кваліфікації дій представника на практиці.

4.3. Правові наслідки припинення недоговірного представництва

Інституту недоговірного представництва притаманна низка особливостей, у тому числі й щодо припинення та правових наслідків припинення недоговірного представництва. Відсутність комплексного й детального врегулювання як недоговірного представництва в цілому, так і підстав та правових наслідків його припинення зумовлює актуальність цієї проблематики [575, с. 96–101].

Підставами припинення представництва батьками (усиновлювачами) малолітніх, неповнолітніх дітей є:

– досягнення дитиною повної цивільної дієздатності; надання та набуття повної цивільної дієздатності (ст. ст. 34, 35 ЦК України);

– смерть батьків (усиновлювачів), оголошення їх померлими (ч. 4 ст. 25, ст. 46 ЦК України);

– визнання батьків (усиновлювачів) недієздатними (ст. 36 ЦК України);

– позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України);

– звільнення від виконання своїх обов'язків опікунів і піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (ст. 75 ЦК України, ст. ст. 256^4, 256^6 СК України).

Як було зазначено раніше, припинення відносин представництва малолітніх і неповнолітніх осіб, осіб, які позбавлені цивільної дієздатності або

дієздатність яких обмежена, може бути викликане причинами як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. В одних випадках батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники, прийомні батьки протиправно не виконують покладені на них обов’язки, а в інших – з огляду на певні об’єктивні обставини не здатні це робити (наприклад, у зв’язку із хворобою) [561, с. 60].

Згідно зі ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір’ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування на підставі заяви заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Неповнолітня особа може самостійно розпоряджатися своїм заробітком та користуватися правами, які випливають із цих відносин; розпоряджатися правами на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; самостійно укладати договір банківського вкладу та на власний розсуд розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім’я, а також іншими правами, передбаченими законодавством України. Втім, вчинення неповнолітньою особою решти правочинів може відбуватися за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників і з дозволу органу опіки та піклування. Цим і зумовлено звернення неповнолітньої особи до компетентного органу із заявою про надання їй повної цивільної дієздатності. Однак, зважаючи на законодавче закріплення обов’язків батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України) та утримувати повнолітніх дітей, які

продовжують навчання (аж до 23 років – ст. 199 СК України), така підстава набуття повної цивільної дієздатності є не надто «популярною» і, як стверджує О. В. Бермічева, найчастіше застосовується щодо неповнолітніх осіб, батьки (один з батьків) яких позбавлені батьківських прав [25, с. 85].

Однією з основних умов при цьому є згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників неповнолітнього. Така згода повинна надаватися обома батьками в письмовій формі. Звичайно, якщо один із батьків помер, позбавлений батьківських прав, обмежений у дієздатності, визнаний безвісно відсутнім, недієздатним чи оголошений померлим, достатньою буде наявність згоди другого з батьків. Проте в будь-якому іншому випадку, наприклад, коли другий із батьків живий і проживає окремо від дитини, його згода має бути отримана обов’язково. У разі відсутності згоди хоча б одного з батьків на емансипацію їхньої неповнолітньої дитини надання повної цивільної дієздатності відбувається в судовому порядку. Як бачимо, відсутність згоди батьків на емансипацію не є перешкодою для надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності. Встановлення подібної процедури запобігає можливості батьків зловживати своїми батьківськими правами.

Водночас слід зауважити, що наявність згоди батьків або осіб, що їх замінюють, на емансипацію неповнолітніх, які працюють за трудовим договором або записані матір’ю чи батьком дитини, не є безумовною підставою для надання дієздатності. У кожному конкретному випадку орган опіки та піклування або суд приймають рішення виходячи з конкретної ситуації, насамперед, оцінюючи психосоціальні якості неповнолітнього. Наявність згоди батьків на емансипацію є безумовною підставою для емансипації лише тих осіб, які досягли 16-річного віку і бажають займатися підприємницькою діяльністю. Процедура емансипації таких осіб не передбачає можливості звернення до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності у разі відсутності згоди батьків заявника (ч. 3 ст. 35 ЦК України). Запобігаючи зловживанню батьками своїми батьківськими правами, коли вони, наприклад, без поважних причин заперечуватимуть проти емансипації майбутнього

підприємця, закон встановлює можливість у такому разі неповнолітньому звернутися за згодою на емансипацію до органу опіки та піклування. На підставі такої згоди особа може бути зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності та, відповідно, набути повної цивільної дієздатності [120, с. 299–300].

Підтримуємо позицію окремих науковців, що під час розгляду справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності суд робить акцент передусім на тих юридичних фактах, які є підставами для надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Однак, виходячи з визначення цивільної дієздатності фізичної особи, предметом доказування у цих справах є також факти, які свідчать про наявність у неповнолітньої особи волі, рівня зрілості та свідомості, достатніх для здійснення дій, спрямованих на набуття цивільних прав та обов'язків, про її здатність усвідомлювати наслідки цих дій та нести самостійну відповідальність. Переконливою у зв'язку з цим є точка зору, відповідно до якої для визначення рівня розумової, психічної та моральної зрілості неповнолітнього слід залучати до участі у справі фахівців у галузі психології та педагогіки. Отже, суд з урахуванням висновку органу опіки та піклування, думки батьків та доказів у справі повинен оцінити рівень зрілості неповнолітнього, риси його характеру, психічний стан, характеристику за місцем роботи, навчання, за місцем проживання, його негативні звички, якщо вони є, майновий стан, раціональність витрачання коштів та розпорядження ними тощо [25, с. 87].

Аналіз судової практики свідчить про те, що, переважно, заяви неповнолітніх щодо надання повної цивільної дієздатності задовольняються, оскільки це відповідає їх інтересам. Так, рішенням Дарницького районного суду м. Києва від 28.07.2014 р. у справі № 753/8096/14-ц за заявою ОСОБА_2, заінтересовані особи: ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, орган опіки та піклування Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації, про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, заяву задоволено –

надано ОСОБА_2 повну цивільну дієздатність для самостійного набуття цивільних прав і створення для себе цивільних обов'язків.

У судовому засіданні заявниця та її представник заяву підтримали та пояснили, що заявниця для свого творчого розвитку бажає розпочати самостійне здійснення підприємницької діяльності – фотографування, але батько заявниці не дає згоди для реєстрації підприємницької діяльності, як того вимагають положення Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [380]. Тому заявниця звернулася до суду із зазначеною заявою. Заінтересовані особи: ОСОБА_3 та її представник, ОСОБА_4, які є матір'ю та сестрою заявниці, вимоги заяви підтримали та пояснили, що батько заявниці безпідставно заперечує проти надання дочці згоди на самостійне здійснення підприємницької діяльності для її творчого розвитку. Зазначені заінтересовані особи вважають за доцільне надати заявниці повну цивільну дієздатність для реалізації нею творчих планів і вважають, що це не впливатиме негативно на навчання дочки в школі. Заінтересована особа ОСОБА_5 вважає за необхідне заяву не задовольняти, посилаючись на те, що неповнолітній дочці необхідно більше приділяти уваги навчанню в школі, а отримання повної цивільної дієздатності у період навчання в школі не призведе до позитивних наслідків. ОСОБА_5 переконаний, що можливість для творчого розвитку заявниці надає її сестра, що підтверджується трудовим договором, а також що надання їй повної цивільної дієздатності використовуватиметься її матір'ю для вирішення проблемних питань між матір'ю та ним.

Суд, дослідивши матеріали справи, зокрема табель навчальних досягнень заявниці, оцінивши пояснення заявниці та заінтересованих осіб, дійшов правильного висновку про наявність усіх підстав для задоволення заяви про надання повної цивільної дієздатності [418].

Оголошення особи померлою є підставою для державної реєстрації смерті (наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» від 18.10.2000 р. № 52/5 [385]). Підстави визнання особи померлою прописано у ст. 46 ЦК України. Зокрема,

відповідно до частини першої цієї статті фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Відповідно до ст. 47 ЦК України правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Натомість може виникнути ситуація, коли особа, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, з'явилась у місці свого постійного проживання. Законодавчо врегульовано більшість проблемних ситуацій, що можуть виникнути внаслідок з'ясування таких обставин, утім, усі вони стосуються здебільшого відносин щодо майна такої особи. Водночас все ще не врегульовано низку питань щодо батьківських прав та обов'язків особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою.

Зокрема, як правильно зауважує Т. В. Лісніча, залишається неврегульованим питання щодо визначення порядку усиновлення дітей, батьків яких було оголошено померлими. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 219 СК України усиновлення дитини безвісно відсутніх батьків проводиться без їхньої згоди. Утім, виходячи з положень ст. 47 ЦК України можна зробити висновок про загальний порядок усиновлення дитини в такому випадку. На підтвердження цього в абз. 3 п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» [396] зазначається, що «не потрібна згода батьків або родичів за відсутності будь-яких відомостей про них або при усиновленні дітей, покинутих у пологових

будинках, інших закладах охорони здоров'я». Таким чином, можна зробити висновок про природну відсутність необхідності отримання дозволу на всиновлення від особи, оголошеної померлою, що, звичайно, є зрозумілим, так само як є зрозумілою і закріплена законодавчо відсутність необхідності надання згоди особою, визнаною безвісно відсутньою. Проте, напевно, варто це закріпити у відповідних правових нормах [250, с. 197].

Іншою підставою припинення законного представництва є визнання представника недієздатним. Відповідно до ч. 1 ст. 39 ЦК України фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Хронічний, стійкий психічний розлад кваліфікується як тяжкий психічний розлад. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» [398] тяжкий психічний розлад – розлад психічної діяльності (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку.

В юридичній літературі деякі автори зазначають, що визнання фізичної особи недієздатною можливе і щодо фізичної особи, яка до цього вже була обмежена у дієздатності внаслідок психічного розладу, котрий суттєво впливав на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними за умови, якщо її психічний стан значно погіршився, а психічний розлад набув характеру стійкого, хронічного [65, с. 126]. Визнання особи недієздатною – це не тільки визначення стану здоров'я, а й складне юридичне поняття, яке містить два критерії: медичний та юридичний (психологічний). Під медичним критерієм слід розуміти «хронічний, стійкий психічний розлад». Юридичний (психологічний) критерій вказує на нездатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Але чіткого розмежування юридичного (психологічного) та медичного критеріїв існувати не може. Зазначені критерії одночасно мають як медичний, так і юридичний характер. Юридичний критерій недієздатності має передусім психологічну природу. Він свідчить про тяжкість

психічного захворювання, ступінь розладів в інтелектуально-мнестичній та емоційно-вольовій сферах психічної діяльності. Не кожен психічний розлад призводить до нездатності особи брати участь у цивільних відносинах, а тільки такий його ступінь (глибина), який суттєво впливає на волю, пам'ять та інтелект хворого, що позбавляє особу можливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Таким чином, для визнання особи недієздатною визначити у встановленому порядку тільки наявність психічного захворювання недостатньо. Суттєве значення має встановлення наслідків, що настали внаслідок захворювання у вигляді глибини ураження інтелектуально-мнестичної та емоційно-вольової сфер. Таким чином, межа між дієздатністю та недієздатністю психічно хворого встановлюється відповідно до юридичного (психологічного) критерію – здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, визначення якого віднесено до компетенції судово-психіатричних експертів [31, с. 95].

Рішенням Геніческого районного суду Херсонської області від 17.02.2011 р. у справі № 2-о-7/11 за заявою прокурора Геніческого району в інтересах неповнолітньої дитини ОСОБА_2 ОСОБА_3 визнано недієздатною. Заявник посилався на те, що ОСОБА_3 страждає на психічне захворювання і є інвалідом II групи. Останнім часом психічний стан ОСОБА_3 погіршився, вона стала агресивною, била дитину, змушувала шукати їй гроші. Рішенням опікунської ради від 06.04.2010 р. неповнолітній ОСОБА_2 був вилучений із сім'ї та направлений до інтернатного закладу. Визнання ОСОБА_3 недієздатною потрібно для захисту прав малолітньої дитини та надання ОСОБА_2 відповідного юридичного статусу. Згідно з висновком амбулаторної судово-психіатричної експертизи № 821 від 14.12.2010 р. ОСОБА_3 страждає на хронічну психічну хворобу шизофренія параноїчної форми, з вираженим дефектом психіки. Внаслідок цього захворювання вона не може розуміти значення своїх дій та керувати ними [416]. Як бачимо, центральним доказом у цій категорії справ є відповідний висновок медичного закладу про наявність

стійкого психічного захворювання, яке унеможливлює здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Відповідно до положень ст. 75 СК України суд, якщо він призначив опікуна чи піклувальника, або орган опіки та піклування за заявою особи звільняє її від повноважень опікуна або піклувальника. Ця заява розглядається судом або органом опіки та піклування протягом одного місяця. Особа виконує повноваження опікуна або піклувальника до винесення рішення про звільнення її від повноважень опікуна або піклувальника чи до закінчення місячного строку від дня подання заяви, якщо останню не було розглянуто протягом цього строку. Суд, якщо він призначив піклувальника, або орган опіки та піклування може звільнити піклувальника від його повноважень за заявою особи, над якою встановлено піклування. За заявою органу опіки та піклування суд може звільнити особу від повноважень опікуна або піклувальника у разі невиконання нею своїх обов'язків, порушення прав підопічного, а також у разі поміщення підопічного до навчального закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту.

Прикладом може стати рішення Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 31.05.2013 р. у справі № 182/4328/13-ц. ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою, в якій просить звільнити її від обов'язків опікуна малолітнього ОСОБА_2. Свої вимоги обґрунтовує тим, що на теперішній час вона за станом свого здоров'я та у зв'язку з похилим віком не може належним чином опікуватися малолітнім онуком. З приводу звільнення її від обов'язків опікуна вона зверталася до органу опіки та піклування, однак через те, що отримала відмову, вимушена звертатися до суду. Письмовими доказами беззаперечно доведено, що ОСОБА_1 є пенсіонеркою, на час вирішення справи їй виповнилося 80 років, за станом свого здоров'я та з огляду на похилий вік вона не в змозі належним чином виконувати обов'язки опікуна, як того потребує малолітній хлопчик. У зв'язку з цим заяву було задоволено [425].

Згідно з ч. 1 ст. 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини; 3) жорстоко поводяться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Суворовський районний суд м. Херсона, розглянувши цивільну справу № 2-о-191/11 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа: Служба у справах дітей виконавчого комітету Суворовської районної ради міста Херсона, про позбавлення батьківських прав, позов задовольнив і позбавив ОСОБА_2 батьківських прав стосовно його дочки ОСОБА_3. Підставою для прийняття такого рішення були пояснення ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, згідно з якими відповідач не надавав матеріальної допомоги на утримання дитини, не брав участі в її вихованні й не цікавиться дитиною. Відповідно до висновку органу опіки та піклування відповідач проживав окремо від родини, вихованням та утриманням дочки не займався, крім того, дав письмову згоду на позбавлення його батьківських прав. Саме тому орган опіки та піклування вважав за доцільне позбавити відповідача батьківських прав стосовно дочки. Таким чином, під час судового розгляду судом встановлено ухилення відповідача від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, що і стало підставою для позбавлення його батьківських прав [427].

Окремою підставою припинення недоговірного представництва є припинення юридичної особи, органи управління якої можуть діяти як представники на підставі установчих документів. Згідно з ч. 2 ст. 104 ЦК України юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Якщо представник призначається судовим рішенням, то його повноваження припиняються в останній день строку, визначеного в судовому рішенні, або до моменту його скасування.

Проаналізувавши всі наявні підстави припинення недоговірного представництва, можна виокремити дві їх основні групи:

– недоговірне представництво припиняється шляхом настання певної події (досягнення повноліття, смерть батьків тощо);

– недоговірне представництво припиняється шляхом прийняття юрисдикційним органом рішення в межах його повноважень (рішення суду про надання повної цивільної дієздатності, звільнення органом опіки та піклування опікуна від повноважень, внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи тощо).

Основним правовим наслідком припинення недоговірного представництва є повне припинення існування представницьких правовідносин на підставі закону. В окремих випадках виникають додаткові правові наслідки. Зокрема, згідно з ч. 8 ст. 177 СК України після припинення управління батьки зобов’язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.

Додаткові правові наслідки передбачено також при позбавленні особи батьківських прав. Відповідно до положень ст. 167 СК України якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні. Суд може постановити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, у яке може поселитися, або постановити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін. Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому. Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба і дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим. Якщо

дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам і сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органові опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

При цьому дитина набуває статусу такої, що позбавлена батьківського піклування. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [382] це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів і відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти. Дитиною-сиротою вважається дитина, в якої померли чи загинули батьки.

Таким чином, можна виокремити загальні та спеціальні правові наслідки припинення недоговірного представництва. Загальні наслідки притаманні всім видам недоговірного представництва і полягають у припиненні представницьких правовідносин між суб'єктами, а також прав та обов'язків, що становлять зміст цих правовідносин. Спеціальні правові наслідки є особливими для певного виду недоговірного представництва (наприклад, певні правові наслідки позбавлення особи батьківських прав).

Підсумовуючи дослідження **актуальних питань виникнення, здійснення і припинення недоговірного представництва**, слід зазначити таке. Загальну схему виникнення недоговірного представництва, яку

пропонується розглядати як механізм формування представницьких повноважень, що ними наділяється та чи інша особа незалежно від правосуб'єктності принципала на основі приписів закону, адміністративних актів, актів органів юридичних осіб та/або рішення суду. Особливістю представницьких повноважень є те, що під час їх реалізації представник зобов'язаний (а не має право) діяти в інтересах та від імені принципала. Хоча недоговірне представництво і є тісно пов'язаним правовим інститутом із батьківством, опікунством, усиновленням, діяльністю органів юридичної особи, будучи пов'язаним з ними окремими юридичними фактами та джерелами нормативно-правового регулювання, проте виникає як самостійне правовідношення через наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва. У разі здійснення батьками, усиновлювачами представництва своїх малолітніх дітей, як і при опікунстві, яке встановлюється над ними та недієздатними особами, має місце не лише виникнення представництва в межах правоздатності особи, яку представляють, а й встановлення представницьких повноважень з метою компенсації неповної або взагалі відсутньої дієздатності принципала, що зумовлено потребами цивільного обороту та суспільного життя і збалансовано на законодавчому рівні з правами та інтересами осіб, яких представляють.

Юридичні акти, пов'язані з виникненням недоговірного представництва, слід поділити на дві категорії: а) ті, з якими закон або інші нормативно-правові акти безпосередньо пов'язують виникнення недоговірного представництва (свідоцтво про народження дитини, рішення суду); б) які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред'явлення відповідного документа представницьких відносин (посвідчення працівника юридичної особи, опікунське посвідчення, паспорт батька чи матері, де, на їх прохання, було зазначено імена дітей, тощо). Специфікою вказаних документів можна визначити наявність значно тіснішого правового зв'язку з положеннями закону, локальними нормативно-правовими актами, статутами та положеннями, які

врегульовують діяльність юридичних осіб, ніж це має місце при договірному представництві за довіреністю.

Представництво помічника слід вважати окремим видом недоговірного представництва, що виникає за волею принципала та визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа.

Особливості здійснення представництва за законом за певними винятками притаманні також усім іншим різновидам недоговірного представництва, що виникають і функціонують у межах єдиної системи відносин, будучи тісно взаємопов'язаними один з одним. Так, високий рівень нормативно-правової регламентації повноважень представника та контроль за їх здійсненням з боку уповноважених державних органів (органів опіки та піклування) безпосередньо випливають із компенсаційного характеру законного представництва як такого, що спрямоване на реалізацію та захист тих категорій осіб, які мають вади дієздатності й об'єктивно не здатні створювати для себе суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки власними діями. З іншого боку, збалансовує вказані законодавчі обмеження значний обсяг організаційної та функціональної самостійності законних представників, які, з огляду на той самий компенсаційний характер та мету обов'язкового представництва загалом, не повинні узгоджувати укладення кожного правочину чи вчинення інших юридичних дій зі своїми підопічними, якщо такі дії вчиняються від їх імені та в їх інтересах.

В аспекті недоговірного представництва набуття представником реального обсягу повноважень (що може не збігатися в часі із формальним встановленням представницьких повноважень) свідчить про виникнення недоговірного представництва із реальним змістом та обсягом.

Безпосередньою метою обов'язкового представництва є не вчинення тих чи інших правочинів, юридичних дій і досягнення певного правового результату (що характеризує договірне представництво), а створення особливого юридичного стану, в межах якого представництво – лише засіб

реалізації та захисту прав і законних інтересів принципала для обох сторін, що беруть у ньому участь (йдеться про внутрішні відносини представництва), а не засіб досягнення наперед визначеного й об'єктивованого правового результату. Чинне законодавство серед найважливіших аспектів законного представництва, що здійснюється батьками (усиновлювачами), виділяє: 1) процесуальне й адміністративне представництво інтересів своїх дітей; 2) майнове представництво.

Представницькі повноваження опікуна малолітньої та недієздатної особи, насамперед, охоплюють процесуальну та майнову сфери, остання з яких проявляється у можливостях опікуна впливати своїми юридично значимими діями на відносини, що опосередковують статику і динаміку майнового цивільного обороту, об'єктом якого є майно їх підопічних.

Пропонуємо вважати представництво юридичної особи її органами та посадовими особами ***квазіпредставництвом***, що за своїм змістом не наділене основними ознаками представництва як такого, але у зв'язку з наявністю в органів юридичної особи та посадових осіб певного обсягу повноважень і загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо) подібне до недоговірного представництва, але таким юридично не є.

Арбітражний керуючий, незважаючи на наявність у його правовому статусі елементів певних представницьких функцій, не вважається законним представником. Він є особливим суб'єктом процедури відновлення платоспроможності або визнання банкрутом і залежно від ролі виконує конкретні покладені законом обов'язки.

Під неналежним здійсненням (виконанням) недоговірного представництва слід розуміти дії або бездіяльність законного представника, що проявляються у формах: відхилення від встановлених меж, представництва без повноважень, зловживання представництвом, а також невиконання представницьких функцій.

Доцільно виокремити загальні та спеціальні правові наслідки припинення недоговірного представництва. Загальні наслідки притаманні всім видам

недоговірного представництва і полягають у припиненні представницьких правовідносин між суб'єктами, а також прав та обов'язків, що становлять зміст цих правовідносин. Спеціальні правові наслідки є особливими для певного виду недоговірного представництва (наприклад, певні правові наслідки позбавлення особи батьківських прав).

ВИСНОВКИ

За результатами комплексного дослідження теоретичних проблем інституту представництва сформульовано нові підходи до цивільно-правового регулювання представницьких правовідносин, місця та ролі інституту представництва загалом у системі цивільного права, визначено його функції, принципи, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного цивільного законодавства.

Розв’язання наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення зазначеної мети.

1. У працях учених дореволюційного періоду переважали теоретичні обґрунтування представництва та його ознак. Представництво в цей період розглядається як юридична діяльність однієї особи (представника) замість іншої особи (особи, яку представляють). Отже, саме вчення про «юридичну заміну» становить суть поглядів на представництво вчених зазначеного періоду. Натомість досить обмежено розглядались питання обов’язкового (необхідного) представництва, підстав виникнення представницьких відносин, наслідків неналежного здійснення повноважень представником.

2. Дослідження представництва в країнах з континентальною правовою системою дало змогу встановити, що в основу концепції представництва у німецькому праві покладено теорію сепарації, де, з одного боку, встановлюється загальний принцип взаємодії між суб’єктами представницьких відносин, а з іншого– представництво є вихідним пунктом для визначення повноважень у низці видів комерційного посередництва. На відміну від німецької моделі представництва, французький підхід базується на тому, що в

представництві не проводиться чіткої межі між підставою виникнення представництва та власне правомочністю.

3. Основою англо-американського підходу до врегулювання представницьких відносин є теорія ідентичності принципала та представника. Впроваджуючи цю теорію на практиці, загальне право передбачає уніфіковані правила представництва незалежно від його виду. Разом з тим кілька винятків із застосування теорії ідентичності стосуються послідовного впровадження принципів добросовісності третіх сторін. На основі теорії ідентичності як унітарної концепції розроблено доктрину непрямого представництва (*doctrine of undisclosed principal*), за якою належним чином уповноважений представник, який вчинив від свого імені правочин, не проінформувавши третіх осіб про те, що він діє як представник, у визначених випадках може створювати права й обов'язки для принципала перед такою третьою особою.

4. Визначено, що в основу розбудови інституту представництва в національному цивільному праві було покладено теорію сепарації, яку було докладно виписано в працях німецького вченого П. Лабанда. Головним практичним наслідком реалізації такого підходу є те, що він дає змогу врегулювати представницькі відносини незалежно від підстави їх виникнення, охопивши при цьому всі відомі на сьогодні форми посередницької діяльності, які ґрунтуються на представництві.

5. Встановлено, що організаційні цивільні відносини представництва перебувають у взаємозв'язку з іншими, неорганізаційними майновими й особистими немайновими цивільними відносинами, що виявляється в їх можливості виступати або передумовою інших цивільних правовідносин, або одним з елементів існуючого цивільно-правового відношення.

6. Сформульовано висновок, що представництво в цивільному праві – це організаційні немайнові відносини, в яких одна особа (представник) має можливість вчиняти правочини й інші правомірні

юридично значимі дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала) щодо третіх осіб (за умови поінформованості останніх про це), чим безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки і несе відповідальність перед особою, яку представляє.

7. Досліджено нормативні підстави реалізації норм про представництво в цивільному праві України, зокрема порядок субсидіарного застосування положень ЦК України до регулювання відносин у межах цивільного процесу й адміністративного судочинства. Виявлено, що на практиці під час провадження в цивільних або адміністративних справах судді часто вдаються до субсидіарного застосування положень ст. ст. 248–250 ЦК України в частині припинення повноважень представника. Обґрунтовано, що це є порушенням загальних засад судочинства і може бути кваліфіковане як неправильне застосування норм матеріального та процесуального права, що є підставою для оскарження судового рішення у справі.

8. Визначено, що об'єктом відносин представництва є юридично значимі дії, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав та обов'язків у межах юридичної процедури, і результат таких дій щодо осіб, інтереси яких представляють.

9. Договір доручення та довіреність співвідносяться між собою як форма закріплення внутрішніх правовідносин представництва та документ, що втілює аспекти внутрішніх і зовнішніх відносин, а також має насамперед регулятивний (закріплюючи обсяг повноважень представника) й інформативний характер (інформуючи як представника, так і третіх осіб про такі повноваження).

10. Агентський договір може бути підставою виникнення відносин представництва за певних умов (вчинення юридично значимих дій від імені принципала); договір доручення є юридичною формою представницьких відносин; трудовий договір (у т. ч. контракт як особлива

форма трудового договору) не є підставою виникнення представницьких правовідносин.

11. Обґрунтовано, що в разі конфлікту повноважень представника за договором доручення та довіреністю слід надавати перевагу тим повноваженням, що визначені в довіреності, оскільки остання видається після того, як було укладено договір. Це зумовлено правом довірителя або принципала змінювати повноваження, а також тим, що на підставі довіреності фіксуються зовнішні відносини представництва, які спрямовані на досягнення необхідного результату для довірителя чи принципала.

12. Хоча недоговірне представництво тісно пов’язане з відносинами батьківства, опікунства, усиновлення, діяльністю органів юридичної особи окремими юридичними фактами та джерелами нормативно-правового регулювання, воно виникає як самостійне правовідношення з огляду на наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва.

13. У разі здійснення батьками, усиновлювачами представництва своїх малолітніх дітей, як і при опікунстві, яке встановлюється над ними та недієздатними особами, має місце не лише виникнення представництва в межах правоздатності особи, яку представляють, а й встановлення представницьких повноважень з метою компенсації неповної або взагалі відсутньої дієздатності принципала, що зумовлено потребами цивільного обороту та суспільного життя і збалансовано на законодавчому рівні з правами та інтересами осіб, яких представляють.

14. В аспекті недоговірного представництва набуття представником реального обсягу повноважень (що може не збігатися в часі з формальним встановленням представницьких повноважень) свідчить про виникнення недоговірного представництва з реальним змістом та обсягом.

15. Доведено, що патронатний вихователь за договором про патронат над дитиною відповідно до норм сімейного законодавства не наділений жодними представницькими повноваженнями стосовно переданої йому на виховання дитини – такі повноваження мають її батьки, інші законні представники.

16. Встановлено, що найважливішими проявами недоговірного представництва, що здійснюється батьками (усиновлювачами), є: 1) процесуальне й адміністративне представництво інтересів своїх дітей; 2) майнове представництво.

17. Представницькі повноваження опікуна малолітньої та недієздатної особи насамперед охоплюють процесуальну та майнову сфери, остання з яких проявляється у можливостях опікуна впливати своїми юридично значимими діями на відносини, що опосередковують статику і динаміку майнового цивільного обороту, об’єктом якого є майно їх підопічних.

18. Додатково обґрунтовано положення про звільнення від відповідальності представника, який помиляється щодо меж своїх повноважень і вчинив правочин у разі, коли третя особа, перед вчиненням правочину з представником, перевірила повноваження, які він мав. Для принципала наслідки за таким правочином матимуть силу лише в разі наступного схвалення дій представника.

19. Під неналежним здійсненням (виконанням) недоговірного представництва слід розуміти дії або бездіяльність законного представника, що проявляються у формах: відхилення від встановлених меж, представництва без повноважень, зловживання представництвом, а також невиконання представницьких функцій.

20. Обґрунтовано доцільність виокремлення загальних і спеціальних правових наслідків припинення недоговірного представництва. Загальні наслідки притаманні всім видам недоговірного представництва і полягають у припиненні представницьких

правовідносин між суб’єктами, а також прав та обов’язків, що становлять зміст цих правовідносин. Спеціальні правові наслідки є особливими для певного виду недоговірного представництва (наприклад, певні правові наслідки позбавлення особи батьківських прав).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблятіпова Н. А. Інститут піклування над повнолітніми дієздатними особами за цивільним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Аблятіпова ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 18 с.

2. Аблятіпова Н. А. Надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків як вид піклування [Текст] / Н. А. Аблятіпова // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 33. – С. 121–125.

3. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву [Текст] / М. М. Агарков // Советское государство и право. – 1946. – № 3/4. – С. 45–49.

4. Адаменко В. Д. Назначение и предпосылки представительства в советском уголовном процессе [Текст] / В. Д. Адаменко // Сборник аспирантских работ. – Свердловск, 1969. – Вып. 10. – С. 170–175.

5. Адаменко В. Д. Отношения в процессе возникновения и осуществления представительства в уголовном судопроизводстве [Текст] / В. Д. Адаменко // Сборник аспирантских работ. – Свердловск, 1970. – Вып. 11. – С. 194–201.

6. Адаховська Н. С. Опіка над майном за цивільним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. С. Адаховська ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2013. – 18 с.

7. Адаховська Н. С. Опіка над майном за цивільним законодавством України [Текст] / Н. С. Адаховська // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 59. – С. 293–298.

8. Адвокатская этика. Нравственные основы судебного представительства по гражданским делам [Текст] / Д. П. Ватман ; Отв. ред.: И. И. Склярский. – М. : Юрид. лит., 1977. – 96 с.

9. Азаревич Д. О различии между опекой и попечительством по римскому праву [Текст] / Д. Азаревич. – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1872. – 320 с.

10. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе [Текст] / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955. – 176 с.

11. Александров Н. Г. Правовые отношения в социалистическом обществе [Текст] / Н. Г. Александров. – М. : Изд-во МГУ, 1959. – 44 с.

12. Андреев В. К. Вопросы ответственности третьих лиц с позиции теории представительства: Проблемы субъективных прав [Текст] / В. К. Андреев // Актуальные проблемы государства и права: Проблемы субъективных прав. Межвузовский сборник научных трудов. – Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1979. – Вып. 280. – С. 32–45.

13. Андреев В. К. Представительство в гражданском праве [Текст] / В. К. Андреев / науч. ред. В. М. Самойлова. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979. – 87 с.

14. Андреев В. К. Представительство и иные формы участия предприятий в гражданском обороте [Текст] / В. К. Андреев // Проблемы эффективности правового регулирования. Межвузовский сборник. – Куйбышев : Изд-во Куйбышев. ун-та, 1978. – С. 58–65.

15. Андреев В. К. Применение института представительства в деятельности производственного объединения [Текст] / В. К. Андреев // Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 59–63.

16. Андреева Л. Торговое посредничество: понятие и правовые формы осуществления [Текст] / Л. Андреева // Российская юстиция. – 1994. – № 7. – С. 15–16.

17. Анненков К. Система русского гражданского права [Текст] : в 6 т. / К. Анненков. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1905. – Том 5. – 391 с.

18. Бабенко К. Діяльність арбітражних керуючих як об’єкт державного регулювання [Текст] / К. Бабенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – № 2. – С. 76–84.

19. Бабкина Е. Развитие теории представительства в коммерческих отношениях [Текст] / Е. Бабкина // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 4. – С. 36–43.

20. Баринов А. В. Заключение гражданско-правового договора в общем [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Баринов ; Академия права и управления Министерства юстиции РФ. – М., 2004. – 217 с.

21. Бару М. И. О субсидиарном применении норм гражданского права к трудовым отношениям [Текст] / М. И. Бару // Советская юстиция. – 1963. – № 14. – С. 17–18.

22. Басистов А. Г. Доверенность: субъектный состав, полномочия, оформление, некоторые особенности [Текст] / А. Г. Басистов / под ред. М. Ю. Барщевского. – М. : Белые альвы, 1996. – 40 с.

23. Бегичев Б. К. О представительстве в трудовом праве [Текст] / Б. К. Бегичев // Вопросы современного развития советской юридической науки. Тезисы докладов. Научная конференция, посвященная 50-летию советского государства и права (5–7 июня 1968 г., г. Ленинград) : Тезисы докладов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 82–84.

24. Белов В. А. Поручительство : опыт теоретической конструкции и обобщения арбитражной практики [Текст] / В. А. Белов. – М. : ЮрИнфоР, 1998. – 234 с.

25. Бермічева О. В. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності – відображення реалій життя [Текст] / О. В. Бермічева // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 6. – С. 81–89.

26. Бірюков І. А., Заіка Ю. О. Цивільне право України. Загальна частина [Текст] : навч. посіб. / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки. – К. : Алерта, 2014. – 510 с.

27. Бірюков І. А., Заіка Ю. О. Цивільне право України. Загальна частина [Текст] : навч. посіб. / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки. – К. : КНТ, 2006. – 480 с.

28. Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / В. І. Бобрик ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 207 с.

29. Божьев В. П. Представительство в уголовном процессе [Текст] / В. П. Божьев // Ученые записки. Ученые записки ВНИИСЗ. – М. : б/и, 1968. – Вып. 15. – С. 117–134.

30. Бойко Н. М. Зміна умов договору позички, розірвання та припинення договору [Текст] / Н. М. Бойко // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3 (43). – С. 113–116.

31. Бойченко Г. М., Шум С. С. Правові та процесуальні аспекти визнання особи недієздатною [Текст] / Г. М. Бойченко, С. С. Шум // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 94–99.

32. Борисова В. І. Органи юридичної особи [Текст] / В. І. Борисова // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 53. – С. 33–40.

33. Борисова Е. А. Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации [Текст] / Е. А. Борисова / ред. В. Кузнецов, Т. Брагинская. – М.: Правовая культура, 1995. – 480 с.

34. Борисова Ю. До проблеми входження «електронної» форми правочину в традиційну класифікацію форм правочину [Текст] / Ю. Борисова // Юридичні науки. – 2011. – № 88. – С. 93–95.

35. Брагинский М. И. Влияние действия других (третьих) лиц на социалисти ческие гражданские правоотношения [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / М. И. Брагинский. – Л., 1962. – 36 с.

36. Брагинский М. И. К вопросу об ответственности за чужие действия по советскому гражданскому праву [Текст] / М. И. Брагинский // Труды ВЮЗИ. Вопросы гражданского права и политической экономии. – М. : Изд-во ВЮЗИ, 1961. – Том 1. – С. 3–84.

37. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право : Договоры о выполнении работ и оказании услуг [Текст] / М. И. Брагинский,

В. В. Витрянский. – [Изд. исправл. и дополн.] – М. : Статут, 2003. – Кн. 3. – 1055 с.

38. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения [Текст] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – [Изд. исправл. и дополн.]. – М. : Статут, 1999. – Кн. 1. – 848 с.

39. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права [Текст] / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1963. – 197 с.

40. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права [Текст] / С. Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 367 с.

41. Бровченко І. О. Участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. О. Бровченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.

42. Будзан Л. Д. Представництво в адміністративному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. Д. Будзан ; Держ. вищ. навч. закл. «Запоріз. нац. ун-т» М-ва освіти і науки, молоді та спорту України. – Запоріжжя, 2013. – 16 с.

43. Бутирська І. А. Історія становлення регламентації правового становища учасників справи про банкрутство [Текст] / І. А. Бутирська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 127–133.

44. Бутирська І. А. Комітет кредиторів як суб'єкт конкурсного права [Текст] / І. А. Бутирська // Судова апеляція. – 2014. – № 2. – С. 96–101.

45. Василик Ю. Участь малолітніх та неповнолітніх осіб як сторін у цивільному процесі [Текст] / Ю. Василик // Віче. – 2014. – № 6. – С. 26–29.

46. Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг [Текст] : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Васильєва ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 34 с.

47. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг [Текст] : монограф. / В. А. Васильєва. – Івано-

Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2006. – 346 с.

48. Васькин В. В., Харитонов Е. О. Дифференциация гражданской правосубъектности [Текст] / В. В. Васькин, Е. О. Харитонов // Правовое положение несовершеннолетних : Сборник научных трудов. – Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1985. – С. 12–15.

49. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права: Введение и общая часть [Текст] / Е. В. Васьковский. – СПб. : Н. К. Мартынов, 1894. – Вып. 1–2. – 371 с.

50. Ватман Д. Судебное представительство по гражданским делам [Текст] / Д. Ватман // Советская юстиция. – 1974. – № 19. – С. 18–19.

51. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Ватрас ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 17 с.

52. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Ватрас ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 227 с.

53. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел [з дод. і допов.]. – К.–Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

54. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном в Україні [Текст]: навч.наук. посіб. / І. В. Венедіктова. – Харків : Консум, 2004. – 216 с.

55. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту довірчого управління майном в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. В. Венедіктова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2003. – 19 с.

56. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту довірчого управління майном в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. В. Венедіктова ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 207 с.

57. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Венедіктова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 18 с.

58. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Венедіктова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 430 с.

59. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві [Текст] : монограф. / І. В. Венедіктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 287 с.

60. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві [Текст] : монограф. / І. В. Венедіктова. – Харків : Нове слово, 2011. – 260 с.

61. Веревкин Ю., Трещева Е. Представительство в арбитражном процессе [Текст] / Ю. Веревкин, Е. Трещева // Хозяйство и право. – 1979. – № 3. – С. 46–48.

62. Верес І. Я. Цивільно-правове регулювання комерційного представництва [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Я. Верес ; Київ. нац. ун-т внутрішніх справ. – К., 2010. – 19 с.

63. Верес І. Я. Цивільно-правове регулювання комерційного представництва [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Я. Верес ; Київ. нац. ун-т внутрішніх справ. – К., 2010. – 200 с.

64. Вільнянський С. І. Радянське цивільне право. Частина перша. [Текст] : учб. посіб. / С. І. Вільнянський. – Харків : Видавництво Харківського університету, 1966. – 320 с.

65. Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною (окремі аспекти) [Текст] / Н. В. Волкова // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 56. – С. 124–132.

66. Вольфсон Ф. И. Учебник гражданского права РСФСР [Текст] / Ф. И. Вольфсон. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1926. – 248 с.

67. Гаврилюк А. М. Щодо деяких проблем пізнання правового інституту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://intkonf.org/gavrilyuk-amschodo-deyakih-problem-piznannya-pravovogo-institutu/.

68. Гальперин Л. Представительство и доверенность [Текст] / Л. Гальперин // Советская юстиция. – 1969. – № 3. – С. 22–23.

69. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть [Текст] / Ю. С. Гамбаров / под ред. и с предислов. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 816 с.

70. Гамбаров Ю. С. Добровольная и безвозмездная деятельность в чужом интересе вне договорного отношения и не по предписанию законна [Текст] / Ю. С. Гамбаров. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1879. – Вып. 1: Общественный интерес в гражданском праве. – 235 с.

71. Гамбаров Ю. С. Добровольная и безвозмездная деятельность в чужом интересе вне договорного отношения и не по предписанию законна [Текст] / Ю. С. Гамбаров. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1880. – Вып. 2: Социологическое основание института neg. gestio. – 402 с.

72. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. О. Гелецька; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 24 с.

73. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.О. Гелецька ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 205 с.

74. Гелецька І. О. Представництво без повноважень [Текст] / І. О. Гелецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 5. – Том 1. – С. 155–159.

75. Герваген Л. Л. Развитие учения о юридическом лице [Текст] / Л. Л. Герваген // Журнал гражданского и уголовного права. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената. – 1888. – Кн. 10. – С. 68–93.

76. Гойхбарг А. Г. Очерки хозяйственного права [Текст] / А. Г. Гойхбарг. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1927. – 180 с.

77. Голодницький Е. Про види та наслідки нікчемного правочину / Е. Голодницький // Юридичний журнал. – 2004. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1470.

78. Голубєва Н. Ю. Принципи цивільного права як методологічна основа цивільного права України [Текст] / Н. Ю. Голубєва // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О., 2007. – Вип. 33. – 18 с.

79. Гольмстен А. О договорном представительстве в гражданском суде до и после закона 25 мая 1874 года [Текст] / А. Гольмстен // Журнал гражданского и уголовного права. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената. – 1890. – Кн. 3. – С. 75–82.

80. Гончарова Н. Г. Административно-правовые аспекты добровольного представительства в таможенной сфере [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Н. Г. Гончарова ; Московская государственная юридическая академия. – М., 2002. – 200 с.

81. Гончарова Н. Г. Административно-правовые аспекты добровольного представительства в таможенной сфере [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Н. Г. Гончарова ; Московская государственная юридическая академия. – М., 2002. – 18 с.

82. Гордієнко А., Харитонов Є. Відшкодування витрат, здійснених в інтересах інших осіб без доручення [Текст] / А. Гордієнко, Є. Харитонов // Радянське право. – 1977. – № 2. – С. 66–68.

83. Гордон А. И. Действия поверенного, выходящие из пределов доверенности [Текст] / А. И. Гордон // Журнал гражданского и торгового права. – 1872. – Кн. 3. – С. 373–403.

84. Гордон А. И. О представительстве в гражданском праве [Текст] / А. И. Гордон // Журнал Министерства Юстиции. – 1867. – Т. 31. – С. 221–262.

85. Гордон А. И. О представительстве в гражданском праве [Текст] / А. И. Гордон // Журнал Министерства Юстиции. – 1867. – Т. 32. – С. 207–242.

86. Гордон А. И. Отношения доверителя и поверенного к предмету доверенности и статья 542 I ч. X т. [Текст] / А. И. Гордон // Журнал гражданского и торгового права. – 1871. – Кн. 1. – С. 741–753.

87. Гордон А. И. Право передоверия [Текст] / А. И. Гордон // Судебный журнал. – 1873. – Кн. 6. – С. 306–312.

88. Гордон А. И. Представительство без полномочия [Текст] / А. И. Гордон. – СПб. : Тип. Ю. Я. Римана. – 1893. – 187 с.

89. Гордон А. И. Представительство в гражданском праве [Текст] / А. И. Гордон. – СПб. : Тип. Шредера. – 1879. – 447 с.

90. Гордон А. И. Фактическое представительство [Текст] / А. И. Гордон // Судебный журнал. – 1876. – Кн. 1. – С. 52–78.

91. Горяйнов А. М. Примусове припинення права власності [Текст] / А. М. Горяйнов // Судова апеляція. – № 3 (16). – 2009. – С. 67–72.

92. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

93. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21.10.1994 г. № 51-ФЗ [Електронний ресурс] / Информационно-правовой портал Гарант. – Режим доступу : http://base.garant.ru/10164072/3/#block_1003.

94. Гражданский кодекс с постатейно-систематизированными материалами [Текст] / сост. А. Ганин и др. / под общ. ред. С. Александровского : с предисл. Я. Брандербургского. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1928. – 1104 с.

95. Гражданское и торговое право капиталистических государств : в 2 ч. [Текст] / Е. А. Васильев, В. В. Зайцева, Р. Л. Нарышкина, Ю. И. Свядосц / отв. ред. Р. Л. Нарышкина. – М. : Междунар. отношения, 1983. – Часть 1. – 288 с.

96. Гражданское и торговое право капиталистических государств : в 2 ч. [Текст] / Е. А. Васильев, В. В. Зайцева, Р. Л. Нарышкина, Ю. И. Свядосц /

отв. ред. Р. Л. Нарышкина. – М. : Междунар. отношения, 1983. – Часть 2. – 304 с.

97. Гражданское и торговое право капиталистических стран [Текст] : учеб. пособ. / Э. П. Гаврилов, О. А. Жидков, М. И. Кулагин, В. П. Мозолин и др. / под ред. М. И. Кулагина, В. П. Мозолина. – М. : Высш. школа, 1980. – 382 с.

98. Гражданское право [Текст] : учеб. : в 3 т. – [6-е изд., перераб. и доп.] / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев и др. / отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2004. – Т. 1. – 776 с.

99. Гражданское право [Текст] : учеб. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – [изд. 5-е, перераб. и дополн.]. – М. : Проспект, 2009. – Часть 1. – 741 с.

100. Гражданское право [Текст] : учеб. / под ред. С. П. Гришаева. – М. : Юристъ, 1998. – 484 с.

101. Гражданское право [Текст] : учеб. пособ. : в 2 т. / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев, А. А. Иванов / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 2000. – Том 1. – 630 с.

102. Гражданское право [Текст]: учеб. / под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгало и В. А. Плетнева. – М. : Норма-Инфра. – М., 1998. – 464 с.

103. Гражданское право России [Текст] : курс лекц. / под ред. О. Н. Садикова. – М. : Юрид. лит., 1996. – 304 с.

104. Гражданское право Украины : в 2 ч. [Текст] / под ред. проф. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Харьков : Основа, 1996. – Часть 1. – 440 с.

105. Гражданское право: в 2 т. [Текст] : учеб. / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 2002. – Том 1. – 720 с.

106. Гражданское право: в 2 т. [Текст] : учеб. / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 2002. – Том 2. Полутом 1. – 544 с.

107. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. Сборник нормативных актов: Гражданские и торговые кодексы [Текст] : учеб.

пособ. / под ред. М. И. Кулагина, В. К. Пучинского. – М. : Изд-во УДН, 1986. – 336 с.

108. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. Сборник нормативных актов: Законодательство о компаниях, монополиях и конкуренции [Текст] / под ред. М. И. Кулагина, В. К. Пучинского. – М. : Изд-во УДН, 1987. – 260 с.

109. Гранат Н. Л. Правовые отношения [Текст] / Н. Л. Гранат // Юрист. – 1998. – № 10. – С. 10–14.

110. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Л. Гранін ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 212 с.

111. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Л. Гранін ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 20 с.

112. Гранін В. Л. Поняття та наслідки неналежного представництва [Текст] / В. Л. Гранін // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 616–621.

113. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве [Текст] / В. П. Грибанов // Советское государство и право. – 1967. – № 1. – С. 49–56.

114. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав [Текст] / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.

115. Гришин А. В. Коммерческое представительство в предпринимательской деятель ности и его правовая защита (гражданско-правовой и уголовно-правовой аспекты) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Гришин ; Московская академия внутренних дел РФ. – М., 2001. – 221 с.

116. Гришин С. М. Коммерческое представительство и посредничество в правопорядках Российской Федерации и стран континентальной Европы [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. М. Гришин ; Московская академия внутренних дел РФ. – М., 2011. – 26 с.

117. Гришин С. М. Основания возникновения, изменения и прекращения правоотношения представительства [Текст] / С. М. Гришин // Вестник РУДН. – Серия «Юридические науки». – 2008. – № 1. – С. 28–32.

118. Д'ячкова Н А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Д'ячкова ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2006. – 21 с.

119. Д'ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Д'ячкова ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2006. – 199 с.

120. Д'ячкова Н. А., Кугот Є. С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України [Текст] / Н. А. Д'ячкова, Є. С. Кугот // Право і Безпека. – 2012. – № 3. – С. 297–301.

121. Давыдова Г. Н. Юридические процедуры в гражданском праве: общая характеристика [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. Н. Давыдова. – Казань, 2003. – 163 с.

122. Данилин В. И. Юридические факты в советском семейном праве [Текст] / В. И. Данилин, С. И. Реутов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 156 с.

123. ДБН В.2.2-15-2005 Житлові будинки. Основні положення : затверджено наказом Держбуду України від 18.05.2005 р. № 80 та надано чинності наказом Держбуду України від 28.09.2005 р. № 175 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1.

124. Денисюк В. В. Порядок укладення цивільно-правового договору [Текст] / В. В. Денисюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 115–118.

125. Дербакова Ю. А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. А. Дербакова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2014. – 20 с.

126. Дихта Н. М. Спеціальні підстави договору доручення за цивільним законодавством України [Текст] / Н. М. Дихта // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 61. – С. 551–559.

127. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права [Текст] / А. С. Довгерт // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 83–89.

128. Договор комиссии по советскому гражданскому праву [Текст] : учеб. пособ. / О. А. Красавчиков, В. С. Якушев / отв. ред. Е. Д. Шешенин. – Свердловск, 1957. – 36 с.

129. Договоры и сделки: Договор подряда. – Договор поручения и доверенность. – Договор комиссии [Текст] : Практическое руководство по составлению договоров и сделок с примерными образцами / А. М. Долматовский, А. А. Иогансен. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Книгосоюз, 1927. – Вып. 3. – 112 с.

130. Доманова І. Ю. Інститут добровільного представництва в цивільному праві України [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Ю. Доманова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 222 с.

131. Доманова І. Ю. Інститут добровільного представництва в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Ю. Доманова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 17 с.

132. Дороженко М. Ю. Гражданско-правовое регулирование представительства : проблемы истории и законодательства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. Ю. Дороженко. – М., 2007. – 26 с.

133. Дрішлюк А. І. Агентський договір: цивільно-правовий аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. І. Дрішлюк ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2003. – 20 с.

134. Дрішлюк А. І. Агентський договір: цивільно-правовий аспект [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. І. Дрішлюк ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2003. – 215 с.

135. Дурнева П. Н. Добровольное представительство по гражданскому праву России [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / П. Н. Дурнева ; Кубанский госуд. аграрный ун-т. – Краснодар, 2007. – 22 с.

136. Дурнева П. Н. Добровольное представительство по гражданскому праву России [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / П. Н. Дурнева ; Кубанский госуд. аграрный ун-т. – Краснодар, 2007. – 187 с.

137. Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву [Текст] / Н. Л. Дювернуа. Т. 1 : Введение и часть общая. – [4 изд.] – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1902. – Вып. 1 и 2. – 936 с.

138. Дюги Л. Общие преобразования гражданского права со времени Кодекса Наполеона [Текст] / Л. Дюги. – [пер. с фр. М. М. Сиверс] ; ред. и авт. предисл. А. Г. Гойхбарг. – М. : Гос. изд-во, 1919. – 110 с.

139. Дядюк А. Л. Правове регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) у сфері господарювання [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Л. Дядюк ; ДВНЗ Київ. нац. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – 226 с.

140. Дядюк А. Л. Правове регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) у сфері господарювання [Текст] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Л. Дядюк ; ДВНЗ Київ. нац. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – 20 с.

141. Евецкий А. А. О представительстве при заключении юридических сделок [Текст] / А. А. Евецкий. – Х. : Университетская типография, 1877. – 62 с.

142. Енциклопедія цивільного права України [Текст] / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.

143. Ерохина Е. В. Семейно-правовое представительство по законодательству Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. В. Ерохина. – Казань, 2007. – 26 с.

144. Ершова Н. М. Опека и попечительство над взрослыми [Текст] / Н. М. Ершова. – М. : Госюриздат, 1962. – 43 с.

145. Євдокимов Д. Свобода договору та її обмеження в цивільному праві України / Д. Євдокимов // Юридичний журнал. – 2008. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2931.

146. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135.

147. Єрмоленко В. Об'єкт у структурі правовідносин [Текст] / В. Єрмоленко // Юридична Україна. – 2004. – № 1. – С. 11–15.

148. Жигалкін І. П. Установи як юридичні особи [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. П. Жигалкін ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.

149. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р. № 5464-X [Текст] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.

150. Жорнік М. О. Застосування поняття недійсності правочину та її види в цивільному судочинстві [Текст] / М. О. Жорнік // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 33–36.

151. Загальна теорія держави і права [Текст] : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 427 с.

152. Загурский Л. Н. К учению о юридических лицах [Текст] / Л. Н. Загурский. – М. : [б/и], 1877. – 182 с.

153. Загурский Л. Н. Личные отношения между родителями и детьми по римскому и французскому праву: Введение. Учение о законнорожденности и незаконнорожденности по римскому праву [Текст] / Л. Н. Загурский. – Харьков : Унив. тип., 1880. – 370 с.

154. Загурский Л. Н. Учение об отцовской власти по римскому праву [Текст] / Л.Н. Загурский. – Харьков : Унив. тип., 1884. – 201 с.

155. Зайцева В. В. Представительство [Текст] / В. В. Зайцева // Гражданское и торговое право капиталистических государств / М. К. Александров-Дольник, А .Б. Альтшуллер, М. М. Богуславский,

В. В. Зайцева и др.; отв. ред. К. К. Яичков. – М. : Междунар. отношения, 1966. – Гл. VI. – 552 с.

156. Законодательство зарубежных стран : Законодательство Великобритании, ФРГ и Франции о торговом представительстве (об агентских договорах). Обзорная информация [Текст] / М. И. Брагинский, С. Ю. Рябиков; редкол. М. И. Брагинский, В. В. Залесский, Д. А. Ковачев, А. В. Мицкевич (Гл. ред.), Ф. М. Решетников. – М. : Изд-во ВНИИСЗ, 1984. Вып. 212. – 64 с.

157. Залесский В. В. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование [Текст] / Г. Е. Авилов, М. М. Вильданова, Н. И. Гайдаенко, В. В. Залесский, и др.; редкол. М. Я. Булошников, В. В. Залесский (Гл. ред.), Н. М. Касаткина, В. Н. Петухов, О. М. Сакович. – М. : Норма, 2000. – 648 с.

158. Згонников А. П. Правовое регулирование коммерческого представительства в гражданском праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. П. Згонников. – Волгоград, 2006. – 23 с.

159. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

160. Зинов'єва А. В. Опіка та піклування над інтересами безвісно відсутньої особи та особи, місце перебування якої невідоме: матеріальне право та нотаріальний процес [Текст] / А. В. Зинов'єва // Судова апеляція. – 2011. – № 1 (22). – С. 126–132.

161. Зинов'єва А. В. Правовий статус безвісно відсутньої особи: матеріальний та процесуальний аспекти [Текст] / А. В. Зинов'єва // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 12. – С. 41–45.

162. Змирлов К. Законы об опеке над несовершеннолетними по новому проекту [Текст] / К. Змирлов // Юридический вестник. Издание Московского Юридического Общества. – 1889. – № 2. – С. 240–277.

163. Змирлов К. Законы об опеке над несовершеннолетними по новому проекту (Продолжение) [Текст] / К. Змирлов // Юридический вестник. Издание Московского Юридического Общества. – 1889. – № 4. – С. 632–659.

164. Змирлов К. Опекунские установления для крестьян по новому проекту [Текст] / К. Змирлов // Юридический вестник. Издание Московского Юридического Общества. – 1889. – № 1. – С. 87–123.

165. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. М. Зубар ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 178 с.

166. Ивакин В. Н. Представительство несовершеннолетних в возрасте от 15 до 18 лет и ограниченно дееспособных лиц [Текст] / В. Н. Ивакин // Основы гражданского судопроизводства и развитие гражданского процессуального законодательства и теории. Сборник научных трудов. – М., 1982. – С. 99–106.

167. Ивакин В.Н. Представительство в советском гражданском процессе. Вопросы теории и практики [Текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. Н. Ивакин. – М., 1981. – 205 с.

168. Иванов С. А. Вопросы представительства в Международной организации труда [Текст] / С. А. Иванов // Советский ежегодник международного права, 1961. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 265–281.

169. Ильинская И., Лесницкая Л. Представительство в суде [Текст] / И. Ильинская, Л. Лесницкая // Социалистическая законность. – М. : Известия, 1965. – № 9. – С. 31–35.

170. Иоффе О. С. Обязательственное право [Текст] / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.

171. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву [Текст] / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1949. – 144 с.

172. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекц. : Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах [Текст] : учеб. пособ. / О. С. Иоффе / отв. ред. А. К. Юрченко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 511 с.

173. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве [Текст] / В. Б. Исаков. – М. : Юридическая литература, 1984. – 144 с.

174. Источники гражданского и торгового права буржуазных государств [Текст] : учеб. пособ. / Р. Л. Нарышкина. – М. : Ун-т дружбы народов, 1965. – 50 с.

175. Кабалкин А. Ю., Рясенцев В. А. Реализация материальных ценностей на комиссионных началах [Текст] / А. Ю. Кабалкин, В. А. Рясенцев // Советское государство и право. – 1967. – № 9. – С. 90–96.

176. Кавелин К. Д. Очерк юридических отношений, возникающих из семейного союза [Текст] / К. Д. Кавелин. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1884. – 176 с.

177. Кавелін К. Д. Права і обов'язки щодо майна та зобов'язань [Текст] / К. Д. Кавелін. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1879. – 460 с.

178. Казанник А. И. Представительство: гражданско-правовой аспект [Текст] : монограф. / под ред. А. И. Казанника. – Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2007. – 552 с.

179. Казанцев Л. Н. Свободное представительство в римском гражданском праве: историко-юридическое исследование [Текст] / Л. Н. Казанцев. – К. : Университетская типография, 1884. – 119 с.

180. Казанцев Л. Н. Учение о представительстве в гражданском праве [Текст] / Л. Н. Казанцев. – Ярославль : Тип. Г.В. Фалька, 1878. – 131 с.

181. Казарян Г. Г., Скакун Л. С. Економіко-правові засади розподілу відповідальності при застосуванні комерційного посередництва (агентських відносин) [Текст] / Г. Г. Казарян, Л. С. Скакун // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 4 (47). – С. 309–316.

182. Калмыков Ю. Х. Условия субсидиарного применения норм гражданского законодательства к семейным отношениям [Текст] / Ю. Х. Калмыков // Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье в правоприменительной практике. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1978. – С. 26– 34.

183. Капляр К., Фурса С. Нотаріальне процесуальне представництво: підстави виникнення та особливості здійснення представництва за законом /

К. Капляр, С. Фурса // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – Вип. 89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKNU_Yur_2011_89_3.pdf.

184. Карасс А. В. Советское промышленное право [Текст] / А. В. Карасс. – М.–Л. : Госюриздат, 1925. – 162 с.

185. Карпычев М. В. Проблемы гражданско-правового регулирования представительства в коммерческих отношениях [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Карпычев. – М., 2002. – 24 с.

186. Карташов В. Н. Применение права [Текст] / В. Н. Карташов. – Ярославль : Издво Ярославского ун-та, 1980. – 74 с.

187. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Г. Керимов ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2006. – 19 с.

188. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Г. Керимов ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2006. – 194 с.

189. Кечекьян, С.Ф. Правоотношение в социалистическом обществе [Текст] / С.Ф. Кечекьян. – М. : АН СССР, 1958. – 185 с.

190. Кирсанов К. А. Гражданско-правовое регулирование организационных отношений [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. А. Кирсанов. – Екатеринбург, 2008. – 189 с.

191. Клигман А. В. Договор поручения (с участием граждан) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Клигман. – М., 1985. – 24 с.

192. Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб’єкта приватного (цивільного) права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Клименко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 22 с.

193. Климовська І. Я. Підстави припинення комерційного представництва [Текст] / І. Я. Климовська // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 128–133.

194. Клочков А. А. Стандартные (общие) условия договоров в коммерческом обороте: правовое регулирование в России и зарубежных странах [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. А. Клочков. – М., 2000. – 210 с.

195. Князєв В. С. Представництво інтересів громадян у цивільному судочинстві [Текст] : навч.-практ. посіб. / В. С. Князєв ; Національний ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова, Благодійний фонд «Центр правової освіти». – Миколаїв : Атол, 2005. – 98 с.

196. Ковалевская Н. С. Договор в пользу третьего лица [Текст] / Н. С. Ковалевская // Вестник ЛГУ. – 1984. – № 5. – С. 99–102.

197. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.

198. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Текст] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

199. Колосов Р. В. Договір комісії і агентський договір у цивільному праві [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. В. Колосов ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 205 с.

200. Колосов Р. В. Договір комісії і агентський договір у цивільному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. В. Колосов ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 20 с.

201. Колотова О. В. Відмежування аналогії закону від суміжних правових явищ [Текст] / О. В. Колотова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 45. – С. 119–126.

202. Комаров С. А. Общая теория государства и права [Текст] : курс лекц. / С. А. Комаров. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрайт, 1998. – 416 с.

203. Комиссарова Е. Г. Об основных началах гражданского законодательства [Текст] / Е. Г. Комиссарова // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 13–20.

204. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР / Аргунов В. Н., Борисова Е. А., Иванова С. А., Кудрявцева Е. В., и др. / под ред. М. К. Треушникова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Спарк, Городец, 1999. – 588 с.

205. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

206. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права [Текст] / Н. М. Коркунов. – [4-е изд.] – СПб. : Изд. юрид. кн. магазина Н. К. Мартынова, 1897. – 364 с.

207. Коротков Д. Б. Основания возникновения и прекращения договорного представительства / Д. Б. Коротков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk-4-10-2010/7-2010-1201-13-31-58/-4-10-2010/185-osnovaniya-vozniknoveniya-i-prekrashheniyadogovornogo-predstavitelstva.

208. Косінова Д. С. Деякі аспекти інституту представництва в сучасному цивільному праві [Текст] / Д. С. Косінова // Право України. – 2014. – № 9. – С. 201–206.

209. Костенко Л. Одностороння відмова від зобов’язань за договором / Л. Костенко // Юстиніан. – 2006. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.justinian.com.ua/article.php?id=2268.

210. Коструба А. В. Наслідки правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві України [Текст] / А. В. Коструба // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 147–151.

211. Кочанова П. Вдосконалення законодавства у сфері регулювання змісту трудових правовідносин у разі банкрутства та ліквідації підприємства [Текст] / П. Кочанова // Публічне право. – 2014. – Вип. 1 (13). – С. 159–164.

212. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения [Текст] / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1966. – № 10. – С. 50–57.

213. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения [Текст] / О.А. Красавчиков // Антология уральской цивилистики. 1925–1989 : сб. ст. – М. : Статут, 2001. – С. 156–165.

214. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве [Текст] / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.

215. Красавчиков О. А., Якушев В. С. Договор комиссии по советскому гражданскому праву [Текст] : учеб. пособ. / О. А. Красавчиков, В. С. Якушев / отв. ред. Е. Д. Шешенин. – Свердловск, 1957. – 36 с.

216. Краснокутский В. А. Договор комиссии [Текст] / В. А. Краснокутский. – Сергиев : Изд-во Наркомвнуторга СССР, 1925. – 83 с.

217. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

218. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.

219. Крупко П. Договір доручення як форма надання повноважень при добровільному представництві [Текст] / П. Крупко // Право України. – 2002. – № 9. – С. 104–109.

220. Крупко П. М. Інститут добровільного представництва у цивільному законодавстві деяких зарубіжних країн [Текст] / П. М. Крупко // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. пр. – О. : Юридична література, 2002. – Вип. 13. – С. 182–186.

221. Крупко П. М. Суб’єкти добровільного представництва за цивільним правом [Текст] / П. М. Крупко // Право України. – 2002. – № 5. – С. 105–109.

222. Крупко П. Наслідки неналежного здійснення добровільного представництва [Текст] / П. Крупко // Право України. – 2002. – № 10. – С. 104–109.

223. Крупко П. Суб’єкти добровільного представництва за цивільним правом [Текст] / П. Крупко // Право України. – 2002. – № 5. – С. 105–109.

224. Крупчан О. Д., Проценко В. В. Агентський договір: порівняльно-правовий аналіз за законодавством України та Республіки Молдова : монограф. [Текст] / О. Д. Крупчан, В. В. Проценко ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ приват. права і підприємництва. – К. : Поліграфіст, 2011. – 358 с.

225. Крылов С. Соотношение договора поручения и доверенности [Текст] / С. Крылов // Российская юстиция. – 1999. – № 9. – С. 9–16.

226. Кузнецов С. А. Коммерческое представительство по российскому гражданскому праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. А. Кузнецов. – Краснодар, 2004. – 26 с.

227. Кузьмина Т. М. К вопросу о профсоюзном представительстве [Текст] / Т. М. Кузьмина // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1963–1964 гг. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1965. – С. 80–83.

228. Кузьмина Т. М. Программа КПСС и некоторые вопросы дальнейшего развития представительства профсоюзов [Текст] / Т. М. Кузьмина // Советское государство и право в период развернутого строительства коммунизма. Тезисы докладов и научных сообщений (6–9 марта 1962 г.). – Харьков, 1962. – С. 154–156.

229. Кузьмина Т. М. Развитие представительства профсоюзов в прекращении трудового правоотношения / Т. М. Кузьмина // Советское государство и право в период развернутого строительства коммунизма. Тезисы докладов научной конференции. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1962. – С. 23–25.

230. Кузьмич О. Я. Договір на користь третьої особи в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Я. Кузьмич ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2010. – 20 с.

231. Кузьмишин А. А. К вопросу о понятии и юридической природе представительства и полномочия в гражданском праве [Текст] / А. А. Кузьмишин // Юрист. – 1999. – № 12. – С. 2–15.

232. Кузьмишин А. А. Классификация представительства и полномочия в гражданском праве [Текст] / А. А. Кузьмишин // Хозяйство и право. – 2000. – № 8. – С. 27–36.

233. Кулик Т. Особенности договоров, заключаемых с использованием электронных средств связи [Текст] / Т. Кулик // Хозяйство и право. – 2008. – № 11. – С. 51–57.

234. Курило М. П. Етапи становлення міжгалузевого процесуального інституту представництва [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 4. – Том І. – С. 92–95.

235. Курило Н. П. Представительство как межотраслевой институт процессуального права : возможность унификации [Электронный ресурс] / Н. П. Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/2. – С. 225–229.

236. Курпас Ю. В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. В. Курпас. – К., 2004. – 198 с.

237. Курс гражданского права : Часть общая [Текст] / Ю. С. Гамбаров. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – Том 1. – 793 с.

238. Курс советского гражданского права [Текст] : в 2 ч. / под. ред П. И. Стучки. – М. : Изд-во Ком. академии, 1929. – Ч. II. – 245 с.

239. Курс советского гражданского права [Текст] : в 2 ч. / под. ред П. И. Стучки. – М. : Изд-во Ком. академии, 1927. – Ч. I. – 178 с.

240. Кусиков А. Юридические лица и договор поручения [Текст] / А. Кусиков // Еженедельник Советской Юстиции. – 1925. – № 35. – С. 1157–1159.

241. Кучер О. Г. Представництво прокуратурою у суді інтересів держави в бюджетній сфері [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. Г. Кучер ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ, 2014. – 20 с.

242. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / І. М. Кучеренко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 475 с.

243. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов. Вопросы теории [Текст] / В. В. Лазарев ; научн. ред. А. К. Безина. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1975. – 207 с.

244. Ландкоф С. Н. Действительность внеуставных сделок [Текст] / С. Н. Ландкоф // Еженедельник советской юстиции. – 1926. – № 43. – С. 34–123.

245. Ландкоф С. Н. Основи цивільного права [Текст] / С. Н. Ландкоф. – [2 вид.]. – К. : Радянська школа, 1948. – 424 с.

246. Лапчевська О. Ф. Позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Ф. Лапчевська ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 19 с.

247. Лапчевська О. Ф. Правові наслідки позбавлення батьків батьківських прав [Текст] / О. Ф. Лапчевська // Судова апеляція. – 2013. – № 1 (30). – С. 103–109.

248. Лебедев В. М. Субсидиарное применение норм гражданского права [Текст] / В. М. Лебедев // Вестник Томского государственного университета. Серия: Право. – 2011. – № 345. – С. 117–122.

249. Лемик Р. Правові підстави і межі участі законних представників в цивільних процесуальних правовідносинах [Текст] / Р. Лемик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 209–215.

250. Лісніча Т. В. Правові наслідки появи особи, яку було оголошено померлою: виявлення і шляхи вирішення проблемних питань [Текст] / Т. В. Лісніча // Право і Безпека. – 2011. – № 4. – С. 196–200.

251. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М. В. Логвінова ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 20 с.

252. Магазинер Я. М. Советское хозяйственное право [Текст] / Я. М. Магазинер. – Л. : ЛИПХ, 1928. – 489 с.

253. Майданик Р. А. Застосування цивільного законодавства за аналогією [Текст] / Р. А. Майданик // Юридична Україна. – 2009. – № 7. – С. 56–61.

254. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві : монограф. [Текст] / Р. А. Майданик. – К. : ВПЦ Київ. ун-ту, 2002. – 502 с.

255. Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Р. А. Майданик ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 28 с.

256. Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Р. А. Майданик ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 511 с.

257. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. [Текст] : Вступ у цивільне право / Р. А. Майданик. – К. : Алерта, 2012. – Том І. – 472 с.

258. Малахов С. О. Представництво прокурором інтересів громадянина або держави у виконавчому провадженні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С. О. Малахов ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.

259. Мангутова Т. Е. Правовое регулирование отношений по торговому посредничеству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. Е. Мангутова. – М., 1988. – 26 с.

260. Маркосян А. В. Юридические факты в семейном праве Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Маркосян. – М., 2007. – 23 с.

261. Маслова-Юрченко К. О. Договір андеррайтингу за законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. О. Маслова-Юрченко ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х., 2012. – 22 с.

262. Матлин Л. Б. Судебное представительство по советскому праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. Б. Матлин. – М., 1955. – 15 с.

263. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права [Текст] / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1972. – 292 с.

264. Мезрин Б. Н. Моделирование гражданско-правовых неимущественных обязательств [Текст] / Б. Н. Мезрин // Антология уральской цивилистики. 1925–1989 : Сборник статей. – М. : Статут, 2001. – С. 199–200.

265. Мейер Д. И. Русское гражданское право [Текст]. В 2-х ч.: [По исправленному и дополненному 8-му изданию, 1902 г.] / Д. И. Мейер; Редкол.: В. С. Ем, Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов, Е. А. Суханов. – М. : Статут, 1997. – 455 с.

266. Михальнюк О. В. Цивільно-правове регулювання поруки [Текст]: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Михальнюк. – К., 2006. – 216 с.

267. Михневич А. Ф., Товстолес Н. Н. Практическое руководство к составлению и совершению договоров с приложением образцов актов и договоров [Текст] А. Ф. Михневич, Н. Н. Товстолес. [2 изд. перераб. и доп.]. – СПб. : Издание Я. А. Канторовича, 1904. – 196 с.

268. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. І. Міхно ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2007. – 246 с.

269. Модельные правила европейского частного права [Текст] / [пер. с англ.] / науч. ред. Н. Ю. Рассказова. – М. : Статут, 2013. – 989 с.

270. Морозова С. Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Є. Морозова ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – 20 с.

271. Мохов А. А. Гражданское право России (часть 1) [Текст] : курс лекц. : учеб. пособ. / А. А. Мохов. – Волгоград, 2003. – 292 с.

272. Муратова А. Р. Институт представительства в гражданском праве России [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Р. Муратова. – Саратов, 2013. – 19 с.

273. Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима [Текст] / С. А. Муромцев ; отв. ред.: А. Д. Рудоквас ; науч. ред.: В. С. Ем. – М. : Статут, 2003. – 685 с.

274. Назаренко В. Представництво: поняття, ознаки та види [Текст] / В. Назаренко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 2. – С. 75–79.

275. Назаренко Г. В. Теория государства и права : учеб. пособ. [Текст] / Г. В. Назаренко. – М. : Ось-89, 1999. – 520 с.

276. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України [Текст] : у 2-х т. / відп. ред. В. Г. Ротань. – [2-ге вид.] – Х. : Фактор, 2010. – Том 1. – 800 с.

277. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] : у 2 т. / Н. С. Кузнєцова, О. В. Дзера, В. М. Коссак та ін. ; за відп. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Том І. – 832 с.

278. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2004. – 976 с.

279. Наумов Н. И. К вопросу о пересмотре института доверенности // Промышленность и право: сб. статей [Текст] / под ред. В. Н. Манцева, В. И. Яхонтова, А. А. Шнеерова и В. Н. Шретера. – М.–Л., 1926. – С. 23–28.

280. Невзгодина Е. Л. Гражданско-правовое представительство и правовой статус органов и работников юридического лица, руководителей представительств и филиалов [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2007. – № 1 (10). – С. 45–56.

281. Невзгодина Е. Л. К вопросу о форме доверенности [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2006. – № 2 (7). – С. 54–57.

282. Невзгодина Е. Л. Коммерческое представительство [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2005. – № 3 (4). – С. 77–80.

283. Невзгодина Е. Л. Множественность лиц в доверенности: новеллы гражданского законодательства Российской Федерации [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2014. – № 1 (38). – С. 190–193.

284. Невзгодина Е. Л. Новеллы института представительства в Гражданском кодексе Российской Федерации [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2013. – № 4 (37). – С. 85–93.

285. Невзгодина Е. Л. Основания возникновения обязательного представительства в гражданском праве [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2006. – № 3. – С. 99–100.

286. Невзгодина Е. Л. Особенности осуществления полномочия [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2009. – № 1 (18). – С. 22–28.

287. Невзгодина Е. Л. Ответственность при передоверии [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского юридического института. – Серия «Право». – 2005. – № 3 (03). – С. 33–35.

288. Невзгодина Е. Л. Передоверие: проблемы правоприменения [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2013. – № 1 (34). – С. 99–110.

289. Невзгодина Е. Л. Полномочие представителя: Материалы ежегодной аспирантской конференции [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Сборник аспирантских работ: Материалы ежегодной аспирантской конференции. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 17. – С. 158–162.

290. Невзгодина Е. Л. Полномочие представителя: секундарное или субъективное право? [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2013. – № 1 (34). – С. 247–248.

291. Невзгодина Е. Л. Понятие, признаки и юридическая природа гражданскоправового представительства [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2007. – № 2 (11). – С. 47–53.

292. Невзгодина Е. Л. Правосубъектность представляемого в гражданском праве [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2005. – № 3 (4). – С. 81–85.

293. Невзгодина Е. Л. Превышение пределов содержания полномочия [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – 2009. – № 4 (21). – С. 132–137.

294. Невзгодина Е. Л. Представительство и агентирование [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2012. – № 3 (32). – С. 81–86.

295. Невзгодина Е. Л. Представительство и доверенность по гражданскому праву России (Проблемы теории. Законодательство РФ. Вопросы правоприменительной практики [Текст] / Е. Л. Невзгодина / под ред. В.Л. Слесарева. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – 548 с.

296. Невзгодина Е. Л. Представительство и иные формы участия третьих лиц в гражданских правоотношениях по действующему законодательству РФ [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2009. – № 2 (19). – С. 52–56.

297. Невзгодина Е. Л. Представительство как межотраслевой институт [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2006. – № 2. – С. 127–130.

298. Невзгодина Е. Л. Представительство как универсальная форма гражданскоправового посредничества [Текст] : монограф. / Е. Л. Невзгодина; под ред. А.И. Казанника. – Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2012. – 750 с.

299. Невзгодина Е. Л. Представительство как юридическая фикция [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Защита субъективных прав и охраняемых законом интересов: материалы международной научно-практической конференции

(Кемерово, 22–23 марта 2012 г.). – Кемерово : Изд-во Кемер. ин-та (филиал) РГТЭУ, 2012. – С. 16–19.

300. Невзгодина Е. Л. Представительство по гражданскому праву [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Советское гражданское право. – 1978. – № 3. – С. 118–123.

301. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву [Текст] : монограф. / Е. Л. Невзгодина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 156 с.

302. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. Л. Невзгодина. – Свердловск, 1975. – 23 с.

303. Невзгодина Е. Л. Представительство, поручительство, комиссия и агентирование по гражданскому праву РФ [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2009. – № 2 (19). – С. 57–60.

304. Невзгодина Е. Л. Прекращение полномочия без реализации: гражданскоправовой аспект [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Пермского университета. Серия: Юридические науки. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2008. – Вып. 1 (1). – С. 70–72.

305. Невзгодина Е. Л. Прекращение представительства без реализации полномочия [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2009. – № 1 (18). – С. 29–34.

306. Невзгодина Е. Л. Структура представительства [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Гражданские правоотношения и их структурные особенности. Сборник ученых трудов СЮИ. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. – Вып. 39. – С. 82–91.

307. Невзгодина Е. Л. Уполномочивающий документ при добровольном представительстве по гражданскому праву России [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – Омск : Изд-во ОмГУ. – 2008. – № 4 (17). – С. 43–46.

308. Невзгодина Е. Л. Упрощенные формы удостоверения доверенностей при добровольном (договорном) представительстве [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Гражданин и право. – 2007. – № 1. – С. 17–21.

309. Невзгодина Е. Л. Участие ограниченно дееспособных лиц в имущественных правоотношениях [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Проблемы обязательственного права. Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1989. – С. 59–66.

310. Невзгодина Е. Л. Юридическая природа доверенности на управление транспортным средством [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2006. – № 2 (7). – С. 58–60.

311. Невзгодина Е. Л. Юридическая сущность и содержание полномочий представителя в гражданском праве [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2006. – № 3/4 (8/9). – С. 83–93.

312. Невзгодина Е. Л. Юридическая сущность представительства как универсальной и уникальной формы посредничества [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2012. – № 2 (31). – С. 121–130.

313. Невзгодина Е. Л. Юридические последствия превышения пределов, установленных для осуществления полномочия представителя по гражданскому праву России [Текст] / Е. Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – Серия «Право». – 2010. – № 1 (22). – С. 60–67.

314. Невзоров А. Опека над несовершеннолетними. Исторический очерк института и положение его в действующем русском законодательстве [Текст] / А. Невзоров. – Ревель : Тип. «Колывани», 1892. – 248 с.

315. Некіт К. Г. Договір довірчого управління майном: порівняльно-правовий аналіз на матеріалах України, Республіки Молдова та Російської Федерації [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. Г. Некіт ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2011. – 20 с.

316. Немеш П. Ф. Розмежування законного представництва та інших видів представництва у цивільному процесі, що не пов’язані з видачею довіреності [Текст] / П. Ф. Немеш // Адвокат. – 2011. – № 7. – С. 23–25.

317. Нерсесов Н. О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве [Текст] / Н. О. Нерсесов. – М. : Статут, 1998. – 286 с.

318. Нерсесов Н. О. Понятие добровольного представительства в гражданском праве [Текст] / Н. О. Нерсесов. – М. : Типо-литография И. И. Смирнова, 1878. – 187 с.

319. Нерсесов Н. О. Представительство и ценные бумаги в гражданском праве [Текст] / Н. О. Нерсесов. – М. : Статут, 2000. – 285 с.

320. Нєкрасова О. В. Застосування цивільного законодавства до сімейних відносин [Текст] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Нєкрасова. – К., 2008. – 19 с.

321. Нєкрасова О. В. Проблеми субсидіарного застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин [Текст] / О. В. Нєкрасова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 21 (60). – № 2. – 2008. – С. 146–150.

322. Нижний А. В. Волевиявлення волі на укладення цивільно-правового договору за допомогою електронних засобів зв’язку [Текст] / А. В. Нижний // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4 (36). – С. 89–95.

323. Ніколайченко Г. М. Представництво у трудовому праві [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. М. Ніколайченко ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 200 с.

324. Ніколайченко Г. М. Представництво у трудовому праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Г. М. Ніколайченко ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 21 с.

325. Новицкий И. Б. Представительство / И. Б. Новицкий // Гражданское и торговое право капиталистических стран [Текст] / М. М. Агарков,

С. Н. Братусь, Д. М. Генкин, Л. А. Лунц и др. ; под ред.: Д. М. Генкин – М. : Госюриздат, 1949. – Гл. 7. – 544 с.

326. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность [Текст] / И. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1954. – 247 с.

327. Нолькен А. Договоры в пользу третьих лиц. Опыт теоретического исследования по гражданскому праву [Текст] / А. Нолькен. – СПб. : Тип. Императорской академии наук, 1885. – 148 с.

328. Носкова Ю. Б. Представительство в российском гражданском праве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Б. Носкова. – Екатеринбург, 2005. – 187 с.

329. Носкова Ю. Б. Представительство в российском гражданском праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Б. Носкова. – Екатеринбург, 2004. – 23 с.

330. Общая теория государства и права : академический курс в 2-х томах [Текст] / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Том 2. Теория права. – 416 с.

331. Орешин Е. И. Договоры о представительстве в российском гражданском праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. И. Орешин. – М., 2007. – 26 с.

332. Орешин Е. И. Правовая природа полномочия представителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.juristlib.ru/book_3082.html.

333. Орзіх Ю. Г. Брокерський договір: цивільно-правовий аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Орзіх ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 20 с.

334. Оробець К. М. Склад і види представницьких правовідносин [Текст] / К. М. Оробець // Економіка, фінанси, право. – 2006. – № 6. – С. 24–27.

335. Оршанский И. О законных предположениях и их значении. (Начало) : Июль и август [Текст] / И. Оршанский // Журнал гражданского и уголовного права: Июль и август. – СПб. : Тип. А. М. Котомина, 1874. – Кн. 4. – С. 1–55.

336. Оршанский И. О законных предположениях и их значении. (Окончание) : Сентябрь и октябрь [Текст] / И. Оршанский // Журнал гражданского и уголовного права: Сентябрь и октябрь. – СПб. : Тип. А. М. Котомина, 1874. – Кн. 5. – С. 1–73.

337. Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31.05.1991 р. № 2211-I [Електронний ресурс]. Верховна Рада УРСР. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2211400-9/1parao194.

338. Особливості правового регулювання посвідчення правочинів щодо нерухо мого майна за участю малолітніх та неповнолітніх осіб: роз'яснення Міністерства юстиції України від 22.08.2011 р. – [Електронний ресурс]. Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/nr000323-11.

339. Осокина Г. Л. О характере представительства дееспособных лиц, нуждающих ся по состоянию здоровья в помощи и содействии попечителя [Текст] / Г. Л. Осокина // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1988. – С. 90– 91.

340. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. А. Павлуник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.

341. Пальховский А. М. О праве представительства на суде [Текст] / А. М. Пальховский. – М. : Тип. Ф. Иогансон, 1876. – 263 с.

342. Пантелишина О. В. Правовое регулирование отношений представительства в гражданском праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Пантелишина. – М., 2007. – 22 с.

343. Пантелишина О. В. Правовое регулирование отношений представительства в гражданском праве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Пантелишина. – М., 2007. – 198 с.

344. Пахман С. В. Обычное гражданское право в России: в 2 т. Семейные права, наследство и опека. Юридические очерки. [Текст] /

С. В. Пахман. – СПб. : Тип. 2. Отд. собств. е. и. в. канцелярии, 1879. – Том 2. – 410 с

345. Певзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Г. Певзнер. – М., 1961. – 245 с.

346. Пергамент А. И. Опекун как гражданско-правовой представитель несовершен нолетних [Текст] / А. И. Пергамент // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1968. – Вып. 14. – С. 18–21.

347. Пергамент М. Я. К вопросу о правоспособности юридического лица [Текст] / М. Я. Пергамент. – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1909. – 35 с.

348. Перетерский И. С. Представительство и доверенность [Текст] / И. С. Перетерский // Иностранное гражданское и торговое право : учеб. / сост. : С. И. Раевич. – М. : Сов. законодательство, 1933. – Гл. IV. – 275 с.

349. Петрочко Ж. В. Теоретичні основи патронату над дітьми [Текст] / Ж. В. Петрочко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 83–90.

350. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини: Постанова, Порядок, Форма типового документа від 24.09.2008 р. № 866 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/866-2008-%D0%BF/page.

351. Плотников В. А. Неосторожность как форма вины в гражданском праве [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Плотников. – М., 1993. – 164 с.

352. Победоносцев, К.П. Курс гражданского права. Часть 3. Договоры и обязательства / К.П. Победоносцев. – [2-е изд.]. – СПб. : Синодальная типография, 1896. – 304 с.

353. Погрібний С. Види юридичних фактів, що мають місце у механізмі правового регулювання договірних цивільних відносин [Текст] / С. Погрібний // Теорія і практика інтелектуальної власності. – № 5. – 2008. – С. 45–52.

354. Подгруша В. К вопросу о полномочиях представителя и возможном злоупотреблении ими / В. Подгруша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.busel.org/texts/cat5vt/id5zwffdr.htm.

355. Поздняков В. С. Правовое положение торговых представительств СССР за границей [Текст] / В. С. Поздняков // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 87–94.

356. Покровский И. А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права [Текст] / И. А. Покровский // Вестник гражданского права. – 1913. – № 4. – С. 30–50.

357. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права [Текст] / И. А. Покровский. – Петроград : Юрид. кн. скл. «Право», 1917. – 328 с.

358. Поленин С. В. Субсидиарное применение норм гражданского законодательства к отношениям смежных отраслей [Текст] / С. В. Поленина // Советское государство и право. – 1967. – № 4. – С. 21–28.

359. Полтавський О. В. До питання про правочин, який вчиняється з перевищенням повноважень [Електронний ресурс] / О. В. Полтавський // Право і Безпека. – 2012. – № 1. – С. 272–276.

360. Полтавський О. В. Договір морського агентування [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Полтавський ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.

361. Полтавський, О.В. До питання про фідуціарний характер договірних представницьких відносин [Текст] / О.В. Полтавський // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 788–793.

362. Попов Д. П. Агентские соглашения в международном торговом судоходстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д.П. Попов. – М., 1974. – 32 с.

363. Попова С. М. Опека и попечительство. Патронат [Текст] // Гражданское право : учеб. / под ред. С. П. Гришаева. – М. : Юристъ, 1998. – 431 с.

364. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 76. – Ст. 2561.

365. Постанова Полонського районного суду Хмельницької області від 04.11.2015 р. № 681/1518/15-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/53287586.

366. Постатейный комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части четвертой / под редакцией П. В. Крашенинникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://av-ue.ru/predstav_k.php?d=predstav_k_182.htm.

367. Правила адвокатської етики: затверджені Установчим З’їздом адвокатів України від 17.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/.

368. Представительство и доверенность : Постатейный комментарий главы 10 Гражданского кодекса Российской Федерации [Текст] / под ред. П. В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2009. – 124 с.

369. Представництво [Текст] / Л. М. Горбунова, С. В. Богачов, Г. В. Красій ; М-во юстиції України. – К. : [ТОВ «Поліграф-Експрес»], 2006. – 49 с.

370. Про визнання довіреності нікчемною та договору дарування недійсним : рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 10.04.2014 р. №263/2010/14ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38239583.

371. Про визнання договору довічного утримання недійсним : рішення Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 28.01.2013 р. № 416/6151/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29239111.

372. Про визнання договору купівлі-продажу земельної ділянки недійсним : рішення Новомосковського міськрайонного суду

Дніпропетровської області від 11.04.2014 р. № 617/453/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40989158.

373. Про визнання договору купівлі-продажу недійсним : рішення Вовчанського районного суду Харківської області від 17.09.2013 р. №617/453/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/33508034.

374. Про визнання загальних зборів членів товариства такими, що не відбулися, та визнання недійсним і протиправним рішення зборів окремих його членів : рішення апеляційного суду Миколаївської області від 20.04.2015 р. № 489/66/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/43754790.

375. Про визнання недійсним договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності : рішення Баришівського районного суду Київської області від 17.12.2015 р. № 355/1085/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54514733.

376. Про визнання недійсним договору оренди землі : рішення Барського районного суду Вінницької області від 28.11.2012 р. № 2/201/67/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28060296.

377. Про визнання права власності та стягнення коштів : рішення Хмельницького міськрайонного суду від 26.10.2012 р. № 2/2218/6484/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27258711.

378. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

379. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

380. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV [Текст] // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1172.

381. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 45. – Ст. 410.

382. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

383. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.

384. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

385. Про запровадження Єдиного реєстру довіреностей та внесення змін і доповнень до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 28.12.2006 р. № 1115 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2006. – № 52. – Ст. 421.

386. Про затвердження Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.1997 р. № 938 [Текст] // Офіційний вісник України. – 1997. – № 35. – Ст. 95.

387. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ z0719-00.

388. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики

України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88 [Текст] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – Ст. 115.

389. Про затвердження форм реєстру для реєстрації заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, посвідчувальних написів на них та зразків цих документів : наказ Міністерства юстиції України від 31.10.2006 р. № 83/5 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44. – Ст. 2975.

390. Про звільнення від повноважень опікуна та призначення опікуна : рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 25.09.2014 р. № 569/12931/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41185303.

391. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV [Текст] // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29. – Ст. 1694.

392. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

393. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

394. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

395. Про охорону прав на винаходи та корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.

396. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 36.

397. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.

398. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07.

399. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 793.

400. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.

401. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

402. Про скасування нотаріальної дії : рішення Ірпінського міського суду Київської області від 30.10.2013 р. № 367/6572/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34486455.

403. Про стягнення грошових коштів : рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 07.04.2014 р. № 750/1722/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38066456.

404. Про судову практику в справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0010700–09.

405. Проблемы теории права [Текст] : курс лекц. : в 2 т. / С. С. Алексеев / отв. за вып. В. М. Семенов. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. – Том I. – 396 с.

406. Проценко В. В. Агентський договір: порівняльно-правовий аналіз за законодавством України та Республіки Молдова [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Проценко ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2010. – 19 с.

407. Прутян Д. С. Опіка за римським приватним правом та сучасним цивільним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. С. Прутян ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 20 с.

408. Пушмин Э. А. Посредничество в международном праве [Текст] : монограф. / Э. А. Пушмин. – М. : Междунар. отношения, 1970. – 168 с.

409. Пылов К. Поручение и представительство при уплате страховых взносов путем безналичных расчетов [Текст] / К. Пылов // Советская юстиция. – 1984. – № 18. – С. 20–22.

410. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия [Текст] / Н. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. – 171 с.

411. Растеряев Н. Недействительность юридических сделок по русскому праву : Часть общая и часть особенная. Руководство к торговым и гражданским сделкам [Текст] / Н. Растеряев. – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1900. – 386 с.

412. Рєзнікова В. В. Посередництво та представництво як суміжні правові категорії [Текст] / В. В. Рєзнікова // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 6. – С. 55–67.

413. Рєзнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) [Текст] : монограф. / В. В. Рєзнікова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка., Хмельниц. ун-т упр. та права. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2010. – 706 с.

414. Рєзнікова В. В. Сутність категорії «послуга» : аналіз існуючих концепцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://radnuk.info/statti/230-tsuvpravo/14859---lr---.html.

415. Рєзнікова В. В. Теоретичні проблеми регулювання посередництва у сфері господарювання України [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / В. В. Рєзнікова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 28 с.

416. Рішення апеляційного суду Кіровоградської області від 24.02.2015 р. № 388/413/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42872558.

417. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 11.02.2015 р. № 728/2843/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42662034.

418. Рішення Генічеського районного суду Херсонської області від 17.02.2011 р. № 2-о-7/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/13861422.

419. Рішення Гусятинського районного суду Тернопільської області від 14.03.2013 р. № 596/325/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45321784.

420. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 28.07.2014 р. № 753/8096/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/41142489.

421. Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 27.04.2015 р. № 754/14923/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. reyestr.court.gov.ua/Review/43866844.

422. Рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 17.04.2013 р. № 0413/9808/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31228810.

423. Рішення Іршавського районного суду Закарпатської області від 17.10.2011 р. № 2-514/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov. ua/Review/18957778.

424. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30.04.2014 р. № 369/2568/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/38787726.

425. Рішення Комінтернівського районного суду м. Харкова від 24.01.2012 р. № 2-3227/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/21164258.

426. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої

статті 34 Конституції України : Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – Ст. 106.

427. Рішення Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 31.05.2013 р. № 182/4328/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31681620.

428. Рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 10.11.2010 р. № 2-3555-/110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/12363499.

429. Рішення Суворовського районного суду м. Херсона від 10.11.2011 р. № 2-о19/111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/ Review/26802458.

430. Рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 08.09.2014 р. № 308/6614/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/40369355.

431. Рішення Фрунзенського районного суду м. Харкова від 25.03.2013 р. № 2033/1194/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30290851.

432. Рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 20.10.2014 р. № 2/336/2298/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://scourt.info/doc/ACXTsj.

433. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 29.01.2014 р. № 76/111834/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37155179.

434. Рішення Якимівського районного суду Запорізької області від 16.01.2012 р. № 2-575/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court. gov.ua/Review/21221851.

435. Рожецкая Э. Х. Судебное представительство в советском гражданском процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Э. Х. Рожецкая. – Л., 1956. – 15 с.

436. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права : соглашения о защите прав и процессуальные соглашения [Текст] / М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2009. – 332 с.

437. Розенберг Я. А. Правосубъектность и представительство общественности в гражданском процессе [Текст] / Я. А. Розенберг // Правоведение. – 1967. – № 6. – С. 58–64.

438. Розенберг Я. А. Представительство общественности в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Я. А. Розенберг. – Л., 1968. – 20 с.

439. Романовська Л. А. Правова природа дозволу та згоди на вчинення правочину з майном дитини [Текст] / Л. А. Романовська // Судова апеляція. – 2012. – № 4 (29). – С. 117–122.

440. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина : академічний курс : підруч. [Текст] / З. В. Ромовська. – [3-тє вид., допов.]. – К. : «ВД «Дакор», 2013. – 672 с.

441. Россильна О. В. Представництво в господарському процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. В. Россильна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 21 с.

442. Руднева Л. А. Вопросы совершенствования договорного регулирования [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. А. Руднева. – М., 2006. – 210 с.

443. Рузакова О. А. Гражданское право : курс лекц. [Текст] / О. А. Рузакова. – М. : Изд-во Моск. фин.-пром. акад., 2004. – 422 с.

444. Рябиков С. Ю. Агентские соглашения во внешней торговле СССР [Текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. Ю. Рябиков. – М., 1984. – 205 с.

445. Рясенцев В. А. Ведение чужого дела без поручения: Труды юридического факультета [Текст] / В. А. Рясенцев // Ученые записки: Труды юридического факультета. Ученые записки МГУ. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1946. – Вып. 116: Кн. 2. – С. 101–118.

446. Рясенцев В. А. Вопросы представительства в гражданском праве [Текст] / В. А. Рясенцев // Советская юстиция. – 1976. – № 6. – С. 15–23.

447. Рясенцев В. А. Деятельность от имени другого лица без полномочий (Представительство без полномочия): Вопросы гражданского права [Текст] / В. А. Рясенцев // Ученые записки: Вопросы гражданского права. Ученые записки ВЮЗИ. – М., 1958. – Вып. 5. – С. 59–93.

448. Рясенцев В. А. Обязательства из неосновательного обогащения [Текст] : дис. … канд. юрид. наук / В. А. Рясенцев. – М., 1939. – 178 с.

449. Рясенцев В. А. Основания представительства в советском гражданском праве [Текст] / В. А. Рясенцев // Ученые записки. Ученые записки ВЮЗИ. – М., 1948. – С. 46–59.

450. Рясенцев В. А. Понятие и юридическая природа полномочия представителя в гражданском праве [Текст] / В. А. Рясенцев // Методические материалы ВЮЗИ. – М., 1948. – Вып. 2. – С. 3–17.

451. Рясенцев В. А. Представительство в советском гражданском праве [Текст]: дис. … докт. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Рясенцев. – М., 1948. – 343 с.

452. Рясенцев В. А. Происхождение представительства и его сущность в буржуазном гражданском праве [Текст] / В. А. Рясенцев // Ученые записки ВЮЗИ. Вопросы гражданского права. – М. : РИО ВЮЗИ, 1960. – Вып. 10. – С. 75–89.

453. Рясенцев В. А. Советское гражданское право [Текст] : учеб. / В. А. Рясенцев / под ред. В. А. Рясенцева. – М. : Юридическая литература, 1982. – Том 2. – 359 с.

454. Рясенцев В. А. Советское гражданское право [Текст] : учеб. / В.А. Рясенцев / под ред. В. А. Рясенцева. – М. : Юридическая литература, 1975. – Том 1. – 558 с.

455. Савченко Л. А. Особисті права та обов’язки батьків і дітей за сімейним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. А. Савченко ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 27 с.

456. Сальнікова Г. І. Правове регулювання посередництва у підприємницькій діяльності [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. І. Сальнікова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 16 с.

457. Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Самолюк ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2005. – 224 с.

458. Свердлык Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов [Текст] : учеб. пособ. / Г. А. Свердлык. – Свердловск : Урал. ун-т, 1980. – 72 с.

459. Світлична Г. О. Представництво у цивільному судочинстві [Текст] / Г. О. Світлична // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 12 (148). – С. 38–45.

460. Свод законов гражданских [Текст] / сост. И. М. Тютрюмов. — СПб. : Тип. СПб. т-ва печ. и изд. дела «Труд», 1911. – 181 с.

461. Севрук О. Р. Представництво прокурором інтересів громадян та держави у наказному провадженні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. Р. Севрук ; Нац. акад. прокуратури України. – К., 2014. – 20 с.

462. Семейное право зарубежных европейских социалистических стран / сост. : Е. М. Ворожейкин ; под ред. : А. М. Белякова (вступ. ст.), В. П. Грибанов. – М. : Прогресс, 1979. – 387 с.

463. Сергеева-Левитан М. В. Коммерческое представительство как юридическая конструкция в гражданском праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Сергеева-Левитан. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.

464. Сєвєрова, Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Є. С. Сєвєрова ; Одес. нац. юрид. акад. – К., 2004. – 19 с.

465. Сибіга О. М. Договір комісії за Цивільним кодексом України [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Сибіга ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 198 с.

466. Сибіга О. М. Договір комісії за Цивільним кодексом України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Сибіга ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 22 с.

467. Сидоренко В. І. Довіреність від імені фізичної особи – підприємця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sidorenkovi.com/stattis/to%20be%20 or%20not%20to%20be.htm.

468. Синайский В. И. Русское гражданское право : Общая часть и вещное право [Текст] / В. И. Синайский. – К. : Типо-литография «Прогрес», 1917. – Вып. 1. – 261 с.

469. Синайский В. И. Русское гражданское право: Общая часть и вещное право [Текст] / В. И. Синайский. – К. : Изд. Т. А. Касперского, 1914. – Вып. 1. – 330 с.

470. Система советского торгового права : обзор действующего законодательства по внутр. торговле [Текст] / В. М. Гордон ; [перераб. и доп.: М. В. Гордон, С. Н. Ландкоф, Я. И. Рапопорт, В. И. Серебровский; изд. второе, посмертное]. – Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – 196 с.

471. Сібільов М. М. Предмет приватного (цивільного) права [Текст] / М. М. Сібільов // Право України. – 2014. – № 6. – С. 66–74.

472. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

473. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар [Текст] / І. В. Жилінкова, В. К. Антошкіна, Н. А. Д'ячкова, В. Ю. Москалюк та ін. / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.

474. Скакун О. Ф. Теорія держави і права [Текст] : підруч. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

475. Скиданов К. Значення волевиявлення для дійсності правочину [Текст] / К. Скиданов // Юридична Україна. – 2015. – № 2. – С. 33–38.

476. Скловский К. И. Представительство в гражданском праве и процессе (вопросы теории: сущность, содержание, структура) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / К. И. Скловский. – Х. : Харьковский юридический институт, 1981. – 389 с.

477. Советское гражданское право : в 2 ч. [Текст] / под ред. В. Т. Смирнова, Ю. К. Толстого, А. К. Юрченко. – [2-е изд., исправленное и дополненное]. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – Часть 1. – 414 с.

478. Советское гражданское право [Текст] : учеб. : в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. – [3-е изд.]. – М. : Юрид. лит. – 1985. – Том 1. – 544 с.

479. Советское гражданское право [Текст] : учеб. / под ред. О. С. Иоффе. – Л. : Издво Ленингр. ун-та, 1958. – 678 с.

480. Советское гражданское право [Текст] : учеб. пособ. : в 2 т. / А. М. Белякова, В. К. Бессмертный, А. Г. Быков и др. / под ред. В. П. Грибанова и С. М. Корнеева. – М. : Юрид. лит., 1979. – Том 1. – 552 с.

481. Советское гражданское право [Текст] : учеб. пособ.: в 2 т. / под ред. В. А. Рясенцева. – М., 1975. – Том 1. – 577 с.

482. Советское гражданское право [Текст] / под ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. – К. : Вища школа, 1983. – Часть 1. – 462 с.

483. Советское гражданское право [Текст] / под ред. О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1965. – 447 с.

484. Сохновский А. Ф. Правовое регулирование торгового посредничества в советском гражданском обороте [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Ф. Сохновский. – Саратов, 1972. – 18 с.

485. Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные отношения [Текст] / И. В. Спасибо-Фатеева. – Харків : Право, 1998. – 252 с.

486. Спасибо-Фатєєва І. В. Спірні питання недійсності правочинів [Текст] / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 95–106.

487. Стависский П. Р., Харитонов Е. О. Обязательства из ведения дел без поручения и некоторые смежные обязательства в советском гражданском праве

[Текст] / П. Р. Стависский, Е. О. Харитонов // Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1979. – Вып. 4. – С. 104–111.

488. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав [Текст] / Д. Степанов // Российская юстиция. – 2005. – № 2. – С. 16–18.

489. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст] / Р. О. Стефанчук ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2007. – 626 с.

490. Стеценко С. Г. Представництво прокуратурою інтересів людини у суді у випадках ненадання або неналежного надання медичної допомоги [Текст] : навч. посіб. / С. Г. Стеценко, О. О. Прасов ; Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. Юрія Бугая, Луц. біотехн. ін-т, Класич. приват. ун-т. – К. : [СПД Гадяк Ж.В.], 2010. – 114 с.

491. Стучка П. И. Гражданское право и практика его применения: Тезисы, одобренные секцией права и государства Коммунистической академии [Текст] : учеб. пособ. / П. И. Стучка. – М. : Изд-во Коммун. академии, 1929. – 20 с.

492. Субботин Н. А. Основания возникновения отношений представительства в англо-американском праве [Текст] / Н. А. Субботин // Тезисы докладов на теоретической конференции аспирантов Института государства и права АН СССР и юридического факультета МГУ им. Ломоносова. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1982. – С. 102–104.

493. Субботин Н. А. Понятие представительства в англо-американском праве / Н. А. Субботин // Вестник Московского университета. – 1982. – № 6. – С. 48–54.

494. Субботин Н. А. Представительство в англо-американском праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Субботин. – М., 1983. – 21 с.

495. Субботин Н. А. Представительство в англо-американском праве [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Субботин. – М., 1983. – 192 с.

496. Субсидіарність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://efremova.info/ word/subsidiarnyj.html.

497. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву [Текст] / Н. С. Суворов ; науч. ред.: В. С. Ем, Н. В. Козлова ; редкол. : Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов. – М. : Статут, 2000. – 299 с.

498. Судебное представительство в гражданском процессе [Текст] / И. М. Ильинская, Л. Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1964. – 163 с.

499. Суханов Е. А. Агентский договор [Текст] / Е. А. Суханов // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. – 1999. – № 12. – С. 112–115.

500. Сучасна правова енциклопедія [Текст] / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.

501. Таль Л. С. Договор доверенности или поручения в проекте Гражданского уложения [Текст] / Л. С. Таль. – СПб. : Тип. тов-ва «Общественная польза», 1911. – 40 с.

502. Таль Л. С. Торговый агент и агентурный договор как правовые типы [Текст] / Л. С. Таль. – М. : Тип. товарищества И.Н. Кушнерев и Ко, 1914. – 17 с.

503. Теория государства и права [Текст] : курс лекц. / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 512 с.

504. Теория государства и права / [А. А. Кененов, Э. Л. Кузьмин, О. Э. Лейст и др.] ; под ред. М. Н. Марченко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 430 с.

505. Теорія держави і права : академічний курс [Текст] : підруч. / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – [2-ге вид., переробл. і доп.] – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

506. Тигиев З. Э. Правовое положение торгового представительства по законодательству Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / З. Э. Тигиев. – М., 2012. – 26 с.

507. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия [Текст] / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – [Изд. 5-е, доп. и перераб.]. – М. : Изд-во Тихомирова М. Ю., 2005. – 1052 с.

508. Тодуа Т. Л. Правове регулювання комерційного посередництва у сфері господарювання [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Т. Л. Тодуа ; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – К., 2014. – 18 с.

509. Трепицын И. Н. Форма доверенности по Гражданскому кодексу / И.Н. Трепицын [Текст] / И. Н. Трепицын // Право и жизнь. – 1925. – Кн. 9–10. – 214 с.

510. Третьякова В. П. Обязательства возмездного оказания юридических услуг [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. П. Третьякова. – Томск, 2009. – 19 с.

511. Трещева Е. А. Арбитражное представительство производственных (структурных) единиц в рамках хозяйственной системы [Текст] / Е. А. Трещева // Правовое регулирование отношений хозяйственных систем. Межвузовский сборник. – Куйбышев : Изд-во Куйбышев. ун-та, 1979. – С. 104–111.

512. Трещева Е. А. Проблемы представительства сторон в арбитражном процессе [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04 / Е. А. Трещева. – Ростов-на-Дону, 1983. – 228 с.

513. Туленков П. М. Понятие представительства в советском уголовном процессе [Текст] / П. М. Туленков // Сборник статей адъюнктов и соискателей. – М. : Издво ВШ МВД СССР, 1970. – С. 135–140.

514. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинена у частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) 21.03.2014 р. в м. Брюсселі та у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI)

27.06.2014 р. в м. Брюсселі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

515. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні [Текст] : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.06 / В. Ю. Уркевич. – Х., 2007. – 411 с.

516. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 24.04.2014 р. № 127/4076/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/38898626.

517. Ухвала Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 05.02.2013 р. № 105/405/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/29368805.

518. Учебник гражданского права [Текст] / под ред. М. М. Агаркова, Д. М. Генкина. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1944. – 419 с.

519. Учебник гражданского права [Текст] / под ред. С. Н. Братуся. – М. : Юрид. издво, 1944. – 337 с.

520. Учебник пандектного права : [Перевод с нем.] : общая часть. [Текст] / Б. Виндшейд ; пер. под ред. : С. В. Пахман. – СПб. : Гиероглифов и Никифоров, 1874. – Том 1. – 375 с.

521. Учебник торгового права [Текст] / Г. Ф. Шершеневич. – 4-е изд. – СПб. : Изд. Бр. Башмаковых, 1908. – 314 с.

522. Федоров А. Ф. Торговое право [Текст] / А. Ф. Федоров. – О. : Тип. Е. Хрисогелоса, 1911. – 911 с.

523. Федорченко Н. В. Договір доручення [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. В. Федорченко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 21 с.

524. Федорченко Н. В. Договір доручення [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. В. Федорченко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 224 с.

525. Федорченко Н. В. Договірні зобов’язання з надання послуг : проблеми теорії і прак тики [Текст] : монограф. / Н. В. Федорченко. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 328 с.

526. Федорчук Д. Новели законодавства щодо підстав визнання правочинів недійсними [Текст] / Д. Федорчук // Юридичний радник. – 2006. – № 3 (11). – С. 3–17.

527. Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Д. Фролов ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004. – 20 с.

528. Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Д. Фролов. – О., 2004. – 219 с.

529. Фурса С. Я. Довіреність та інститут представництва у цивільному законодавстві, нотаріальному та цивільному процесах України [Текст] / С. Я. Фурса // Право України. – 1999. – № 4. – С. 94–97.

530. Фурса С. Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. Я. Фурса ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 40 с.

531. Фурса С. Я. Теорія нотаріального процесу [Текст] : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.

532. Халатов, С.А. Проблемы представительства в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / С.А. Халатов. – Екатеринбург, 2000. – 23 с.

533. Халфина Р. О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве [Текст] / Р. О. Халфина / отв. ред. В. Н. Можейко. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 239 с.

534. Харитонов Е. О. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательство. Виды договоров. Авторское право. Представительство [Текст] / Е. О. Харитонов. – К. : А.С.К., 2001. – 830 с.

535. Харитонов Е. О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения в советском гражданском праве [Текст] : дис. … канд. юрид. наук. : 12.00.03 : Е. О. Харитонов. – О., 1980. – 203 с.

536. Харитонов Є. О. Перші кодифікації цивільного законодавства в Україні XX і XXI століть : збереження старого чи початок нового права [Текст] / Є. О. Харитонов // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 3. – С. 61–72.

537. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватні та публічні правовідносини представництва [Текст] / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 147. – С. 36–40. – (Сер. : Правознавство).

538. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивільні правовідносини : навч. посіб. [Текст] / Є.О. Харитонов, О. І. Харитонова. – К. : Істина, 2008. – 304 с.

539. Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Дрішлюк А. І. Добровільне представництво у цивільному праві України : навч. посіб. [Текст] / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, А. І. Дрішлюк. – К. : Істина, 2007. – 176 с.

540. Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Старцев О. В. Цивільне право України : підруч. [Текст] / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. В. Старцев. – [Вид. 3, перероб. і доп.]. – К. : Істина, 2011. – 808 с.

541. Харитонов Є., Конопліна Л. Наслідки укладення угоди неуповноваженою особою або з перевищенням повноважень [Текст] / Є. Харитонов, Л. Конопліна // Радянське право. – 1978. – № 9. – С. 85–89.

542. Хвостов В. М. Система римского права : учеб. [Текст] / В. М. Хвостов ; вступ. ст. : Е. А. Суханов, В. А. Томсинов. – М. : Спарк, 1996. – 522 с.

543. Церковна О. В. Щодо елементів цивільно-правової відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.apdp.in.ua/v6/180.pdf.

544. Цивільне право : підруч. [Текст] : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х., 2011. – Том 1. – 656 с.

545. Цивільне право в Україні : курс лекц. [Текст] : у 6-ти томах / Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін. ; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. – Харків : Нац. ун-т внутрішніх справ, 2004. – Том 1. – 417 с.

546. Цивільне право України : Академічний курс : підруч.: у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – [Вид. 2-ге, доп. і перероб.] – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т. 1. – 696 с.

547. Цивільне право України : Загальна частина [Текст] / за ред. професорів І. А. Бірюкова і Ю. О. Заіки. – К. : Алерта, 2014. – 510 с.

548. Цивільне право України : навч. посіб. [Текст] / кол. авторів ; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. – Львів : Львів. дер. ун-т внутрішніх справ, 2011. – 468 с.

549. Цивільне право України : підруч. [Текст] / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.

550. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. [Текст] / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

551. Цивільне та сімейне право України : навч.-практ. посіб. – [Видання друге, перероблене та доповнене]. – [Текст] / За ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. – 640 с.

552. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К., 2004. – 528 с.

553. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Страйд, 2010. – Том 4. Об’єкти. Правочини. Представництво. Строки. – 768 с.

554. Цивільний кодекс України : проект у редакції від 05.06.1997 р. [Текст] // Українське право. – 1999. – № 1. – С. 32–529.

555. Цивільний кодекс України : проект у редакції від 25.08.1996 р. [Текст] // Українське право. – 1996. – № 2. – С. 32–523.

556. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Текст] // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

557. Цивільний кодекс України. Коментар [Текст] / За ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. – О. : Юрид. літ., 2003. – 1080 с.

558. Цивільний кодекс УРСР [Текст] : [зі змінами на 01.06.1929 р.]. – Харків : Юридичне видавництво НКЮ УРСР, 1929. – 238 с.

559. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. [Електронний ресурс]. Верховна Рада УРСР. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06.

560. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

561. Цитович П. П. Лекции по торговому праву : Вып. 1: Введение. Исторический очерк развития торгового права. Теория торговых действий [Текст] / П. П. Цитович. – 1873 ; Вып. 2: Торговец в одиночку. Торговый персонал, торговые книги. Торговые товарищества [Текст] / П. П. Цитович. – 1875. Вып. 1–2 / П. П. Цитович – О. : Э. М. Лессар, 1873. – 382 с.

562. Цюра В. В. Актуальні питання здійснення законного представництва батьками (усиновлювачами) [Текст] / В. В. Цюра // Право.ua. – № 2. – 2016. – С. 58–64.

563. Цюра В. В. Внесок професора А. Й. Гордона у розвиток вчення про представництво [Текст] / В. В. Цюра // Право України*. – 2015. – № 1. – С. 116–123.

564. Цюра В. В. Вольовий зміст відносин представництва [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – № 2. – С. 88–93.

565. Цюра В. В. Ґенеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині [Текст] / В. В. Цюра // Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică. – № 4. – 2016. – С. 129–132.

* Фахове видання «Право України» включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus (IC).

566. Цюра В. В. До питання форми окремих представницьких договорів [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» / Ужгородський національний університет. – 2016. – № 39. – С. 75–81.

567. Цюра В. В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України [Текст] / В. В. Цюра // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 90. – С. 45–49.

568. Цюра В. В. Некоторые вопросы определения признаков представительства в гражданском праве [Текст] / В. В. Цюра // Legea si Viata. – 2013. – № 10. – С. 234–237.

569. Цюра В. В. Особливості відносин представництва у виконавчому провадженні [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 50–57.

570. Цюра В. В. Особливості реалізації права на захист за допомогою представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 2. – С. 42–47.

571. Цюра В. В. Осуществление представительских полномочий при опекунстве в соответствии с законодательством Украины [Текст] / В. В. Цюра // Legea si Viata. – 2016. – № 8. – С. 157–160.

572. Цюра В. В. Правова природа представництва: огляд існуючих концепцій [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 72–81.

573. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень в контексті виникнення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – С. 36–44.

574. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень органів і посадових осіб юридичної особи [Текст] / В. В. Цюра // Прикарпатський юридичний вісник. – № 2 (11). – 2016. – С. 54–58.

575. Цюра В. В. Правове регулювання відносин представництва в германській та романській системах приватного права [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2016. – № 3–4. – С. 17–24.

576. Цюра В. В. Правові наслідки неналежного здійснення повноважень в межах недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 8. – С. 33–38.

577. Цюра В. В. Правові підстави та наслідки припинення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса, 2016. – Вип. 22. – С. 96–101.

578. Цюра В. В. Представництво та посередництво як способи виникнення і здійснення цивільних прав: аспекти взаємодії [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 42–48.

579. Цюра В. В. Представництво, посередництво, комісія та агентування: співвідношення правових понять [Текст] / В. В. Цюра // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 3. – С. 84–88.

580. Цюра В. В. Соотношение воли и волеизъявления при осуществлении договорного представительства [Текст] / В. В. Цюра // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – № 4/2. – С. 213–218.

581. Цюра В. В. Структурний аналіз та принципи інституту представництва в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 2. – С. 82–90.

582. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: вступ до проблематики [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 1. – С. 64–69.

583. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: підстави, механізм і межі реалізації [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 62–67.

584. Цюра В. В. Учення про представництво у працях науковців дореволюційного періоду [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 1. – С. 93–101.

585. Цюра В. В. Цивільно-правові концепції щодо повноваження представника в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 4. – С. 53–58.

586. Чванкін С. А. Підтвердження повноважень представника в цивільному процесі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.apdp.in.ua/ v33/15.pdf.

587. Черепахин Б. Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица [Текст] / Б. Б. Черепахин // Правоведение. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – № 2. – С. 43–50.

588. Черепахин Б. Б. Органы и представители юридического лица [Текст] / Б. Б. Черепахин // Ученые записки. Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1968. – Вып. 14. – С. 131–139.

589. Черепахин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву [Текст] / Б .Б. Черепахин. – М. : Госюриздат, 1962. – 162 с.

590. Черепахин Б. Б. Юридическая природа и обоснование приобретения права собственности от неуправомоченного отчуждателя [Текст] / Б. Б. Черепахин / Ученые записки Свердловского юридического института. – Свердловск : Свердлгиз, 1947. – Том 2. – С. 63–98.

591. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України [Текст] / Ю. Ю. Черновалюк // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 134–138.

592. Чутчева О. Г. Громадяни як суб’єкти соціально забезпечувальних правовідносин: теорія і практика [Текст] / О. Г. Чутчева // Право України. – 2003. – № 7. – С. 65–69.

593. Шаблієнко А. Становлення та загальна характеристика поняття «електронна комерція» [Текст] / А. Шаблієнко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 220–227.

594. Шаповал Л. І. Представництво в цивільному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. І. Шаповал ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2007. – 20 с.

595. Шаповал Л. І. Представництво в цивільному праві [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. І. Шаповал ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – О., 2006. – 197 с.

596. Шахматов В. П. Основные проблемы теории сделки по советскому гражданскому праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. П. Шахматов. – Свердловск, 1951. – 16 с.

597. Шерешевский И. В. Представительство. Поручение и доверенность. Комментарий к ст. ст. 38–40 и 251–257 ГК. [Текст] / И. В. Шерешевский. – М. : Право и жизнь, 1925. – 106 с.

598. Шерстюк В. М. Отличие судебного представительства от других правовых институтов [Текст] / В. М. Шерстюк // Вопросы развития теории гражданского процессуального права. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 34–49.

599. Шерстюк В. М. Судебное представительство по гражданским делам [Текст] / В. М. Шерстюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.

600. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) [Текст] / Г. Ф. Шершеневич ; вступ. ст. Е. А. Суханов. – М. : Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.

601. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] / Г. Ф. Шершеневич. – К. : Типо-литография Императорского ун-та, 1894. – 608 с.

602. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права[Текст] / Г. Ф. Шершеневич. – [10-е изд.] – М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1912. – 948 с.

603. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монограф. [Текст] / С. І. Шимон. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 664 с.

604. Штейнберг А. И. Деятельность в чужом интересе без поручения [Текст] / А. И. Штейнберг // Советская юстиция. – 1940. – № 14. – С. 18–21.

605. Шухатян Х. О. Концептуальні підходи до поняття сторін у провадженні справ про банкрутство [Текст] / Х. О. Шухатян // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 5. – С. 140–146.

606. Щербаков А. Б. Договоры комиссии и агентирования: сравнительноправовое исследование, соотношение с договором поручения [Текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Б. Щербаков. – К., 2007. – 209 с.

607. Щодо надання роз'яснень : лист Держкомпідприємництва від 27.02.2009 р. № 1930 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_ doc2.nsf/link1/DP2459.html.

608. Щуковская О. М. Правовое регулирование деятельности по оказанию правовых услуг [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Щуковская. – СПб., 2001. – 24 с.

609. Экспортно-импортные операции. Правовое регулирование [Текст] / М. М. Богуславский, С. Н. Лебедев, А. Л. Маковский, Р. Л. Нарышкина и др.; под ред. : В. С. Поздняков. – М. : Междунар. отношения, 1970. – 335 с.

610. Эннекцерус Л. Э. Курс германского гражданского права: Введение и общая часть [Текст]. – [Перевод с нем.]. – Под ред. с предисл. : Д. М. Генкин, И. Б. Новицкий. – М. : Иностр. лит., 1950. – Том 1: Полут. 2. – 483 с.

611. Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2. : Д-Й. – 1999. – 744 с.

612. Яніцька І. А. Опіка і піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст] : автореф. дис. ... канд.

юрид. наук : 12.00.03 / І. А. Яніцька ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2015. – 20 с.

613. Яніцька І. А. Правовий статус патронату як форми сімейного виховання [Текст] / І. А. Яніцька // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 315–321.

614. Ясинок М. М. Представництво як міжгалузевий інститут [Текст] : монограф. / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор, М. І. Логвиненко. – Суми : Мрія-1, 2006. – 180 с.

615. Act of the Czech Republic № 89/2012 : Civil Code of the Czech Republic [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.czechlegislation.com/en/89-2012-sb.

616. Act of the Slovak Republic № 40/1964 : Civil Code of the Slovak Republic (Občiansky zákonník) [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.vyvlastnenie.sk/ predpisy/obciansky-zakonnik/.

617. Act of the Slovak Republic № 513/1991 : Commercial Code of the Slovak Republic [Electronic Resource]. – Access mode : https://is.muni.cz/el/1422/jaro2013/ SOC038/um/Obchodny_zakonnik_513_1991_v_anglickom_jazyku.pdf.

618. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie [Electronic Resource]. – Access mode : http:// www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen& Gesetzesnum mer=10001622.

619. Arndts K. L. Lehrbuch der Pandekten [Text] / K. L. Arndts [6. Aufl.]. – München : Cotta , 1868. – 920 s.

620. Baron J. Pandekten [Text] / J. Baron. – Leipzig : Duncker & Humblot, 1872. – 928 s.

621. Bennett H. Principles of the law of Agency [Text] / H. Bennett. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 234 pp.

622. Bowstead & Reynolds on Agency [Text] / W. Bowstead, F. M. B. Reynolds / General editor Peter G. Watts. – [20. ed.] – London : Sweet and Maxwell, 2014. – 944 p. – (The Common Law Library).

623. Brinz A. Lehrbuch der Pandekten. Dritter Band, Erste Abtheilung, Universalsuccessionen – [Dritter Band, Zweite Abtheilung, 1 . Lieferung] [Text] / A. Brinz. – [2., Aufl.]. – Erlangen : Verlag von Andreas Deichert, 1886, 1888. – 1 Abt. – 1886. – 452 s.

624. Buchka H. Die Lehre von der Stellvertretung bei Eingehung von Verträgen [Text] / H. Buchka. – Stiller, 1852. – 255 s.

625. Burgerliches Gesetzbuch (BGB) : Neugefasst durch Bek. v. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738; zuletzt geän dert durch Art. 16 G v. 29.6.2015 I 1042 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf.

626. Bürgerliches Gesetzbuch vom 18. August 1896 : Historisch-synoptische Edition 1896–2015 [Electronic Resource]. – Access mode : http://lexetius.com/BGB/Titelei.

627. Busch D. Indirect Representation and the Lando Principles: An Analysis of Some Problem Areas from the Perspective of English Law / D. Busch [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.ejcl.org/23/art23-1.html.

628. Case of Buckley v. the United Kingdom judgment of 29 September 1996 [Electronic Resource]. – Access mode : http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58076#{“itemid”: [“001-58076”]}.

629. Case of Frederick and David Barclay against the United Kingdom decision of 18 May 1999 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.5rb.com/wp-content/ uploads/2013/10/Barclay-v-United-Kingdom-ECHR-18-May-1999.pdf.

630. Case of Gillow v. the United Kingdom judgment of 14 September 1987 [Electronic Resource]. – Access mode : http://hudoc.echr.coe.int/eng#{“fulltext”:[“housing” ,

”languageisocode”:[“ENG”],”respondent”:[“GBR”],”documentcollectionid2”:[“GR ANDCHAMBER”,”CHAMBER”],”itemid”:[“001-57493”]}.

631. Case of Menteş and others v. Turkey judgment of 28 November 1997 [Electronic Resource]. – Access mode : http://hudoc.echr.coe.int/eng#{“display”:[“0”],”langu ageisocode”:[“ENG”],”appno”:[“23186/94”],”itemid”:[“001-58120”]}.

632. Case of Niemietz v. Germany judgment of 16 December 1992 [Electronic Resource]. Access mode : http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=00157887#{“itemid”:[“001-57887”]}.

633. Civil Code (Napoleon Ed.) : as of 21 March 1804 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html.

634. Civil Code of the Hungary : Act IV of 1959, 1 May 1960 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.refworld.org/docid/4c3456fc2.html.

635. Civil Code of the Netherlands (Burgerlijk Wetboek) : revised in 1992 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm.

636. Clarise V.-J De la représentation : son rôle dans la création des obligations : Thesis/dissertation [Text] / V.-J. Clarise. – Lille: Université de Lille, 1949. – 238 p.

637. Clive M. Schmitthof`s Select Essays on International Trade Law [Text] / M. Clive / ed. by Chia-Jui Cheng. – Dordrecht – Boston – London : Graham & Trotman, 1988. – 802 p.

638. Cód igo Civil Português : Actualizado até à Lei n.º 150/2015, de 10 de Setembro [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_ articulado.php?nid=775&tabela=leis.

639. Code Civil : en vigueur dans le grand-duche de Luxembourg : A jour au 1er août 2015. – Luxembourg : Ministèr e de la Justice du Grand-Duché de Luxembourg, 2015. – 265 p.

640. Codice Civile Italiano : approvato con Regio Decreto 16 marzo 1942, (n. 262) [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1942-03-16;262.

641. Codice civile Italiano [detto anche Codice Pisanelli] (approvato del 2 aprile 1865) [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.notaio-busani.it/it-IT/codicecivile-1865.aspx.

642. Código Civil Español [Electronic Resource]. – Access mode : http://civil.udg.es/normacivil/estatal/cc/indexcc.htm.

643. Coke E. Coke upon Littleton : Readable Ed. [Text] / E. Coke. – London : Saunders and Benning Law Booksellers, 1830. – 215 p.

644. Convention on Agency in the International Sale of Goods (Geneva, 17 February 1983) [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.unidroit.org/instruments/agency.

645. Curtius F. Die Stellvertretung bei Eingehung von Verträgen [Text] / F. Curtius // Archiv für die civilistische Praxis. – 1875. – 58. Bd. – H. 1. – Pp. 69–107.

646. Décret n°58-1345 du 23 décembre 1958 relatif aux agents commerciaux [Electronic Resource]. – Access mode : http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JOR FTEXT000000853181.

647. Evans M. Explanatory Report on the Convention on Agency in the International Sale of Goods : Revue de droit uniforme [Text] / M. Evans // Uniform Law Review. – 1984. – Vol. I. – P. 73–159.

648. Ferson M. Principles of agency [Text] / M. Ferson. – Brooklyn : The Foundation Press, 1954. – 490 pp.

649. Forster F. Theorie und Praxis des heutigen gemeinen preussischen Privatrechts [Text] / F. Forster. – [3 Aufl.] – Berlin, 1873. – T. I. – Pp. 415–427.

650. Fridman G.H. The Law of Agency [Text] / G. H. Fridman. – London : Butterworths, 1996. – 434 pp.

651. Gareis C. Die Verträge zu Gunsten Dritter / Historisch u. dogmatisch dargest [Text] / C. Gareis. – Würzburg : Stuber, 1873. – 296 s.

652. Greek Civil Code (Αστικοσ Κωδικασ) : in force from 23.02.1946 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.ministryofjustice.gr/site/kodikes/Ευρετήριο/ΑΣΤΙΚΟΣΚΩΔΙΚΑΣ/tabid/225/language/el-GR/Default.aspx.

653. Grönfors K. Ställningsfullmakt och bulvanskap / K. Grönfors. – Stockholm : Norstedt, 1961. – 397 p. – P. 74–76.

654. Grotius H. Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi. Adversus Faustum Socinum Senensem [Тект] / H. Grotius. – Lausanne : Apud Renatum Pean, Typographum & Bibliopolam, 1675. – 423 p.

655. Grotius H. The Rights of War and Peace: Including the Law of Nature and of Nations [Тект] / H. Grotius. [Translated by A.C. Campbell]. – Washington : M. Dunne, 1901. – 423 p.

656. Händelsgesetzbuch : Ausfertigungsdatum: 10.05.1897 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.gesetze-im-internet.de/hgb/BJNR002190897.html#BJ NR002190897BJNG000200300.

657. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights : Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 3 January 1976, in accordance with article 27 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.ohchr.org/EN/ ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx.

658. Jhering R. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung [Text] / Rudolf Jhering. – Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1865. – 361 s.

659. Jhering R. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung [Text] / R. Jhering. – Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1852. – Erſter Thei. – 357 s.

660. Jhering R. Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts [Text] / R. Jhering. – Jena : Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1858. – Erſter Band. – 311 s.

661. Jhering R. Mitwirkung für fremde Rechtsgeschäfte [Text] / R. Jhering // Jherings Jahrbücher, 2. Band, – 1858. – 278 s.

662. Karsten M. Rapport explicatif [Text] / M. Karsten // Conférence de la Haye de droit international privé. Actes et documents de la Treizième session. – Hague, 1976. – T. IV. – P. 383–384.

663. Kodeks cywilny Rzeczypospolitej Polskiej : z dnia 23 kwietnia 1964 r. [Electronic Resource]. – Access mode : http://prawo.legeo.pl/prawo/kodeks-cywilny/.

664. Laband P. Die Stellvertretung bei dem Abschluß von Rechtsgeschäf ten nach dem allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch / P. Laband // Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht. – 1866. – № 10. – P. 183–241.

665. Le Code вy Commerce des Français: version consolidée au 22 août 2015 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20130701.

666. Le Code civil des Belge: des versions anterieures a partir du 28-01-1995 et mise a jour au 23-12-2014 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.ejustice. just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?DETAIL=1804032130%2FF&caller=list&row_id=1&n umero=11&rech=14&cn=1804032130&table_name=LOI&nm=1804032150&la=F& dt=CODE+CIVIL&language=fr&fr=f&choix1=ET&choix2=ET&fromtab=loi_all&trier= promulgation&chercher=t&sql=dt+contains++%27CODE%27%26+%27CIVIL%27an d+actif+%3D+%27Y%27&tri=dd+AS+RANK+&imgcn.x=34&imgcn.y=10#LNK0001.

667. Le Code civil des Français: version consolidée au 19 août 2015 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701.

668. Leist B. W. Das erlaubte ungerufene Eingreifen in fremde Vermogensangelegenheiten [Text] / Burkard Wilhelm Leist. – Nachdr. d. Ausg. Jena, 1855. – 220 s.

669. Macgregor L. Agency and Mandate [Text] / L. Macgregor // The Laws of Scotland. – Edinburgh : Stair Memorial Encyclopaedia. Butterworths and the Law Society of Scotland, 2002. – P. 1–110.

670. Markesinis Basil S., Unberath H., Johnston An. The German Law of the Contract : a Comparative Treatise [Text] / S. B. Markesinis, H. Unberath, A. Johnston. – Oxford : Hart Publishing, 2006. – 1040 pp.

671. Montanier J. C., Samuel G. Le contrat en droit anglais [Text] / J.-C. Montanier. – Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble, 1999. – P. 27 (143 p.).

672. Mühlenbruch C. F. Die Lehre von der Cession der Forderungsrechte. Nach den Grundsätzen des Römischen Rechts [Text] / C. F. Mühlenbruch. – [3. Aufl.] – Greifswald : Mauritius 1836. – 581 s.

673. Muller-Freienfels W. The Law of Agency [Text] / W. Muller-Freienfels // American Journal of Comparative Law. – 1957. – 165. – P. 172–173.

674. Munday R. Agency : Law and Principles [Text] / R. Munday. – Second edition. – New York : Oxford, 2013. – 378 pp.

675. On the coordination of the laws of the Member States relating to self-employed commercial agents : Council Directive 86/653/EEC of 18 December 1986 [Electronic Resource]. – Access mode : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31986L0653.

676. Order V on the Civil Code of the Republic of Hungary : as of March 2014 [Electronic Resource]. – Access mode : https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_ code.pdf.

677. Paoloefisio C. L’agenzia [Text] / C. Paoloefisio. – [1a ed.] – Bologna : Zanichelli, 2012. – 507 pp.

678. Pelichet M. Rapport sur la loi applicable aux contrats d’intermédiaires [Text] / M. Pelichet // Conférence de la Haye de droit international privé. Actes et documents de la Treizième session. – 1978. – № V. – 1978. – P. 13–29.

679. Pothier R.-J. Traite sur les obligationis [Text] / R.-J. Pothier. – Paris : Debure et Orléans, Veuve Rouzeau-Montaut, 1760. – № 8. – 672 p.

680. Powell R. The Law of Agency [Text] / R. Powell. – London : Pitman, 1951. – 355 pp.

681. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR) Full Edition prepared by the Study Group on a

European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) [Text] / Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke. – Munich : Sellier. European Law Publishers GmbH, 2009. – 6,563 p.

682. Randolph F., Davey J. The European law of commercial agency [Text] / F. Randolph, J. Davey. – 3. ed. – Oxford : Hart, 2009. – 279 pp.

683. Reuschlein H. G. The Law of agency and partnership [Text] / H. G. Reuschlein and W. A. Gregory. – [2. ed.] – St. Paul, Minn. : West Publ. Co., 1990. – 683 pp. – (Hornbook Series).

684. Reynolds F. M. B. Bowstead & Reynolds on Agency [Text] / F. M. B. Reynolds. – [18th ed.]. – London : Sweet & Maxwell, 2010. – 944 p.

685. Rigaux F. Le statut de la représentation, Etude de droit international comparé [Text] / F. Rigaux. – Leiden : E.J. Brill, 1963. – 292 s.

686. Rozsudek Nejvyšš í h o soudu ČR ze dne 20.12.1995, sp. zn. Odon 28/95.

687. Saintier S., Scholes J. Commercial agency law [Text] / S. Saintier ; J. Scholes. – London, Singapore : LLP, 2005. – 348 pp.

688. Savigny F. C. System des heutigen römischen Rechts [Text] / F. C. Savigny. – Berlin, 1840. – 489 s.

689. Schmitthoff C. M. Agency in International Trade : A Study in Comparative Law [Text] / C. M. Schmitthoff // Haagse Academie voor Internationaal Recht: Recueil des cours. – 1970. – № 1 (129). – P. 109–203.

690. Schmitthoff C. M. Select Essays on International trade Law [Text] / C. M. Schmitthoff. – Dordrecht – Boston – London: Martinus Nijhoff Publishers / Graham & Trotman. – 1988. – 807 p.

691. Sintenis C. F. Das practische gemeine Civilrecht [Text] / C. F. Sintenis, [2., Aufl.]. – Leipzig : B. Tauchnitz, 1860-61. – 678 s.

692. Swiss Civil Code : as of December 10, 1907 (Effective January 1, 1912) [Electronic Resource]. – Access mode : http://archive.org/stream/cu31924071237147/ cu31924071237147_djvu.txt.

693. The Obligations Code Republic of Slovenia : as of 12 September 2004 [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.uil-sipo.si/fileadmin/upload_folder/ zakonodaja/povezano/Obligations-Code_Slovenia_2001.pdf.

694. The Unauthorized Agent : perspectives from European and Comparative Law [Text] / Danny Bush and Laura J. Macgregor. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 465 p.

695. Thol H. Das handelsrecht [Text] / H. Thol [B.I.] – Göttingen, 1854. – 510 s.

696. Unger J. Die Vertrage zu Gunsten Dritter [Text] / J. Unger. – Jena, 1869. – 241 s.

697. Unger J. System des österreichischen allgemeinen Privatrechts [Text] / J. Unger [5., unveränd. Aufl.] – Leipzig : Breitkopf und Härtel, 1856. – 634 s.

698. UNIDROIT Principles on the International Commercial Contracts : 2010 edition [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.unidroit.org/instruments/ commercial-contracts/unidroit-principles-2010.

699. Vangerow, K.A. Lehrbuch der Pandekten [Text] / K.A. Vangerow [7. Aufl.]. – Marburg [u.a.], 1863. – 900 s.

700. Wery, P. Droit des Contrats : Le mandat [Text] / P. Wery. – Bruxelles : Larcier, 2000. – P. 66–68.

701. Zimmermann E. Die Lehre von der stellvertretenden Negotiorum Gestio : Mit Beiträgen zur Lehre von der Stellvertretung überhaupt, von den Verträgen zu Gunsten Dritter, und von dem Schweben der Rechtsverhältnisse [Text] / E. Zimmermann. – Straßburg : Schultz, 1876. – 328 s.

ДОДАТОК А

ПРОПОЗИЦІЇ
з удосконалення чинного законодавства України, викладені у дисертаційному дослідженні Цюри Вадима Васильовича на тему «Інститут представництва в цивільному праві України»

За результатами дисертаційного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення окремих положень чинного законодавства України. Зокрема:

1. Викласти частини третю-четверту ст. 92 ЦК України в такій редакції:

«*3. Орган чи особа, через які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно й не перевищувати своїх повноважень.*

У відносинах з третіми особами обмеження повноважень таких органів або осіб щодо набуття і здійснення прав та обов'язків юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

4. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів набувають і здійснюють права та обов'язки юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо цього, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, зав дані ними юридичній особі.».

2. Внести зміни до ст. 238 ЦК України та доповнити її частиною четвертою такого змісту:

«*4. Представник зобов'язаний негайно інформувати особу, яку він представляє, щодо вчинених ним правочинів та інших юридичних дій.*».

3. Внести зміни до ст. 243 ЦК України, виклавши її у такій редакції:

«*Комерційний представник зобов'язаний не поширювати інформацію, яка стала йому відома за результатами здійснення комерційного представництва, в тому числі після припинення відносин комерційного представництва.*».

4. Доповнити п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України абзацом третім такого змісту:

«*Представник зобов'язаний негайно повідомити про наявні у нього представницькі повноваження спадкоємців довірителя або, за їх відсутності, орган опіки та піклування за останнім місцем проживання довірителя та надати звіт про вчинені ним за довіреністю правочини й інші юридично значимі дії.*».

5. Викласти ч. 2 ст. 249 ЦК України в такій редакції:

«*2. Особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для*

представництва перед якими було видано довіреність. Таке повідомлення повинно бути здійснено у письмовій формі.».

6. У ЦПК України ст. 2 доповнити частиною другою такого змісту:

«*2. Застосування при здійсненні цивільного судочинства інших актів не допускається, крім випадків, визначених цим Кодексом.*». У зв'язку зі змінами частини другу, третю, четверту ст. 2 ЦПК України слід вважати частинами третьою, четвертою, п'ятою.

7. У КАС України ст. 5 доповнити частиною другою такого змісту:

«*2. Застосування при здійсненні адміністративного судочинства інших актів не допускається, крім випадків, визначених цим Кодексом.*». У зв'язку зі змінами частину другу ст. 5 КАС України слід вважати частиною третьою.

8. Викласти ст. 8 СК України у такій редакції:

«***Стаття 8. Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України***

1. Якщо особисті немайнові та майнові відносини, а також інші відносини, що виникають з особистих немайнових і майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, або інші правові відносини не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин.».

9. Викласти частини першу, четверту, п'яту ст. 221 ЦК України в такій редакції:

«***Стаття 221. Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності***

1. Правочин, який вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу.

Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні.».

«4. Дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Батьки (усиновлювачі), опікун, прийомні батьки чи батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

5. Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості

провадиться батьками (усиновлювачами), опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.».

10. Внести зміни до ст. 222 «Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності» ЦК України, виклавши її в такій редакції:

«***Стаття 222. Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності***

4. Правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, може бути згодом схвалений ними в порядку, встановленому статтею 221 цього Кодексу.

5. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, прийомних батьків або батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи.

6. Якщо обома сторонами недійсного правочину є неповнолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все одержане нею за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування.

Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі), піклувальник, прийомні батьки або батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, що було предметом правочину.».

11. Викласти ст. 239 ЦК України в такій редакції:

«Стаття 239. Правові наслідки вчинення правочину представником

Правочини та інші юридичні дії, вчинені представником, безпосередньо створюють, змінюють, припиняють цивільні права й обов'язки для особи, яку він представляє.».

12. Викласти ст. 241 ЦК України в такій редакції:

«***Стаття 241. Вчинення правочинів з перевищенням повноважень і без повноважень***

5. Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень або особою без повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє та/або в інтересах якої вчинено правочини та юридично значимі дії, лише у разі наступного схвалення правочину та юридично значимих дій цією особою. Правочин вважається схваленим, зокрема, у разі якщо особа, яку він представляє та/або в інтересах

якої вчинив правочини та юридично значимі дії, виконала дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

6. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють та/або в інтересах якої вчинено правочини та юридично значимі дії, створює, змінює та припиняє цивільні права й обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

7. Якщо особа, яку представляють, відмовляється від схвалення правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень, такий правочин, якщо перевищення повноважень є істотним або неістотним, але має систематичний характер і здійснюється не в інтересах особи, яку представляють, визнається судом недійсним.

8. Якщо особа відмовляється від схвалення правочину, вчиненого в її інтересах особою без повноважень, такий правочин є нікчемним.».

13. Викласти ст. 242 ЦК України в такій редакції:

«***Стаття 242. Представництво за законом***

4. Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх і неповнолітніх дітей.

5. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Піклувальник є законним представником неповнолітньої особи та фізичної особи, дієздатність якої обмежена.

6. Прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу є законними представниками малолітніх та неповнолітніх дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.».

14. Доповнити ЦК України ст. 250^1 такого змісту:

«Стаття 250^1. Визнання правочину, вчиненого представником, недійсним

1. Правочин, вчинений представником, може бути визнаний недійсним у силу однієї з обставин, зазначених у ст. ст. 230–232 цього Кодексу, якщо ці обставини вплинули на волю та волевиявлення представника.».

ДОДАТОК Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України [Текст] : монограф. / В. В. Цюра. – К. : ФОП Мельник А. А., 2016. – 492 с.
2. Цюра В. В. Глава 17. Представництво [Текст] / В. В. Цюра // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін. [5-те вид., переробл. і доп.]. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Том 1. – С. 411–414.
3. Цюра В. В. Глава 17. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання / В. В. Цюра // Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. – Інформаційно-правова система «Ліга-Закон». – Інформаційно-аналітичний центр «Ліга». – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3396-202.html. – 190 КБ.
4. Цюра В. В. Цивільно-правові концепції щодо повноваження представника в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 4. – С. 53–58.
5. Цюра В. В. Структурний аналіз та принципи інституту представництва в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 2. – С. 82–90.
6. Цюра В. В. Вольовий зміст відносин представництва [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – № 2. – С. 88–93.
7. Цюра В. В. Правова природа представництва: огляд існуючих концепцій [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 72–81.
8. Цюра В. В. Представництво та посередництво як способи виникнення і здійснення цивільних прав: аспекти взаємодії [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 42–48.
9. Цюра В. В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України [Текст] / В. В. Цюра // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 90. – С. 45–49.
10. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: вступ до проблематики [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна*. – 2012. – № 1. – С. 64–69.

* Фахове видання «Юридична Україна» включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus (IC).

11. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: підстави, механізм і межі реалізації [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 62–67.
12. Цюра В. В. Особливості відносин представництва у виконавчому провадженні [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 50–57.
13. Цюра В. В. Учення про представництво у працях науковців дореволюційного періоду [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 1. – С. 93–101.
14. Цюра В. В. Внесок професора А. Й. Гордона у розвиток вчення про представництво [Текст] / В. В. Цюра // Право України*. – 2015. – № 1. – С. 116–123.
15. Цюра В. В. Правові наслідки неналежного здійснення повноважень в межах недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 8. – С. 33–38.
16. Цюра В. В. Особливості реалізації права на захист за допомогою представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 2. – С. 42–47.
17. Цюра В. В. Актуальні питання здійснення законного представництва батьками (усиновлювачами) [Текст] / В. В. Цюра // Право.ua. – № 2. – 2016. – С. 58–64.
18. Цюра В. В. Правове регулювання відносин представництва в германській та романській системах приватного права [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2016. – № 3–4. – С. 17–24.
19. Цюра В. В. До питання форми окремих представницьких договорів [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» / Ужгородський національний університет. – 2016. – № 39. – С. 75–81.
20. Цюра В. В. Осуществление представительских полномочий при опекунстве в соответствии с законодательством Украины [Текст] / В. В. Цюра // Legea si Viata. – 2016. – № 8. – С. 157–160.
21. Цюра В. В. Некоторые вопросы определения признаков представительства в гражданском праве [Текст] / В. В. Цюра // Legea si Viata. – 2013. – № 10. – С. 234–237.
22. Цюра В. В. Ґенеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині [Текст] / В. В. Цюра // Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică. – № 4. – 2016. – С. 129–132.
23. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень органів і посадових осіб юридичної особи [Текст] / В. В. Цюра // Прикарпатський юридичний вісник. – № 2 (11). – 2016. – С. 54–58.
24. Цюра В. В. Представництво, посередництво, комісія та агентування: співвідношення правових понять [Текст] / В. В. Цюра // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 3. – С. 84–88.

* Фахове видання «Право України» включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus (IC).

25. Цюра В. В. Соотношение воли и волеизъявления при осуществлении договорного представительства [Текст] / В. В. Цюра // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – № 4/2. – С. 213–218.
26. Цюра В. В. Правові підстави та наслідки припинення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса, 2016. – Вип. 22. – С. 96–101.
27. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень в контексті виникнення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – С. 36–44.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 10 листопада 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 19 жовтня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права» (Харків, 15 лютого 2013 р.), Міжнародному цивілістичному форумі «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення» (Київ, 25-26 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 17 травня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Дванадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 16 травня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства» (Київ, 3 жовтня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній

конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П’яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 22 травня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.), «Матвєєвські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (Київ, 20 листопада 2015 р.), Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 19 лютого 2016 р.), Міжнародному цивілістичному форумі «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (Київ, 14-15 квітня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 22 травня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П’ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.).